

Bevezetés
a történettudományba
és a történelemkutatás
módszereibe

BEVEZETÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNYBA ÉS A TÖRTÉNELEMKUTATÁS MÓDSZEREIBE

Szerkesztette

KEREPESZKI RÓBERT és SCHREK KATALIN

Kronosz Kiadó

Pécs, 2023

A kötet az NKFI MEC-K-21 140932 számú, „Bevezetés a történettudományba, a történelemkutatás módszereibe és a közgyűjtemények használatába” című projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a Mecenatúra pályázati program finanszírozásában valósult meg 2023-ban

A kötet szerzői:

Bodovics Éva (2.7., 3.6.); **Fedeles-Czeferner Dóra** (3.3., 4.3., 5.9.–5.13.);

Kapi Péter (3.1., 3.2.); **Kázmér László** (3.9., 3.10.);

Kerepeszki Róbert (1., 2.1.–2.5., 2.8., 4.2., 5.1., 5.2., 5.5.–5.8., 5.16.);

Novák Ádám (2.7., 3.12.); **Schrek Katalin** (1., 2.7., 3.4., 3.8., 4.4.–4.6., 5.3., 5.4., 5.14.);

Sipos Nikoletta (3.7., 4.1.); **Szendrei Ákos** (2.6., 3.5.); **Takács Levente** (3.11.)

Lektorálta

Oross András és Paksa Rudolf

A tananyagban szereplő infografikákat

a PresentationGO.com sablonjai alapján szerkesztette

Kerepeszki Róbert

Könyvterv és nyomdai előkészítés **Erőss Zsolt**

Borítóterv **Müller Péter**

Korrektúra **Bellus Ibolya**

ISBN 978 615 6604 15 6

© Szerzők, 2023

© Szerkesztők, 2023

© Kronosz Könyvkiadó Kft.

Minden jog fenntartva!

TARTALOM

1. Előszó (Kerepeszki Róbert, Schrek Katalin)	8
---	---

2. Történelem és történettudomány	16
---	----

2.1. Mi a történelem? (Kerepeszki Róbert)	17
2.2. A történelem funkciói (Kerepeszki Róbert)	26
2.3. A történelem mint tudomány (Kerepeszki Róbert)	38
2.4. A történész munkája és gondolkodásmódja (Kerepeszki Róbert)	54
2.5. A történettudomány alapműfajai (Kerepeszki Róbert)	65
2.6. Műfaj és módszertan – Egyének, csoportok, közösségek vizsgálata (Szendrei Ákos)	78
2.7. A történettudomány közgyűjteményi háttere (Schrek Katalin, Bodovics Éva, Novák Ádám)	85
2.8. A történettudomány legjelentősebb kihívásai napjainkban (Kerepeszki Róbert)	107
2.9. Ellenőrző kérdések	117
2.10. Felhasznált és ajánlott irodalom	118

3. Forrásismeret	122
------------------------	-----

3.1. A források csoportosítása (Kapi Péter)	123
3.2. Forrásérték és forráskritika (Kapi Péter)	127
3.3. Sajtóforrások (Fedeleš-Czeferner Dóra)	135
3.4. Egodokumentumok (Schrek Katalin)	142
3.5. Statisztikai források (Szendrei Ákos)	152
3.6. Levéltári források (Bodovics Éva)	161

3.7.	Oral history interjúk (<i>Sipos Nikoletta</i>)	169
3.8.	Vizuális források (<i>Schrek Katalin</i>)	175
3.9.	A térkép mint forrás (<i>Kázmér László</i>)	183
3.10.	Audiovizuális források (<i>Kázmér László</i>)	188
3.11.	Feliratok (<i>Takács Levente</i>)	195
3.12.	A tárgyi források példái: pénzek, pecsétek (<i>Novák Ádám</i>)	202
3.13.	Ellenőrző kérdések	212
3.14.	Felhasznált és ajánlott irodalom	214

4. A történelem kutatása 218

4.1.	A jó kutatási téma (<i>Sipos Nikoletta</i>)	219
4.2.	A kutatás tervezése és a „cédulázás” (<i>Kerepeszki Róbert</i>)	225
4.3.	A levéltár használata (<i>Fedeles-Czeferner Dóra</i>)	228
4.4.	Információkeresés (<i>Schrek Katalin</i>)	233
4.5.	Elektronikus adatbázisok (<i>Schrek Katalin</i>)	237
4.6.	Adatmentés (<i>Schrek Katalin</i>)	245
4.7.	Ellenőrző kérdések	248
4.8.	Felhasznált és ajánlott irodalom	249

5. A tudományos írás

5.1.	A tudományos írás nehézségei (<i>Kerepeszki Róbert</i>)	253
5.2.	Felkészülés az írásra (<i>Kerepeszki Róbert</i>)	259
5.3.	A bibliográfia elkészítése (<i>Schrek Katalin</i>)	270
5.4.	A tartalomjegyzék összeállítása (<i>Schrek Katalin</i>)	280
5.5.	A történeti munka struktúrája és tartalma (<i>Kerepeszki Róbert</i>)	282
5.6.	A szöveg alkotóelemei: mondatok, bekezdések, átkötések (<i>Kerepeszki Róbert</i>)	291
5.7.	A tudományos szöveg stílusa (<i>Kerepeszki Róbert</i>)	296
5.8.	A címadás (<i>Kerepeszki Róbert</i>)	302
5.9.	A bevezetés (<i>Fedeles-Czeferner Dóra</i>)	309
5.10.	A historiográfiai fejezet (<i>Fedeles-Czeferner Dóra</i>)	314

5.11. A módszertani fejezet (<i>Fedeles-Czeferner Dóra</i>)	318
5.12. Az összegzés (<i>Fedeles-Czeferner Dóra</i>)	322
5.13. Az absztrakt (<i>Fedeles-Czeferner Dóra</i>)	326
5.14. A plágium és más tudományetikai vétségek elkerülése (<i>Schrek Katalin</i>)	331
5.15. A láb- és végjegyzetek helyes használata (<i>Schrek Katalin</i>)	338
5.16. Átdolgozás és önellenőrzés (<i>Kerepeszki Róbert</i>)	345
5.17. Ellenőrző kérdések	349
5.18. Felhasznált és ajánlott irodalom	350
 Ábrák jegyzéke	 353
Szövegdobozok jegyzéke	355
Név- és tárgymutató	359
A kötet szerzői	365

1

ELŐSZÓ

A fejezet szerzői

Kerepeszki Róbert

Schrek Katalin

Közhelyesnek hangzik, de különösen igaz: egy *Bevezetés a történettudományba* című tankönyv összeállítása egyszerre hálás feladat és lehetetlen küldetés. Nem véletlen, hogy a hazai szakma képviselői eddig nemigen vállalkoztak rá. Tudomásunk szerint az utolsó ilyen címmel megjelent munka Kávássy Sándor muzeológus egyetemi jegyzete volt. Ez a rövid, elsősorban a történelem forrásai alapján strukturált, a tanárképző főiskolák számára írt és a helytörténeti kutatásra fókuszáló munka 2005-ben már huszonkettedik (!) kiadását (utánn nyomását) érte meg, az elsőre még az 1960-as években került sor. A könyvtári katalógusok böngészése során rajta kívül csak két hazai szerzőt lehet még találni, akik korábban ilyen tankönyv összeállítására vállalkoztak: Léderer Emmát és Szabó Istvánt – mindkettőjük munkája még az 1950-es években hagyta el a nyomdát. A teljességhez mindenképpen hozzátartozik a Bódy Zsombor és Ö. Kovács József által szerkesztett *Bevezetés a társadalomtörténetbe* című, bevallottan egyetemi tankönyvnek szánt és azóta is megkerülhetetlen, többszerzős kötet, de ennek első megjelenésére is immár két évtizede, 2003-ban került sor. Ebből a rövid áttekintésből is nyilvánvaló: különösen időszerű volt már az, hogy a hazai történész szakma tömören, lényegre törően és közérthetően bemutassa a mesterségét a fiatal generáció és a laikus közönség számára. Nemcsak azért, mert minden egyetemi történelem szakos képzés első féléves kurzusai között szerepel egy ilyen vagy hasonló című előadás, hanem azért is, mert az elmúlt évek újra és újra bebizonyították: a történelem velünk élő dolog és a múlt megismerése folyamatosan változik. Éppen ezért ez a kötet elsősorban tankönyvnek készült a hazai felsőoktatási intézményekben történelem szakon tanuló elsőéves alap- és tanárszakos hallgatók számára, de reményeink szerint bátran használhatják a felsőbb évesek, valamint forgathatják a történész szakma és a történelem iránt általában érdeklődő laikus olvasók is. Ezért hálás a feladat, hiszen világosan behatárolható a cél és a célközönség.

Emellett lehetetlen küldetés is, mivel napjainkban annyi aspektusa, elméleti megközelítési módja és eszköztára létezik már a múlt vizsgálatának,

1. ELŐSZÓ

hogyan azt komplex módon aligha tudja egyetlen szerző, de még egy jól felkészült szerzői kör is áttekinteni, és könnyen „emészthető” formában közreadni. A körülöttünk lévő világ, a tudományos szféra, az információszerzés és -felhasználás módja, a felsőoktatási rendszer preferenciái, de még a hallgatói igények is szüntelenül és nehezen követhetően átalakulnak. Ezeket nehéz szisztematikusan és naprakészen interpretálni úgy, hogy láthatóan kevés hazai előzményhez lehet visszanyúlni. Külföldön, például angol nyelvterületen már számos ilyen jellegű tankönyv született, de ezeket nem lehet egy az egyben átültetni a magyar viszonyokra. Azért sem, mert a hazai középiskolai történelemoktatás is még mindig jelentős lemaradásban van. Általánosan elmondható, hogy továbbra is kevésbé ösztönzi a diákokat arra, hogy fejlesszék a történelmi gondolkodásukat, a fogalmi eszköztárukat, valamint – ami legalább ennyire fontos – az olyan készségeiket, mint a problémaérzékenység, a kritikai gondolkodás, a szövegértés, illetve az értelmező-, elemző-, érvelő- és kifejezőképesség, amelyek mind kulcsfontosságúak (lennének) a „való” életben is, és a történelem szakszerű vizsgálata révén (is) fejleszthetők. Megfelelő alapok nélkül viszont rendkívül nehéz a történészek világában elmélyedni, ezért a történelem szak sokak számára – akár még a múlt iránti lelkes érdeklődés ellenére is – komoly kihívás lehet.

Az előbbiek miatt is fontos egy ilyen tankönyv elé világos célokat állítani, noha természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy szándékaink ellenére sem tudunk majd mindent orvosolni. Azt tartottuk szem előtt, hogy elsősorban olyan fiataloknak nyújtunk segítséget, akik egyetemi tanulmányaik során először találkoznak a történelem tudományos igényű vizsgálatával, a szakma elméleti és fogalmi „dzsungelével”, forrásainak szinte kimeríthetetlen tárházával, az ezek feldolgozásához szükséges módszertani sokszínűséggel, vagy éppen a szövegalkotás és a hozzá kapcsolódó hivatkozások kérdéseivel.

A tankönyv összeállításának egyik fő vezérfonala az volt, hogy mindent ennek rendeljünk alá és a kötet struktúrájában, nyelvezetében, befogadhatóságában a hallgatói olvasóközönség igényeihez igazodjunk. Ebben javarészt a saját hallgatói és oktatói tapasztalataink motiváltak bennünket. Tudjuk (kurzusainkon személyesen tapasztaljuk, átéljük), hogy a történelem szakos hallgatókban mennyi bizonytalanság van a történelem mibenlétével, a történész értelmezésekkel, elméletekkel és módszerekkel, az önálló kutatással, valamint az első szemináriumi dolgozat vagy a szakdolgozat elkészítésével kapcsolatban. Éppen ezért kötetünk vállaltan elhagyja a korábbi segéd tudományi alapú szemléletet, amivel a történettudományba való bevezetés egy másik

útjára kíván lépni – ötvözi az általános elméleti kereteket a gyakorlati példákkal, kissé nagyobb hangsúlyt fektetve az utóbbiakra. Ez nem az elméleti alapok figyelmen kívül hagyását jelenti, hanem azt, hogy az elméleti aspektusok közül azokra összpontosítunk, amelyeket a történettudományban való elmélyedéshez szükséges első lépésekben megkerülhetetlennek tartunk. Továbbá mankót kívánunk nyújtani a fogalmak és összefüggésrendszerek megértéséhez, a módszertani alapok megismeréséhez, miközben nagy figyelmet fordítunk az etikailag helyes információfelhasználási attitűd elsajátítására is. Ezek a megfontolások eredményezték azt, hogy kötetünk szerzőgárdájában ne csak a rutinos kutatók, illetve a különböző közgyűjtemények tapasztalt munkatársai kapjanak helyet, hanem azok a fiatal kollégák is, akik ugyan a pályájuk elején járnak, de a tudományos karrier megkezdésének tapasztalatai még élénk emléket jelentenek számukra.

A következő fejezetek során olyan dolgokat is egyszerű, könnyen érthető és a mai generáció igényeihez illeszkedő, infografikákkal illusztrált és kézikönyvszerűen használható formában (más releváns alfejezetekre történő utalásokkal, tárgy- és névmutatóval, példákat, javaslatokat tartalmazó szövegdobozokkal) mutatunk be, amelyekről gyakran az egyetemi oktatók azt gondolják, hogy „evidens” és a hallgatóknak már tudniuk kellene. A gyakorlat azonban sokszor azt mutatja, hogy ez nem így van. Éppen ezért a tananyag fejezetei valóban „lemennek” az alapokig, és bár tudjuk, hogy az általunk felvillantott témák önálló tanulmányokat, sőt akár külön köteteket is megérnének, de szem előtt tartottuk, hogy ez a könyv valóban *bevezetés* legyen – pontosabban egy híd, ami a középiskolai történelemtankönyvtől a mélyebb aspektusokat bemutató szakmunkák felé vezet el. Utóbbiak közül többet – a további tájékozódás érdekében – a főbb tartalmi egységek végén található irodalomjegyzékben is megadunk. Azt is fontosnak tartottuk, hogy a tankönyv a hallgatók mellett az oktatók számára is hasznos legyen. Éppen ezért a főbb tartalmi egységek végén összesen 140 ellenőrző kérdés található, amelyek segítségével az órák keretében, vagy akár egyéni felkészülés során mélyíthető a megszerzett tudás.

* * *

A tankönyv, amit most az Olvasó a kezében tart, négy nagy tematikai egységből épül fel. A *Történelem és történettudomány* címet viselő első tematikai egység szerzői (Kerepeszki Róbert, Szendrei Ákos, Schrek Katalin, Bodovics

1. ELŐSZÓ

Éva, Novák Ádám) áttekintik és közérthetően bemutatják a történettudomány fogalmi, szemléleti, műfaji és közgyűjteményi hátterét. Az alfejezetek nagy hangsúlyt fektetnek a történész munkájának megismertetésére, és igyekeznek azt minél szemléletesebb példákkal illusztrálni, amelyekből kiderül, hogy a történelem vizsgálata napjainkban is olyan meg-megújuló tevékenység, ami izgalmas szellemi kihívásokat rejt. Továbbá itt térnek ki néhány olyan hatásra, amelyek a történettudomány művelőit manapság érik. E jelenségek egy része természetesen nem új keletű (mint a történelemtanítás és a történettudomány közötti szakadék, a modern történettudomány eredményeinek csekély társadalmi láthatósága és „hasznosulása”, az emlékezetpolitika általi tematizáltsága), de a kötet összeállításánál fontos szempont volt, hogy mellettük megjelenjenek olyan impulzusok is, amelyek viszont kifejezetten a 21. századra váltak jelentőssé (mint a digitalizáció és a világháló általi adatbőség, a globalizáció és a mesterséges intelligencia terjedése).

A *Forrásismeret* című következő tematikai egység rövid áttekintést nyújt a történelmi források, pontosabban a múltban élt emberek életének egyes aspektusaira fényt derítő források tanulmányozásának lehetőségeiről és néhány hasznos eszközéről. A szerzők (Kapi Péter, Fedeles-Czeferner Dóra, Schrek Katalin, Szendrei Ákos, Bodovics Éva, Sipos Nikoletta, Kázmér László, Takács Levente, Novák Ádám) a történettudomány legfontosabb forrástípusai mellett a forráskritika sajátosságaival, valamint a források „megszóltatásához” szükséges főbb módszerekkel ismertetik meg az olvasót. E helyütt sem törekedhettek a szerzők teljességre, a fejezetek összeállítását az a szempont vezérelte, hogy csak azokra a forrástípusokra helyezték a hangsúlyt, amelyeket napjainkban – az oktatói tapasztalat szerint – a leggyakrabban használhatnak a történelem szakos hallgatók az első kutatásaik során. Ezért a források csoportosítása, a forrásérték meghatározása és a forráskritika alapvető sajátosságai után a sajtóforrások, az egodokumentumok és a statisztikai források rövid jellemzését találhatja az olvasó. Majd olyan forrástípusokkal haladhat tovább, amelyek speciálisabb módszereket és felkészültséget igényelnek (levéltári források, interjúk, vizuális források, térképek), míg végül eljuthat néhány olyan forráslehetőséghez, amelyek felhasználása a jellegükből adódóan manapság még nem általánosan elterjedt (audiovizuális források), vagy már szinte kuriózumnak számítanak (feliratok, tárgyi források). Ezek a fejezetek a teljesség igénye nélkül is érzékeltetik a történész szakma sokszínűségét és azokat a széles körű elemzési-megközelítési lehetőségeket, amelyek a történettudomány éltető erejét jelentik.

A történelem kutatása című tematikai egységben a szerzők (Sipos Nikoletta, Kerepeszki Róbert, Fedeles-Czeferner Dóra, Schrek Katalin) gyakorlati példák segítségével mutatják be a témaválasztás, a kutatástervezés, valamint az információkeresés modern lehetőségeit. Az itt található alfejezetek szorosan kiegészítik a forrásismereti részeket, és arra ösztönzik az olvasót, hogy vegyes megközelítést alkalmazzanak, ami nemcsak a kvantitatív és a kvalitatív módszerek alkalmazását jelenti, hanem azt is, hogy bátran merítsenek a világháló és a digitalizáció nyújtotta szinte korlátlan lehetőségekből, és igyekezzenek ezeket kreatívan használni. Ezért itt bőséges (de korántsem teljes!) „tablót” kap az olvasó azokról az online elérhető adatbázisokról is, amelyek manapság már megkerülhetetlenek a történészek számára.

Az utolsó tematikai egység a *tudományos írásról* szól, és a szerzők (Kerepeszki Róbert, Schrek Katalin, Fedeles-Czeferner Dóra) bevallottan arra vállalkoztak, hogy konkrét javaslatok, szempontok és minták révén bevezetést adjanak a történelem elbeszélésének természetébe. Ezért áttekintik a tudományos szövegalkotással járó leggyakoribb kezdeti nehézségeket, gyakorlati támpontot adnak az írás elkezdéséhez, a bibliográfia és a tartalomjegyzék összeállításához, majd a stilisztikai útmutatás után végigveszik a szakmai írásművek legfontosabb részeinek jellemzőit, de kitérnek a szövegalkotás során szem előtt tartandó tudományetikai kérdésekre és a tudományos dokumentáció használatára is. Teszik ezt azzal a szándékkal, hogy hathatós támpontokat nyújtsanak az első kutatási eredmények közreadásához, de legalábbis egy történettudományi szakdolgozat megírásához.

* * *

Kötetünk nem jöhetett volna létre a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal Mecenatúra támogatási programja nélkül. A pályázat keretében nemcsak egy papíralapú könyv megjelentetését vállaltuk, hanem azt is, hogy a tartalmat digitális tananyag formájában is a hallgatók és az oktatók rendelkezésére bocsátjuk. Ez nem a könyv pdf formátumban történő átadását jelenti, hanem egy interaktív, számos ellenőrző feladattal, kreatív teszttel kiegészített moodle-formátumú tananyagot, amihez azok a tapasztalatok nyújtottak számunkra segítséget, amelyeket a Covid-19 járvány miatti kényszerű távoktatás során szereztünk 2020 és 2021 folyamán. Továbbá a tananyag alapjául szolgálnak azok a tapasztalatok is, amelyeket több egyetemi kurzusunk (Bevezetés a történettudományba, A történelem segéd tudományai,

1. ELŐSZÓ

Kutatásmódszertan, Informatika a történettudományban, Tudományos írás) oktatása során szereztünk, a tananyagot bevallottan ezekhez (is) fejlesztettük. A tananyag tartalmi struktúrájának kialakításához a fentiekén kívül mintaként felhasználtunk számos hasonló külföldi kiadványt, valamint felmértük és figyelembe vettük a hallgatói igényeket is. Ezekből adódóan a tankönyv több online kurzus alapját adja, amelyek a Debreceni Egyetem elearningplatformján megtalálhatók.

Továbbá hálásak vagyunk azoknak a kollégáknak, akik a tananyag előkészítési fázisában, a 2022. február 4-én tartott online workshopon vagy más formában (írásban és személyesen) elmondták véleményüket és tanácsaikat: *Bárány Attila* (Debreceni Egyetem), *Dede Franciska* (MTA-OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport), *Fazekas Csaba* (Miskolci Egyetem), *Fedeles Tamás* (Pécsi Tudományegyetem), *Fodor Richárd* (Mathias Corvinus Collegium), *Németh György* (Eötvös Loránd Tudományegyetem), *Oross András* (Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség), *Paksa Rudolf*, *Püski Levente* (Debreceni Egyetem), *Romsics Gergely* (Magyar Kutatási Hálózat), *Sipos Balázs* (Eötvös Loránd Tudományegyetem). Noha a javaslataik mindegyikét jelen kötetbe nem építhettük be, mivel a munkánkat a könyvünk megjelenése után sem tekintjük lezártnak, ezért fenntartjuk azt, hogy egy kiegészített kiadásban, illetve a kötet említett online tananyagváltozatában teret adunk azoknak az általuk felvetett szempontoknak, amelyekre itt és most nem tudtunk kitérni. Külön köszönettel tartozunk a lektorainknak, Oross Andrásnak és Paksa Rudolfnak, amiért alapos kritikai vizsgálat alá vették a munkánkat, és hasznos észrevételekkel segítették annak fejlesztését.

A kötetünket nemcsak minden történelem szakos hallgatónak ajánljuk, hanem a történelem iránt érdeklő laikus közönség számára is azért, hogy jobban belelássanak a történészek eszköztárába és munkájába. Végző soron pedig reméljük, hogy olyan tananyagot sikerült összeállítanunk, amely megfelel a 21. századi kihívásoknak, valamint a hallgatói és oktatói igényeknek, de legalábbis átmenetet képez a középiskolai történelemtanulás és a történelem elmélyült, szakszerű művelése között.

Debrecen, 2023. szeptember 30.

A szerkesztők

A kötetben alkalmazott ikonok

Összefoglalások, áttekintések

Definíciók, magyarázatok

Tippek, példák, javaslatok

Idézetek

Fontos információk

2

TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

A fejezet szerzői

Bodovics Éva (2.7.)
Kerepeszki Róbert (2.1.–2.5., 2.8.)
Novák Ádám (2.7.)
Schrek Katalin (2.7.)
Szendrei Ákos (2.6.)

A fejezet tartalma

2.1. Mi a történelem?	17
2.2. A történelem funkciói	26
2.3. A történelem mint tudomány	38
2.4. A történész munkája és gondolkodásmódja	54
2.5. A történettudomány alpműfajai	65
2.6. Műfaj és módszertan – Egyének, csoportok, közösségek vizsgálata	78
2.7. A történettudomány közgyűjteményi háttere	85
2.8. A történettudomány legjelentősebb kihívásai napjainkban	107
2.9. Ellenőrző kérdések	117
2.10. Felhasznált és ajánlott irodalom	118

2.1. Mi a történelem?

A fejezetcímbe megfogalmazott kérdés jóval összetettebb problémát takar, mint ahogy azt első pillantásra gondolnánk. Ha egy olyan laikushoz fordulnánk, aki saját bevallása szerint a középiskolában találkozott utoljára a történelemmel (ami ilyen formában bizonyosan nem igaz, de erre még hamarosan visszatérünk), gyaníthatóan valamilyen egyszerű választ kapnánk. Olyasmit például, hogy a történelem a *múlt*, azaz minden esemény vagy cselekedet, ami megtörtént, tehát eszerint a két fogalom – történelem és múlt – lényegében egymás szinonimái. Vagy esetleg valamelyik sokat emlegetett szállóigét hallanánk (ki ne ismerné: „*a történelem az élet tanító mestere*”), vagy talán – egyfajta negatív hangsúllyal – azt, hogy a történelem egy tantárgy, amiből érettségizni kell (tehát valami kötelező „rossz”, aminek alig van, vagy egyáltalán nincs gyakorlati haszna). Valójában a válasz nem ennyire kézenfekvő.

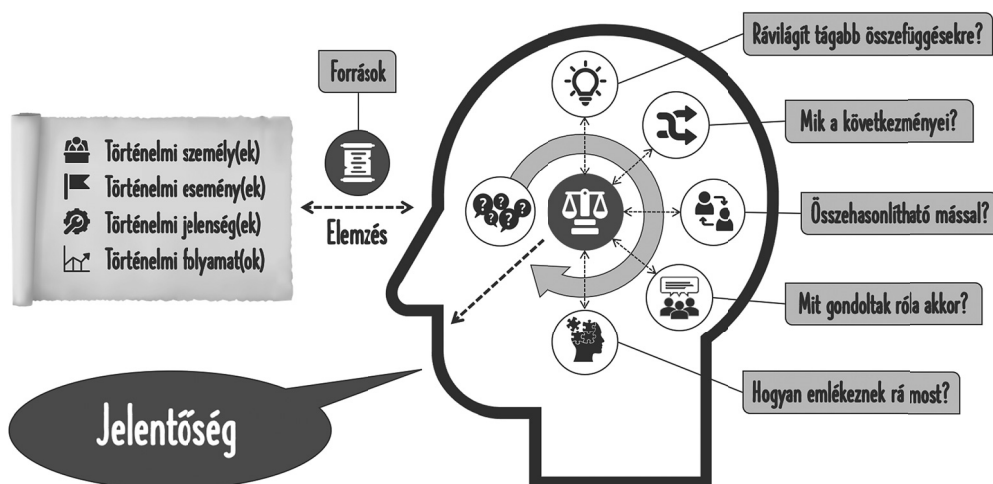
Ha valaki egy kicsit mélyebben beleássa magát a történettudomány bőséges elméleti szakirodalmába, akkor két dologgal kell szembesülnie. Egyrészt azzal, hogy a történelem valami más, mint a múlt egésze, és nem lehet visszaadni a korábban idézetthez hasonló közhelyek egyikével sem. Másrészt azzal, hogy nemcsak a hivatásos történészek és a laikusok történelemről alkotott képe eltérő, de a **történészek között sincs egyetértés** e fogalom értelmezését és meghatározását illetően. Nem véletlenül, hiszen a felvetett kérdés tulajdonképpen már jóval azelőtt foglalkoztatta a történelem iránt érdeklődőket, hogy a történettudomány a 19. század folyamán elkezdett szakszerűsödni és valóban tudománnyá válni. Szinte azóta, hogy az emberek történeteket kezdtek lejegyezni a múltból a jelenük és az utókor számára, **számtalan értelmezési lehetőség** megfogalmazódott már, ám a modern történész szakma művelőinek mindegyike számára elfogadható válasz továbbra sem született.

Talán a konszenzus felé tartó megközelítés lehetne az, ha szűkebben úgy értelmeznénk, hogy a történelem mindaz, amit a múltban és a múltból *feljegyeztek*, tehát azoknak az írásos „nyomoknak” az összessége, amelyeket az

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

egykor élt emberek – akár szándékosan, akár e szándék nélkül – az utókor számára megörökítettek. Azonban ez a megközelítés is zsákutcába vezetne. Ugyanis egyrészt a „nyomok”, amelyek alapján a történészek dolgoznak, nem kizárólag írásosak (lehetnek akár tárgyak, építmények vagy képek is), másrészt, ha „csak” így gondolkodnánk a történelemről, akkor pusztán a „tények” vagy az annak tűnő információk rendezetlen halmazát kapnánk. Ahhoz, hogy mindezekből valóban történelem „jöjjön létre”, elengedhetetlen még valami.

Ezért fontos hamar tudatosítani, hogy a múlt „nyomaiból” ránk maradt tények vagy annak tűnő információk **nem maguktól értetődőek**. Ezeket a „nyomokat” a **történelmi források** (☛ **3.1. alfejezet**) hordozzák, amelyek csak azt követően nyernek értelmet, hogy a történészek megvizsgálták, és **jelentőséget** adtak nekik (*1. ábra*). Ez a történelmi értelmezés irányulhat például a **változások** (haladás, folyamatok, fejlődés) és a **folytonosság** vagy annak hiányának (**kontinuitás** vagy **diszkontinuitás**) a vizsgálatára, akár az **egyedi jelenségek**, események megértésére, ami számos módszer felhasználásával történhet. Ilyen lehet például két vagy több különböző tényező összehasonlítása, azaz a **komparatisztika**, vagy a tendenciák leírására alkalmazott, statisztikákon alapuló számszerűsítés, vagyis a **kvantifikáció** (☛ **3.5. alfejezet**).

Tehát ahhoz, hogy a múltból származó információk rendezettebbé váljanak, szükséges egy **elmélyült szellemi tevékenység** is. Ha a történelmet e logika mentén értelmezzük, arra juthatunk, hogy a történelem lényegében nem más, mint maga a *történettudomány*, tehát a múltról és annak értelmezéséről szóló tudományos gondolkodás. Azonban ez a megközelítés is több problémát rejt magában. Ugyanis egyrészt azt sugallja, mintha a történelem csak a történészeké volna, hiszen a tudományos módszereik révén ők hozzák létre a múltról alkotott tudást. Másrészt pedig azt, hogy a történészek a különböző módszereik, szemléleteik, motivációik miatt eltérő, sőt gyakran egymással ellentmondásos értelmezéseket is megfogalmazhatnak. Nem véletlen, hogy kialakult egy olyan (történet)filozófiai tudományterület, ami az értelmezések vizsgálatát állítja a középpontba, ezt nevezik **hermeneutikának**, „értelmezéstannak”, a megértés és magyarázat tudományának.

De ha a történészek sokszor eltérő értelmezéseket fogalmaznak meg, akkor jogosan merülhet fel a kérdés, hogy melyiküknek kellene „hinni”, kinek van igaza akkor, amikor a történelem valamely eseményéről vagy jelenségéről valamilyen állítást fogalmaznak meg. Ez a dilemma azzal oldható fel, ha elfogadjuk azt, hogy értelmezésből valóban számtalan lehet, amiből az is következik, hogy tulajdonképpen nem „egy” történelem létezik, hanem „történelmek”, vagyis **egymással „versengő” történelemképek** létezhetnek. Tehát például az, ami a középiskolai történelemtankönyv lapjain olvasható, voltaképpen szintén csak a történelem egyfajta „változata”, egyfajta – és nem egyetlen – értelmezése. Erre azért érdemes már most felhívni a figyelmet, mert a történelem szakos egyetemi képzésben részt vevő hallgatóknak nem árt felkészüniük arra, hogy tanulmányaik folyamán gyakran olyan értelmezést, magyarázatot vagy gondolatmenetet hallanak majd az oktatóiktól, vagy olvasnak a különböző szakirodalmi munkákban (☛ **2.5. alfejezet**), ami a mélyebb és összetettebb ismeretanyagból vagy az eltérő megközelítésből adódóan más ahhoz képest – vagy egyenesen ellentmond annak –, mint amit a középiskolában tanultak a történelemről (vagyis a történelem egy változatáról).

Valójában ez a **történész szakma egyik alapvető sajátossága**. Ugyanis ahogyan a történészek történelemről alkotott képe folyamatosan változott és változik, úgy a történelem egyes eseményeiről, jelenségeiről alkotott képük is folyamatosan alakul. Akár azért, mert új elméleti megközelítéseket és módszereket alkalmazva új problémákat vetnek fel, akár azért, mert újonnan felfedezett **forrásokat** (☛ **3.1. alfejezet**) használnak, de előfordulhat az is, hogy a már régen ismert forrásokat más módszerekkel „szólaltatják meg”. Ezek

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETHUDOMÁNY

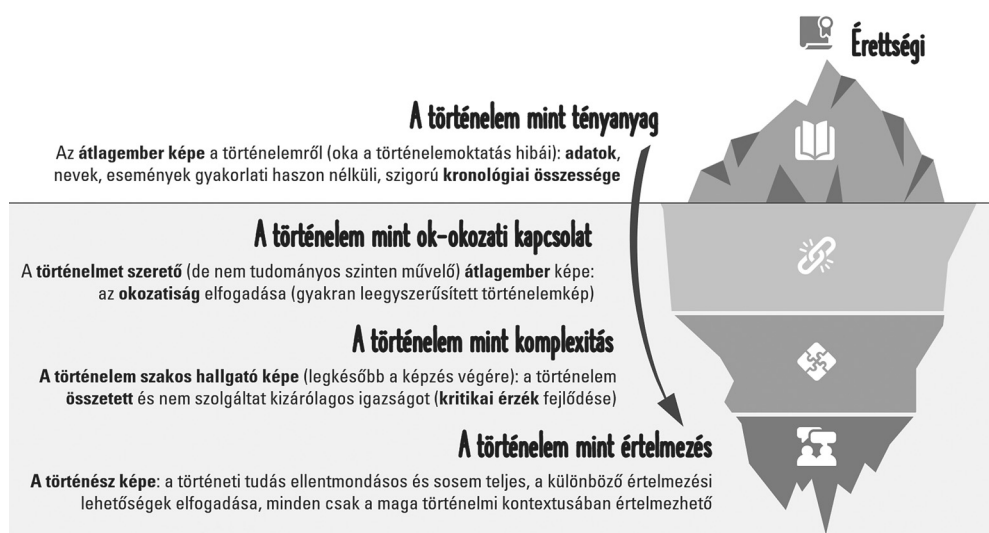
mind együttesen azt jelentik, hogy **nem létezik** és nem is létezhet **kizárólagos értelmezés**, ahogyan egyetlen **történelmi igazság sem**. A történelem tehát nem a múltbeli tapasztalatok és történetek pusztá krónikája, nem dátumok, nevek és események katasztere, a történettudomány pedig nem csupán ezek memorizálásáról, hanem sokkal inkább értelmezéséről szól.

Egy további tényezőt azonban szintén fontos már most leszögeznünk: **a történelem nem fikció**. Még akkor sem az, ha a történészek különböző értelmezésekből következően nem szolgáltathatnak abszolút igazságot, és akkor sem, ha olykor a források vagy azokból nyerhető „bizonyítékok” hiányában kénytelenek feltételezésekre hagyatkozni. Alapvető etikai szabály, hogy **a történész** a munkája közben, vagy annak eredményeként (☛ **2.4. alfejezet**) **nem adhat elő tényként olyasmit, amit csak a fantáziájára alapozva talál ki**, és **nem is hallgathat el tényeket**, ha ismeretekkel rendelkezik azokról, de ellentmondának annak az értelmezésnek, amit ő akar megfogalmazni. Fontos, hogy bármennyire is eltérhetnek egymástól a különböző történészi értelmezések, ezeknek mindig a **történelmi források** által megerősített, releváns „bizonyítékokon” kell alapulniuk. Ebből következik az is, hogy bár számtalan értelmezés lehetséges, **nem minden értelmezés** üti meg azt a mércét, amivel az valóban tudományosnak tekinthető, csak azok, amelyek forrásokkal és logikus érveléssel támaszthatók alá. Az eltérő értelmezések lehetőségéből következik az is, hogy a történészek sokat vitáznak egymással, sőt, a történettudomány egyik alapvető mozgatórugója a **vita** – vagy a szakma egyik alapvető fogalmával kifejezve: a **diskurzus**.

Az eddigi elméleti jellegű fejtegetésből már kiderülhetett, hogy a történelemmel való tudományos igényű „foglalkozás” olyan szellemi tevékenység, ami **sajátos gondolkodásmódot** igényel. Ez azonban nem feltétlenül annyira elvont, mint amennyire első pillantásra tűnik. Az ember ugyanis alapvetően a hétköznapi élete során is „történelmileg” gondolkodik. Amikor valaki visszatér egy boltba vásárolni, mert ott olyan áruk találhatók, amelyek az ízlésének megfelelnek, vagy újra meglátogat egy kávézót, éttermet, mert ott finom ételeket-italokat fogyasztott és jól érezte magát, akkor valójában mindig a múltból táplálkozó **tapasztalatai** alapján cselekszik, azaz a „saját történelmét” használja fel. Hasonló történik akkor is, amikor az egyetemi hallgató dönt arról, hogy felvesz egy oktatónál egy kurzust, mert a felsőbb éves társaitól azt hallotta, hogy az élvezetes vagy könnyen teljesíthető. Ez persze fordítva is előfordulhat, kaphatja ugyanis azt a tanácsot, hogy mindenképpen kerüljön el egy kurzust. Bármelyikről legyen is szó, mindkét esetben

2.1. MI A TÖRTÉNELEM?

ugyanaz történik: mások tapasztalatára építve hoz döntést, ami után ő maga is saját tapasztalatot szerez, és ezt később esetleg ő is továbbadhatja az alsóbb évesek számára. Ennek a tapasztalatokon alapuló gondolkodásnak a felismerése az első lépés. A második pedig annak elfogadása, hogy a tapasztalatok eltérhetnek. A példát folytatva, az egyetemi oktató kurzusát egyesek szerették, tehát ajánlják, mások pedig nem szerették, tehát nem javasolják – a hallgatóé a választás, hogy melyik tapasztalat, azaz melyik *értelmezés* alapján hozza meg a saját döntését. Ez a történelmi gondolkodás egyik alapja is: a **különböző értelmezések felismerésének képessége**, majd egy saját álláspont kialakítása.

2. ábra. A történelmi gondolkodás szintjei

Azonban a történelmi gondolkodás valóban tudományos szintjének eléréséhez több lépcsőfokon át vezet az út (2. ábra). Ez időigényes, sőt olykor az intellektust kifejezetten igénybe vevő feladat, de ez a tananyag éppen ehhez kíván segítséget nyújtani. Nyilvánvaló, hogy túl kell lépni azon a korábbiakban említett laikus gondolkodáson, amit tekinthetünk első vagy **kiinduló szintnek**, miszerint **a történelem csak egy száraz adathalmaz** (egymás után sorakoztatott évszámok, fogalmak, események összessége), melyet az érettségire tudni kell. Sokan azonban megmaradnak ezen a szinten, ami olykor a középiskolai történelemtanítás bizonyos régi gyakorlataiból és problémáiból

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

adódik (☛ **2.8. alfejezet**), és ezek valóban unalmassá, vagy akár keservessé is tehetik a történelem tanulását. Természetesen ezzel nem azt akarjuk sugallni, hogy az adatok mindegyike felesleges (noha persze lehetnek köztük olyanok, amelyek egy adott nézőpont szerint valóban azok). Sokkal inkább azt szeretnénk érzékeltetni, hogy az adatok közötti **összefüggések** megtalálása és megértése a lényeges.

Ez jelentheti a történelemről való gondolkodás **második szintjét**, ahol a történelem már több, mint a bemagolandó tények halmaza, és inkább egy **ok-okozati folyamat**. A történettudományban erre használják a **kauzalitás elve** fogalmát, ami azt fejezi ki, hogy egy esemény vagy jelenség előidézi vagy befolyásolja egy másik esemény vagy jelenség kialakulását vagy bekövetkezését, vagyis az egymásra gyakorolt hatásokat. Ez az ok-okozati kapcsolat lehet egyszerű vagy bonyolult, nyilvánvaló vagy rejtettebb, illetve különböző szinteken és területeken érvényesülhet.

Nincsenek kevesen azok a laikusok sem, akik így látják a történelmet. Ők jelentik azt a történelemkedvelő „átlagot”, akiknek a múlt iránti érdeklődésük a középiskolai érettségi után is töretlen, noha nem egyetemi vagy tudományos szinten foglalkoznak vele. Közöttük vannak olyanok, akik gyakran néznek történelmi filmeket vagy olvasnak történelmi regényeket, esetleg még ismeretterjesztő írásokat (vagy az ún. *public history*-t, ☛ **2.8. alfejezet**) is, mert annyira lenyűgözte őket valamelyik korszak, személyiség vagy esemény. Sok múltbeli „sztorit” ismernek, de már azt is tudják, hogy az események nem „csak úgy megtörténtek”, hanem valami elvezetett odáig, hogy megtörténhessenek. Ám az ezen a szinten gondolkodók közül sokan nem ritkán vagy a kizárólagos magyarázat, az „igazság” megtalálására, vagy egy már meglévő és gyakran leegyszerűsített történelemkép igazolására irányuló igénnyel érdeklődnek a múlt iránt, azaz nem tudják elfogadni az általuk elvárt értelmezéssel ellentétes alternatívákat. Sőt nem árt arra is felhívni a figyelmet, hogy ők a „történelemfogyasztásuk” során nem feltétlenül bíznak a szakmailag képzett történészekben, vagy akár kifejezetten ellenségesek lehetnek velük szemben.

Az lenne az ideális, ha az egyetemi történelemképzés bármely formája során a hallgatók túljutnának ezen a szinten is, és nyilvánvalóvá válna számukra, hogy a **történelem nem szolgáltat kizárólagos igazságot**, és nem pusztán oksági sorozat, hanem **komplexitás** is. Aki ilyen megfontolás mentén gondolkodik, az tudja, hogy a történelem rendkívül sokrétű, és gyakran nem a „felszín”, hanem a mélyen megbúvó tényezők sokasága segít megérteni egy-egy jelenséget, **eseményt** (3. ábra) vagy folyamatot. Továbbá azt is elfogadja,

hogyan a történettudomány nem olyan, mint a matematika vagy a kémia, ahol egzakt válaszok is léteznek, és különbséget tud tenni a „tény” (☛ **2.4. alfejezet**) és a vélemény között. Sok történettudományi munka olvasása vezet el ehhez a stádiumhoz, amely nemcsak azt a felismerést hordozza magában, hogy egy-egy történelmi jelenség, esemény vagy folyamat összetett és több ok eredményezi, hanem azt is, hogy valójában mennyi mindent nem tudunk és soha nem is fogunk tudni a múlttól. A sok és különböző megközelítést alkalmazó szakmunkák olvasása során ugyanis kiderül, hogy bármilyen mélyre ásnak is a történészek, **sosem lesznek képesek arra, hogy a múlt teljességét rekonstruálják**, de arra igen, hogy a komplexitást elfogadva bizonyos rendezettséget tudjanak adni az okoknak és a magyarázó tényezőknek.

3. ábra: A történelmi események jellemzői

A **következő szinten** – ami már a történettudományi doktori képzés során bizonyosan elvárható gondolkodás – a komplexitás elfogadásán túl a szempontok már nem kizárólag az okok megértésére és összetettségére irányulnak, azaz arra, hogy valami miért történt úgy, ahogy történt, hanem arra is, hogy ez a „történet” mit jelenthetett a maga korában, a **saját történelmi kontextusában** (☛ **2.4. alfejezet**). A történelemről való gondolkodásnak

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

ezen a szintjén bármely történelmi esemény vagy jelenség több oldalról megközelíthető, de a megközelítési szempontok ellentmondásosak vagy hiányosak is lehetnek, és több értelmezésre is lehetőséget adhatnak. Mindez abból következik, hogy maguk a források (☛ **3.1. alfejezet**) is ellentmondásosak, sőt a tartalmuk sem feltétlenül egyértelmű.

Explicit és implicit jelentés

A történelmi forrásoknak, ahogyan gyakran az azok alapján készült tudományos szövegeknek is, két **jelentéstartalmuk** van, ami abból adódik, hogy a szerzőik mindig valamiről szeretnék meggyőzni az olvasóikat. Az első az **explicit jelentés**, ami minden szöveg elsődleges vagy közvetlen értelme. De a szövegek többségének van egy másodlagos vagy burkolt jelentéstartalma is, amit **implicit jelentésnek** neveznek. Például egy dualizmuskori politikust jellemezhet úgy egy forrás, hogy *„zseniális szónok és páratlan közéleti vezető”* volt – e szavak direkt megjelenése explicit jelentésnek minősíthető, és megállapítható, hogy a forrás szerzője kivételes politikusnak tartotta az általa bemutatott személyt, amiről egyértelmű kifejezésekkel akarta meggyőzni az olvasóit. De egy másik forrás szerzője közvetve is kifejezheti ugyanezt. Például azzal, ha azt írja: a politikus *„a nemzet érdekeit szem előtt tartva inspirálta és a közjó irányába terelte a párttársait, illetve a választóit”*, ami már implicit jelentés. Ez jól mutatja, hogy az implicit közlés a propaganda, a reklám és a manipuláció alapvető eszköze is.

Ebből következően ehhez a gondolkodási szinthez szükséges egyrészt egyfajta **nyitottság** a különböző értelmezési konstrukciók befogadására, másrészt pedig a **kritikus szemlélet**, vagyis egy mindig óvatos kételkedés a források tartalmát és az azokon alapuló értelmezések megítélését illetően. Ezeket kell(ene) mindenkinek elsajátítania ahhoz, hogy a történettudományi doktori címet megszerezve önálló történészszakmai véleményt tudjon alkotni. Ám fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy történésznek, pláne jó történésznek lenni nem pusztán ennyit jelent, éppen ezért e szint elérése után sem lehet hátradőlni, mivel a készségek és a gondolkodásmód fejlesztése,

a különböző nézőpontok megértése, az új módszerek és megközelítések értékelése, esetleg elsajátítása e szakma állandó követelménye. Tehát történetésnek lenni lényegében **véget nem érő tanulás** (☛ 2.4. *alfejezet*), ami abból adódik, hogy a történettudomány – miként a múltról alkotott kép is – folyamatosan formálódik (☛ 2.2. *alfejezet*).

Az eddigiekből kiderülhetett, hogy voltaképpen talán könnyebb azt érzékeltetni, hogy mi *nem* a történelem, mint egzakt választ adni a címben megfogalmazott kérdésre. Úgy is mondhatjuk, hogy valójában nem tudjuk pontosan definiálni a történelem fogalmát, azt csak abból a tág értelmezésből kiindulva írhatjuk körül, miszerint a történelemben testesül meg **a jelen viszonya a múlthoz**, de hogy részleteiben ez a „viszony” mit takar, az már a különböző megközelítések kérdése. Ez azonban nem egy elméletek közötti útvesztőt jelent, hanem inkább egy izgalmas **intellektuális kihívást**. Ez az, ami leginkább visszatükröződik nemcsak a történettudomány területén teoretikus megközelítések tekintetében maradandót alkotó tudósok írásaiban, amelyekkel a történelem szakos hallgatók találkoznak az egyetemi tanulmányaik folyamán, hanem többé-kevésbé szinte minden történelmi témájú szakmunkában. És ez az az intellektuális kihívás, amit még erősebben fognak érezni akkor, amikor ők maguk is önálló kutatásba fognak és közlésszik a saját tudományos eredményeiket (☛ 5. *fejezet*).

Összefoglaló szempontok a történelem fogalmának megértéséhez

- **Definíciós nehézség.** A történelem fogalmát csak körülírni tudjuk, definiálni nem, mert nincs egyetlen kizárólagos értelmezés vagy igazság a történelemmel kapcsolatban, hanem versengő történelemképek léteznek. A legfontosabb kiindulópont viszont az, hogy a történelemben testesül meg a jelen viszonya a múlthoz, és nem lehet egyszerűen az események és cselekedetek szinonimájaként értelmezni.
- **Történelem és múlt.** A történelem nem azonos a múlttal, nem lehet egyszerűen azonosítani ezeket a fogalmakat egymással, a történelem valami más, mint a múlt egésze.
- **Értelmezés.** A történészek különböző módszerekkel és szemléletekkel közelítik meg a múltat, ami sokféle értelmezést eredményez. Ennek legfontosabb elemei a kauza-

litás, a komplexitás, a történelmi kontextusok (☛ **2.4. alfejezet**) figyelembevétele és a kritikus szemlélet.

- **A múlt „nyomai”.** A történészek nem vizsgálhatják közvetlenül a múltat, csakis annak „nyomai”, az írott és egyéb források segítségével. A történettudomány szakavatott művelőinek elméleti és módszertani megközelítései nélkül ezek a „nyomok” önmagukban nem értelmezhetők.
- **A történelem haszna.** A történelem nemcsak a történészeké, hanem mindenki számára fontos, mert a mindennapok szerves része.
- **A történelem nem fikció.** A történészeknek forrásokra és bizonyítékokra kell támaszkodniuk az érveléseik során, nem hagyatkozhatnak kizárólag a fantáziájukra, és nem találhatnak ki tényeket.

2.2. A történelem funkciói

Bizonyára mindenki látott már olyan filmet, esetleg olvasott olyan regényt, vagy játszott olyan videojátékkal, aminek kiinduló szituációja az volt, hogy a főhős egy számára ismeretlennek tűnő helyen felébredve arra eszmél, hogy nincsenek emlékei, és semmit nem tud saját magáról sem. Az ilyen történetek cselekménye lényegében mindig arról szól, hogy a szürreális helyzet miatt érzett kezdeti kétségbeesés után a főhős hogyan próbálja visszaszerezni az emlékeit, lényegében az életét, vagyis a saját *identitását*.

Képzeljük el ugyanezt nagyobb léptékben, társadalmi szinten, és játszunk el azzal a gondolattal, hogy mi lenne, ha a történelemre vonatkozó minden ismeret egyik pillanatról a másikra eltűnne mindenki emlékezetéből. Valószínűleg az történné, hogy nemcsak egyénileg nem tudnánk semmit a minket szűken és tágan körülvevő világról, de a kisebb és nagyobb emberi közösségek számára is minden értelmét veszítené, ami a kollektív identitásuk alapjait jelentette. Más szóval, mivel történetisége minden bennünket körülvevő, ember alkotta dolognak van, ezért lényegében sem az egyén, sem a közösség számára semmilyen igazodási pont nem maradna, és minden, ami körülöttünk van, ismeretlenné és értelmezhetetlenné válna. Emiatt utaltunk arra az előző alfejezet elején (☛ **2.1. alfejezet**), hogy egész élete folyamán az a laikus is szoros kapcsolatban van a történelemmel, akit ez saját bevallása

szerint a középiskolai érettségi óta nem érdekelt. Valójában csak nem tudatosul benne az, hogy az ő mindennapjainak is szerves része a történelem. **A történelem olyan a közösség számára, mint az emlékezet az egyén számára,** sőt konkrétan olyan értelmezés is létezik, hogy a történelem nem más, mint a társadalom **kollektív emlékezete** (☛ **2.8. alfejezet**). Tehát – az elképzelt helyzethez visszakanyarodva – vélhetően a szűkebb és tágabb közösség hasonlóan reagálna a történelem elvesztésére, mint azoknak a történeteknek a főszereplőire, akik minden emlékükhöz nélkül térnek magukhoz. Mindez pedig elvezet ahhoz, hogy megvizsgáljuk, mik a **történelem funkciói**, és nagy vonalakban felvázoljuk azt, hogy ezek hogyan alakultak ki és változtak az első írott emlékektől kezdve a professzionális történettudomány kialakulásáig.

Ha a távolabbi időkre tekintünk vissza, láthatjuk, hogy az egyéni és a közösségi **tapasztalatok**, illetve a fontosnak ítélt **„megtörtént dolgok” megörökítésére és továbbadására** irányuló igény már régóta az emberi természet alapvető részét képezte. Valami hasonló, bár nem feltétlenül ennyire tudatos szándék tükröződik vissza az első barlangrajzokon, majd az írásbeliség megjelenése után a legrégebbi civilizációk kőbe vésett feliratain és mítoszaiban is. A kisebb közösségek a hétköznapi tapasztalataikat a következő generáció felkészítése céljából adták tovább, az első államok, például az ókori mezopotámiai vagy az egyiptomi birodalmak esetében szintén a tapasztalatokon alapuló hagyományok, normák és törvények rögzítése, valamint az uralkodók cselekedeteinek örök érvényűvé tétele, a példaállítás, a feltétlen tisztelet, vagy akár a félelem megerősítése jelentette a legfőbb motivációt.

Az i. e. 5. században a „megtörtént dolgok” megörökítésének igénye készítette a „történetírás atyjának” tekintett **Hérodotoszt**, illetve fiatalabb kortársát, **Thuküdidészt** is arra, hogy lejegyezzék saját koruk nagy összecsapására, a görög-perzsa háborúra és a peloponnészoszi háborúra vonatkozó ismereteiket. Mindketten már nemcsak azt vélelmezték, hogy az embereket érdekelhetik a háborúkkal kapcsolatos történetek, hanem azt is, hogy az események emlékei olykor ellentmondásosan vagy hiányosan öröklődnek tovább, ezért fontosnak tartották, hogy valamilyen „nyomozást” folytassanak, mielőtt leírják az általuk legvalószínűbbnek ítélt verziót. Nem véletlen, hogy a „történelem” szó számos idegen nyelvű megfelelője, például az angol „history”, a francia „histoire” vagy az orosz „история”, de a magyar „história” kifejezés is a görög „ἱστορία” (ejtsd: historiai) szóra vezethető vissza, aminek eredeti jelentése „vizsgálódások”.

Szemben a múlt megörökítésére irányuló korábbi írásos emlékek és mítoszok jelentős részével, Hérodotosznál még kevésbé, de Thuküdidésznél már

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

markánsabban háttérbe szorult az emberi „történéseket” kizárólag meghatározó istenek szerepe, helyébe pedig az emberi természet jellemvonásai (ambíció, hősiesség, gyávaság, hűség, árulás stb.) kerültek. Ebből következően az ókori görög világ két legismertebb történetírójának műveit a **saját koruk normáinak közvetítése** is jellemzi. Emellett arra törekedtek, hogy sokoldalúan, **több forrásra alapozva** a „hétköznapi” emberek életébe, a különböző népek és (város)államok szokásaiba is bepillantást nyújtsanak, tehát nem pusztán a „nagy emberek” cselekedetei álltak az érdeklődésük középpontjában. Hérodotosznál jóval jelentősebb szerepet kapott a párbeszéd felidézése, valamint a cselekményesítésre, azaz az elbeszélésre és a részletes leírásra irányuló történetmesélés, összefoglalva a **szórakoztató jelleg**, valamint a **morális tanulság** megfogalmazását célzó igény. Ezzel szemben Thuküdidész inkább komolyabb hangvétellel az események bizonyos fokú értelmezésére, vagyis az **okok és összefüggések alaposabb megértésére** helyezte a hangsúlyt (maga is úgy érezte, hogy emiatt műve szárazabb olvasmány lehet, mint a kalandos történetek), sőt arra is gondolt, hogy a korábban hagyományozódott ismereteket pontosítsa. Mindkettőjük művéből kicseng az, hogy számukra a történelem egy megismerhető valami, aminek az a funkciója, hogy az embert képessé tegye a veszélyek felismerésére és elkerülésére, vagyis **saját sorsának alakítására**. Ezenfelül a munkáik azért jelentősek, mert hozzájuk vezethető vissza a történetírás **két alapvető típusa**: Hérodotosz nyomán a **„történetmesélő”,** míg Thuküdidész esetében a **problémaközpontú „oknyomozó” történetírás**.

Hérodotosz és Thuküdidész a történetírói munka céljáról

Hérodotosz, I. 1. „A halikarnasszoszi Hérodotosz a következőkben foglalja össze történeti kutatásai eredményeit, hogy az emberek között megesett dolgok az idők folyamán feledésbe ne merüljenek, s ne vesszen el nyomtalanul azoknak a nagy és csodálatra méltó cselekedeteknek az emléke, amelyeket részben a hellének, részben a barbárok vittek véghez, sem az, hogy milyen okok készítették őket a háborúra egymás ellen.” (Muraközy Gyula fordítása)

Thuküdidész, I. 20, 22. „Kutatásaim alapján ezt tudom elmondani a régi időről, de itt nehéz minden bizonyítékot sorban hitelesnek tekinteni. Hiszen az emberek, még ha saját hazájukról van is szó, kételkedés nélkül elhisznek mindent,

amit egymástól hallanak a régi időről. [...] Annyira sajnálja az emberek többsége a fáradságot az igazság felderítésére, és sokkal szívesebben elfogadják azt, amit éppen hallanak.

[...] A háború folyamán megtörtént eseményekkel kapcsolatban pedig nem azt tartottam kötelességemnek, hogy úgy jegyezzem fel őket, ahogy éppen értesítettek róluk, vagy ahogy én magam helyesnek találtam, hanem azt, hogy azoknak is, amiknél jelen voltam, s azoknak is, amikről mások tudósítottak, amennyire lehetséges, minden részletét felkutatva utánajárjak.

A nyomozás fáradságos munkának bizonyult, mert a szemtanúk még ugyanazokat az eseményeket sem egyformán, hanem vagy az egyik, vagy a másik félhez fűződő érzelmeik szerint adták elő, illetve úgy, ahogy ők emlékeztek rájuk. Lehet, hogy művem végighallgatása, mivel hiányoznak belőle a mesés részletek, látszólag kevés szórakozást nyújt, de azok, akik szeretnék látni a megtörtént események lényegét, s következtetni óhajtanak – ha majd ember voltunk következtében ugyanolyan vagy hasonló dolgok fordulnak elő – a jövőre is, azok, s számomra ez elég, hasznosnak fogják ítélni. Hiszen ez az alkotás maradandó értéknek készült, nem pedig abból a célból, hogy a hallgatóság pillanatnyi tetszéséért versenyezzen.” (Muraközy Gyula fordítása)

Ezek a tényezők megmaradtak a görögből táplálkozó római történetírásnál is, de itt már feltűnően kidomborodott a **politikai szándék**, vagyis az akkori jelen nagyságához méltó múltértelmezés megteremtésének igénye. Ez alapvetően nem új keletű dolog, a „megtörtént dolgok” rögzítése, vagy ennek ellenkezője, az „emlékezetből való eltörlés” (például bizonyos személyekről szóló feliratok megrongálása vagy eltüntetése) már az első mezopotámiai, egyiptomi és kínai civilizációk esetében is gyakran **legitimációs célt** szolgált, azaz például az uralkodók hatalmának biztosítására vagy dicsőítésére irányult. A római korból számos olyan történetíróról van tudomásunk, akik egy-egy consul vagy császár felkérésére írtak a múltról, és ebből kifolyólag már tudatosan, politikai indíttatásból jegyezték le pozitív vagy negatív hangvétellel az eseményeket, illetve az egyének cselekedeteit. Épp ez vezetett el ahhoz, hogy az ókori római világ egyik neves szónoka és filozófusa, az i. e. 1. században élt **Marcus Tullius Cicero** – a történetírás három alaptörvényét megfogalmazva – az elő-

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

ítéletesség elkerülésének kritériumát a hamis állítások megfogalmazásának és az igazság eltitkolásának tilalma mellé sorolta. Ugyanez a szemléletmód tükröződött bő egy évszázaddal később **Publius Cornelius Tacitus** római történetírónál is, aki megfogalmazta a „*sine ira et studio*” („harag és részrehajlás nélkül”), azaz az **objektivitásra való törekvés** alapelvét, amit napjainkban is gyakran idéznek a történettudomány egyik sarokköveként. Megjegyzendő, hogy bár fontos alapelvet fogalmaztak meg, a műveikben már Cicero és Tacitus sem követte ezt felfogást (nem véletlenül, hiszen maguk is politikai karriert építettek), ahogyan a római történetírók egyike sem.

Ebben az időszakban a birodalom egészének vagy egyes részeinek története, illetve a különböző háborúk eseményeinek lejegyzése mellett a „nagy emberek”, főképpen a császárok és a hadvezérek tettei jelentették a történetírás fő témáit. Ugyanakkor a korszakban különösen népszerű életrajzok nem elsősorban történetírói műfajnak, hanem történeti „alapanyagon” nyugvó moralizáló szépirodalomnak tekinthetők, ezért a céljuk elsősorban a **szórakoztatás** volt. Az életrajzírás két korabeli „mestere” a görög **Plutarkhosz** és a római **Caius Suetonius Tranquillus** volt. Mindketten az 1–2. században éltek és alkottak, az előbbi a görög és római államférfiakat, hadvezéreket egymás mellé állító *Párhuzamos életrajzok* című művével, az utóbbi az első két római császárdinasztia tagjait bemutató *A Caesarok élete* című munkájával teremtette meg a műfaj alapjait. Mindkettőjük munkáit a példaadás és a szórakoztatás jellemezte, ezért igyekeztek „színesíteni” is a mondanivalójukat. Általánosságban tehát a római kori történeti művek nem hagyták figyelmen kívül a morális tanulságok megörökítését, a nevelő célzatot, valamint a szórakoztatást, de többségük a tudatos ferdítés, a politikai szándék vagy a szerzők által valójában ellenőrizetlen információk miatt ellentmondásos és komoly **forráskritikával** (☛ **3.2. alfejezet**) kezelendő.

A kereszténység elterjedése a „megtörtént dolgok” megőrzésére és átörökítésére irányuló szándékon nem változtatott, ezért ez a Római Birodalom bukását követő évszázadokban is alapvető szempont maradt, ám egyre inkább szinte csak a „nagy emberekre” (uralkodókra, hadvezérekre, „hősökre”, szentekre), illetve a hozzájuk kapcsolódó „nagy eseményekre” korlátozódott. Az európai középkor során ez tükröződik vissza a múlt megörökítését szolgáló ún. **narratív (elbeszélő) forrásokban**, mint az emlékezetre méltó dolgok megörökítése céljából évről évre vezetett évkönyvekben (*annalesekben*), krónikákban, életrajzokban, legendákban és gesztákban. Különösen az utóbbiakban erősen érezhető a **propagandisztikus szándék**, vagyis az, hogy egy nép fel-

sőbbrendűségét, egy dinasztia kiválóságát vagy egy uralkodó nagyságát **igazolják**, amiben hangsúlyos szerepet kapott a **mitizálás**, a **fikció**, illetve főként az **isteni akarat**. Utóbbi szempont nem véletlen, hiszen a középkor évszázadai-ban a történetírás „műhelyei” – a főúri udvarok mellett – a kolostorok és püspökségek voltak. Ebben az időszakban a történelem szorosan összefonódott a **művészetekkel** és a **vallással**, aminek eredményeként a **morális útmutatás egyfajta „példatára”** lett. Különösen igaz ez például a tanító jellegű szövegekre, mint **VII. Kónsztantinosz** bizánci császár, ismertebb nevén Bíborbanszületett Konstantin *De administrando imperio* (A birodalom kormányzásáról) című 10. században írott munkájára. Ez azt a paradox helyzetet eredményezte, hogy a középkorban a múlt dolgainak megörökítését **ahistorikus szemlélet** jellemezte, ami a történelmi fejlődés, az időbeli változások mellőzését jelentette.

A 14–16. századi észak-itáliai városállamokból kiinduló reneszánsz, azaz a klasszikus antikvitáshoz való „visszatérés” idején a történelem megörökítésének és vizsgálatának célja továbbra is a **múltból való tanulás igénye** maradt, ám bizonyos változások is megfigyelhetők. A korábbiakra jellemző, isteni akarathoz visszavezetett történelemmagyarázó tényezők kezdtek háttérbe szorulni, és újra az emberi természet jellemzői (például az érdek vagy a haszonszerzés) kerültek előtérbe. Ez a látásmód pedig azért fontos, mert a történelem iránt akkoriban érdeklődő gondolkodók felismerték, hogy az emberi cselekedetek megörökítése mögötti, gyakran idealista tanító vagy példaadó szándékon túl másfajta érdekek (például manipuláció, félrevezetés) is meghúzódhatnak. Ez a felismerés vezetett annak az elvnek az alkalmazásához, hogy a múltból ránk maradt írásos „nyomokat” **kritikával** kell kezelni, amihez **tartalmi elemzésre** van szükség. Ennek ékes példája a római humanista, **Laurentius Vallensis** (ismertebb nevén **Lorenzo Valla**) 1440 körül a pápaság világi hatalma ellen írott *De Falso Credita et Ementita Constantini Donatione Declamatio* (szabad fordításban *Constantinus hamis adományleveléről*) című munkája. Ebben egy olyan I. Constantinus (Nagy Konstantin) római császárnak tulajdonított 4. századi adománylevelet vett tartalmi-filológiai vizsgálat alá, ami a korábbiakban a pápai állam itáliai birtokigényeinek jogi hivatkozási alapja volt. Valla a módszereivel (nyelvhasználat, kifejezések és fogalmak elemzése), illetve logikus érvelése segítségével kimutatta, hogy a dokumentum hamisítvány. Épp ezért lett ez a mű a történettudomány alapvető módszerének, a **forráskritikának** egyik megalapozója (☛ **3.2. alfejezet**).

Innen még hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz a felismeréshez, hogy a történelem nem kizárólag és nem elsősorban a „nagy emberek” története,

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

ebből következően pedig a funkciói is tágabbak annál, mint hogy csak a tapasztalatátörökítésre, a példaadásra vagy a politikai szándékok közvetítésére korlátozódjanak. Ebben a folyamatban fontos állomást jelentett a reformáció 16. századi kibontakozása, majd az erre való reakcióként megjelenő ellenreformáció, mivel az ezek során kialakult teológiai vitákban egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a kritikus szemmel olvasott források és a **múltról szóló rendezett ismeretek**. Meglepő lehet, de ennek a háttérnek az ismerete érthetővé teszi, hogy az első történelemtanszékek miért épp a 16. században jöttek létre az európai egyetemeken. Az alsóbb szintű oktatásban az itáliai jezsuita iskolák (*collegiumok*) jártak az élen, ahol a 17. század közepén indultak el a célzottan történelemmel foglalkozó, ekkor még önképzőkör-jellegű foglalkozások. A hitvitákból adódóan a teológiával való szoros kapcsolat és a politikai indíttatás ugyan továbbra is megmaradt, de ezek az oktatáshoz kapcsolódó fejlemények jelezték, hogy a történelem funkciói változásnak indultak.

A 18. század folyamán ezt a folyamatot gyorsította fel a felvilágosodás, az „ipari forradalom”, majd az évszázad végén a francia forradalom, amely fejlemények alapjaiban alakították át az addig ismert világ képét. Ezek révén ugyanis az embert körülvevő „társadalmi valóság” sokrétűbbé és összetettebbé vált, ami számos új jelenség (például az egészségügyi viszonyok javulásával összefüggésben végbement demográfiai „robbanás”, a modernizáció, a felgyorsuló urbanizáció) felbukkanását eredményezte. Ezek a változások számos tudóst arra készítettek, hogy a korábbiaktól eltérő, újszerű kérdéseket vessenek fel az egyre bonyolultabbá váló világ megértése érdekében, és uralkodóvá vált a **racionális magyarázat** igénye. Ez az időszak két szempontból is gyökeres változást eredményezett a történelem funkciói vonatkozásában. Egyrészt azt, hogy mind a tudományos igényű vizsgálódás terepeként, mind oktatási tárgyként végérvényesen **elvált a teológiától**, másrészt egy olyan szemléletbeli újdonságot, ami a **múlt rekonstruálhatóságába vetett meggyőződés** erősödését foglalta magában. E két tényező következtében a múlt tanulmányozása elkezdett a szakszerűsödés, azaz a tudománnyá válás útjára lépni (☛ **2.3. alfejezet**).

A következő évszázadban az egyre inkább felgyorsuló és globalizálódó világ, valamint a nemzeti egységmozgalmak arra készítették a modernizálódó államokat, hogy nagyobb hangsúlyt fektessenek az identitásuk és az ehhez szükséges múltértelmezések megteremtésére. Ez tulajdonképpen a történelem felértékelődésével járt. Nem véletlen, hogy Európában és az Egyesült Államokban a 19. század során korszerűsödtek és professzionalizálódtak a

könyvtárak, a levéltárak és a múzeumok, amelyek így a modern államok olyan kiemelt intézményeivé váltak, ahol az alapvető közfunkció az állam által fontosnak tartott, múltból származó írásos és tárgyi emlékek megőrzése lett (☛ **2.7. alfejezet**). Ezzel a **nemzeti identitás formálása** fokozott jelentőséget kapott, ami így a történelem alapvető funkciójává vált.

Az állami szintű igények 19. századi újjáéledése mellett két további tényező is döntő befolyást gyakorolt a történettudomány kialakulására. Az egyik a filozófia, a másik pedig a természettudományok fejlődése volt, mert ezek hatására sokan – elsősorban **Auguste Comte** francia filozófus nyomán a **pozitivisták** – úgy kezdték tekinteni a történelemre, hogy alapos megfigyelések és adatgyűjtések révén ebben is **törvényszerűségek** fedezhetők fel, amelyek elvezethetnek egy „időtlen igazság” megtalálásához. A 19. század másik jelentős történettudományi irányzatának, a **historizmusnak** a képviselői a **forráskritikai elemzés** módszerét (☛ **3.2. alfejezet**) fejlesztették tovább úgy, hogy egyaránt komoly figyelmet szenteltek a források „belső” (tartalmi, filológiai) és „külső” (kontextuális) jellemzőire. A német nyelvterületről induló historizmus meghatározó alakja, **Leopold von Ranke** szerint úgy kell megírni a történelmet (ami alatt ő a nemzetközi politika elsőrendűségét értette), ahogy az **„valójában történt”** („*wie es eigentlich gewesen*”), a szigorú objektivitás szándékával, de nem a múltban élt emberek megítélésének és nem a saját jelenében élők, esetleg a jövő számára történő oktatás céljával.

Összességében a 19. század második felében a történelemmel foglalkozó gondolkodók egyre inkább az időbeli változások vizsgálatára helyezték a hangsúlyt, amihez szorosan kapcsolódott az is, hogy az ebben az időszakban kialakuló új tudományágak (mint például a közgazdaságtan) számára is alapvető kiinduló szempont lett a történetiség, vagyis az akkori társadalmi valósághoz vezető, **múltból eredeztethető folyamatok megértése**. A 20. századba érkezve már nem csak a „nagy emberek” és a „nagy események” álltak a történelmi vizsgálódások középpontjában, hanem sokkal inkább a **történelem „teljességének” megismerésére irányuló igény**. Ez pedig számos elméleti irányzat, azaz a **különböző értelmezési lehetőségek** kibontakozásához nyújtott alapot. Számukra az európai történettudományban egy francia folyóirat, az 1929-ben induló *Annales d'Histoire Sociale* (röviden *Annales*) jelentette a legfőbb hajtóerőt és fórumot. Az *Annales* köréhez tartozó történészek elvetették az eseménytörténet-központú történelmet, és azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy **megragadják az emberi tapasztalat teljességét**, amihez a hosszú időtartamú folyamatokat („*longue durée*”) és számos újszerű témát

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

vizsgáltak (mentalitás, életmód, éghajlat és természeti jelenségek szerepe, érzelmek, a halálhoz való viszony történetisége, táplálkozás- és öltözködéstörténet, anyagi kultúra, demográfiai folyamatok stb.).

Ám korántsem arról volt szó, hogy a politikai szemléletű eseménytörténet, a hadtörténet vagy az életrajz végleg elsorvadt volna az új nézőpontok hatására, hanem részben ezek megújulása figyelhető meg, valamint az, hogy már egyre több szakember érdeklődése fordult inkább a gazdasági és társadalmi tényezők felé. Ezek immár nagyobb jelentőségre tettek szert annál, hogy pusztán csak a „nagy történelmi események” (☛ **2.1. alfejezet**) egyfajta „kiegészítőiként” kapjanak szerepet a múltról szóló művekben. Mindez a folyamatok és a változások megértésén túl olyan újfajta szempontok felvetését jelentette, amelyek az elmúlt korok hétköznapi embereinek tapasztalataira irányultak, mint – a teljesség igénye nélkül – a nők helyzete, a kisebbségek, a családi struktúrák, a szexualitás, a hiedelmek, az életmód, a foglalkozások, a szabadidős tevékenységek, az étkezési szokások, a normák és számos más hasonló megközelítés vizsgálata. Tehát megtörtént az olyan témák „beemelése” a történelembe, amelyek eddig lényegében teljesen mellőzöttek voltak, vagy alig kaptak figyelmet a korábbi vizsgálódások, valamint a múlt megörökítése során. Innen-től olyan **történetelméleti, tematikai és módszertani sokszínűség** alakult ki a történettudomány berkeiben, ami napjainkban is jellemző. Olyannyira, hogy a történettudományon belül mindezek vizsgálatára, értelmezésére és rendszerezésére már külön szakterület is épült, a **historiográfia** (☛ **2.4. alfejezet**).

A 20. század nagy kataklizmái, mint a globális háborúk, az ezeket előidéző szélsőséges, adott esetben nacionalista ideológiák, a gazdasági világváltságek, a szuperhatalmi szembenállás is alapvető hatást gyakoroltak a történelemmel kapcsolatos gondolkodásra, és az értelmezések szinte átláthatatlan káosza alakult ki. Visszaszorultak, ám végleg nem tűntek el azok, amelyek a múlt rekonstruálhatóságát és törvényszerűségeinek megtalálását hirdették, voltak olyanok, amelyek a nagy struktúrák és a hosszú távú tendenciák megértésére helyezték a hangsúlyt, mások a nemzeti történelem helyett a kisebb közösségek felé fordították a figyelmüket. De felerősödtek az olyan álláspontok is, mint a **posztmodern elméletek**, amelyek elvetették a múlt megismerhetőségével kapcsolatos eszményt, sőt egyenesen szkeptikusan viszonyultak a történelmi vizsgálódásokhoz, mondván, mivel szerintük a múlt a maga teljességében nem megismerhető, ezért nem is igazán tanulhatunk belőle, így a történelemről szóló írások vagy a múltból származó források inkább a fikciós irodalomhoz állnak közelebb, semmint a komoly tudományágakhoz.

Az eddigi vázlatos áttekintés alapvetően azt a célt szolgálta, hogy megalapozza azoknak a történetelméleti és módszertani irányzatoknak a megértését (mint egyebek mellett az említett pozitivizmus, a historizmus, a posztmodern stb.), amelyekkel a hallgatók alaposan meg fognak ismerkedni az egyetemi tanulmányok során (például egy historiográfiai kurzuson). Mindegyikben az a közös, hogy elemi kérdéseik lényegében a történelem funkcióira irányulnak, még akkor is, ha a fejezetcímben megfogalmazott kérdésre az eltérő szemléleti és módszertani megközelítések miatt különböző válaszokat adnak.

Ha valamilyen összefoglaló és általánosító jellegű állásfoglalást akarunk kialakítani, akkor talán abból érdemes kiindulni, hogy a történettudomány 19. századi szakszerűsödésének időszakáig és azt követően is a történelem itt bemutatott funkciói számos változáson estek át, illetve jelentősen kibővültek. Ha oktatási szempontból nézzük, akkor a történelem az ismeretek átadásán túl továbbra is elsősorban a **nemzeti identitás** formálására szolgál, amihez kapcsolódik egyfajta **társadalmi önismeret** és az alapvető **világkép kialakítása**, amit főképp a mindenkorai iskolai tananyagok alapoznak meg (noha nem mindig vagy nem feltétlenül tükrözik a történettudomány aktuális álláspontját, ➡ **2.8. alfejezet**).

Ezen túlmenően, ideális esetben a történelem segíthet **megérteni a hosszú távú folyamatokat**, tendenciákat, illetve ezek hátterét, valamint az embert aktuálisan körülvevő **jelen sajátosságait** és általában a **társadalmak működését**. Ha tehát innen nézzük, akkor azért kutatjuk, tanítjuk és tanuljuk a történelmet, mert **jobban meg akarjuk érteni önmagunkat** és a minket körülvevő, általunk kialakított világot. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez nem jelenti azt, hogy a történelem az „élet tanítómestere” volna, mivel nem ad megoldást vagy teljes egészében megfeleltethető és adaptálható történelmi analógiát a jelenben lévő problémákra. Épp ezért óvatosan kell bánni a múltból merített párhuzamokkal, melyek olykor kézenfekvő, de szinte mindig félrevezető vagy leegyszerűsítő válaszlehetőséget kínálnak. Más szóval a történelem ismerete nem tesz képessé a jelen nehézségeinek kezelésére, csupán ezek megismeréséhez és megértéséhez nyújthat segítséget.

Éppen az eddigiekből következik, hogy ha nem pusztán a megtanulandó adatok halmazaként tekintünk rá, akkor a megfelelő módszerekkel tanított történelem ismerete – amolyan „rejtett” funkcióként – számos individuális **készséget fejleszthet**. Ilyen a kritikai gondolkodás, az értelmező- és az elemzőkészség, de idesorolható a szövegértelmezés és a kifejezőkészség is, amelyek nemcsak a történelem tudományos igényű vizsgálatához jelentenek ala-

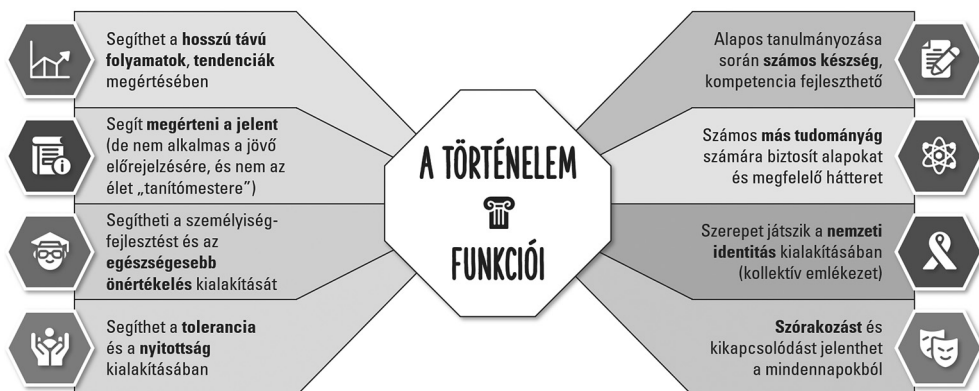
2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

pot, hanem az élet más területein is komoly értéket képviselnek: ilyen például a hitelesség és a jelentőség megítélésének képessége, amit számtalan szakirodalom és történelmi forrás olvasásával lehet elsajátítani (☛ **2.5. alfejezet**).

Érdemes rámutatni arra, hogy funkcionális szempontból nézve a megfelelően átadott történelem és a történelmi gondolkodás elősegítheti a **nyitott szemlélet kialakítását** is. Gyakran idézett hasonlat az, hogy a történelem vizsgálata olyan, mint egy látogatás egy idegen országban, ahol a sajátunktól eltérő kulturális szokások, hagyományok és normák működnek. A múltban élt emberek gondolkodásmódja, világképe, értékrendje, motivációi is ugyanígy gyökeresen eltérhetnek a maiaktól, ezért ezeket nem a jelen szemüvegén keresztül kell megérteni és értékelni, hanem egyfajta toleranciával, beleérző és bizonyos fokú alkalmazkodóképességgel, mint ahogyan azt egy idegen országba látogató intelligens utazó is teszi. Érdemes tehát folyamatosan emlékeztetni magunkat arra, hogy az egykor élt emberek különböznek a jelenben élőktől, tehát a cselekedeteiket nem tanácsos a maguk történelmi „környezetéből” kiszakítva értelmezni, mert ez óhatatlanul leegyszerűsítéshez, sőt teljes félreértéshez vezethet.

Két további szempontot kell még megemlíteni. Egyrészt azt, hogy a történelem **számos más tudományág** számára biztosít háttérrel és alapot, elsősorban a folyamatok és tendenciák megértésére irányuló jellege révén. Másrészt pedig azt, hogy olykor a történelem funkciója manapság is a **szórakoztatás** (és az ezzel járó anyagi haszon megszerzése) lehet, ezért merítenek belőle a filmkészítők, a regényírók és a számítógépes, illetve más játékok fejlesztői. A történelmi filmek nézői, a regények olvasói és a játékok felhasználói pedig (leggyakrabban) nem a korábbiakban taglalt funkciókat látják a történelemben, hanem inkább egyszerűen csak azt, hogy a jelenből kiszakadva beleélhetik magukat egy másik korszakba („világba”), és emögött nem húzódik meg semmilyen direkt tanulási vagy tudományos szándék.

Az eddigi gondolatmenet talán segített megérteni azt, hogy a történelem jóval több lehet annál, mint hogy „csak” egy érettségi tantárgyként tekintsünk rá (4. ábra). Feltételezhető (és remélhető), hogy e sorok olvasói sem így tekintenek rá, ezért nem kell számukra bizonygatni a történelem fontosságát, és – ideális esetben – nem csak azért tanulják a történelmet vagy olvasnak történelmi témájú műveket, mert kötelező, illetve nem azért választottak valamilyen történelemhez kapcsolódó felsőfokú képzési formát, mert „pillanatnyilag jó ötletnek látszott”, vagy mert ez tűnt a legkönnyebbnek. Ha mégis, akkor talán a felsorolt funkciók meggyőző erővel hatnak, és segítenek mélyebb

4. ábra. A történelem funkciói napjainkban

értelmet találni a történelem tanulásában. Azonban a szempontok áttekintését más szándék is vezérelte. Ugyanis azoknak, akik behatóbban szeretnének megismerkedni ezzel a tudományterülettel, érdemes tisztában lenniük azzal, hogy a szélesebb társadalomban nemcsak elfogadottság, hanem ellenérzések, tévhit, sőt a szakmaiságát, funkcióját és létjogosultságát illetően erős szkepticizmus is él a történettudománnyal szemben. Éppen ezekkel a kétkedő hangokkal szembeni felvértezés miatt is fontos tudatosítani azt, miért tanuljuk és vizsgáljuk még napjainkban is lankadatlan érdeklődéssel a történelmet.

Az alfejezetben szereplő történetírók és a hozzájuk kapcsolódó kulcskifejezések

- **Hérodotosz** (i. e. 5. század), műve: *A görög-perzsa háború*, jellemzők: források összegyűjtése, az események megörökítése, morális tanulságok, szórakoztatás, a „történetmesélő” történetírás megalapozása.
- **Thuküdidész** (i. e. 5. század), műve: *A peloponnészi háború*, jellemzők: ok-okozati összefüggések keresése, alapos utánajárás, a problémaközpontú-elemző történetírás megalapozása.
- **Marcus Tullius Cícero** (i. e. 1. század), a történetírás három „alaptörvénye”: a hamis állítások megfogalmazása-

nak, az igazság eltitkolásának és az előítéletességnek az elkerülése.

- **Publius Cornelius Tacitus** (1. század), „*sine ira et studio*” – „*harag és részrehajlás nélkül*” objektivitásra törekvés
- **Plutarkhosz** (1. és 2. század fordulója), műve: *Párhuzamos életrajzok*, jellemzője: görög és római államférfiakról, hadvezérekről szól a szórakoztatás és a példaadás szándékával.
- **Caius Suetonius Tranquillus** (1. és 2. század fordulója), műve: *A Caesarok élete*, jellemzője: az első két római császárdinasztia tagjainak életrajzi bemutatása politikai szándékkal és a szórakoztatás céljával.
- **VII. Kónsztantinosz (Bíborbanszületett Konstantin) bizánci császár** (10. század), műve: *De administrando imperio* (*A birodalom kormányzásáról*, eredeti címe: *Fiamnak, Rómanosznak*), jellemzője: összegző jellegű, múltból eredő tapasztalatokat közvetítő instrukciók az állam vezetéséről.
- **Lorenzo Valla** (15. század), műve: *De Falso Credita et Ementita Constantini Donatione Declamatio*, jellemzője: a forráskritika megalapozása tartalmi-filológiai vizsgálat révén.
- **Auguste Comte** (19. század), pozitívizmus, a történelem „törvényszerűségeinek” keresése és megismerése.
- **Leopold von Ranke** (19. század), historizmus, „*wie es eigentlich gewesen*” – a történelem megismerése úgy, „*ahogy valójában történt*”, szigorú forráskritikai elemzés révén.

2.3. A történelem mint tudomány

Az előző alfejezetekben megfogalmazott gondolatok jogosan vethetik fel azt a kérdést, hogy tudománynak tekinthető-e egyáltalán a történettudomány akkor, amikor tulajdonképpen a vizsgálata legalapvetőbb tárgyát, azaz a történelmet sem tudja egyértelműen meghatározni, pedig a pontos fogalmi definíciók minden tudomány számára elemi fontosságúak. Ráadásul – ahogy

kaphatnak a történettudomány berkeiben, ez pedig erősen szubjektív hatást kelthet, ami ellentétben állhat a tudománytól elvárható objektivitással.

E dilemmák feloldásához és a történettudománnyal szembeni kételyek eloszlatásához abból kell kiindulnunk, hogy mi a **tudomány általában**, és melyek az alapvető jellemzői, amelyek azzá teszik. Legegyszerűbben megfogalmazva, a tudomány egyrészt az a **rendszerezett tudásbázis**, ami az embert körülvevő világ jelenségeinek és folyamatainak megismeréséből és megértéséből alakul ki, másrészt pedig annak a cselekvésnek a gyűjtőneve, ami a kutatás, az anyaggyűjtés, az értelmezés, az értékelés és a következtetések levonása révén a **rendszerezett tudás előállítására** irányul. Fontos azonban, hogy ez a rendszerezett tudás és az ennek előállítására irányuló cselekvés nem statikus vagy mechanikus, hanem szüntelenül bővül, formálódik a folyamatosan megismert elméleti-szemléleti-gyakorlati megközelítéseknek és módszereknek köszönhetően. Ezeket az adott szakterülethez tartozó, folytonosan változó megközelítéseket és az ezekhez kapcsolódó módszereket nevezzük – Thomas Kuhn amerikai tudománytörténész nyomán – **paradigmáknak**, vagyis értelmezési mintáknak, amelyek értelemszerűen szintén folyamatosan változnak. A tudományon belül megkülönböztetünk különböző **tudományterületeket** aszerint, hogy a rendszerezett tudásbázisuk mire irányul. Ilyen tudományterületek közé tartoznak a bölcsészettudományok, a társadalomtudományok, a természettudományok, a hittudományok, illetve azok, amelyeknek ún. alkalmazott, tehát a gyakorlati megvalósításra is fókuszáló területei vannak, mint a műszaki tudományok, az orvostudományok vagy az agrártudományok.

Ha ezt a tudományterületi rendszerezést vesszük alapul, akkor a történettudományt hagyományosan a **bölcsészettudományok körébe** szokás sorolni a nyelvtudomány, az irodalomtudomány, a médiatudomány, a néprajz, a filozófia mellé, de bőven szólnak érvek amellett is, hogy a társadalomtudományok között kapjon helyet. A bölcsészettudományok kutatási fókuszában az **emberi cselekedetek**, tevékenységek, gondolkodás- és kifejezőmódok, valamint a kultúra állnak, amelyeken keresztül a céljuk az emberi értelem megnyilvánulásainak megismerése, megértése és közzététele. A vizsgálódási terepük egybeesik a társadalomtudományokéval (szociológia, politikatudomány, jogtudomány, közgazdaság-tudomány, hadtudomány), hisz ezek szintén a társadalmi jelenségek, folyamatok és viselkedések kutatására, illetve az emberi társadalmak működésének megértésére összpontosítanak. A különbség abban rejlik, hogy a bölcsészettudományi vizsgálatok során jelentősebb szerepet kap az egyén (az individuum) és annak szubjektív ta-

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

pasztalata, valamint a kulturális és nyelvi örökség vizsgálata révén a retrospektív (múltba visszatekintő) jelleg, míg a társadalomtudományok számára az átfogóbb, nagyobb struktúrák vizsgálata jelenti a kiinduló szempontot, és bár nem hagyják figyelmen kívül a múltból származó tapasztalatokat, a vizsgálódási terepük hangsúlyosabban a jelenre irányul, illetve bizonyos mértékig vannak a jövőre irányuló aspektusaik is. Ha a történettudomány szempontjából nézzük a csoportosítást, úgy is értelmezhetjük, hogy a történettudomány jelenti az alapot ahhoz, hogy a társadalomtudományok folytathassák a saját vizsgálódásukat, tehát a történettudomány lényegében az összekötő kapocs a két nagy tudományterület között.

A tudomány általános meghatározásából kiindulva a tudást valamilyen szempontok szerint rendszerezni kell, vagyis azt kell először megvizsgálni, hogy a történettudomány területén milyen **rendszerek** révén történhet a múltra vonatkozó ismerethalmaz szisztematizálása. Az egyik legalapvetőbb rendszer a **periodizáció**, amiben a múlt korszakokra történő kronológiai felosztása jelenti a rendezőelvet. Ennek alapjai még jóval azelőttre nyúlnak vissza, hogy a modern történettudomány kialakult volna. Például már a korábban említett görög-római történetírók számára is fontos volt az, hogy a múltról szerzett és továbbadott ismereteiket bizonyos időbeli szempontok szerint rendszerezzék. Az ő történelemfelfogásukat az ún. **ciklikusság** jellemezte, aminek legmarkánsabb példáját az i. e. 2. században élt görög történetíró, **Polübiosz** jelenti, aki úgy vélte, hogy egy-egy állam történetét a különböző politikai berendezkedések egymásból következő váltakozása jelenti (a monarchiából következik a türannisz, azaz a zsarnokság, majd az oligarchia, vagyis az elitek uralkodása, aztán a demokrácia, a nép uralma és az anarchia, a csőceslék uralma, amiből aztán ismét monarchia alakul ki).

A kereszténység elterjedésével ez az időszemlélet átalakult, és a ciklikus helyett a **lineáris történelemfelfogás** vált meghatározóvá, ami leginkább a 4–5. század fordulóján élt **Aurelius Augustinus Hipponensis** (egyházi nevén Szent Ágoston) munkáiban tükröződik. Szerinte a történelem a teremtéstől „Isten országának” eljövételéig tart, tehát egy meghatározott kezdettel és egy eljövendő, illetve eleve elrendelt véggel rendelkezik (ezt nevezik eszkatológiának), az utóbbihoz elvezető utat pedig hat korszakra osztotta, amelyeket a Jó és a Gonosz harca határozott meg.

A napjainkban is ismert kronologikus felosztás alapjai a 14. században élt itáliai költőhöz, **Francesco Petrarca**hoz vezethetők vissza, aki három szakzra bontotta a történelmet: az első a Római Birodalom bukásával ért vé-

get, a második időszakot nevezte a „sötétség korának”, amit a harmadik, a saját kora, az „újjáépítés” ideje követett. Ez a rendezőelv differenciálódott tovább, és vezetett el azokhoz a korszakokhoz, amelyek mentén az iskolai tankönyvek szerzői manapság is közvetítik a történelmi ismereteket. Ebből következően ez **a történettudomány legszélesebb körben ismert rendszere**, hiszen az „őskor” – „ókor” – „középkor” – „újkor” – „modern kor” felosztásról az is hallott már, aki sosem ismerkedett meg mélyebben a történelem tudományos igényű vizsgálatával.

A történettudományon belül ezeknek a nagy korszakoknak **további alkorszakait** is elkülönítik (például hellenisztikus kor, római kor vagy korai, érett és kései középkor), ennek előnye az, hogy bizonyos fokig **áttekinthetőbbé**, befogadhatóbbá teszi a történelmet, ugyanis elősegítheti a sajátos, az adott korszakra jellemző (szaknyelven szólva **korszakspecifikus**) sajátosságok és folyamatok megértését. Ennek épp az oktatásban van különös jelentősége, hiszen a korjellemzők ilyen időrendi összefogása révén könnyebben lehet átadni a történelmet a fiatalabb generáció számára. Azonban hangsúlyozni kell, hogy ez a rendezőelv, azaz a korszakokat egymástól elválasztó és megkülönböztető szempontok összessége nem „önmagától”, vagy eredendően létező, adott dolog, hanem szintén **történeszi konstrukció** eredménye. Másképpen szólva, az e periodizáció szerint az ókorban élt ember nem értelmezte úgy, hogy az „ő korszaka” az ókor, mint ahogy a középkorban élt utóda sem tudhatta azt, hogy a középkorban él. A régebbi korok emberei számára a saját idejük mindig „jelenkor” volt, tehát ezek a ma közismert periódusok, pláne az elnevezésük csak a maguk **történeti ideje után rögzültek**.

Ám bármennyire is közismert ez a korszakos rendezés, több problémát is hordoz magában (5. ábra). Az említett történeszi konstrukció valójában nem más, mint egyfajta **értelmezés**, és ahogy korábban tisztáztuk, értelmezésből többféle is lehetséges (☛ **2.1. alfejezet**). Ez egyrészt abból adódik, hogy a **korszakhatárok** sokszor napjainkban is **vita** tárgyát képezik. Például az ókor végéhez leginkább azt az eseményt kötik, amikor 476-ban a germán támadás következtében összeomlott a Nyugatrómai Birodalom. Más történészek viszont amellet érvelnek, hogy azt az évet kellene szakaszhatárnak tekinteni, amikor a kereszténység államvallás lett a Római Birodalomban (313). Szintén lehetséges alternatíva a Római Birodalom kettészakadásának éve (395), vagy az, amikor a nyugati gótok kifosztották Rómát (410). Hasonlóan viták tárgyát képezi a középkor végének meghatározása. Legismertebb az az értelmezés, ami Cristoforo Colombo (kevéssé szerencsés magyarosítással Kolumbusz Kris-

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

tóf) 1492-ben történt utazásához köti a szakaszhatárt, de más – nem kevésbé logikus – szempontok szerint jobb lenne ezt például Konstantinápoly oszmán kézre kerüléséhez, azaz a Bizánci Birodalom bukásához (1453), esetleg Martin Luder (Luther Márton) téziseihez és a reformáció kezdetéhez (1517) kötni.

A példákat még bőven lehetne sorolni, de vélhetően már ez a felsorolás is kellően szemlélteti azt, hogy a korszakhatárok tekintetében **sincs konszenzus** a történettudományban, ami az **eltérő megközelítésekből** adódik. Sokan úgy vélik, hogy a periodizáció önkényes eszköz, és azzal kritizálják – nem alaptalanul – az előbbi példákat is, hogy a merev időkeretek mellett **túlzottan politika- és/vagy vallástörténeti szemléletet** sugallhatnak, és nem vesznek figyelembe más gazdasági, társadalmi, kulturális és szellemi tényezőket. A másik gyakori kritika az, hogy ez a korszakokra osztás **alapvetően Európa- vagy „Nyugat”-központú**, és szinte teljesen közömbös az Európán kívüli világot illetően (legalábbis a földrajzi felfedezések előtti időszakokra vonatkozóan bizonyosan), ahol egészen más „sorsfordító” események képezhetik a korszakhatárokat (például a kínai vagy az arab történelmi gondolkodásban). Ezáltal a különböző kultúrák **korszakos felosztásai nincsenek szinkronban** egymással, vagyis jelenleg nincs olyan periodizáció, amivel az egész világ történelmét átfogóan rendszerezni lehetne.

Ez azonban nem teszi szükségtelenné vagy értelmetlenné a történelem korszakokra tagolását. Ugyanis a korszakhatárokat jelző események, bármelyeket választjuk is, **nem kizárólag szimbolikus jelentőségűek**, mert kijelölhetik azt az értelmezési keretet, amelyen belül a történész vizsgálódik és gondolkodik, ami alapvető hatással lehet a szemléletére, illetve a választott módszereire. Példának okáért egy ókortörténésznek olykor kifejezetten eltérő szemléletet és módszereket kell alkalmaznia egy 20. századi történelemmel foglalkozó kollégájához képest. Nem nehéz ezt belátni, hiszen egy ókortörténésznek teljesen más forrásokkal kell foglalkoznia, amelyek értelmezéséhez más metódusok szükségesek. Ilyen lehet – egyebek mellett – a holt nyelvek (latin, ógörög stb.) ismerete vagy a felirattan (☛ **3.11. alfejezet**). Ám nem állnak rendelkezésre olyan lehetőségek, amelyeket a 20. századdal foglalkozó kollégája alkalmazhat. Például egy 20. században élt meghatározó személyről már készülhetett filmhíradós tudósítás (☛ **3.10. alfejezet**), ami-
ben „valójában” látni lehet őt, nem csak valamilyen művészi (és gyakran idealizált) rekonstrukció (festmény, szobor stb.) formájában, illetve hallani lehet, ahogyan beszél, és ezek révén a modernkor-történész számára szélesebbek a lehetőségek a vizsgált személy jellemzéséhez.

5. ábra. A periodizáció előnyei és hátrányai

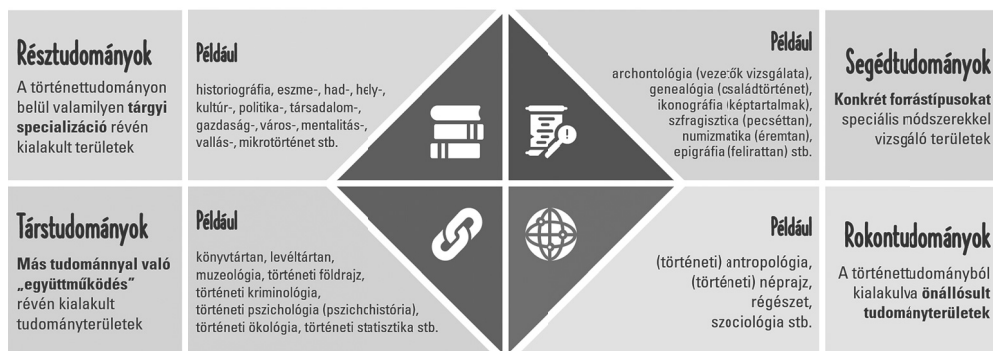
A periodizációról szóló eddigi fejtegetésben megbújt a történettudomány másik rendszerezési elve, ami a **térbeli felosztást** veszi alapul. Ennek legnagyobb egysége a „**világtörténelem**”, ami leginkább a korábbi időkben volt a történetírók érdeklődésének fókuszában, amikor egyetemes érvényű tendenciákat és sajátosságokat próbáltak megfogalmazni – hangsúlyozni kell, hogy az általuk akkor ismert világra vonatkozóan. Ilyen értelemben – kicsit sarkítva – Hérodotosz korábban említett munkája is tekinthető „világtörténelemnek”, hiszen nemcsak a tágra értelmezett görög világról, illetve a Kis-Ázsiában és az attól keletre elterülő Perzsa Birodalomról szólt, hanem belevette Egyiptom történetét is.

A modern történettudomány alapvetően kritikus az összefoglaló jellegű világtörténelmi megközelítésekkel szemben, mivel – nem alaptalanul – sokan úgy vélik, a különböző kultúrák minden aspektusát lehetetlen volna egy munkában összefoglalni, de egy szempont kiválasztása (például a politikátörténet) is túl sok leegyszerűsítéshez, illetve jelentős szelekcióhoz vezetne (bár akad rá példa, elég csak Rondo Cameron amerikai történész *A világ gazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig* című munkájára utalni, amivel bizonyára találkozni fognak a történelem szakos hallgatók az egyetemi képzés során).

Am más vélekedés szerint bizonyos tendenciák, például a **globalizáció** vonatkozásában lehet létjogosultsága a világtörténelmi megközelítésnek is. Hasonló kritikák merülnek fel egy-egy **kontinens** (például Európa vagy Ausztrália) vagy **egy-egy nagyobb régió** (például a Kárpát-medence) történeté-

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

nek vizsgálatával kapcsolatban is. Napjainkban is jelennek meg ilyen jellegű összefoglaló munkák, ám ezek szerzői gyakran **kombinálják az időbeli és térbeli felosztást** (az egyik klasszikus példa erre Fernand Braudel francia történész *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* című munkája). A leggyakoribb azonban az, amikor a történész (ez esetben is időbeli behatárolással) csak egy-egy nép vagy **ország történetére**, vagy még kisebb földrajzi egységre, például egy településre vagy egy település valamely részére összpontosít. Olykor az utóbbiak, az ún. **helytörténeti kutatások** jelentik a kezdő kutatók első terepét is, mivel a helytörténet forrásainak jelentős része szintén „helyben” található, és a szűkebb regionális fókusz könnyebben átlátható(nak tűnő) vizsgálatokat tesz lehetővé (emellett a helytörténet népszerűségének okai között sorolhatjuk fel a helyi kötődésből adódó személyes indítást is, amely a kutatót és az olvasót egyaránt motiválhatja).

6. ábra. A történettudomány tárgyi rendszere

A történettudomány harmadik, egyben legösszetettebb rendszerét a **tárgyi és módszertani felosztás** jelenti (6. ábra). Eszerint megkülönböztetünk résztudományokat, segédtudományokat, rokontudományokat, illetve társtudományokat. A **résztudományok** körébe olyan rendszerezett tudás tartozik, ami valamilyen tudományterületen belüli tárgyi specializáció révén alakult ki. Eszerint különíthetjük el például – a teljesség igénye nélkül – a gazdaság-, a társadalom-, a vallás-, a politika- vagy hadtörténetet, de idetartozik a historiográfia (történetírás/történettudomány története) is. Itt már érdemes megjegyezni, hogy a három (kronológiai, térbeli és tárgyi) rendszer gyakran összekapcsolódhat, és ez adhatja egy történettudományi vizsgálat fókuszát

(például az ókori Athén társadalomtörténete vagy Európa gazdaságtörténete a 20. században). A **segédtudományok** saját speciális módszerekkel rendelkező területek, amelyek gyakran meghatározott forrástípusokat vizsgálnak. Ilyen például – ismét a teljesség igénye nélkül – a numizmatika (pénztörténet), a diplomatika (oklevéltan), az epigráfia (felirattan), a heraldika (címertan), a paleográfia (írástörténet) vagy az inszigniológia (a hatalmi jelvényekkel foglalkozó segédtudomány) stb. A **rokontudományok** és a **társtudományok** esetében már nem ennyire egyértelmű az elkülönítés, mivel ezek vonatkozásában nagyobbak az esetleges átfedések, illetve eltérnek a fogalmi értelmezések. Mi abban az értelemben használjuk a két kifejezést, miszerint a rokontudományok körébe azok tartoznak, amelyek a történettudományból kialakulva önállóultak (például a néprajz, a régészet vagy a szociológia), a társtudományok körébe pedig azok, amelyek valamely más tudományterülettel való „együttműködés” révén alakultak ki (például a történeti földrajz, a pszichohistória, a történeti kriminológia). Azonban közös bennük az, hogy mindig valamilyen speciális szemlélet, illetve módszertani sajátosságok jellemzik őket, ezekre még vissza fogunk térni a későbbi fejezetekben (☛ **3. fejezet**).

Mindez már azt is jelzi, hogy a történettudomány a **különböző paradigmák** széles tárházát foglalja magában, és az előző alfejezetben láthattuk, hogy ezek előzményei mintegy két évszázadra nyúlnak vissza (☛ **2.2. alfejezet**). A történettudomány 19. században kezdődött szakszerűsödéséig csak elvétve találunk olyan történetírót, aki behatóan foglalkozott volna a történelmet vizsgáló tudományos igényű művek megírásának kritériumaival, vagy az elméleti és kutatómódszertani alapelvek lefektetésével. Természetesen kivételek ebből a szempontból is akadnak, például a római korban élt **Lukianos**, aki a 2. században szatirikus hangvétellel értekezett arról, hogyan is kell(ene) történelmet írni, vagy a 17. századi bencés szerzetes, **Jean Mabillon**, aki egy forráskritikai vitából kiindulva alkotta meg az oklevélelemzés (a diplomatika) első rendszerezett módszertanát. A 19. században a különböző tudományterületek, különösen a természettudományok fellendülése új impulzusokat adott a történelmi kutatások elméleti és módszertani megközelítéseinek kidolgozásához is, sőt számos akkori és későbbi történelemtudós számára épp ezek a szempontok jelentették a valódi intellektuális kihívást, nem pedig az, hogy valamilyen konkrét történelmi témáról (eseményről, személyről stb.) írjanak.

Utaltunk arra, hogy van több olyan sajátos szemléleti és módszertani kerettel rendelkező történettudományi paradigma, amely bőven merített más tudományágak eszköztárából és megközelítéseiből. Ezt a tudományok kö-

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

zötti kapcsolatot nevezzük **interdiszciplinaritásnak**, ami elősegíti a tudományágak folyamatos „felfrissülését” és megújulását. Természetesen nem lehet a más tudományterületeken alkalmazott tudományos módszerek mind-egyikét átemelni a történettudományi vizsgálatokba, a tudományos szemlélet tekintetében pedig újfent hangsúlyozni kell azt, hogy a történettudomány figyelme olyan dolgok megismerésére és megértésére irányul, amelyek elmúltak, még ha a jelenre ható következményeik vannak is.

Erre azért fontos emlékeztetni, mert a történettudomány nem tudja reprodukálni, teljes pontossággal rekonstruálni vagy képletekkel kifejezni a múltat, ebből adódóan **nem egzakt tudomány**. A múlt újratereztetéséhez hasonlóan a történettudomány nem képes a múlt megváltoztatására sem, csak a történelmi folyamatok, események újraértelmezésére. Szabatosabban megfogalmazva ez azt jelenti, hogy a történettudomány tevékenysége hatására nem fog megváltozni például egy már lezajlott csata vagy egy háború kimenetele, csak azt érthetjük meg jobban, hogy milyen okok vezettek a vizsgált eseményhez, illetve a következményeit értékelhetjük a korábbiaktól eltérően vagy összetettebben. Ugyanígy nem alkalmas a történettudomány a jövő előrejelzésére sem, bármennyire kínál is a történelem a jelenben tapasztalható bizonyos jellegzetességekhez, eseményekhez hasonló analógiákat.

A történettudomány korlátainak megértése azért lényeges, mert bár nem adhat a múltra vonatkozó összes kérdésre választ és kizárólagos igazságot sem szolgáltathat, ez nem érvényteleníti annak tudományos jellegét. A történészek ugyanis folyamatosan törekszenek a módszereik tökéletesítésére, és kritikus gondolkodással rendszeresen felülvizsgálják a szemléleteiket, az eddigi eredményeiket és következtetéseiket, ezáltal szüntelenül **mélyítik és bővítik a múltra vonatkozó ismereteket**. Ez pedig azért fontos, mert eloszlat egy gyakori tévhitet a történettudománnyal kapcsolatban, miszerint a vizsgálatának tárgya, a történelem állandó, változatlan és statikus, ezért újdonságot már nem lehet mondani róla.

A különböző paradigmák kialakulása mellett a történettudomány 19. századi szakszerűsödésének másik fontos pillére az **intézményhálózat** bővülése volt. Ebben az időszakban szaporodtak el és differenciálódtak az egyetemeken a történelem tanszékek, sőt a történelem egyetemi szintű oktatása is megváltozott. Ugyanis német mintára, a már említett Leopold von Ranke hatására elterjedtek az oktatók és a hallgatók közötti kooperatív-interaktív munkára épülő **szemináriumok**, valamint egyre általánosabb kritériummá váltak a **tudományos képezések** (doktori fokozatok), amelyek egyfajta „minő-

ségbiztosítási céllal” tartalmazták a történelemmel való foglalkozás szakmai kritériumait. A tudományos doktori cím (manapság a latin Philosophiae Doctor kifejezésből a PhD) megszerzéséhez egy önálló kutatáson alapuló tudományos írásmű (disszertáció, értekezés) elkészítésére és megvédésére volt szükség, aminek szabályai napjainkra bővültek és részletesebbé váltak. Ez a tudományos írásmű általában valamilyen szűkebb téma alapos, több szempontú vizsgálatára épülő saját elemzés és értelmezés, a védeése pedig mindig egy szakemberekből álló bizottság előtt történik, amely megvizsgálja és igazolja, hogy az értekezés megfelel-e a szakma követelményeinek, illetve bizonyítja-e szerzőjének felkészültségét és kompetenciáját. A tudományos képzés kialakulása mellett a 19. században kezdődött el az is, hogy az egyetemi történelem szakos és doktori képzés szoros kapcsolatba kerültek a különböző **közgyűjteményekkel** (múzeumok, könyvtárak, levéltárak ➡ **2.7. alfejezet**). Az egyetemek és más közintézmények együtteséből álló hálózatnak a csúcán a világ számos országában a **nemzeti tudományos akadémia** áll, amelynek napjainkban is alapvető feladata és funkciója a tudományok művelése mellett a tudományos kutatások ösztönzése, az eredmények terjesztése, valamint az összes tudományágat magában foglaló köztestületként a tudósok közösségének a képviselője.

A magyar történettudomány intézményei

- **MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.** A magyar tudományosság 1825-ben alapított legfelsőbb intézményén belül 11 osztály fedi le a különböző tudományágakat. A sorszám szerinti II. osztályán (Filozófiai és Történettudományok Osztálya) kap helyet – többek között – a Történettudományi Bizottság, az Ókortörténeti Tudományos Bizottság, a Művészettörténeti Tudományos Bizottság, valamint a Régészeti Tudományos Bizottság. Ezen testületek feladata a tudományszervezés (rendezvények, kutatási pályázatok, könyvkiadás), a tudományos tevékenységek elősegítése (ösztöndíjak, akadémiai díjak, külföldi kutatás támogatása), valamint a legmagasabb magyarországi tudományos fokozat, az MTA Doktora cím odaítélésével kapcsolatos eljárás lebonyolítása. Az MTA szervezéséhez tartoznak vidéki (debreceni, pécsi, szegedi,

miskolci, veszprémi, valamint a határon túl a kolozsvári) akadémiai bizottságok, amelyek keretében szintén működnek történettudományi szak- és munkabizottságok.

- **JELENTŐSEBB KUTATÓINTÉZETEK.** A Magyar Kutatási Hálózat (HUN-REN, korábban MTA, illetve ELKH) szervezetén belül működő Történettudományi Intézet, az önálló tudományos intézményként működő Politikátörténeti Intézet, a Hadtörténeti Intézet, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága, a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, a Rubicon Intézet, a Magyarságkutató Intézet, az Erőszakkutató Intézet.
- **EGYETEMEK.** Minden olyan magyarországi egyetem, ahol bölcsészettudományi kar működik és történelempépzés bármilyen formája zajlik (elsősorban az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Szegedi Tudományegyetem, az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a Károli Gáspár Református Egyetem, a Nyíregyházi Egyetem, a Miskolci Egyetem). Ezek legtöbbje történettudományi doktori iskolával is rendelkezik, ami jogosult az egyetemi doktori (PhD) fokozat megadására, valamint a habilitált doktori cím odaítélésére. Az egyetemi szférában általában a doktori képzésben való részvétel az egyik fontos feltétel az egyetemi tanársegédi státuszhoz, az egyetemi adjunktusi előrelépéshez a doktori (PhD) fokozat megszerzése szükséges, a habilitált doktori cím az egyetemi docensi, az akadémiai doktori fokozat pedig az egyetemi tanári (professzori) státuszhoz jelenthet előfeltételt. Külön említendők az egyetemi szakkollégiumok, amelyek tehetséggondozással is foglalkoznak (mint az ELTE Eötvös József Collegiuma vagy a Debreceni Egyetem Hatvani István Szakkollégiuma), valamint a Mathias Corvinus Collegium Történettudományi Műhelye, amely oktatási tevékenységet folytató, de az egyetemektől független szakkollégium.
- **KÖZINTÉZMÉNYEK** (☛ **2.7. alfejezet**). Elsősorban a levéltárak, de idetartozik az összes történelmi emléket gyűjtő múzeum (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest Törté-

neti Múzeum, Holokauszt Emlékközpont, a vármegyei és városi múzeumok stb.), a levéltárral is rendelkező Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint az országos illetőségű, az egyetemi és a városi könyvtárak. Közöttük kiemelt jelentőségű az Országos Széchényi Könyvtár, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) könyvtára, az Országgyűlési Könyvtár és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

- **SZERVEZETEK.** A magyar történettudomány legrégebbi szervezete az 1867-ben alapított Magyar Történelmi Társulat. Különösen aktív tevékenységet folytat még például a társadalomtörténettel foglalkozó történészeket tömörítő Hajnal István Kör és az Ókortudományi Társaság. Ide sorolható a Mathias Corvinus Collegium Történettudományi Műhelye, illetve a Magyar Tudományos Akadémiához hasonló tevékenységű szervezet, a romániai magyar tudományosságot integráló Erdélyi Múzeum-Egyesület, ahol a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályon belül folynak a történeti kutatások.
- **KIADÓK.** Magyarországon számos kiadó ad ki történelmi témájú könyveket, de a valóban történettudományi munkák elsősorban a HUN-REN Történettudományi Intézet, az Osiris, a Kronosz, a L'Harmattan, az Akadémiai, a Gondolat, a Napvilág, a Kossuth, az Argumentum, az Attraktor, a Balassi, a Jaffa, valamint az egyetemi kiadók gondozásában jelennek meg.

A történettudomány valóban tudományos jellegéhez hozzátartozik az is, hogy szintén a 19. századi szakszerűsödés szerves részeként alakultak ki azok a **fórumok**, ahol a történészek rendszeresen közreadhatták az eredményeiket, vagy diskurzust folytathattak ezekről. Történettudományi könyvek korábban is napvilágot láttak, az újdonságot a **szakmai folyóiratok** elindulása jelentette, amelyek hosszabb-rövidebb tanulmányoknak, kritikai könyvismertetéseknek (recenzióknak) ➡ **2.5. alfejezet**), egymással vitázó írásoknak is teret adtak. Az első ilyen, a német *Historische Zeitschrift* 1859-ben jelent meg, amit sorra követtek a francia (a *Revue historique* 1876-tól), az angol (az *English Historical Review* 1886-tól, az *American Historical Review* 1895-től), az olasz

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

nyelvűek (a *Rivista Storica Italiana* 1884-től), valamint a meghatározott szakterületre fókuszálók (mint például az ókortudomány területén az 1880-tól megjelenő, angol nyelvű *Journal of Hellenic Studies* vagy az 1897-ben indult német *Klio*). Ezek alapvető közlési szempontjai máig változatlanok, nevezetesen, hogy olyan munkákat jelentetnek meg, amelyek elsődleges forrásokra (☛ **3.1. alfejezet**) alapulnak, megfelelő tudományos apparátussal (láb- vagy végjegyzetekkel, esetleg bibliográfiával) rendelkeznek és ún. alap kutatásokat tükröznek, azaz új eredményekkel gazdagítják a történettudományt.

Nehéz megbecsülni azt, hogy napjainkban világszerte hány ilyen folyóirat létezik. Csupán érzékeltetés céljából említjük, hogy ennek az oktatási segédanyagnak az összeállításakor a nemzetközi tudományosság egyik legjelentősebb adatbázisában, a Scopusban összesen 2079 cím volt található a történelem, a klasszika-filológia és a tudománytörténet kategóriában, ám ebben csak azok a kiadványok szerepelnek, amelyek megfelelnek a nemzetközi tudományos osztályozás – itt most nem részletezett – szigorú kritériumainak. A világ valamennyi országára és az e tudományterületen használt összes nyelvére vonatkoztatva, beleértve a kizárólag online megjelenőket is, a történettudományi folyóiratok száma tízezres nagyságrendűre tehető.

Ugyanígy a történettudomány fórumai közé tartoznak a **különböző szakmai rendezvények**, amelyek között a leggyakoribbak a nemzetközi, országos és intézményi konferenciák, a szűkebb műhely-konferenciák, a kerekasztal-beszélgetések, a vitaestek/napok, illetve az ún. workshopok (egy adott szakterülettel foglalkozó tudósok műhelybeszélgetése gyakran egy-egy konkrét szakmai kérdés megvitatására). Ezek a fórumok biztosítják a történettudomány művelői számára az állandó szakmai diskurzust, illetve az új impulzusokat, amelyek révén megismerkedhetnek más történész kollégák elméleti és módszertani megközelítéseivel, illetve kutatási eredményeivel.

A magyar történettudomány folyóiratai

FONTOSABB FOLYÓIRATOK:

- *Századok* (a magyar történettudomány legrégebbi, 1867-ben alapított folyóirata, a Magyar Történelmi Társulat gondozásában),
- *Történelmi Szemle, Világtörténet, Hungarian Historical Review* (az HUN-REN Történettudományi Intézet folyóiratai),

- *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*,
 - *Múltunk* (a Politikatörténeti Intézet gondozásában),
 - *Aetas* (a Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézetének folyóirata),
 - *Hadtörténelmi Közlemények* (a Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata),
 - *Antik Tanulmányok* (a Magyar Ókortudományi Társaság folyóirata),
 - *Történeti Tanulmányok* (a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének folyóirata),
 - *Acta Classica* (a Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszékének folyóirata),
 - *Pontes* (a Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézetének évkönyve),
 - *Sic Itur ad Astra* (az ELTE fiatal történészeinek folyóirata),
 - *Öt Kontinens* (az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének tudományos közleményei)
 - *Historical Studies on Central Europe* (az ELTE idegen nyelvű Közép-Európa-történeti folyóirata)
 - *Gerundium* (a Debreceni Egyetem egyetemtörténeti folyóirata),
 - *Per Aspera ad Astra* (a Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti folyóirata),
 - *Fons* (az ELTE forráskutatási és segédtudományi folyóirata),
 - *Levéltári Szemle, Levéltári Közlemények* (a Magyar Nemzeti Levéltár folyóiratai),
 - *Betekintő* (az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának folyóirata),
 - továbbá a vármegyei levéltári és múzeumi évkönyvek.
- Ezekhez még számos más idegen nyelvű periodika tartozik, amelyek külföldön jelennek meg, de a magyar történelemmel kapcsolatos, illetve a magyar történettudomány eredményeit tartalmazó munkákat adnak közre (például *Hungarian Studies Review*, *Hungarian Cultural Studies*, *Hungarian Journal of English and American Studies*).

FONTOSABB ISMERETTERJESZTŐ FOLYÓIRATOK:

Rubicon, *BBC History*, *Múlt-Kor*, *Újkor.hu* (online)

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Az intézményhálózat és a fórumok együttese jelenti elvben azt a garanciát, hogy a történettudomány képviselői is betartsák azokat az alapvető írott és íratlan **etikai szabályokat**, amelyek minden tudományra jellemzőek. A tudományetikai szabályok olyan **általánosan elfogadott normák és elvek összessége**, amit minden tudósnek be kell tartania a tudományos kutatás és a kutatási eredmények közreadása során. A történettudományban ezek a szabályok egyrészt vonatkoznak a kutatásra, másrészt a publikálásra, de egyéb területekre (például a tudományos fokozatok, minősítések megszerzésére) is. Ezek határozzák meg azt, hogy a történészek nem bánhatnak bárhogya általuk felkutatott forrásokkal és adatokkal, illetve szem előtt kell tartaniuk azt is, hogyan publikálják az eredményeiket, mert ezek az etikai szabályok döntőek a kutatásaik szakmai és szakmán kívüli **hitelessége**, illetve elfogadhatósága szempontjából. Napjainkban már minden felsőoktatási intézmény rendelkezik a tudományos kutatásra vonatkozó etikai kódexszel, ezért hangsúlyozzuk, hogy ezekkel a történelem szakos egyetemi hallgatók is ismerkedjenek meg, mert az **általános tudományetikai szabályok érvényesek a történettudomány esetében** is.

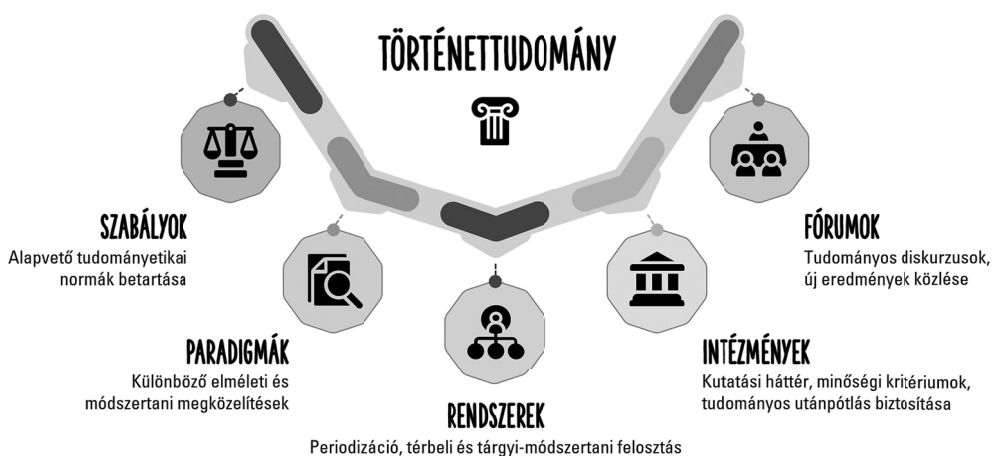

Néhány fontos betartandó tudományetikai szabály

- A történésznek (is) **tilos a plágium** elkövetése, azaz más történész tudományos eredményeinek sajátként való feltüntetése! (☛ **5.14. alfejezet**)
- A történész **csak a fantáziájára** hagyatkozva nem interpretálhat semmit tényként, megállapításait mindenkor forrásokra alapozottan kell megfogalmaznia!
- A történész **nem hallgathat el tényeket** és forrásokat, ha azok a birtokában vannak, de ellentmondanak a saját narratívájának! (☛ **2.1. alfejezet**)
- A történész **nem manipulálhatja a forrást**, azaz nem változtathatja meg a forrás tartalmát, szövegét, illetve nem torzíthatja el annak mondanivalóját lényegi részek (szavak, mondatrészek) kihagyásával!
- Mivel a történelmi források gyakran eltérő adatokat tartalmaznak, a történésznek jeleznie kell az ellentmondásokat, illetve egyértelművé kell tennie, hogy miért támaszkodik az egyik forrás adataira a másikkal szemben, tehát tekintettel kell lennie **az adatok megbízhatóságára**!

- Az időben a jelenhez közelebb eső témák kutatása során az is előfordul, hogy a történész olyan adatokhoz jut, amelyek még élő személyeket vagy közvetlen leszármazottjait érintik. Ilyenkor a vonatkozó **hazai és nemzetközi adatvédelmi jogszabályoknak megfelelően kell eljárnia**, különösen a szenzitív, bizalmas információk (például szexuális élet és orientáció, egészségi állapot, káros szenvedély, bűnügyi előélet, vallási és világi meggyőződés) esetében, amiket nem hozhat nyilvánosságra az érintett beleegyezése nélkül!
- A történésznek be kell tartania az általa felkeresett **közgyűjtemények** (levéltárak, múzeumok, könyvtárak) **szabályait és protokollját!** (☛ **2.7. alfejezet, 4.3. alfejezet**)
- A történésznek objektivitásra, **pártatlanságra törekedve** kerülnie kell a diszkriminációt!

Összefoglalva tehát a történettudományt alapvetően öt tényező teszi tudománnyá (7. ábra). Az egyik **a múltból szerzett ismeretek rendszerezésére való törekvés**, ami különböző formában történhet. A fejezet során három ilyet láthattunk, a periodizációt, a térbeli és a tárgyi felosztást. A másik a különböző, egymással „versengő” **paradigmák jelenléte**, amelyek az elméleti-módszertani megközelítéseket foglalják magukban. A harmadik a **tudomá-**

7. ábra. A történettudományt tudománnyá tevő tényezők

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

nyos intézményhálózat, ami nemcsak a múltra vonatkozó kutatások hátterét biztosítja, hanem a minőségi kritériumokat és ezáltal a tudományos utánpótlást is. A negyedik a **tudományos fórumok** működése, amelyek világszerte a legfontosabb terepei a történettudományi diskurzusoknak. Végül pedig az, hogy a történettudomány művelőire is vonatkoznak azok az **általános tudományetikai szabályok**, amelyeket minden tudósnak be kell tartania, sőt bizonyos speciális szabályokat is szem előtt kell tartaniuk. Ez az öt alappillér az, amivel mindenkinek tisztában kell lennie a történésszé váláshoz vezető hosszú út során és azt követően is.

Az alfejezetben szereplő fontosabb személyek és a hozzájuk kapcsolódó kulcskifejezések

- **Polübiosz** (i. e. 2. század), a politikai berendezkedések váltakozásán alapuló ciklikus történelemfelfogás.
- **Lukianosz** (2. század), szatirikus hangvételű írás arról, hogyan kellene történelmet írni.
- **Aurelius Augustinus Hipponensis** (4–5. század fordulója), meghatározott kezdettel és eleve elrendelt véggel rendelkező, eszkatológikus lineáris történelemfelfogás.
- **Francesco Petrarca** (14. század), a történelem szakaszokra osztása, a napjainkban is ismert periodizáció alapja.
- **Jean Mabillon** (17. század), a diplomatika, azaz az oklevélelemzés első rendszerezett módszertana.

2.4. A történész munkája és gondolkodásmódja

Talán már az eddigiekből is nyilvánvalóvá vált, hogy történésznek lenni nem pusztán a források tartalmának saját szavakkal történő visszaadását jelenti, és nem is azt, hogy jó „sztorikat” kell ismerni a múltból. Továbbá utaltunk arra, hogy a történelem tanulmányozása számos készséget fejleszt. Ebből pedig az is következik, hogy a történésznek nemcsak rendelkeznie kell ezekkel a készségekkel, de folyamatosan fejlesztenie is kell ezeket, hogy minél felkészültebb és eredményesebb szakemberré váljon. Azonban a történészi pá-

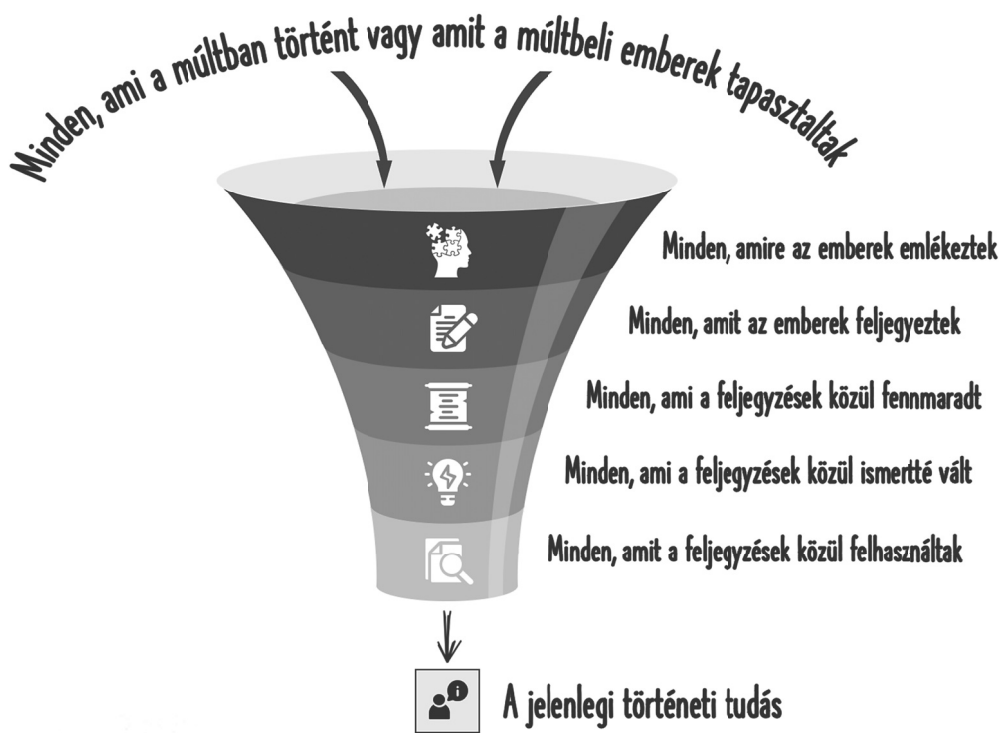
lyára készülőknek, illetve a történettudomány iránt érdeklődőknek tisztában kell lenniük azzal a feloldhatatlan korláttal, hogy a történész bármennyire is erősíti a készségeit, sosem mutathatja be a múltat a maga teljességében. Épp ez az alapvető szakmai dilemma eredményezte, hogy a (történet)filozófia területén kialakult egy olyan elméleti ág, az **episztemológia** (ismeretelmélet), ami épp a megismerés határaival, lehetőségeivel és módszereivel foglalkozik.

A múlt teljességének megismerhetetlensége alapvetően két tényezőre vezethető vissza. Egyrészt arra, hogy a történész **nem tanulmányozhatja közvetlenül a múltat** (azaz nem utazhat vissza az időben, hogy direkt megfigyeléseket végezzen), hanem a fennmaradt forrásokra (☛ **3.1. alfejezet**) kell támaszkodnia. Azonban a **források** és tartalmi összetevőik mindig **töredékesek**. Ez azt jelenti, hogy sosem rögzítenek mindent (például egy eseménnyel kapcsolatban), hanem leggyakrabban egy személy (a forrás szerzője) nézőpontját tükrözik, ami akár szándékosan (például tudatos ferdítés miatt), akár szándék nélkül (például tévedés, pontatlan emlékezet miatt) **mindig szubjektív** és ellentmondásokat is tartalmazhat. Ráadásul a források szerzői **mindig szelektáltak** az általuk lejegyzett mondanivalót. Ezt könnyű belátni akkor, ha belegondolunk, hogy a saját életünkben is hány olyan esemény történt már eddig, aminek semmilyen írásos nyoma nem maradt, és jobb esetben csak az emlékeinkben őriztük meg (azonban legtöbbször ezek is szelektíven, bizonyos részleteket „kihagyva” maradnak meg, sőt akadnak olyan részletek is, amelyek idővel „átalakulnak” vagy „kikopnak” az emlékezetünkben).

Érdemes ezt nagyobb léptékben is nézni (8. ábra). Képzeletben vegyünk minden dolgot, ami a múltban történt vagy amit a múltbeli emberek tapasztaltak. Ezeknek csak egy részére emlékezhetett az akkor élt emberek ugyancsak egy része, akik az eseményeket vagy átélték, vagy azok megtörténtéről másoktól értesültek. Még kevesebben vannak azok, akik az eseményeket le is jegyezték, de korántsem biztos, hogy a személyes átélők azonos tapasztalatokat szűrtek le, vagy a leírásra ugyanazokat a kifejezőmódokat alkalmazták (nem is beszélve arról, ha például egy eseményről másodkézből, hallomásból szereztek tudomást, ami ugyancsak torzíthatja az emlékek, tapasztalatok rögzítését). Ám a feljegyzések nem mindegyike, csak töredéke maradt fenn, még kisebb részük jutott el valamilyen közgyűjteménybe. A közgyűjteményekben őrzött forrásoknak korántsem mindegyikét vizsgálták még a történészek, s amiket vizsgáltak, azok között is számos olyan van, aminek tudományos hasznosságát kétségbe vonták. A múlt „emlékei” tehát egy erősen szelektáló „szűrőn” esnek át, és ahogy e „szűrő” szerint szűkül a múlt

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

vizsgálatának lehetősége, úgy veszhetnek el belőle folyamatosan a releváns részletek. Ebből következően a történész kutatásának tárgyát mindig alapvetően befolyásolják a **forrásadottságok**, ezért a múltról alkotott képe sosem lehet teljes. Ahogy haladunk egyre távolabb a múltban, úgy válnak egyre szűkösebbé a forrásadottságok, ami egyre inkább indokolja, de egyben nehezíti is azt, hogy a történész a források tartalmának összevetésével a **forráskritika** módszerét gyakorolja (☛ **3.2. alfejezet**).

8. ábra. A történelmi tudáshoz vezető legfontosabb „szűrők”

Másrészt a múlt megismerhetőségének korlátja olykor maga a történész is. Bár tudósként precizításra törekszik, azonban ő is ember, amiből két dolog következik. Egyfelől az, hogy **a történész is tévedhet** és hibázhat, olykor az ő figyelmét is elkerülhetik a fontos részletek, sőt az is előfordulhat, hogy a képességei és a felkészültsége nem elegendő a témája feltárásához, ebből adó-

dóan a munkája kevésbé válhat értékké a történettudomány számára. Másfelől pedig az, hogy **a történész sem tudja** teljes egészében **függetleníteni magát a saját személyiségétől és korától**. Ez alatt azt értjük, hogy a munkája során az értékrendje, a politikai nézetei, vallási meggyőződése, az anyagi helyzete és más személyes jellemzői, preferenciái (szakmai és nem szakmai kapcsolatai, elfoglaltságai, érdekei, témaválasztásai stb.) olykor öntudatlanul befolyásolhatják azt, ahogyan a forrásokat értelmezi és ahogyan ír a kutatása tárgyáról.

Bár tudósként ezeket háttérbe kell(ene) szorítania, de még ha sikerül is, akkor sem szabad megfeledkeznie arról, hogy az a **szűken és tágan vett társadalmi környezet**, amiben él, dolgozik, és amibe kulturális szempontból integrálódik, szintén befolyásolhatja a munkáját. Noha egy történésznek nem az (lenne) a dolga, hogy azt írja és mondja a múltról, amit a hallgató- vagy az olvasóközönsége elvár, ez a nyílt vagy kimondatlan elvárás mégis hatással lehet a kutatására. Itt elsősorban a **politikai hatalom** szerepét kell kiemelnünk. Ideális esetben a politika nem szól bele a történész témaválasztásába és az eredményei interpretálásába, ugyanakkor a történettudomány sem tudja teljesen függetleníteni magát attól, hogy a mindenkori politikai hatalom milyen kutatásokat ösztönöz.

Kevésbé direkt befolyás a **szélesebb társadalom részéről** szintén megnyilvánulhat. Érdekes például megfigyelni azt, hogy a hazai könyvterjesztő hálózatok adatbázisaiban az új megjelenésű történelmi témájú könyvek többsége politika- vagy hadtörténeti jellegű. Különösen a (világ)háborúk tűnnek „megunthatatlan” témának, ami arra utal, hogy – számos itt nem részletezendő okból kifolyólag – a szélesebb olvasóközönség továbbra is rendkívül fogékony és érdeklődő ezek különböző aspektusaira. Ez pedig feladatot ró a történészekre, és sokan meg akarnak felelni ennek az elvárásnak (az ilyen megközelítés miatt alakult ki az ún. *public history*, ➡ **2.8. alfejezet**).

Végül érdemes azt is megemlíteni, hogy a történészek egy része nem feltétlenül személyes érdeklődésből választ témát magának. Gyakran előfordul ugyanis, hogy a **munkahelye** (például egy kutatóintézet) jelöl ki számára egy témát, vagy valamilyen **megrendelést** kap egy kutatás lefolytatására. Az utóbbiak lehetnek például családfakutatások, egy helytörténeti témájú munka elkészítése, de felkérhetik a történészt emléktábla-avatás vagy közterelnevezés esetén arra, hogy ezekről szakvéleményt adjon. Ilyen esetekben előfordulhat, hogy a „megrendelőnek” is vannak elvárásai a történésszel szemben, amiket figyelembe kell vennie annak mérlegelésekor, hogy egyáltalán elvállalja-e az ilyen jellegű felkéréseket.

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

A teljes objektivitás tehát gyakorlatilag lehetetlen, a történésznek mégis törekednie kell a **tárgyilagosságra**, hiszen – ahogy láthattuk az előző alfejezetben – ez a tudományosság egyik alapkritériuma. Ezt elősegítheti (de kizárólagosan nem biztosítja) az, ha minden témát a maga **történelmi kontextusa** között vizsgál. Röviden megfogalmazva a történelmi kontextusok **értelmezési keretek**, bővebben egy adott korszak azon társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, mentalitásbeli, fizikai „környezetét”, összefüggéseit és korszakspecifikus összetevőit jelentik, amelyek révén egy adott kutatási téma megvilágíthatóvá válik. Azonban a kontextusok sem eleve létező vizsgálati terek, hanem tulajdonképpen a történész határozza meg azokat aszerint, hogy a témája szempontjából mi a releváns és lényeges. Más szavakkal az értelmezési kereteket alapvetően az határozza meg, hogy a történész mit szeretne vizsgálni és értelmezni.

Példa: A kora újkori boszorkányperek lehetséges kontextusai

Egy kora újkori faluban lezajlott boszorkányper kapcsán a korabeli írott és íratlan szabályok, az adott település társadalmi közösségének összetétele, gazdasági, lélektani és egészségi viszonyai, a gondolkodásmód, a hiedelemvilág megértése, a kommunikáció akkori formái és lehetőségei jelölhetik ki azt a legfontosabb kontextust, ami nélkül rendkívül nehéz volna értelmezni a szóban forgó eseményt.

Az ilyen történelmi kontextusok meghatározásához nagyfokú **problémaérzékenységre**, illetve **beleérző** és **lényeglátó képességre** van szükség, ugyanis a rosszul meghatározott értelmezési keretek teljesen félrevihetnek vagy érdektelenné tehetnek egy egyébként kifejezetten ígéretesnek mutakozó kutatási témát. A történelmi kontextusok jelentősége nem csak abban mutatkozik meg, hogy ezek teremtenek lehetőséget arra, hogy a történész egy korszakot, eseményt, jelenséget az *akkori* körülmények szerint megértsen (ahelyett, hogy ráerőltetné a saját korának értékeit és normáit), hanem abban is, hogy általuk válnak érzékelhetővé a gyors és a lassú **történelmi változások** vagy a **folytonosság** összetevői. Ezek felismerésében a **historiográfia** nyújt elengedhetetlen támpontokat.

Miért fontos a historiográfia?

- Egyszerűen megfogalmazva a historiográfia **a történetírás és a történettudomány történetét** jelenti, tágabban értelmezve pedig azt a bármely történelmi kérdésre, témára vonatkozó **történettudományi diskurzust**, mely a különböző történettudósok, iskolák, irányzatok által megfogalmazott véleményeket, hipotéziseket, értelmezéseket foglalja magába. Ebből következően a fő vizsgálati területe a történetírók és a modern történészek elméleti megközelítéseire, módszereire, illetve eredményeire irányul, vagyis arra az **intellektuális folyamatra**, hogy az idők folyamán hogyan alakult a múlthoz való hozzáállásuk, illetve arra, hogyan értelmezték és mutatták be a történelmet.
- Épp ezért a historiográfia bármely **történettudományi kutatás egyik legalapvetőbb kiindulópontja** (☛ **5.10. alfejezet**). Minden történész lényegében azzal kezdi egy téma boncolgatását, hogy összegyűjti és értelmezi azt, hogyan írtak, gondolkodtak korábban más történészek, vagyis felülvizsgálja a történettudomány eddigi álláspontját az általa kutatott témával kapcsolatban. Ennek révén tudja ugyanis feltárni például azt, hogy mik voltak eddig a történészek nézetei, álláspontjai, milyen eltérések vannak ezek között (más szóval azt, hogy milyen vitatott aspektusok vannak még), illetve azt, hogy eddig milyen kérdésekkel nem foglalkoztak a téma kapcsán. Ezek ismerete segíthet abban, hogy a történész **újszerű szempontokat** lefektetve **saját kutatást** építsen fel, illetve **önálló álláspontot** alakítson ki. A historiográfia azért is fontos, mert nemcsak annak megértését segíti elő, hogy az idők folyamán hogyan formálódtak a történelmi értelmezések, hanem ezen túl kialakíthat egyfajta **nyitottságot is az elméleti aspektusok felé**. Az elméleti vonatkozások ugyanis lehetővé teszik a történelmi folyamatok, események, jelenségek, fogalmak szélesebb összefüggésekben történő elemzését és értelmezését.
- Végül soron a historiográfia arra is megtanít, hogy egyszerűen **egyetlen történelmi témának sincs „végleges” feldolgozása**. Ugyanis, ha létezne ilyen, az eleve kizárná a

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

további kutatásokat, és a történelem valóban egy statikus ismerethalmazzá válna, ám mindig felmerülnek új elméleti és módszertani megközelítések, amelyek segítségével a történészek újraértelmezik az eddigi megállapításaikat, illetve gyakran kerülnek elő új források, amelyek révén minden téma további értelmezési szempontokkal bővíthet.

Ahhoz, hogy ilyen értelmezési kereteket meg tudjon határozni, a történésznek elmélyült szakmai és korszakismeretre van szüksége. Behatóan tanulmányoznia kell a témájára – szűkebben és tágabban – vonatkozó korábbi kutatások eredményeit és a releváns szakirodalom megállapításait, valamint tisztában kell lennie a már említett **forrásadottságokkal**. Ezek a képességek a sok olvasással és utánajárással kísért kutatómunka révén sajátíthatók el, amihez a későbbi fejezetekben bőven adunk még támpontokat (☛ **3. fejezet, 4. fejezet, 5. fejezet**). Itt csak azt szeretnénk érzékeltetni, hogy az eddig ismertetett összetevők révén milyen más szakmákhoz *hasonlítható* a történész mestersége.

A leggyakoribb, gyakran még a történettudomány művelői által is emlegetett **analógia** szerint a történész munkája olyan, mint a **rendőrnnyomozóé**. Bizonyára mindenki látott már olyan filmet vagy sorozatot, esetleg olvasott olyan regényt, aminek dramaturgiája arra épült, hogy egy bűncselekményt úgy göngyölített fel a nyomozó, hogy meghallgatta a különböző szemtanúk és gyanúsítottak vallomásait, és a cselekmény során csak az ő szemszögükből láthattuk vagy olvashattuk az esetet, ami épp emiatt mindig kicsit másképp „nézett ki”. A nyomozóra ilyenkor az a feladat hárult, hogy összeillessze a történet darabjait, feltárja az indítékot, ütköztesse az egymásnak ellentmondó beszámolókat, és összeszedje, illetve értékelje a bizonyítékokat. Hasonlóan dolgozik a történész is, azzal a különbséggel, hogy számára nem a leleplezés és az „igazság” kiderítése jelenti a motivációt, hanem a már sokat emlegetett értelmezés. De az analógia más szempontból is találó. Ahogyan a nyomozónak, úgy gyakran (sőt hozzá képest még gyakrabban) a történésznek is ritkán áll rendelkezésére kézzelfogható bizonyíték (értsd: olyan forrás), amivel meggyőzően alá tudná támasztani az érvelését. Ilyenkor kénytelen „közvetett bizonyítékokra”, például más forrásokban fellelhető utalásokra, a széles korszakismeretére és a logikai okfejtő képességére hagyatkozni, mint ahogy a modern nyomozó idealizált irodalmi előfutárai, Sherlock Holmes vagy Hercule Poirot tették.

A megfigyelés és a következtetés tudománya Sherlock Holmesnál

A nyomozóanalógia érzékeltetéséhez érdemes felidézni azt, hogyan „jellemezte” a világ leghíresebb detektívje, Sherlock Holmes a detektív munkáját. Az alábbi idézet Sir Arthur Conan Doyle első Sherlock Holmes-regényéből származik, ami Magyarországon több kiadásban is megjelent.

„A logikus megfigyelő [...] egy csöpp vízből is következtethetne az Atlanti-óceánra és a Niagara-vízesésre, bár sohasem látta őket vagy hallott róluk. Hasonlóképpen az egész élet is csak hosszú lánc, amelynek természetét csak akkor ismerjük meg félig-meddig, ha egy-egy láncszemét véletlenül megpillantjuk. Mint minden művészetet, az elemzés és következtetés tudományát is csak hosszú és kitartó tanulással szerezheti meg, s az emberélet nem elég hosszú arra, hogy bárki tökéletesen elsajátíthassa...

Mielőtt a kutató a problémának nehezebb, erkölcsi és szellemi felével foglalkoznék, kezdje a könnyebb, elemi dolgokon. Például, ha találkozik valakivel, igyekezzék az első tekintetre kitalálni az illetőnek a történetét, valamint azt is, hogy miből él, mivel foglalkozik. Bármily gyerekesnek látszik is ez a gyakorlat, bizonyos, hogy élesíti a megfigyelő tehetséget, s megtanít bennünket arra, hogy mit nézzünk, mit vizsgáljunk és mit lássunk meg. A köröm, a kabát állása, az ing eleje, galérja, a nadrág térdének mineműsége, a mutató és hüvelykujj formája, az arc, a szemek kifejezése: – szóval ezek az apró részletek külön-külön és együtt nyilván elárulják a tulajdonosnak a hivatását. S hogy mi mindent láthat és következtethet ebből a tapasztalt megfigyelő – szinte hihetetlen.”

Sir Arthur Conan Doyle: *A brixtoni rejtély*. Budapest, Hunga-Print Kiadó, 1994. 32–34. o.

A másik, viszonylag ritkábban emlegetett analógia, amivel a történész munkája érzékeltethető, a „klasszikus” **újságírói tevékenység**. A modern újságírás kialakulása is arra az időszakra tehető, amikor a történettudomány elindult a szakszerűsödés útján. A hasonlóság abból adódik, hogy a 19. században a történészek a saját idejükhöz képest távolabbi, az újságírók pedig

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

a közelebb eső múltból adtak elbeszélő jellegű beszámolót, ami az általuk összegyűjtött és értelmezett információkon alapult. Sőt az újságírók gyakran használtak a híranyag leírásához történelmi háttérrel és visszatekintést (például gyakran hivatkoztak egy-egy múltbéli eseményre a számukra aktuális fejlemény megvilágításához vagy használtak életrajzi adatokat egy nekrológ összeállításához), amihez bizonyos fokú anyaggyűjtő munkára is szükségük volt. Végül pedig az újságírók, különösen az oknyomozó riporterek is a történészekhez hasonlóan keresték az összefüggéseket. Azonban eltérés volt, hogy az újságírók nem ritkán „kiszínezték” a történeteiket, sőt olykor valótan elemekkel „dúsították” a beszámolóikat, és mindezt olyan cél, a szenzáció keresése érdekében tették, ami bár előfordulhatott, de alapvetően nem volt jellemző a történettudomány művelőire.

Hangsúlyozzuk azt, hogy az újságíró és a nyomozó nem történész, ennek ellenére érdemes felhívni a figyelmet még egy hasonlóságra, ami a történettudomány és e két másik szakma művelői között észrevehető. Az újságíró, miután (jobb esetben) összegyűjtötte a szerinte elégséges információkat, ezeket valamilyen logika mentén egy hosszabb-rövidebb cikk formájában leírássá alakítja. A nyomozó, miután lezárta egy ügyet, annak részleteit, a nyomozás menetét, a bizonyítékokat egy jelentés formájában rögzíti a felettesei számára. Ha visszautalunk a korábbi irodalmi példákra, az utóbbit szimbolizálja az, amikor Agatha Christie a Poirot-történeteinek végén – mielőtt még leleplezné a tettest – a belga detektívvél „mondatja el” a bűncselekmény részletekbe menő történetét. A történész is hasonlóképpen tesz: a kutatása végén egy koherens, összefüggő és logikus írott szöveg (könyv, tanulmány) vagy előadás formájában közreadja az eredményeit – azaz szaknyelven szólva megalkot egy **narratívát**.

A narratívaalkotást tekinthetjük a **történeti munka egyik leglényegesebb elemének**, hiszen az eredmények rendezése, megformálása és közreadása nélkül a kutatás csupán öncélú vizsgálódás volna. Egy történelmi narratívában a történész az általa vizsgált téma leírását és értelmezését adja úgy, hogy meghatározza a már említett **történelmi kontextusokat**, rávilágít minden fontos **összefüggésre**, a **kauzalitásra**, a **következményekre**, kutatási eredményei **jelentőségére**, és arra, hogy a **forrásadottságok** következtében melyek azok a szempontok, amelyekre nem tudott választ találni. Ezen túl ez a narratíva tartalmazhatja azokat a módszertani **megközelítéseket** is, amelyeket a történész felhasznált. Tehát nem pusztán az események „elmeséléséről” van szó, hanem a folyamatokat, az ok-okozati összefüggéseket,

az adatokat, a tényeket és a történeti fogalmakat összefogó, **koherens interpretáció** bemutatásáról, amely lehetővé teszi a történelem bizonyos szegmenseinek megértését.

Adatok, tények, fogalmak

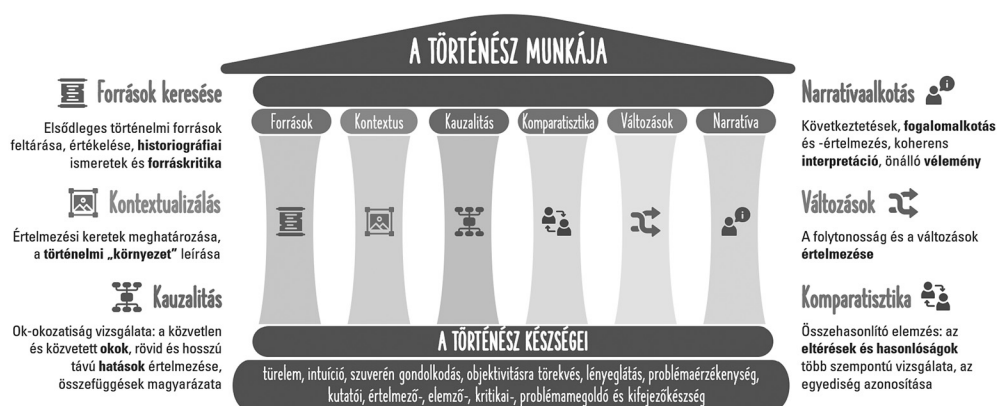
„A számok nem hazudnak”. „A tények önmagukért beszélnek”. Két gyakran hangoztatott közhely, ami a történettudomány területén egyáltalán nem állja meg a helyét. Például egy statisztikai számsor valójában „csak” adatok halma – ahhoz, hogy érdemi mondanivalóval szolgáljon, elengedhetetlen a megfelelő értelmezés (☛ **3.5. alfejezet**). Ám ennek révén is pusztán **következtetések** vonhatók le, amelyek még nem tények. A **történelmi „tény”** olyan szellemi konstrukció, amiben elengedhetetlen a logikus érvelés és az összetett, több szempontú bizonyítás, ami szintén fontos részét képezi a történész munkájának. Például vegyünk egy csatát (vagyis egy *eseményt*), amiről egy forrás azt állítja, hogy „borzalmas öldöklés” volt. A történész nem közölheti ezt tényként, mivel meg kell vizsgálnia a forrás szerzőjét (közvetve értesült-e a csatáról, vagy maga is a harctéren volt-e, ha az utóbbi, akkor sem mindegy, hogy tapasztalt veteránról van szó, vagy olyasvalakiről, aki még sosem vett részt ütközetben). Vagyis – Carl Lotus Becker amerikai történész 1955-ben megfogalmazott gondolata nyomán – azt mondhatjuk, hogy a történész nem magukat az eseményeket vizsgálja, hanem – források révén – a rólok szóló kijelentéseket, amelyeket szintén értelmeznie kell, tehát a történelmi „tények” közvetlenül nem azonosíthatók a múltbeli „valósággal”. Ezért a történész munkájának további lényeges eleme az, hogy a forráskritika (☛ **3.2. alfejezet**) és az értelmezés révén eldöntse, melyek a múlt eseményei közül a történelmileg fontosak, és miből lehet történelmi „tény”.

Hasonló a helyzet a **történelmi fogalmakkal**, amelyek egy része a múltban nem létezett, hanem szintén történeti konstrukció eredményeként alakult ki. Ilyen például az „ipari forradalom” vagy az „első világháború” fogalma. De

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETHUDOMÁNY

a fogalmak további jellegzetessége az is, hogy **folyamatosan változnak**. Például egészen eltérő tartalommal bírt a „polgár” fogalma a Római Birodalomban, a középkorban vagy napjainkban, ahogy a „demokrácia” is mást jelentett az ókori Athénban, mint a 19. századi Egyesült Államokban. Tehát a történész munkájának további fontos része a **fogalomalkotás**, illetve a **fogalomértelmezés**, vagyis az, hogy a már korábban is létező fogalmakat a saját történelmi kontextusában kezelje, és ennek megfelelően építse be a saját narratívájába. Reinhart Koselleck német történész révén külön tudományos irányzat is kialakult a fogalomtörténeti és jelentéstani (szemantikai) vizsgálatokra.

Ez a fejezet azt a célt szolgálta, hogy további szempontok felhasználásával megerősítse azt, amit a korábbiakban már érzékeltettünk, miszerint a **történész munkája sokrétű szellemi kihívásokat rejt** magában (9. ábra). Ezeket nehezítik azok a korlátok, nehézségek és befolyásoló tényezők, amelyek nemcsak a kutatómunkára, a történelmi kontextusok és a narratíva megalkotására lehetnek hatással, de folyamatos kihívások elé állítják a történész tárgyilagos-ságra való törekvését. Azonban a történelemmel foglalkozó kutatók helyzete mégsem kilátástalan. Számos eszközre és módszerre támaszkodhatnak, amelyek közül többet is bemutatunk a későbbiek folyamán.

9. ábra. A történész munkájának pillérei

2.5. A történettudomány alpműfajai

Munkájuk során a történészek különböző terjedelmű, funkciójú és műfaji sajátosságokkal rendelkező írásművekbe foglalva adhatják közre az általuk alkotott tudományos narratívát. Bizonyos, hogy az egyetemi képzés során a történelem szakos hallgatók ezek mindegyikével találkozni fognak, ezért fontos, hogy tisztában legyenek az alapvető jellemzőikkel. A történészek leggyakoribb műfajai a **szintézis**, a **monográfia**, a **tanulmány**, az **esszé**, a **recenzió** és az **ismeretterjesztő cikk**, amelyek kivétel nélkül kézenfekvő eszközöket jelentenek számukra ahhoz, hogy a kutatási eredményeiket és tudományos álláspontjukat hatékonyan közvetíteni tudják a célközönségük felé. Ezek sorába tartozik még a **biográfia** (életrajz) is, ám mivel ez nemcsak önálló műfaj, de sajátos módszertant is igényel, ezért egy későbbi alfejezetben részletesen ki fogunk térni rá (☛ **2.6. alfejezet**), ahogyan az „**absztraktra**” is, amit majd a tudományos írás kapcsán mutatunk be (☛ **5.13. alfejezet**).

Ha a terjedelem és a funkció szempontjából haladva vizsgáljuk az említett műfajokat, akkor célszerű a szintézissel és a monográfiával kezdeni. Amiben e két műfaj hasonlít egymásra, az az, hogy mindkettő olyan, egy önálló vagy több kötetben kifejtett narratíva, amiben a történész egy hosszabb kutatómunkája eredményeit tárja elsősorban a szakmai olvasóközönség elé. A különbség az, hogy egy **szintézisben** a történész hangsúlyosabban arra vállalkozik, hogy egy **szerteágazó, átfogó téma** kapcsán **összefoglaló jelleggel** áttekintse, **rendszerezze**, egységes szerkezetbe foglalva összekapcsolja és értékelje a **korábbi kutatási eredményeket**, illetve ezeket kiegészítse a saját nézeteivel és tapasztalataival. Szintézisek lehetnek például egy konkrét aspektust (korszakokon átívelő társadalomtörténetet, gazdaságtörténetet stb.) áttekintő kötetek, a tudománytörténeti összefoglalások, akár a laikus közönségnek szánt, egy (vagy több) meghatározott korszakra fókuszáló ország- vagy kontinentstörténetek.

A korábbiakban említett példák, illetve a jelen főfejezethez felhasznált és ajánlott szakirodalmak közül Rondo Cameron amerikai történész *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig* című munkája vagy Romsics Ignác *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel* című kötete sorolható ide, illetve szinte az összes egyetemi tankönyv, amiből a történelem szakos hallgatók a vizsgáikra készülnek (például Katus László *Európa története a középkorban* című műve). Az említett

példák már a címükben is jól visszatükrözik a szintézisjellegét: nagyobb átfogó témák bemutatására vállalkoznak (Cameron a világgazdaság, Romsics a magyar történetírás, Katus Európa középkori történetének áttekintésére), **szélesebb perspektívában** (az első a globális gazdasági rendszer kialakulása és működése, a második a magyar történetírás nemzetközi tendenciákba való beágyazása kapcsán, a harmadik kontinentális keretben), illetve a szintézisekre **általában jellemző kronologikus struktúrában** (☛ 5.5. alfejezet). Az utóbbiból az is következik, hogy egy szintézis leginkább az **időbeli változások bemutatására** törekszik. Jellemzője még a szakmai nyelvezet, illetve az, hogy többnyire láb- vagy végjegyzeteket tartalmaz (☛ 5.15. alfejezet), illetve mindig egy rendkívül széles körű szakirodalmi bázisra épül, amit a szerző a kötet végén fel is sorakoztat. Nem meglepő módon a történészek csak hosszú évek kutatási gyakorlatával és tapasztalatával felvértezve, kiterjedt szakmai és korszakismeret birtokában vállalkoznak a szintézisalkotásra.

A **monográfia** abban tér el a szintézistől, hogy általában egy **specifikusabb** történelmi téma **intenzív szakmai tanulmányozását** foglalja magában, ebből következően **új kutatási eredményeket, megállapításokat** és értelmezést tartalmaz. Egy monográfia struktúrája – a témától és a történész döntésétől függően – lehet kronologikus vagy tematikus (☛ 5.5. alfejezet), de mindig részletes, **átfogó elemzésre** épül, amiben a szerző **több tudományos kérdést**, problémát vet fel, melyek megválaszolásához lehetőleg az összes releváns szempontot figyelembe veszi, és a megfelelő **történelmi kontextusokat** kijelölve **saját narratívát** (☛ 2.4. alfejezet) alkot meg. Ebből következően fontos jellemzője az, hogy elsődleges **forrásokon** (☛ 3.1. alfejezet) alapul, a nyelvezete mindig szigorúan szakmai, láb- vagy végjegyzeteket, illetve bibliográfiát is tartalmaz. Továbbá hangsúlyos szerepet kap benne a **saját álláspont kifejtése**, valamint az ezt alátámasztó logikus **érvelés**, ami kritikusan figyelembe veszi a lehetséges ellenérveket is (ilyen például Perényi Roland *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896–1914* című kötete, illetve Püski Levente *A Horthy-korszak parlamentje* című munkája). Gyakori, hogy egy történész első monográfiája a korábban sikeresen megvédett doktori értekezésére épül (☛ 2.3. alfejezet).

Mielőtt a történészek egy szintézis vagy egy monográfia megírásába fogának, a kutatásaik bizonyos konkrét kérdéseit, szűkebb aspektusait vagy részeredményeit gyakran konferenciákon **előadások** formájában tárják a szakmai közönség elé, illetve hosszabb-rövidebb **tanulmányokként** jelentetik meg azokat tanulmánykötetekben, a konferenciák kiadványaiban vagy a szakmai

folyóiratokban. A tanulmányok a monográfiánál és a szintézisnél rövidebb szakmai írások, de sok tekintetben hasonlítanak hozzájuk. Ugyanúgy jellemzi őket az alapos megelőző **kutatás**, az elsődleges **források felhasználása**, a **kontextusok** meghatározása, az új tudományos **eredmények, megállapítások** prezentálása, a logikus **érvelésen** alapuló **saját narratíva**, a szakmai nyelvezet, illetve az alapos **tudományos dokumentáció** (láb- vagy végjegyzetek, bibliográfia). A tanulmányok funkciója az, hogy a történészek az új eredményeikről és megállapításaikról valamilyen formában „visszajelzést” kapjanak a szakmai közönségtől, tehát lényegében a publikálás bizonyos fokú **tudományos „ellenőrzést”** is jelent. Például egy szakmai folyóiratban való megjelenés előtt egy tanulmányt szakavatott lektorok olvasnak el és bírálják, az olvasószervezők pedig stilisztikai-nyelvi szempontból csiszolják a szöveget. Előfordul, hogy a megjelenést követően egy tanulmányra egy választanulmány születik, mert egy másik történésznek eltérő az álláspontja, tehát tudományos vita alakul ki a két (sőt, olykor több) szerző között. De az is gyakori, hogy egy tanulmányt más történészek felhasználják a saját narratívájukhoz, és a készülő írásukban hivatkoznak rá, esetleg méltatják vagy kritizálják. Az ilyen visszajelzésekkel „építkezik” a történész, így szerzi a tapasztalatait ahhoz, hogy majd egy kutatási téma lezárulásához érve monográfiába rendezze a már megjelent kapcsolódó tanulmányait úgy, hogy a kritikákat mérlegelve, és esetleg reflektálva is rájuk, csiszolja a korábbi narratíváját. A tanulmányra nem sorolunk fel most konkrét példákat, csak ajánljuk e sorok olvasóinak, hogy nézzenek bele a korábban felsorolt folyóiratok egyes példányaiba vagy interneten is megtalálható archívumaiba (☛ **2.3. alfejezet**).

A tanulmányok többségéhez hasonlóan a **történettudományi esszék** is többnyire folyóiratokban jelennek meg, de olykor rövidebb írásokat összefogó egy- vagy többszerzős kötetekben is megtalálhatók. Az esszé egy elmélyült írásmű, gyakran **elméleti** vagy **érvelő megközelítést** tartalmaz olykor valamilyen szűkebb, **specifikusabb témával** kapcsolatban. Fontos jellemzője, hogy a nyelvezete a korábbi műfajoktól eltérően kevésbé tudományos, inkább **szépirodalmi** vagy **szónoki**, ezért gyakran **személyesebb a hangvétele**, és így a funkciója az, hogy még hangsúlyosabban tükrözze a **szerző álláspontját** (például egy vitában) vagy a **szubjektív véleményét** egy adott kérdéssel kapcsolatban. Az esszé többnyire a tanulmánynál is rövidebb, **lényegre törő** szakmai írás (erre példa a fejezethez kapcsolódó irodalomjegyzékben Gyáni Gábor „A történetírás és a történelemtanítás konfliktusa” című írása), de előfordulhat olyan is, ami kötetnyi terjedelmű

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

(ilyen például Szekfű Gyula két világháború között írt *Három nemzedék* című történetpolitikai esszéje).

Az esszéhez hasonlóan a tudományos folyóiratokban megjelenő rövid, de a célját illetően az előzőektől lényegesen eltérő műfaj a **recenzió**, amelynek a funkciója az, hogy egy „frissen”, azaz a közelmúltban vagy egy-két évvel korábban megjelent szintézist, monográfiát (ritkábban tanulmányt) szakmai szempontok szerint **értékeljen**, tehát mindig **egy konkrét mű áll a közép-pontjában**. Leginkább **három típusát** különböztetjük el: az ismertető (ajánló) recenziót, a kritikai recenziót és az esszéjellegű recenziót. A különbség az, hogy míg az elsőben a szerző legfőképpen csak a mű összefoglaló bemutatására törekszik, addig a másik kettőben hangsúlyosabb a vizsgált mű elemzése, értékelése is, és az választja el őket egymástól, hogy az utóbbi nagyobb terjedelemben és az esszére jellemző, korábbiakban említett szempontok mentén tárgyalja az értékelendő művet. A recenziók általában nem tartalmazznak lábjegyzeteket (inkább csak ún. szövegszűkeket utalásokat az elemzett kötet részeire vagy oldalaira), de olykor a folyóiratok megkövetelnek ilyen tudományos dokumentációt is, sőt a kritikai és az esszéjellegű recenziók szerzői az értékelésük és az érveik alátámasztására használják azokat.

A kritikai recenziók esetében a „kritika” nem pejoratív értelmű fogalom, és nem azt jelenti, hogy a recenzió írója minden szempontból „beleköti” az általa értékelt műbe és annak szerzőjébe. A „kritikai” jelző ebben az esetben inkább olyan **elemző gondolkodásmódot** takar, amely egyszerre veszi figyelembe és mérlegeli **a vizsgált mű erősségeit**, illetve **gyengeségeit**. Tehát ebben az esetben a szerző túllép azon, hogy egyszerűen csak ismertesse (és méltassa) az általa vizsgált művet. Célja az, hogy megállapítsa egy szakmai munka **tudományos értékét** úgy, hogy elemzi annak **minden fontos tartalmi aspektusát**, így a témaválasztását, struktúráját, a felhasznált elsődleges és másodlagos forrásait, a felvetett kérdéseit, módszereit, érvrendszerét, stilisztikai kivitelezését, illetve az új megállapításait és eredményeit, vagyis azt, hogy mivel járul hozzá az adott mű a történettudományhoz. Éppen ezért a kritikai recenzió mindig rendkívül fontos szakmai visszajelzést jelent egy monográfiát vagy szintézist közreadó történész számára.

A tudományos írással a későbbiekben még részletesen foglalkozunk (☛ **5. fejezet**), ám már most szükségesnek tartjuk, hogy támpontokat adjunk a kritikai recenzió elkészítéséhez, mert az egyetemi képzés során gyakran kapják ezt feladatul a hallgatók, sőt a történész pályán elindulók közül többen éppen egy recenziót publikálnak első tudományos közleményként.

Azonban sokszor félreértik a műfajt, és egyszerűen csak összefoglalják egy adott mű tartalmát, de nem vállalkoznak (vagy nem mernek vállalkozni) arra, hogy értelmezzék, értékeljék és kritikusan kommentálják azt.

A recenzio elkészítése – Szempontok és tippek

Egy recenzio elkészítésénél a következı tartalmi szempontokra érdemes odafigyelni (az itt szereplı kérdéseket nem feltétlenül kell ilyen sorrendben végigvinni a recenzio írása során, de javasolt valamilyen formában mindegyikre kitérni):

A SZERZŐ. Egy recenzio elkészítésének egyik különösen fontos, ám gyakran elhanyagolt lépése a vizsgált mű szerzıjérıl való tájékozódás. Ajánlatos tehát legalább egy rövid (akár internetes) keresés formájában utánanézni:

- ✓ az életrajzának, pályafutásának (milyen képzettséggel rendelkezik, hol dolgozott/dolgozik),
- ✓ milyen munkákat publikált eddig,
- ✓ esetleg annak, hogy milyen volt az eddigi munkáinak tudományos visszhangja.
- ✓ Ezt követően megválaszolhatók az olyan kérdések, mint gyakorlott vagy elsőkönyves szerzırıl van-e szó,
- ✓ mennyire aktív résztvevıje a szakmának (sokat publikál-e),
- ✓ beleilleszkedik-e a vizsgált kötet az eddigi tudományos életmővébe (a korábbi könyveinek, tanulmányainak folytatását jelenti-e a mű, vagy esetleg új téma felé fordult?).

Tipp I. Ha egy magyar szerzı munkája a recenzio témája, akkor érdemes őt megkeresni a Magyar Tudományos Művek Tárában, ami a hazai szerzık tudományos közleményeinek legnagyobb, szabadon használható online adatbázisa (<https://mtmt.hu/>). Előnye az, hogy nemcsak a magyar szakemberek eddigi tudományos életmővét tartalmazza (már amennyiben rendszeresen frissítik a szerzık), hanem gyakran azt is, hogy milyen az egyes közlemények idézettsége. Ebből pedig nagy vonalakban képet lehet alkotni arról, hogy milyen a tudományos műveik visszhangja, illetve szakmai hasznosulása.

A VIZSGÁLT MŰ ALAPADATAI. Ebből a szempontból olyan információkat kell összegyűjteni, mint

- ✓ mikor, hol és melyik kiadónál jelent meg a mű,
- ✓ megfelelő-e a címe (jól tükrözi-e a tartalmat, figyelemfelkeltő, esetleg túl homályos),
- ✓ mi a műfaja,
- ✓ mekkora a terjedelme,
- ✓ tüzetesen meg kell vizsgálni a tartalomjegyzékét, amiből kiderül, hogyan strukturálta a szerző a narratíváját (kronologikusan, tematikusan vagy a kettőt kombinálva), vagyis hogyan közelítette meg a témát,
- ✓ ezzel együtt már érdemes azon is elgondolkodni, hogy vajon miért alkalmazhatta ezt a megközelítést és szerkezetet (hatékony volt-e a megközelítés, vagy hasznosabb lett volna, ha mást választ),
- ✓ ezt a vizsgált mű tudományos szakirodalmi és forrásbázisának értékelése követi, tehát meg kell figyelni a kötet végén található bibliográfiát, amiből már felvethető olyan kérdés is, hogy mennyire felkészült a szerző a tudományos szakirodalmat és az aktuális tudományos eredményeket illetően,
- ✓ illetve megfelelő forrásokat használt-e a téma feldolgozásához (esetleg használhatott volna még másokat is),
- ✓ de gyakran az is árulkodó lehet, hogy milyen más szakemberekre hivatkozik, és kikre nem.

A VIZSGÁLT MŰ TARTALMA. Itt kell lényegre törően kifejezni azt, hogy

- ✓ mi az egyes fejezetek tartalma,
- ✓ esetleg mi az, ami hiányzik a műből (olyasmi, amire előzetesen számítani lehetett, mégsem tért ki rá a szerző),
- ✓ milyen elméleti megközelítést, forrásokat, módszereket használt a szerző az elemzéséhez,
- ✓ milyen konkrét új megállapításokra, következtetésekre jutott (vagyis mik a mű tézisei, ➡ **5.5. alfejezet**),
- ✓ mennyire meggyőzőek az ezeket alátámasztó érvek (esetleg mérlegeli-e az ellenérveket),
- ✓ azonosítani kell azt, hogy mik voltak a szerző céljai, és értékelni kell azt, hogy sikerült-e ezeket elérnie,

- ✓ éppen ezért mindig különösen nagy figyelmet kell szentelni egy tudományos mű bevezetésének és összegzésének,
- ✓ érdemes arra is kitérni, hogy a vizsgált mű mennyire kapcsolódik a tudományos diskurzusba (például vitázik-e a szerző más történészekkel, ha igen, miért),
- ✓ a recenzió írása során fontos többször is belenézni a vizsgált műbe azért, mert csak egy olvasás során az ember figyelmét még elkerülhetik a lényeges részletek, és azért is, mert a többszöri újraolvasás segít kifejleszteni a sorok közötti olvasás „képességét”,
- ✓ a szerzői szándék ugyanis nem feltétlenül mindig egyértelmű, és előfordulhatnak rejtettebb motivációk, amelyek a szerzőt a mű megírására késztették (például értékítélet, gondolkodásmód, valamilyen pozitív vagy negatív elfogultság). A recenzió elkészítése során az ilyen esetlegesen megbúvó szándékok azonosítása, illetve bizonyítása különösen lényeges, ám csakis abban az esetben, ha a recenzió írója autentikusan és meggyőzően alá tudja támasztani az erre vonatkozó megállapításait.
- ✓ Fontos, hogy hasonlóan kell bánni a vizsgált művel, mint egy történelmi forrással, azaz be kell tartani a korábban megismert etikai normákat (☛ **2.3. alfejezet**), tehát például a recenzió írója nem hallgathat el tényeket a vizsgált művel és szerzőjével kapcsolatban, illetve nem forgathatja ki a tartalmát, amivel félrevezetheti a recenzió olvasóját.

Tipp II. Érdemes a vizsgált műben olyan kifejezéseket, szófordulatokat keresni, mint például „ez azt bizonyítja”, „ez azt mutatja”, „ezt támasztja alá”, „az eddigiekből megállapítható”, „logikusan következik”, „olyan kép rajzolódik ki”. Az ilyen és az ehhez hasonló szófordulatok ugyanis mindig a szerző érvelését tükrözik, és gyakran bevezetik (például egy „tehát” kifejezéssel induló következő mondattal vagy mondatrésszel) álláspontjának megfogalmazását is.

Tipp III. A téma rövid bemutatása nem azonos egy mű tézisével! Például az a gondolat, hogy „*ez a kötet a dualizmus kialakulásának háttéréről szól*”, a mű témáját írja le. Viszont az a megfogalmazás, hogy „*a kötet szerzője amellett érvel, hogy*

a dualizmus valójában csak az osztrák fél számára volt előnyös”, már a könyv tézisére (vagyis fő megállapítására) utal.

A VIZSGÁLT MŰ ÉRTÉKELÉSE. A recenzió zárásaként olyan szempontokra kell kitérni, mint

- ✓ mennyire volt gördülékeny, olvasmányos és szakmai a stílusa,
- ✓ mi adja a vizsgált mű tudományos jelentőségét, tehát itt kerül sor arra, hogy a recenzió írója hangsúlyozza a saját véleményét, benyomásait a vizsgált műről (mi volt esetleg meglepő vagy tanulságos számára).

Tipp IV. Ügyelni kell arra, hogy az összefoglaló értékelés során nem azt kell kifogásolni, hogy mi hiányzik a műből (erre a recenzió korábbi részeiben kell kitérni, amennyiben indokolt), hanem már csak azt kell megítélni, ami valóban benne van, tehát a valós tartalom erősségeit és gyengeségeit kell mérlegelni.

Az eddig bemutatott műfajok közös jellemzője az, hogy a **célközönségük** többnyire a történész szakma művelői, és a szerzőiket nem feltétlenül az a szándék motiválja, hogy a munkájukkal a laikus olvasókat is megszólítsák. Az egyetemi hallgatónak azért kell ezzel tisztában lenniük, mert a tudományos művek **funkciója alapvetően nem a szórakoztatás**, és kiváltképpen nem az, hogy a történészek azt írják meg bennük, amit a laikus olvasók az érzelmeik, előítéleteik, előzetesen kialakult nézeteik (prekonceptióik) szerint elvárnak (és ezzel természetesen nem akarjuk lebeszélni a nem történészeket arról, hogy történettudományi könyveket vagy tanulmányokat olvasanak, ám érdemes lenne ezeket szem előtt tartaniuk, mielőtt kézbe vesznek ilyen írásműveket).

Ám ez nem jelenti azt, hogy a történészek mindegyike bezárkózik a történettudomány elefántcsonttornyába, és elhatárolódik a szakmán kívüli olvasóközönségtől. Sokan vannak olyanok, akik törekszenek arra, hogy a műveik a laikus olvasók számára is befogadhatók legyenek, de olyanok is, akik gyakran éppen úgy választanak témát, hogy az a szakmán kívüliek érdeklődésére is számot tarthasson (☛ **2.8. alfejezet**), sőt olyanok is, akik az értelmiségi szerepfelfogásuknak megfelelően reflektálnak a műveikben az aktuális jelenségekre, vagy nyilvános tudományos előadásokat is tartanak az ezekhez kap-

csolódó kérdésekről. De van külön olyan műfaj is, aminek éppen az a funkciója, hogy egy tudományos témát közérthető formában tárjon a nagyközönség elé. Az **ismeretterjesztő cikk** célja alapvetően a **tudomány népszerűsítése**, vagyis nem a teljesen új tudományos eredmények első publikálása vagy a meglévő ismeretek újraértelmezése, hanem az, hogy a történettudományban már szélesebb konszenzuson nyugvó **megállapításokat** vagy **eredményeket közvetítse a szakmán kívüli olvasók felé**.

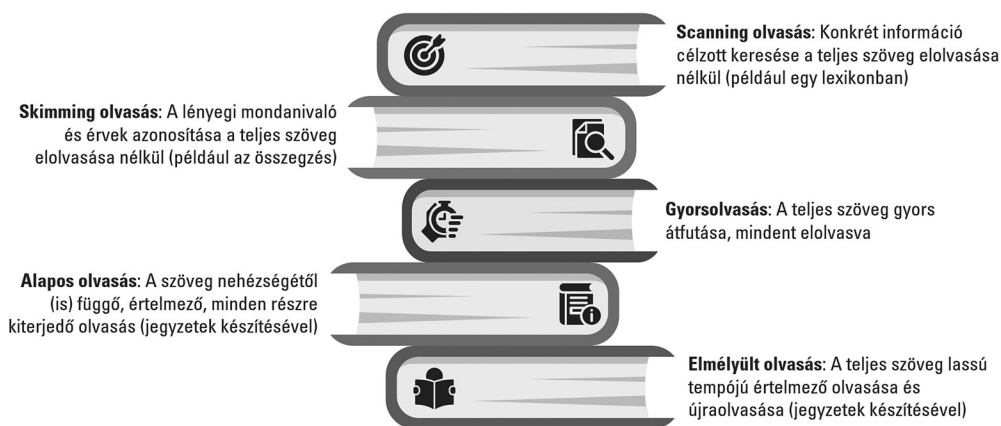
Egy ilyen írásmű elkészítése jóval nagyobb kihívást jelent, mint ahogy elsőre feltételezhető. Ugyanis a szerzőnek nemcsak a történettudomány területén belül kell rendkívül tájékozottnak lennie, de olyan **kifejezőképességgel** is rendelkeznie kell, amivel hatékonyan tudja megszólítani a laikus olvasókat. Éppen e kettősség miatt sok történész egyáltalán nem, vagy csak ritkán vállalkozik egy ismeretterjesztő cikk megírására. Ezek az írások leginkább az erre a profilra szakosodott papíralapú vagy online folyóiratokban, hírportálokon vagy blogokon jelennek meg. Jellemzőjük a jól behatárolt, **figyelemfelkeltő témafelvetés**, a **lényegre törő** és az érdeklődést fenntartó, olykor akár kifejezetten szórakoztató tartalom, amit gyakran **példák** színesítenek. Szerkezetük a szakmai műfajkéhoz képest **egyszerűbben követhető**, tudományos dokumentációt, hivatkozásokat többnyire nem tartalmaznak, mondataik rövidebbek, a nyelvezetük is világosabb, közérthetőbb. Ez nem jelenti azt, hogy a szerzőik teljesen mellőzik a szakkifejezéseket, de mindig tekintettel kell lenniük az olvasóközönségre, ezért minden ilyen meg kell magyarázniuk, nem vehetik evidenciának, hogy ezeket a laikusok azonnal érteni fogják.

Az említett főbb műfajok kapcsán érdemes hangsúlyoznunk, hogy a történettudományi munkák alapvetően két motivációból születnek meg. Az egyik az, hogy a történész új **értelmezést** kíván nyújtani a történelem már ismert aspektusaival kapcsolatban, tehát nem az új **tények** bemutatása motiválja, hanem az, hogy a már ismert **tényeket** és magyarázó tényezőket strukturálja másképp, és ebből következően vitába száll a korábbi értelmezésekkel (például egy újabb forrás vagy egy eltérő megközelítés miatt nagyobb hangsúlyt fektet egy olyan szempontra, ami talán nem volt ismeretlen más történészek számára sem, de kevesebb jelentőséget tulajdonítottak neki). A másik az, hogy a történész valóban eddig ismeretlen tény birtokába jut egy új forrás vagy módszer segítségével, és ez készteti a munkája megírására.

A műfaji sajátosságok megismerése mellett legalább ennyire fontos az, hogyan lehet a tudományos írásműveket hatékonyan olvasni. A **hatékony olvasás módszereit** két ok miatt szükséges hangsúlyozni. Egyrészt azért, mert

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

a történettudomány művelése és a történelem tanítása rendkívül sok olvasást igénylő tevékenységek, és az egyetemi hallgatók számára gyakran kifejezetten nyomasztóan hathat a könyvek, tanulmányok és cikkek szinte beláthatatlan mennyisége, amit akár csak egy résztémával kapcsolatban vagy egy szemináriumra, vizsgára el kell(ene) olvasniuk. Másrészt azért, mert hangsúlyozni kell azt, hogy olvasás és olvasás között jelentős különbségek vannak, **egy tudományos munkát teljesen másképp kell forgatni, mint egy regényt**. A történettudományi művek olvasása nem (csak) pusztán kedvtelés, hanem mindig **éber figyelmet igénylő, kritikus folyamat**, amiben az **érveket és az értelmezést kell keresni**, és nem elsősorban a tényeket. Ám a tudományos művek olvasása sem mindig egyforma: függhet például a tudományos munka műfajától is, de még inkább attól, hogy az olvasó milyen információra kíváncsi az adott szakmunkából. Általában az olvasásnak **öt típusát** különböztetik el, amelyek a következők (10. ábra):

10. ábra. Az olvasás típusai

A történészekre gyakorlatilag szinte mindegyik olvasási módszer jellemző lehet, sőt ezek kombinálása is. Gyakran előfordul ugyanis az, hogy idő hiányában (hiszen egy történésznek sincs ideje mindig mindent azonnal elolvasni) egy frissen megjelent szakkönyvet csak *skimming* módon néz át, megjegyzi magának a lényegét, hogy majd később visszatérjen a kötethez, és akkor alaposan vagy elmélyülten elolvassa azt.

Amikor a történész kézbe vesz egy tudományos művet, általában sosem kezdi el azt az elején olvasni. Először tájékozódik a szerzőről, ugyanis **a tör-**

téneti munka sosem független az azt megalkotó történésztől, ahogy erre a híres angol történész, Edward Hallett Carr is rámutatott:

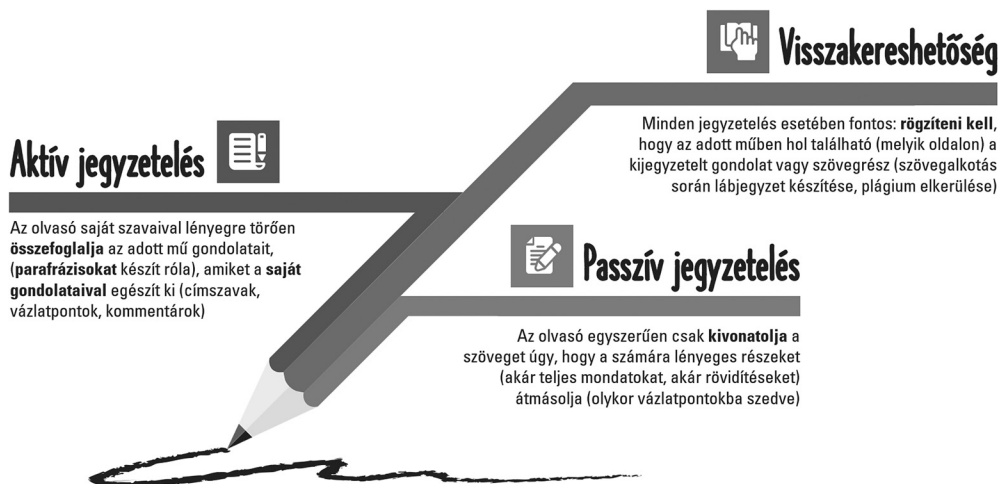
A történész és a történeti munka olvasása

„Először is, a történelmi tények sohasem tisztán kerülnek eléink, mivel ilyen formában nem léteznek és nem is létezhetnek: ahogy a fényt az üveglap, úgy töri meg a tényeket az őket lejegyző tudata. Ebből következik, hogy amikor kezünkbe veszünk egy történeti munkát, először ne a benne lévő tényekkel, hanem a szerzővel, a történésszel ismerkedjünk meg. [...] [Mert] csak akkor tudjuk maradéktalanul megérteni és méltányolni a történész munkáját, ha világosan látjuk, milyen álláspontból közelítette meg a témát.”

Carr, Edward Hallett: *Mi a történelem?* Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 21., 37. o.

Ezt követően az olvasó történész megnézi a mű felépítését és a tudományos dokumentációját (láb- vagy végjegyzetek, bibliográfia), majd igyekszik hamar azonosítani a műben felvetett problémákat, az azokra adott megoldásokat, illetve az ezeket alátámasztó érveket és forrásokat, tehát igyekszik minél hamarabb megtalálni a **lényegi mondanivalót** és a **megállapításokat (téziseket)**. Ezek révén tudja ugyanis eldönteni azt, hogy érdemes-e elolvasnia a mű egészét. Ez olyan **készséget** követel, amit az egyetemi hallgatók gyakran nehezen tudnak elsajátítani. Ezért azt javasoljuk, hogy olykor – bármennyire időigényesebb és fáradságosabb is – próbálják úgy olvasni a tudományos szintéziseket, monográfiákat és tanulmányokat, mintha recenziót kellene rólok írniuk, tehát használják a recenzió írásáról szóló **korábbi szövegdobozban megfogalmazott szempontokat**.

Ezeket szem előtt tartva **készítsenek jegyzeteket** az olvasott tudományos művekről, tehát ne csak a tartalomra és a tényekre összpontosítsanak. Ezért érdemes ezen a ponton néhány tanácsot megfogalmazni a jegyzeteléssel kapcsolatban is. Egy történettudományi mű önálló kijegyzetelését alapvetően **az adott olvasmány későbbi felhasználásának módja** határozza meg. Ilyen lehet például a tanulási cél (tankönyvek esetében) vagy a tudományos felhasználás (idézni vagy hivatkozni kell az adott munkát). Eszerint a jegyzetelés lényegében kétféle lehet, de mindkettőben van valami közös (11. ábra):

11. ábra. Az aktív és a passzív jegyzetelés

Fontos hangsúlyozni, hogy a két jegyzetelési típus „**hatásfoka**” is eltérő. Az aktív jegyzetelés inspirálóbb és intenzívebb folyamat, ezáltal fejleszti a gondolkodást, a kritikai, értelmező- és elemzőkészséget, vagyis az így kijegyzetelt szöveg hosszabb távú rögzítését (tehát „megtanulását”) eredményezheti, míg a passzív jegyzeteléssel kivonatolt szöveg inkább csak rövid távon rögzül az emlékezetben (vagyis csupán „magolás” jellegű tanulást tesz lehetővé).

A hatékony olvasás tehát fontos készség a történelem tanulmányozása során, ezért általános javaslat az egyetemi hallgatók számára az, hogy próbáljanak minél több szöveget aktív jegyzetelés kísérete mellett elolvasni. Ugyanis minél több ilyen „aktív jegyzetet” készítenek, annál jobban átláthatóvá és **összehasonlíthatóvá válnak** az egyes témakörökhöz kapcsolódó tudományos munkák, illetve a szakmai álláspontok. Ez pedig megalapozza a **saját vélemény** kialakítását, majd pedig később az **önálló kérdésfelvetést** és a kutatási téma kiválasztását (☛ **4.1. alfejezet**). Tehát nemcsak a történettudomány műfajainak sajátosságait érdemes minél hamarabb tudatosítaniuk, de azt is, hogy a hatékony olvasás nem kizárólag a tartalomra irányul, hanem előzetes felderítést és a „sorok közötti” mondanivaló keresésére irányuló kritikai tudatosságot igényel.

 A történettudomány alapműfajai – Összefoglalás			
MŰFAJ	TERJEDELEM	FUNKCIÓ	SAJÁTOSSÁGOK
Szintézis	Több száz oldal	Nagy összefoglalás egy adott átfogó témában, többnyire az időbeli változások bemutatására, olykor „tankönyvszerűen” vagy a laikus közönségnek szánva	▪ valamely szemléleti, tapasztalati, gondolati, kutatási témának rendszerezett összefoglalása, ▪ széles vizsgálati perspektíva, ▪ általában kronologikus szerkezet, ▪ történeti forrásokra és szakirodalomra egyaránt épít, ▪ szigorú szakmai nyelvezet, ▪ láb- vagy végjegyzeteket és részletes bibliográfiát tartalmaz
Monográfia	Általában több száz oldal	Önálló kutatáson alapuló új tudományos eredmények bemutatása a szintézishez képest szűkebb témában	▪ saját, koherens, leíró-érvelő narratívát közvetítő önálló kötet, ▪ több tudományos kérdést több szempontból vizsgál, ▪ lehet kronologikus és tematikus szerkezetű is, ▪ új megállapításokat és saját álláspontot tartalmaz, ▪ történeti forrásokra és szakirodalomra egyaránt épít, ▪ szigorúan szakmai nyelvezetű, ▪ láb- vagy végjegyzeteket és részletes bibliográfiát tartalmaz
Tanulmány	Változó, témafüggő, de a monográfiánál rövidebb	Önálló kutatás és új tudományos eredmények bemutatása egy jól behatárolt résztémában	▪ önálló, koherens, leíró-érvelő narratíva egy folyóiratban vagy egy tanulmánykötetben, ▪ esetleg több tudományos kérdést vizsgál, ▪ új megállapításokat és saját álláspontot tartalmaz, ▪ történeti forrásokra és szakirodalomra egyaránt épít, ▪ szigorúan szakmai nyelvezetű, ▪ láb- vagy végjegyzeteket és/vagy részletes bibliográfiát tartalmaz

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

MŰFAJ	TERJEDELEM	FUNKCIÓ	SAJÁTOSSÁGOK
Esszé	Változó, témafüggő, de a monográfiánál általában rövidebb	Vélemény egy adott témával kapcsolatban, álláspont egy tudományos vitában, érvelés, elméleti megközelítés	▪ specifikus témaválasztás, ▪ lényegre törő, de kevésbé tudományos, inkább szépirodalmi vagy szónoki stílus, ▪ személyesebb hangvétel, ▪ szubjektív véleményt tükröz, ▪ láb- vagy végjegyzeteket, bibliográfiát nem feltétlenül tartalmaz
Recenzió	A tanulmány-nál általában rövidebb, a folyóiratok által maximált	Egy tudományos mű szakmai értékének meghatározása	▪ egy konkrét szakirodalmat (monográfiát, szintézist) vizsgáló rövidebb írás egy folyóiratban, ▪ elemző és érvelő kritika, nem csak tartalmi összefoglalás, ▪ szakmai nyelvezet, ▪ láb- vagy végjegyzeteket és bibliográfiát általában nem tartalmaz
Ismeretterjesztő cikk	A tanulmány-nál általában rövidebb	Egy tudományos téma közérthető bemutatása vagy népszerűsítése	▪ többnyire az újabb szakirodalomra épülő néhány oldalas írás ▪ figyelemfelkeltő témát mutat be, ▪ egyszerűbb nyelvezet, ▪ láb- vagy végjegyzeteket és bibliográfiát általában nem tartalmaz

2.6. Műfaj és módszertan – Egyének, csoportok, közösségek vizsgálata

A korábbiakban már utaltunk arra, hogy a történettudomány területén vannak olyan műfajok, amelyek sajátos módszertant (akár többféle módszertant is) igényelnek. Ezek között kétségtelenül a legelterjedtebb és a legjelentősebb múlttal rendelkező az **életrajz**, idegen kifejezéssel a **biográfia**. Gyakori műfaji sajátossága az, hogy a múlt egy bizonyos szakaszát egy személy életén keresztül mutatja be.

Az életrajzi írások **kiindulópontja** minden esetben a mikroszint (vagyis az egyén szintje), az összefüggések azonban mikroszintűek és makroszintűek is lehetnek (azaz az egyént körülvevő szűkebb és/vagy tágabb közösségi szint). Más szavakkal az életrajzok vizsgálati fókusza nem kizárólagosan az egyén egyes életeseményeinek a bemutatása, hanem lényeges eleme az **egyén fejlődése**, az **általános történeti problémákhoz** és **társadalmi környezethez való viszonyának** az elemzése is. Az életrajz írójának tehát egyszerre kell tisztában lennie az adott történeti kor eseményeivel, jellemzőivel, a vizsgált személy életére vonatkozó különböző forrásokkal, és nem árt, ha ezzel párhuzamosan a személyiségpszichológiában is rendelkezik némi jártassággal. Felépítésüket tekintve az életrajzok általában kronologikus sorrendben haladnak, de manapság egyre gyakrabban előfordulnak tematikai struktúrájú biográfiai feldolgozások is.

A történeti életrajznak három formája ismert: az **élettörténet**, a (politikai) **pályakép** és a **hatástörténet**. Vannak önálló életrajzi kötetek, amelyek egy-egy személy történetének a részletes bemutatására vállalkoznak, így legtöbbször mindhárom előbbi forma helyet kap bennük, és léteznek gyűjteményekben, lexikonokban megjelenő szócikkek is, amelyek az életrajz vázlatos, tömör összegzését végzik el. Ezek mellett jellemző még a tanulmány méretű alkotás is, amelyek a pályakép egy-egy elemére vagy éppen a vizsgált személy tevékenysége következményének a feldolgozására koncentrálnak. Az életrajz keretébe tartozik az **önéletrajz (autobiográfia)** is, amely azonban nem a személy élettörténetének tudományos feldolgozását nyújtja, hanem ún. **egodokumentumként** annak primer forrásként értékelhető (☛ **3.4. alfejezet**).

Az életrajzi feldolgozás alanyának minden olyan személy megfeleltethető, akivel kapcsolatban megfelelő mennyiségű forrás áll rendelkezésre. Ennek ellenére a hazai történettudományban a legutóbbi időszakig – kevés kivételtől eltekintve – a valamilyen szempontból kiemelkedő pályát befutott személyek, főleg uralkodók, hadvezérek, politikusok, tudósok vagy írók élettörténetének a bemutatása került előtérbe. Ez nemcsak a szakmai vagy a laikus nyilvánosság nagy része elvárásainak felelt meg, hanem a kutatott személyekre vonatkozó széles körű forrásanyagból is következett. A nyugat-európai – azon belül is főleg a francia – szakirodalom hatásának köszönhetően, a főárammal párhuzamosan, a legutóbbi évtizedek életrajzaiban megjelent az egyszerű polgár, a gazdálkodó, az iparos, a katona vagy az elítélt élettörténetének a feldolgozása is.

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Annak ellenére, hogy az életrajz minden esetben a múlt eseményeinek egy bizonyos személyre fókuszáló leírását jelenti, legtöbbször **két irányzatba** sorolható. Az egyik az ún. **modellalkotó** vagy **koncepcionista**, amely a személyt eszmei, kulturális, társadalmi, pszichológiai vagy más téren valamilyen típusba sorolja. Ezt a formát akár a történeti biográfia hagyományos módszertanának is tekinthetjük. A másik irányzat ezzel szemben éppen **az egyediséget, a sajátost hangsúlyozza**.

A kortárs biográfiák egyre inkább rendszeres kellékévé válnak a **mikrotörténeti fejezetek**, amelyek az egyén hétköznapijait mutatják be, a kutatott személy közéleti tevékenységébe, gazdálkodásába, családi életébe, kávéházi, szórakozási szokásaiba, olvasmányaiba vezetik be az olvasót. A mikrotörténetet alkalmazó biográfiák a személy szélesebb körű megismerését teszik lehetővé, úgy, hogy ezzel hozzájárulnak a korszak, a társadalom, a környezet megismeréséhez is.

Az életrajzírás sikertörténete már az antik világban kezdetét vette, amikor főként a már említett Plutarkhosz és Suetonius (☛ **2.2. alfejezet**) moralizáló, szórakoztató munkái alapozták meg a műfaj sikerét. A középkorban főleg szentek és uralkodók (**legenda**) vagy lovagok (**trubadúrlíra**) hőstörténetének az elbeszélése volt az előtérben. Az életrajz széles körű virágzása a humanizmussal indult el, amikor az egyén értékei kerültek a kulturális felfogás középpontjába. Erre legjobb példákat **Giovanni Boccaccio** 14. század második felében írt munkái jelentik, mint a *Dante élete* (Trattatello in laude di Dante, 1360), a *Híres férfiakkal történt dolgokról* (De casibus virorum illustrium, 1374) vagy a *Jeles asszonyokról* (De claris mulieribus, 1374) című műve. Magyarországon **Antonio Bonfini** Mátyás királyról a 15. század végén írt életrajza hordozza magán ezt a szemléletet. Az első tudományosnak tekinthető hazai biográfiai munka a **Bod Péter** által 1766-ban megjelentetett **Magyar Athenas** című lexikon volt, amelyben a szerző több mint ötszáz író tevékenységét mutatja be.

A monografikus történeti életrajzok a tudományos történetírás kialakulásával párhuzamosan jelentek meg, és kiadásuk az 1880-as évektől vált rendszeressé. Az egyik legjelentősebb vállalkozás a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával megjelent és a hazai történelem legnagyobb személyiségeinek életrajzi feldolgozására vállalkozó **Magyar történeti életrajzok sorozat**, amelyből 1885 és 1920 között ötvenhat kötet látott napvilágot.

A 19. század második felétől kb. egy évszázadon keresztül a történeti életrajzok fókuszába elsősorban az uralkodók, államférfiak, miniszterelnökök vagy más emblematis alakok kerültek. Mindazonáltal a **történetírás fősod-**

rának (gyakori szakkifejezéssel a „**mainstream**”) jelenségeivel párhuzamosan a publicisztikában is önálló műfajjá formálódott a **politikai életrajz**, amelynek célja a közpolitikát művelő politikusok és népképviselők pályájának feltárása volt. A kialakuló polgári intézményrendszer ekkor már megkövetelte a korszak politikai előképeinek és a kortárs politikusok pályájának elemzését.

A dualizmus, majd a két világháború közötti Magyarország leginkább ismert kortárs életrajzi gyűjteménye az **Országgyűlési almanach**, amely ugyancsak nem tekinthető tudományos történeti munkának, hanem egyszerre sorolható a politikai publicisztika és a korszak életrajzi adatbázisainak körébe. Ezt a sort egészíti ki a korszakban politikusi pályát is befutó szépírók, publicisták (Gratz Gusztáv, Mikszáth Kálmán, Pethő Sándor) tollából származó számos biográfia vagy „gyűjteményes arcképcsarnok”, amely leginkább visszaemlékezés- vagy lexikonjellegű portrét rajzolt a kortárs politikusokról.

Az 1945 utáni két évtized történetírásában pedig a szocializmushoz kapcsolódó (vagy kapcsolt) személyek körét kiemelve vált szinte kizárólagossá az életrajzok kiadása. Annak ellenére, hogy ekkor az ideológiai alapvetésekkel átszőtt feldolgozások voltak tömegesek, ebben az időszakban is születtek személyközpontú biográfiák. Az 1990-es években és az ezredforduló után is elsősorban a vezető politikusok életét tárgyaló biográfiák jelentek meg, amelyek között azonban már korábban vitatott és korszakmeghatározó személyek is helyet kaptak (például a Romsics Ignác által feldolgozott Bethlen István, a Rainer M. János által kutatott Nagy Imre vagy a Vermes Gábor által vizsgált Tisza István).

A 20–21. század fordulója a biográfia új virágkorát jelentette. A módszertani sokszínűség egyszerre teremt lehetőséget arra, hogy új megvilágításba kerüljenek olyan személyek, akikről már korábban is született feldolgozás, és új személyek is bekerülhessenek ebbe a körbe. Másrészt előtérbe kerültek az életrajzírás módszertanát és irányzatait megvilágító és részletező írások is, mint **Kövér György** *Biográfia és társadalomtörténet* című kötete.

A biográfiához hasonlóan sajátos módszereket igénylő, önálló műfajként és irányzatként is értelmezhető a **családtörténet**, ami a személyek származását kutató genealógiából bontakozott ki, és a nemzetségek eredetét, lezármazását és kapcsolódását tárta fel. A modern történettudományban a családtörténet egyik összetevője továbbra is a származás kérdésének a tárgyalása, amely aktuálisan a családrekonstrukció és a kapcsolatháló vizsgálatát jelenti, a másik összetevője pedig a család részletes társadalomtörténeti viszonyainak a feltárására vonatkozik. Ezek mellett léteznek egy-egy család

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

politika-, kultúra- vagy tudománytörténeti szerepét feldolgozó írások is, ezek azonban inkább az egyének mint szubjektumok cselekedetét vizsgálják.

Nem túlzás kijelenteni, hogy a legtöbb embernek megfordul a fejében, hogy minél többet tudjon meg a saját családjáról. A családtörténet széles körben népszerű és általános terepe a családfakutatás és a származás vizsgálata. Ez az irányzat azonban nem csak a tudomány művelőit, hanem a múlt iránt érdeklődő laikusokat is kutatásra buzdítja, ami a legtöbb alkalommal a nemesi származás kimutatásáig vagy egy jelesős felbukkanásáig tart.

A történettudományon belül a családtörténeti kutatások általában a társadalomtörténethez kapcsolódnak és azon belül önálló feldolgozási formát alkotnak. Míg a nagy ívű társadalomtörténeti elemzéseknek az a célja, hogy minél átfogóbb képet rajzoljanak egy réteg szociális viszonyairól, addig a családtörténet az egyedit, a mélyfúrásokkal megvilágítható mozaikot veszi vizsgálat alá. Ezek a mikrotörténeti elemzések világítják meg az **életmód sajátos jellegzetességeit**. Alkalmat adnak a **társadalmi szerepek**, a **szokások**, a **mentalitás**, vagy a **kulturális jelenségek** vizsgálatához. Ez a kutatási irányzat módszertani szempontból egyaránt közel áll más tudományok, elsősorban a kulturális antropológia és a helytörténet műveléséhez is.

A családtörténeti feldolgozások már az ókortól kezdve megjelentek, azonban az írások tartalma mondákra és a hagyományokra épült, így a 17. századig kevésbé nevezhetők szakszerűnek. Az egyik első – oklevelek felhasználásával készült – írás **Franciscus Guillimannus** *Habsburgica* (1605) című munkája volt. A tudományos genealógia másik korai művelője az a **Johann Christoph Gatterer** volt (fő műve: *Handbuch der Genealogie und Heraldik*. Nürnberg, 1761–1766), aki bevezette a történeti segédtudományokat a német egyetemeken.

A családtörténet művelése a 19. században emelkedett tudományos szintre. Fontos, hogy a tudományos igény mellett a **társadalmi elvárás** is serkentette ezt. A családtörténet praktikus kutatást jelentett, ugyanis a polgárosodott **családok identitástudatának** fejlődése, a megalapozó történetek feltárásának igényével széles körben általánossá vált. Eleinte az uralkodói, fejedelmi és arisztokrata családok kutatása volt előtérben, majd fokozatosan teret nyert az általános nemesség és a polgárcsaládok kutatása is.

Magyarországon a genealógiai szempontú családtörténet egyik első művelője a 18. század végén tevékenykedő **Lehotzky András** volt. Munkáit nemcsak a tudományos közvélemény ismerte, hanem azok a hétköznapiakban is hasznosíthatók voltak. Az 1798-ban megjelent *Stemmatographiájában* már a legtöbb korabeli nemesi család szerepel. A családtörténet nemességre össz-

pontosító jellege a rendi kiváltságokkal és a korszakban gyakori birtokperekkel volt magyarázható. A 19. század második felében a genealógia művelésére európai példákat követve Magyarországon is tudományos társaságok és önálló folyóiratok alakultak. A **Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság** és a **Turul szakfolyóirat** 1883-as megalakulása azonban nemcsak a tudománytörténet szempontjából jelent fontos választóvonalat, hanem tematikailag is, ugyanis ekkortól kezdve a polgárság is bekerült a családtörténeti kutatások fókuszába.

Magyarországon 1945 után jelentősen visszaszorultak a családtörténeti kutatások. A marxista történettudomány álláspontja szerint a családtörténet és a genealógia nem tartozott a támogatásra érdemes kutatási területek közé, így 1980-ig csak elvétve jelentek meg újabb eredmények. A rendszerváltást követően ismételten igény mutatkozott a családtörténeti kutatások folytatására a tudomány és a civil társadalom részéről egyaránt. A kutatások azóta is tartó reneszánszát elősegítette a szakmai szervezetek újbóli megalakulása és az internetes adatbázisok létrejötte is.

Végül még egy műfajt érdemes kiemelni, ami sajátos módszertant és szemléletet tükröz, és szoros kapcsolatban áll a korábbiakkal. Ez a **prozopográfia**, ami egyszerre több életút kvantitatív adatelemzési módszerrel történő feldolgozását jelenti, nevezik **kollektív életrajznak** is. Egy ilyen vizsgálat egy adott csoport minden tagjának az adatait elemzi (életkor, társadalmi és családi helyzet, vagyoni helyzet, képzettség, hivatali pálya, szellemi tevékenység, stb.) és az összefüggések által próbál magyarázatot találni bizonyos jellemző értékválasztásokra (politikai pártok, valláshoz való viszony, stb.). A pontos következtetésekhez elengedhetetlen, hogy a csoport összes tagja szerepeljen az elemzésben, hiányzó személyek az adatok torzulását eredményezik, amely hibás következtetések levonását okozhatják.

A több életrajz összevetéséből alkotott következtetéslevonásként értelmezhető műfaj-módszer nem az egyének történetét kutatja, hanem **egy csoport jellemzőit vizsgálja**. A prozopográfia családtörténet és intézménytörténet művelésére egyaránt alkalmazható, illetve elsősorban **társadalomtörténeti összefüggések** kimutatására vehető igénybe, alapja pedig a világi és vallási tisztségviselők jegyzékét összesítő **archontológiához** vezethető vissza. A korábbi évszázadok során egyes világi (hivatalok, céhek, stb.) és egyházi (szerzetesrendek, kolostorok, hiteleshelyek, stb.) intézményekben az eljárókat tartalmazó összeírások folyamatosak voltak. Eredeti céljuk nem a történeti elemzések segítése, hanem a mindennapi működés adatainak a rendezése volt. Az uralkodói kancellária rendszerint követte az egyes hivatalok

élére kinevezett személyek sorát, amelynek célja az ügyintézés folyamatosságának biztosítása volt. Magyarországon a 18. századtól kezdve több történeti munka is tartalmazta a vármegyei méltóságviselők listáját. A 19. század első felétől megélénkülő helytörténetírás eredményeként a vármegyei monográfiák „kötelező” részévé vált a tisztviselők névsorát közlő rész. Az 1945 utáni időszakban – bár alapvetően segédletként tekintettek az archontológiai összeállításokra – egyre szélesebben értelmezték az adattárak létrehozásának lehetőségét. Elterjedt a legfelsőbb szint alatti hivatal-, közigazgatás- és intézménytörténet adatbázisszerű feldolgozása.

Az archontológiából kibontakozó prozopográfia a matematikai törvényszerűségek alapján tevékenykedik, több száz vagy akár ezer életutat vizsgál egyszerre, és statisztikai elemzés segítségével modelleket alkot, tipizálható csoportszintű jelenségeket tár fel. Az adatok táblázatos elemzésével olyan összefüggések is felfedezhetők, amelyek az egyedi forrásokból nem állapíthatók meg, például társadalmi-kapcsolati hálózat feltárására is lehetőséget teremt. A prozopográfia a kollektív elemzés mellett a kollektív és az egyéni adatok összehasonlítására, a korreláció mértékének meghatározására és vizsgálatára is alkalmas.

Az alfejezetben szereplő fontosabb személyek és a hozzájuk kapcsolódó kulcskifejezések

- **Giovanni Boccaccio** (14. század második fele), a humanizmus jegyében az egyéni értékek előtérbe helyezése az életrajzokban. Kapcsolódó művei: *Dante élete* (Trattatello in laude di Dante, 1360), *Híres férfiakkal történt dolgokról* (De casibus virorum illustrium, 1374), *Jeles asszonyokról* (De claris mulieribus, 1374)
- **Antonio Bonfini** (15. század vége), Mátyás király életének megírása humanista szemlélettel.
- **Franciscus Guillimannus** (17. század eleje), az egyik első, oklevelek felhasználásával készült családtörténeti munka, a *Habsburgica* összeállítása.
- **Johann Christoph Gatterer** (18. század), a tudományos genealógia egyik korai művelője, a történeti segéd tudományok bevezetése a német egyetemeken. Kapcsolódó műve: *Handbuch der Genealogie und Heraldik* (1761–1766).

- **Bod Péter** (18. század), az első tudományosnak tekinthető hazai biográfiai munka, a *Magyar Athenas* című lexikon összeállítása.
- **Lehotzky András** (18. század vége), a legtöbb korabeli nemesi család genealógiájának összeállítása. Kapcsolódó műve: *Stemmatographia* (1798).

2.7. A történettudomány közgyűjteményi háttere

Korábban utaltunk már arra, hogy a történettudomány működésének egyik alapvető hátterét az a különböző közgyűjteményekkel való kapcsolat jelenti, ami szintén a 19. század folyamán vált szorossá (☛ **2.3. alfejezet**). Ez manapság is meghatározó része a szakmának, ezért a történettudománnyal ismerkedők számára fontos, hogy betekintést nyerjenek a könyvtárak, levéltárak és múzeumok világába is.

■ Mit csinál a könyvtáros?

Az egyetemi tanulmányok és a történész szakma első lépései során a leggyakrabban használt közgyűjtemények a **könyvtárak**, amelyek számos típusal és feladatkörrel rendelkeznek. A magyar könyvtári struktúra egy hosszú történeti fejlődés eredményeképpen alakult ki, a modern értelemben vett és ma is meglévő magyar könyvtári intézményrendszer azonban a 20. század második felében jött létre, élén az Országos Széchényi Könyvtárral (OSZK). A könyvtártípusokon belül összesen hat kategóriát különböztetünk meg: 1) nemzeti könyvtár; 2) vármegyei könyvtár; 3) városi könyvtár; 4) felsőoktatási könyvtár; 5) iskolai könyvtár; 6) szakkönyvtár.

A nemzeti könyvtár vezető szerepet tölt be a könyvtári rendszerben. Magyarországon jelenleg két nemzeti könyvtár működik: az OSZK és a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár. A **nemzeti könyvtárak** egyik legalapvetőbb **feladata** egy nemzet szellemi javainak gyűjtése és megőrzése. Ez magában foglalja a nemzeti irodalom egészét, s azon belül is valamennyi műfajt a szépirodalomtól a tudományos művekig. Különösen nagy gondot fordít a nemzeti könyvtár az ún. **patriotika irodalom** nyo-

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

mon követésére és gyűjtésére, ami kiterjed a Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű művekre, valamint a külföldön megjelent idegen nyelvű, de magyar vonatkozású vagy tematikájú művekre. Ebben az intézmény segítségére van az ún. **kötelezpéldány-szolgáltatás**, amely a könyvek, kiadványok nemzeti könyvtárnak történő kötelező beszolgáltatását jelenti. Vagyis, ha Magyarországon bármilyen mű megjelenik, abból a kiadónak hat példányt kell küldenie a nemzeti könyvtárba, így segítve és garantálva a magyar nyelvű értékeink állandó gyarapodását és fennmaradását. A nyomdák és kiadók kötelezpéldány-beszolgáltatásra vonatkozó kötelezettsége már az 1800-as évek elejétől létezett.

A nemzeti könyvtár feladatai közé tartozik továbbá a **könyvtárközi kölcsönzés** koordinálása, a **főlöspéldány-elosztás**, a tudományos kapcsolatok támogatása – **tudománynépszerűsítés**, a nemzetközi **cserekapcsolatok** koordinálása, a **bibliográfiai számbavétel** (nemzeti bibliográfia összeállítása; az éves könyvtermés rendszerezése). Emellett rendkívül fontos szerepe van a magyarországi könyvkiadásban is. Az Országos Széchényi Könyvtár rendelkezik ugyanis az **ISSN** és az **ISBN** számok kiadásának jogával. De mit is jelent ez pontosan, és miért van szükség ezekre a számozásokra? Mielőtt egy könyv vagy folyóirat (egyéb kiadvány) megjelenik, mindenképpen rendelkeznie kell ISSN vagy ISBN számmal. Lényegében ez a dokumentum egyedi azonosítója, alkalmazása pedig nemzetközileg elfogadott szabályok szerint történik. Az ISSN számot (International Standard Serial Number) az időszaki kiadványok kapnak 2x4 jegyű számsor formájában, míg az ISBN (International Standard Book Number) a könyvek esetében használatos 13 jegyű azonosító szám.

Az ISSN és az ISBN számok

Példa – folyóiratok esetében

Aetas, ISSN 0237-7934

Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica.

ISSN 0039-8098

Példa – könyvek esetében

Gyáni Gábor: *A történeti tudás*. Budapest, Osiris Kiadó,

2020. ISBN 978 963 276 420 7

A közkönyvtárakat – vagy más néven közművelődési könyvtárakat – **Public Library**-nek is szokták nevezni, mivel legfőbb céljuk a széles olvasóközönség kiszolgálása és minél több olvasó bevonása a könyvtárakba. Tipikusan ebbe a kategóriába soroljuk a **vármegyei és a városi könyvtárakat**, amelyek jellemzően széles gyűjtőkörrel rendelkeznek és mindenki számára elérhető szolgáltatásokat biztosítanak. A közművelődési könyvtárak helyben olvasható és egyben kölcsönző funkcióval is rendelkeznek, vagyis a rendelkezésre álló gyűjteményt helyben használhatjuk, de kölcsönzésre is van lehetőség.

A **szakkönyvtár** funkciói alapvetően eltérnek az országos, vármegyei vagy városi szintű, általános gyűjtőkörű könyvtáraktól. A könyvtári rendszernek azt a szegmensét képezik, amely a felsőoktatásban részt vevő hallgatók, oktatók és a tudományos életben aktívan kutatók szükségleteit leginkább kiszolgálják. Mondhatnánk azt is, hogy a szakkönyvtárak a speciális, tudományos érdeklődési körökhöz kapcsolódó információforrások és ismeretanyagok hozzáférését biztosító első számú ellátóközpontok. Maga a szakkönyvtár egy konkrét tudományterületre specializálódik, így minden egyes szolgáltatása ennek a fő attribútumnak rendelhető alá.

Magyarországon számos szakkönyvtár működik, amelyek tematikájukat tekintve rendkívül széles spektrumot ölelnek fel. A teljesség igénye nélkül az alábbi listában szedtük össze a főbb tudományterületek szakirodalmát gyűjtő intézményeket.

A legjelentősebb szakkönyvtári gyűjtemények

Tudományágak	Szakkönyvtárak
Agrártudományok	Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ
Hadtudomány	Hadtörténeti Intézet Könyvtára
Irodalomtudomány	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Könyvtára
Filmtudomány és filmművészet	Magyar Filmintézet Könyvtára
Közgazdaságtan	Corvinus Egyetem Könyvtára
Neveléstudomány	Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Tudományágak	Szakkönyvtárak
Idegen nyelvek és nemzetiségi irodalom	Országos Idegennyelvű Könyvtár
Orvostudomány, egészségügy	Országos Egészségügyi Információs Központ és Könyvtár
Statisztika	Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat
Szociológia	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Történettudomány	MTA Könyvtára; MTA BTK Történettudományi Intézet Könyvtára
Társadalomtudomány	Debreceni Egyetem Társadalomtudományi Könyvtár
Zenetudomány	MTA BTK Zenetudomány Intézet Szakkönyvtára

Ezekből a példákból is látjuk, hogy szinte nincs olyan tudományterület vagy tudományág, amely ne rendelkezne magas színvonalú szakkönyvtári ellátással. A szakkönyvtáraknak öt nagyobb csoportját különböztetjük meg egymástól:

A szakkönyvtárak öt csoportja

1. Országos, nyilvános szakkönyvtárak
2. Kutatóintézeti könyvtárak, kutatókönyvtárak
3. Felsőoktatási könyvtárak
4. Vállalati szakkönyvtárak
5. Egyéb szakkönyvtárak

Az országos szakkönyvtárak olyan, mindenki számára elérhető gyűjteménnyel rendelkező intézmények, amelyek egy-egy konkrét területet lefedő országos szintű intézményhez kapcsolódnak (például az Országos Egészségügyi Információs Központ és Könyvtár vagy az Országos Idegennyelvű Könyvtár). Ezek a legnagyobb gyűjteménnyel és legnagyobb tudományterületi lefedettséggel rendelkező intézmények. Komoly figyelmet fordítanak az általuk gondozott témakörök kurrens, aktuálisan megjelenő szakirodalmának gyűjtésére, értékelésére, kivonatolására, valamint a kutatói igények – mint a szakirodalom-kö-

vetés, referenz szolgáltatás – teljesítésére. A fő cél a szakszerű kutatás- és ismeretszerzés könyvtárintézményi hátterének megteremtése és biztosítása.

Az országos könyvtárakhoz képest kisebb állománnyal rendelkeznek a kutató-, vállalati, felsőoktatási és egyéb kategóriába eső szakkönyvtárak. A kutatóintézmények könyvtárai értelemszerűen a meglévő és aktívan működő kutatóintézményekhez csatlakozva szolgálják ki a felhasználói igényeket, általában szűkebb, speciálisabb területeken. Ilyenek például a Magyar Tudományos Akadémia részlegeinek könyvtárai, mint a Történettudományi Intézet Könyvtára, az Atommagkutató Intézet Könyvtára stb. Még kisebb szintű egységeket képeznek a vállalati könyvtárak. Nagyobb cégek esetében komoly igény mutatkozik a szakmai tudás, az üzletszerű kereskedelem, a jogszabályi hátterek alapos ismeretéhez, amely összegyűjtött adatbázisokon és a könyvtári gyűjteményeken keresztül valósul meg, rendszerint pedig belső használatra vannak tervezve.

Az egyéb szakkönyvtári kategóriába tartozó intézmények nagyon vegyesek. Idesorolhatjuk a múzeumok, levéltárak, egyházak, esetleg különböző szervezetek saját alapítású és szintén speciális gyűjtőkörű könyvtárait. Néhány példa lehet ezekre:

Példák a speciális gyűjtőkörű intézményekre

- a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Levéltára
- a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Levéltártudományi Szakkönyvtára
- a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára
- az Egyesült Nemzetek Szervezetének Letéti Könyvtára, amely az Országgyűlési Könyvtáron belül működik

A **felsőoktatási könyvtárakban** valamelyest más a helyzet. Ahogyan a fenti lista is mutatja, több tudományág esetében is felsőoktatási intézmények könyvtárait jelöltük meg szakkönyvtárként. Helytálló tény, hogy a könyvtárismeret és a könyvtártudomány az intézménytípusok tekintetében külön kategóriaként különíti el a szakkönyvtárakat és a felsőoktatási könyvtárakat. Ugyanakkor gyűjtőköri sajátosságai miatt utóbbiak szakkönyvtárnak is tekinthetők. Például egy történelmi vagy irodalomtudományi intézet vagy tanszék saját működtetésű könyvtára nyilvánvalóan kizárólag az adott tudom-

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

mányág ismereteit feldolgozó folyóiratokat, monográfiákat és forráskiadványokat gyűjt. Nem rendelkezik azonban azokkal a kötelezettségekkel és feladatkörökkel, amelyekkel a hagyományos értelemben vett szakkönyvtárak. Ilyen szolgáltatások a tartalomjegyzék-másolás, témafigyelés, irodalomkutatás.

A hagyományos könyvtári intézmények mellett ma már **online könyvtárak** is rendelkezésre állnak, amelyek digitalizált formában biztosítják a dokumentumelérést. Idesorolható a Magyar Elektronikus Könyvtár (☛ **4.5. alfejezet**), az OSZK Digitális Könyvtár vagy a Wiley Online Library.

Ahogyan a fenti könyvtári rendszer bemutatásából kiderült, az egyes könyvtárak eltérő funkciókkal, hatáskörökkel rendelkeznek. Ennek megfelelően változik a könyvtáros kollégákra háruló feladatok minősége és mennyisége. A könyvtárosi munkával kapcsolatban általában él az a sztereotípia, miszerint a könyvtárosi feladat kimerül a könyvek keresésében és kikölcsönzésében biztosított segítségnyújtásban. Ugyanakkor fontos, hogy átlássuk, mekkora munka van egy könyvtári gyűjtemény működtetése mögött, és milyen szerteágazó tudományos-adminisztratív feladatok hárulnak a könyvtár dolgozóira.

Kezdjük az **alapszolgáltatásokkal**, amelyek minden könyvtártípusban fellelhetők. Az **olvasószolgálati tevékenységet** végző könyvtárosok személyes kapcsolatot tartanak az olvasókkal, tájékoztatást nyújtanak az állomány használatáról, a kölcsönzés módjairól, időtartamáról és hosszabbításáról, adminisztratív segítséget biztosítanak a beiratkozáshoz, az adatok módosításához, a késedelmek kezeléséhez. Egy intézmény képez kivételt a kölcsönzéssel kapcsolatos szolgáltatások tekintetében – az Országos Széchényi Könyvtár –, amely pontosan nemzeti könyvtár jellege miatt *praesens* könyvtárként működik, állománya helyben használható és nem biztosít kölcsönzési szolgáltatást a felhasználói számára.

Az alapszolgáltatásokhoz tartozik továbbá az adott **művekkel kapcsolatos információszolgáltatás** és a **raktárról kikért könyvek** összegyűjtése, valamint kölcsönzésre történő előkészítése. Nem minden könyv érhető el ugyanis szabadpolcon. A nagyobb könyvtárak állományának jelentős része raktáron van. A raktári rendszeren belül általában méretalapú osztályozás alapján helyezik el a könyveket.

A könyvtárosi munkának a felhasználók számára kevésbé látható része a könyvtári állomány egészének kezelésére vonatkozik. A könyvek és egyéb dokumentumok őrzése meghatározott szabályok szerint történik. Amikor a könyvtári állomány új tétellel gyarapodik, egy feldolgozási folyamaton megy keresztül. Az erre a feladatkörre kijelölt könyvtáros az adott művet tartalmi és

formai szempontok alapján kategorizálja, elkészíti a hozzá tartozó bibliográfiai leírást a könyvtártudományban alkalmazott ún. **szabványok** alapján. A könyvek tartalmi rendszerezésére még ma is a 19. század végén kidolgozott Dewey-féle decimális rendszer továbbfejlesztett változatát, az Egyetemes Tizedes Osztályozást vagy az ETO-rendszert alkalmazzák. Az ETO-szabványon belül jelenleg kilenc főosztályt különböztetünk meg, amelyek sorrendben a következők:

Az ETO-rendszer felépítése

1. Filozófia, pszichológia
2. Vallás, egyházak
3. Társadalomtudományok
4. Jelenleg betöltetlen
5. Matematika és természettudományok
6. Alkalmazott tudományok
7. Művészetek, játékok, sport
8. Nyelvészet és irodalom
9. Régészet, földrajz, életrajz, történelem

A Főosztályok további részekre tagolódnak:

- Osztály
- Alosztály
- Szakcsoport
- Szak

Miután a könyvet hivatalosan is bevételezték és feldolgozták, bekerül az állományba és kereshetővé válik a könyvtár elektronikus katalógusában. Ettől a ponttól kezdve a könyv a felhasználók rendelkezésére áll. Az állománygyarapítás többféle módon történik, a könyvtár beszerezhet új könyveket, audio- és vizuális anyagokat stb. vásárlás útján (szortiment vétel: új könyvek vásárlása; antikvár vétel: régi kiadású könyvek vásárlása), ajándékozás, csere, kötelespéldány és saját előállítás révén. A könyvtárosok nyomon **követik a felhasználói szokásokat** és igényeket, felmérik, mely művekre van szükség nagyobb és kevesebb példányszámban. Ennek megfelelően dolgozzák ki a **gyűjteménygyarapítási** és **állományapasztási** stratégiát.

A könyvtári szolgáltatásokhoz és a könyvtárosi munkához hozzátartozik továbbá a **könyvtárközi** és a **nemzetközi könyvtárközi kölcsönzések**

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

koordinálása. Az 1997. évi „A kulturális örökség védelméről” szóló komplex törvénycsomag a **kulturális javak** kezelése és a régészeti ásatások feltételei mellett a könyvtári rendszerről egyaránt rendelkezett. A könyvtárügy kezelésében új megközelítésként jelent meg a könyvtárhasználatához való jog rögzítése és a felhasználói jogok pontos meghatározása; továbbá a könyvtári ellátás szervezeti átalakítása, amely lényegében az **országos dokumentum-ellátó-rendszer** felállítását célozta meg. Utóbbi alapját a Magyar Országos Közös Katalógus (MOKKA) létrehozása képezte. Az országos könyvtári-informatikai hálózatok fejlesztésével és az adott könyvtárak által létrehozott egyes elektronikus adatbázisok egymáshoz kapcsolásával jöhetett létre 2003-tól a MOKKA, majd 2014-ben azzal szoros együttműködésben elindult az Országos Dokumentumellátó Rendszer (ODR), amely közös adatbázison keresztül (MOKKA-ODR) fogja át a könyvtári katalógusokat és a könyvtárközi kölcsönzés országos szintű funkcióját. A nemzetközi könyvtárközi kölcsönzésben való részvételt Magyarországnak a brüsszeli egyezményhez való csatlakozása tette lehetővé. Az egyezmény 1886 óta szabályozza a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés egységes és formális keretét, amelyhez Magyarország 1923-ban csatlakozott, és mai napig részt vesz a világ más intézményeivel való együttműködésben.

Mindkét típusú kölcsönzés lebonyolításában szükség van az általunk használt intézmény könyvtárosainak közreműködésére. A belföldi és a külföldi könyvtárak közötti kölcsönözést egy közös online felületről indíthatjuk el (www.odrportal.hu) a felületre történő bejelentkezést követően. Másik opció, hogy a könyvtárunkban helyben indítjuk el a kérést a könyvtárossal történő személyes konzultációt követően. Bárhogy is történjen az induló lépés, a kérvényeket minden esetben a helyi könyvtár munkatársai indítják el és koordinálják a folyamat további részeit, kommunikálnak a felhasználóval, ha az adott dokumentum beszerzésével kapcsolatban változás van, vagy ha az digitális formában is elérhető.

A szakkönyvtárakban dolgozók feladatkörei közé tartozik, hogy nyomon kell követniük annak a tudománynak a legfrissebb irodalomtermését, amelyre a könyvtár szakosodott. A szakirodalom-figyelés része, hogy a könyvtáros kollégák összesített jegyzékeket készítenek az adott témakörökben újonnan megjelent cikkekről és könyvekről. Emellett referenz szolgáltatást is biztosítanak, amely a más könyvtárakban meglévő hasonló jellegű szolgáltatásokhoz képest specifikusabb tájékoztatást ad az olvasónak, és igény esetén lehetőség van arra, hogy szakirodalom-kutatást is végezzenek.

Végül, de nem utolsósorban a könyvtárak fontos közösségi terekként is működnek, dolgozói ennek megfelelően aktívan szerepet vállalnak az ismeretterjesztésben, kulturális rendezvények szervezésében és a tudástranszfer felhasználóbarát, élményszerű megvalósításában.

A felsorolt feladatok ellátásához, a művek tartalmi és formai feltárásához, az információszolgáltatáshoz és általánosságban a gyűjteménykezeléshoz kapcsolódó valamennyi szerteágazó feladatkör elvégzéséhez komoly szaktudásra van szükség. A könyvtári szakma 19–20. században történő **professzionalizációjával** párhuzamosan jött létre a **könyvtártudomány**, amely – csakúgy, mint bármilyen más tudományág – számos részterületet ölel fel. Egy szakképzett könyvtáros jártas a könyvtártudományi ismeretekben, ismeri a könyvtárak működését, szolgáltatásait és a gyűjtemények kezelését meghatározó jogszabályokat, előírásokat, valamint a dokumentumfeldolgozás bibliográfiai szabványokban rögzített elméleti és gyakorlati hátterét. A szakma rendkívüli összetettsége miatt a könyvtárosi képzés évtizedek óta felsőoktatási keretek között zajlik az **informatikus-könyvtáros szak** keretén belül, amely kiegészül az informatika és az információvisszakeresési nyelvek terén szerzett tudással is. Országos szinten valamennyi nagy egyetemünk rendelkezik informatikus-könyvtáros (BA és/vagy MA) képzéssel.

■ Mit csinál a levéltáros?

A levéltárak és a levéltárosok feladata az, hogy az utókor számára megőrizték a levéltár illetékességi és gyűjtőkörébe tartozó maradandó értékű iratokat. Az **illetékességi kör** mindazon szervek irattári anyagára kiterjed, amelyektől – törvényi előírás alapján – a levéltár köteles iratokat átvenni, illetve iratkezelésüket felügyelni. A **gyűjtőkör** az illetékességi körön kívüli maradandó értékű, ám köziratnak nem minősülő, s levéltárba adási kötelezettséggel nem bíró irattári anyagra, valamint a természetes személyek szintén **maradandó értékű irataira** terjed ki. Mindkét bekerülési mód esetében kulcsfontosságú, hogy az irat maradandó értékkel rendelkezzen. Fontos kiemelnünk, hogy bár előfordulnak másodlatok a levéltári anyagban, a legtöbb iratból egyetlen példány létezik, ezért védelmük mindannyiunk érdeke.

A levéltárak a különféle szervek működése során keletkezett iratokat az ügyviteli idő lejártától kezdődően figyelemmel kísérik, azaz ellenőrzik és véleményezik a szervek iratkezelési szabályzatait és irattári terveit, az iratok keze-

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

lésének és tárolásának módját, és az irattári selejtezéseket annak érdekében, hogy az **ügyviteli iratok** közül maradandó értékkel bírókat az előírásoknak megfelelően kiválogassák (ez a selejtezés folyamata), tárolják, majd ezeket a levéltárnak átadják. Úgy az átadás, mint az ellenőrzés gyakoriságát törvény írja elő, ez általában 3–5 éves időszakot jelent, tehát a szervek irattárában őrzött iratok, amint megszűnik ügyviteli hasznosításuk, bekerülnek a levéltárba.

A gyűjtőkori iratok nem ilyen rendszerességgel, hanem alkalmanként kerülnek be a levéltárba ajándékozás, letét vagy vásárlás útján. Ezek többnyire családi vagy személyes irathagyatékokat jelentenek, de magántulajdonban lévő nagy értékű középkori okleveleket is vásárolt már levéltár.

Az iratokat jobb esetben rendezetten, a beadó szerv által előzetesen irattípusonként válogatva adják át a levéltárnak, az adatszolgáltatást és a kutatást megkönnyítő darabszintű jegyzékkel együtt. Rosszabb esetben viszont az iratok szétválogatása és levéltári rendszerbe való sorolása a levéltárosokra marad. A rendszerezés során a levéltári intézmények meghatározzák, hogy a levéltári anyagot miként tagolják részekre, és hogy ezeket a részeket hogyan csoportosítják, azaz elméletben felvázolnak egy rendszert. Ezt követően a rendezés során az iratanyagot kisebb-nagyobb részekre tagolják, s az így kialakított részeket csoportosítják, kialakítják egymáshoz való viszonyát (alá-, fölé-, mellérendeltség), illetve meghatározzák helyét a levéltár iratanyagán belül.

Érdemes röviden megemlíteni azt a két elvet, amely a rendszerezés-rendezés folyamatát meghatározza, mert segítséget nyújt abban, hogy a kutató átlássa a levéltári struktúrát, s ily módon könnyen eligazodhasson benne. Az egyik a **pertinencia elve** (lat. *pertineo* 'vonatkozik valamire' szóból), amely szerint az iratokat időbeli, területi, tárgyi vagy formai vonatkozásai alapján csoportosítják. Ez az elv különösen a közép- és kora újkori iratok esetében érvényesül; ez alapján jöttek létre az olyan irategyüttesek, mint a címeres levelek (*Armales*) vagy a vegyes iratok (*Miscellanea*). De az új- és legújabb kori iratok esetében is találkozhatunk ezzel a rendezési elvvel a **gyűjteményjellegű („gyűjteményes”) fondok** (más néven szervesetlen fond) esetében.

A másik rendezési elv a **proveniencia elve** (a lat. *provenio* 'ered, keletkezik' szóból), amikor is egy természetes vagy jogi személy élete vagy működése során létrejött, illetve a hozzá érkezett iratokat egybegyűjtik, s ezáltal egy **regisztratúrajellegű fondot** (szerves fond) hoznak létre. Az ily módon összegyűlt iratok megőrzése nem csupán az iratok egyben tartására korlátozódik, hanem az irategyüttesen belüli struktúrára is, ezért a levéltári feldolgo-

záskor lehetőleg meg kell őrizni az iratképző, azaz az irategyüttest létrehozó által kialakított iratszerkezetet. Ezzel az elrendezéssel találkozhatunk a különféle közigazgatási vagy jogi szerveknél (minisztériumi, vármegyei, városi testületek, bíróságok és törvényszékek), de az iskolák, egyesületek, vállalatok stb. esetében is.

A proveniencia-elv szerint rendezett iratanyagban az iratok eredeti összefüggései megmaradnak, könnyen visszakereshetők, szemben a pertinencia-elv szerint rendezettekkel, ahol a tárgyi, időrendi, területi stb. alapon történő szétválogatás megbontja ezt az összetartozást, így az iratok hitelessége kétségessé válik. Ráadásul a visszakereshetőség csak abban az esetben biztosított, ha az iratanyagot darabszinten rendezik, azaz minden egyes iratról jegyzék/lajstrom készül. Ez nagy tömegű irat esetében gyakorlatilag kivitelezhetetlen.

A rendezés során – amely mindig a nagyobb egység felől halad a kisebbek irányába – alakulnak ki azok a **levéltári egységek**, amelyek segítenek eligazodni a levéltári anyagban. Ezek a fondfőcsoport vagy szekció, a fondcsoport vagy levéltár, a **fond**, az **állag**, a sorozat, a kútfő vagy tétel, az ügyirat és az irat. Többségükkel a kutató is találkozik, amikor elmegy valamelyik levéltárba, s kezébe adják a **fond- és állagjegyzéket**. Ez a segédlet olyan, mint a könyveknél a tartalomjegyzék: gyors áttekintést nyújt a levéltári iratanyagról. Többnyire a négy legnagyobb egységet, a fondfőcsoportokat, a fondcsoportokat, a fondokat és az állagokat tartalmazza. Az ezeknél kisebb, azaz az iratanyagot részletesebben tárgyaló egységek, mint például a kútfők és az iratok az egyes fondok **raktári jegyzékeiben** vannak részletesebben lebontva. A fondfőcsoportok kiosztása egységes rendszert követ a Magyar Nemzeti Levéltár valamennyi levéltárában, így ha megtanuljuk, hogy az egyes római számok mely típusú iratanyagnak felelnek meg, akkor az lényegesen felgyorsítja a kutatást (lásd a következő szövegdobozban). Ráadásul egy számunkra ismeretlen **levéltári jelzet** beazonosítása is könnyebbé válik, mert ha például látjuk, hogy a IV. szerepel benne, akkor tudjuk, hogy a vármegyei törvényhatóság, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok irataira, míg a VII. a jogszolgáltatás szerveinek irataira mutat. Az MNL Országos Levéltárában található meg a számsorozat három első eleme (I., II., III. fondfőcsoport/szekció), míg az ennél nagyobb számú fondfőcsoportba sorolt iratok valamennyi vármegyei levéltárban előfordulnak. A fondfőcsoporton belüli szerkezet azonban már levéltáranként eltér, hiszen változó mennyiségben tartalmaznak fondokat.

Fondfőcsoportok felosztása

Sorszám	Fondfőcsoportok megnevezése
I.	Az államhatalom felsőbb szervei
II.	Az államigazgatás felsőbb szervei
III.	A jogszolgáltatás felsőbb szervei
IV.	Vármegyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok
V.	Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek
VI.	A központi államigazgatás területi szervei
VII.	A jogszolgáltatás területi szervei
VIII.	Intézetek, intézmények
IX.	Testületek
X.	Egyesületek, (tömeg)szervezetek, pártok
XI.	Gazdasági szervek
XII.	Egyházi szervezetek, intézmények
XIII.	Családok
XIV.	Személyek
XV.	Gyűjtemények
XVI.	A Népköztársaság és a Tanácsköztársaság forradalmi szervei
XVII.	Néphatalmi és különleges feladatokra létrejött bizottságok
XXVIII.	Az államhatalom felsőbb szervei
XIX.	Az államigazgatás felsőbb szervei
XX.	A jogszolgáltatás felsőbb szervei
XXI.	Vármegyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok (megszűnt fondfőcsoport)
XXII.	Megyei városok és községek (megszűnt fondfőcsoport)
XXIII.	Tanácsok
XXIV.	Az államigazgatás területi szervei
XXV.	A jogszolgáltatás területi szervei
XXVI.	Intézetek, intézmények (megszűnt fondfőcsoport)
XXVII.	Testületek (megszűnt fondfőcsoport)
XXVIII.	Egyesületek (megszűnt fondfőcsoport)
XXIX.	Vállalatok
XXX.	Szövetkezetek
XXXI.	Családok és személyek (megszűnt fondfőcsoport)
XXXII.	Gyűjtemények (megszűnt fondfőcsoport)
XXXIII.	Külön intézkedéssel levéltárba utalt iratok

- XXXIV. A levéltár ügyviteli iratai (megszűnt fondfőcsoport)
- XXXV. Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai
- XXXVI. Megyei önkormányzatok, valamint a főváros és kerületeinek önkormányzatai
- XXXVII. Megyei jogú városi, városi és községi önkormányzatok

A fondcsoportok vagy levéltárak nincsenek külön jelölve, s nem is részei a levéltári jelzetnek, inkább csak arra szolgálnak, hogy elválasszák, tagolják a valamilyen alapon összetartozó fondokat. Így például az egykori vármegyék különálló levéltárainak egységesítése, s egy vármegyei levéltárba való helyezése után szokássá vált a IV. fondfőcsoporton belül feltüntetni, hogy mely fondok képezték a hajdani vármegyék levéltárát.

A fondfőcsoport (római szám) mellett a levéltári jelzet tartalmazza még a fondszámot (arab szám) és a fondon belüli állag jelét (kisbetű). Állagon belül tovább csoportosíthatjuk az iratokat formai, szervezeti vagy tárgyi alapon, s ezzel sorozatokat, kútfőket hozunk létre. Ezek azonban többnyire nem részei a levéltári jelzetnek, azaz nem szükségesek az irat beazonosításához. A kútfő, ha nem tárgyi, hanem szervezeti alapon kialakított irategyüttest (például minisztériumok osztályait) jelöl, s ily módon lényegében az állag szerepét tölti be, abban az esetben helyet kap a levéltári jelzetben (például az Országos Levéltár iratainál).

Ha a fondok és az állagok kialakítása megtörtént, azaz túl vagyunk az alapszintű rendezésen, akkor kerül sor a sorozatok és tételek körülhatárolására, azaz a középszintű rendezésre. Ezt követi végül a darabszintű rendezés, amikor is a legkisebb levéltári egységig, az **iratig**, vagy **ügyiratig** megyünk le. Az iratok sorba helyezése több szempont szerint történhet. Sorszám szerint iktatott és irattározott anyagok esetében évenként kerülnek dobozokba az iratok, azon belül pedig iktatószám szerint. Az iratok terjedelme miatt egy-egy év iratanyaga több dobozba is kerülhet, de a sorszámozás ilyenkor nem kezdődik dobozonként újra, hanem folyamatos. Alszámos iktatásnál az iktatószámokon kívül az iratok az alszámok növekvő sorrendjében követik egymást. Feudális kori kútfő- és tételrendszerű iratok esetében a kútfőszámok mellett a tételek növekvő sorrendjében helyezkednek el az iratok. Ezért amikor hozzákezdünk egy iratanyag kutatásához, érdemes utánanézni az adott

korszak és iratanyag iktatási sajátosságainak. Ennek hiánya alapvetően akkor jelenthet problémát a kutatónak, ha az iratokat nem egyesével, hanem dobozonként kéri ki, mert ilyenkor neki kell eldöntenie, hogy az iraton előforduló számok közül melyik az az iktatószám, amire figyelnie kell, s amelyre a későbbiekben hivatkozhat. De az is egy megoldás, ha ilyenkor a levéltáros segítségét kéri, aki segít eligazodni a számok rengetegében.

Az eredeti iktatószámmal nem rendelkező irategyüttesek esetében is lehetséges a darabszintű rendezés, ilyenkor vagy utólagosan kap sorszámot az irat (például térképek esetében), vagy valamilyen más szempont alapján, például ábécérendet követve (például személyi aktáknál) lesznek rendezve. De ez utóbbi esetben is kapnak utólagosan egy sorszámot az iratok és akták, hogy gyorsabb legyen előkeresni őket.

Ha már beszéltünk a levéltári jelzetről, érdemes megemlíteni a **raktári jelzetet** is, és rávilágítani a kettő közötti különbségre. A raktári jelzet a **raktári egységnek** az azonossági jele, amely a levéltári jelzetből, valamint a sorszámból („rakszám”) áll. A raktári egység egy olyan mennyiségileg meghatározott irategyüttes, amely az iratok fizikai tárolása szerint tagolódik. Raktári egység maga a levéltári raktár, azon belül az állvány vagy szekrény, annak egy polca, rekesze vagy fiókja, végül az a legkisebb iratmennyiség, amely ezeken belül felismerhetően elkülönül: doboz, csomó, kötet stb. Ezekkel a kifejezésekkel a levéltárba ellátogató kutató a kikérésnél találkozhat, amikor is az adott levéltár szabályai szerint meghatározott számú dobozt, kötetet, iratcsomót, szálas iratot, mikrofilmet stb. kérhet ki. Ezeknek a szabályoknak jobb utánanézni előzetesen, nehogy a kutatót váratlanul érje, hogy az általa megtekinteni kívánt iratanyagot egyszerre nem, hanem csak több részletben kérheti ki.

A levéltárosi munka, valamint a kutathatóság megkönnyítése érdekében a levéltárba került iratokhoz többféle segédlet készülhet. A **segédletek** célja egyrészt a levéltári anyag nyilvántartása, másrészt annak feltárása, kutathatóvá tétele. A segédleteket többféle szempont szerint csoportosíthatjuk (tematika, rendszer, módszer, forma, felosztás), de a kutatás felől közelítve meg a kérdést érdemes aszerint bemutatni őket, hogy milyen szintig (alap-, közép-, darabszint) tárják fel a levéltári anyagot, így a kutató rögtön tudni fogja, hogy milyen típusú segédletet kérjen a kutatni kívánt témához/anyaghoz.

Az alapszintű segédletek legismertebb eleme a fond- és állagjegyzék, amely a levéltárban található fondok és állagok levéltári rendben való felsorolásával áttekintő képet ad a levéltárban őrzött iratanyagról. Ez az alap-

vető útmutató egyaránt elérhető nyomtatott és elektronikus formában. A fondjegyzék tartalmazza a fondfőcsoportokban található fondok törzsszámát, címét, évkörét, terjedelmét **iratfolyóméterben** (ifm), továbbá ha a fond kisebb egységekre tagolódik, akkor ezeknek az egységeknek, azaz az állagoknak a törzsszámát, címét, évkörét és terjedelmét. Mivel előfordulhat, hogy a fondok törzsszáma idővel változik, ezért a fondjegyzék gyakorlatra **konkordanciajegyzékkel** kerül egybekötésre, amelyben megnézhetjük, hogy a korábbi törzsszámon nyilvántartott iratanyag jelenleg milyen számú fondban található meg.

A középszintű segédletek közül a legtöbbet forgatottak a már említett raktári jegyzékek, amelyeknek célja, hogy nyilvántartsák és tájékoztatást nyújtsanak az egyes fondok és az azon belüli állagok raktári egységeiről, azaz megnézhetjük, hogy az iratanyag milyen fizikai egységekben (csomó, kötet, doboz, téka, dosszié stb.) van tárolva. Ez alapján tudjuk leadni a kéréslapunkat a kutatószolgálaton a raktárból történő kikéréshez. A raktári jegyzékek többsége leírást tartalmaz a fond történetével, a fondképző szervezetével, az iratanyag rendezettségével, selejtezettségével, segédleteivel kapcsolatban is.

Ugyancsak középszintű segédletnek tekinthető a **repertórium**, amely egyrészt a legkisebb raktári, másrészt a legkisebb tárgyi egység szintjén készül és megjelentetésre szánják. A repertórium tartalmazza a fondba (állagba) tartozó legkisebb raktári egységeket (csomók, dobozok, kötegek), illetve a fond vagy állag tagolódása szerinti legkisebb tárgyi egységeket (állag, sorozat, tétel), és közli ezek egymáshoz viszonyított adatait. Mivel ennyire részletes, a repertórium általában a levéltári anyagnak csak egyes részeiről, legtöbbször egyetlen fond(fő)csoportról készül.

A darabszintű segédletek egyik formája a **lajstrom**, amely összefoglaló adatokat nyújt az egyes iratokról. Tartalmazza az irat jelzetét, irattani meghatározását (például jegyzőkönyv, levél, beadvány, leirat, összeírás stb.), korát, tárgyát, terjedelmét lap-, oldal- (folio-, illetve paginaszám) vagy darabszámban. A levéltárosok feladatai közé tartozik, hogy ilyen lajstromokat készítsenek például az elveszett irattári segédkönyvek pótlására, a középkori gyűjteményekhez, térképekhez, nyomtatványokhoz stb.

A darabszintű segédletek sorában meg kell említeni a **regesztát**, amely a lajstromnál annnyival nyújt többet, hogy a tárgy helyett többnyire az irat tartalmát adja meg. Ezenkívül felsorolja az iratban előforduló valamennyi személy- és helynevet, valamint tárgyat (műtárgy). Leginkább az oklevelek tanulmányozásához készülnek regeszták.

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Végül, de nem utolsósorban ugyancsak darabszintű segédletek a különböző **mutatók** (hely-, név- és tárgymutatók), amelyek rendkívüli módon megkönnyíthetik és meggyorsíthatják a levéltári kutatást, mivel közvetlenül a levéltári anyagra, annak jelzetére mutatnak. Különösképpen az utólagos mutatók forgathatók nagy haszonnal, hiszen a korabeli mutatókkal szemben, amelyek még tartalmazhatják az időközben selejtezett, vagy más módon megsemmisült iratokat, az utólagos mutatók kizárólag a levéltárban jelenleg megtalálható iratokra mutatnak.

A levéltári munka lényege az iratanyag nyilvántartása és megőrzése az utókor számára, fizikailag is. Ennek fontos része az iratok megfelelő tárolása mellett a folyamatos állományvédelmi feladatok ellátása, azaz az iratok tisztítása, restaurálása. Sajnos ma már mind a papírrestaurátori, mind a könyvkötői szakma munkaerőhiánnyal küzd, ráadásul a restaurálási folyamathoz szükséges gépek és alapanyagok is jelentős anyagi ráfordítást igényelnek, ezért nem mindegyik levéltár engedheti meg, hogy saját restaurátorműhelyt tartson fenn. A digitalizálás amellett, hogy megkönnyíti a levéltári kutatást (☛ **4.3. alfejezet**), hiszen az iratanyag elektronikusan is elérhetővé válik, állományvédelmi szempontokat is szolgál. Ugyanis azok az iratok, amelyek már egyszer digitalizálva lettek, eredeti formájukban csak erősen indokolt esetben kerülnek ki a raktárból.

Bár a digitalizálási munka folyamatos a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményeiben, nem terjed ki a levéltárak minden anyagára. Jelenleg technikailag kivitelezhetetlen lenne egy ilyen vállalkozás, de nem is cél elektronikusan elérhetővé tenni minden iratot, csupán azokat, amelyek a leggyakrabban kutatottak és/vagy a legértékesebbek, hogy ezzel is védjük őket a túlságosan gyakori kikéréstől. A már digitalizált iratoknak egy része ingyenesen elérhető a <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/> és a <https://www.hungaricana.hu/hu/> oldalakon, míg az egyedi megrendelések térítés ellenében lehetségesek.

Mindeddig a levéltári munkának azzal a részével foglalkoztunk, amely kifejezetten az iratokra fókuszál, azok begyűjtésére, rendszerezésére, segédlettel való ellátására, fizikai állapotának megőrzésére. Ugyanakkor a levéltárosi munkának egy jelentős részét a kutató- és ügyfélszolgálat teszi ki. Kutatószolgálat keretében nemcsak az iratanyag kikérése és kiadása zajlik, hanem a kutatónak lehetősége van szakmai segítséget kérni az iratanyagot leginkább ismerő levéltárostól (referenstől) a kutatás során, illetve saját költségén másolatot készíteni vagy készíttetni az iratról. A kutató- és ügy-

félszolgálat között fontos különbség, hogy míg a kutatószolgálaton a kutató maga végzi a kutatást az iratanyagban magán- vagy tudományos jellegű kutatásához, addig az ügyfélszolgálat keretében az ügyfelek (természetes vagy jogi személyek) különféle folyamatban lévő ügyintéзésekhez kérnek ki iratokat (válási, hagyatéki iratokat, iskolai bizonyítványokat, lakhatási engedélyeket stb.), melyeket a levéltáros előkeres, hivatalos másolatot készít róla, s megküldi az ügyfélnek.

■ Mit csinál a muzeológus?

A közgyűjtemények közül talán a legösszetettebb a **múzeum**. Alapvetően két tevékenységi kör kapcsolható ehhez az intézményhez: a tudományos, feltáró munka, és az erre épülő közművelődési, ismeretátadási tevékenység. Ez utóbbiak a közönség előtt is ismertek: a kiállítások, tárlatvezetések, ismeretterjesztő előadások, nyomtatott és online katalógusok.

A két tevékenység között a súlypont az utóbbi évszázadokban folyamatosan változott, sőt jelenleg is változásban van. Ennek megfelelően a muzeológus feladatai is átalakultak. Míg a 20. század nagyobb részében a muzeológus (vagy múzeumőr) a reá bízott tárgyak őrzője, egy (vagy több) diszciplína kiváló kutatója és művelője volt, addig a 21. században érezhetően ez a tudás már kevésnek bizonyul. A muzeológus felkészültsége ki kell, hogy egészüljön pedagógiai, didaktikai, informatikai, előadói, írói készséggel, de sokszor nélkülözhetetlen a jogi, gazdasági, vezetői, projektmenedzsmenti, pályázati jártasság, vagy a (közösségi) média és kommunikációs folyamatok, csatornák ismerete, használata. A második világháborút követően a múzeum sokszor olyan kutatók „menedékhelye” lett, akik nem kaptak kutatóintézeti vagy oktatói állást, elsősorban ideológiai vagy politikai okokból. Ebből következően a múzeum egyfajta marginális, ugyanakkor elmélyült kutatásokra alkalmas műhellyé vált. A rendszerváltást követően a kutatói helyek betöltése szabadabbá vált, végbement egy generációváltás, és a 2000-es években több új kutatóintézet jött létre. Ennek következtében a muzeológus – különösen a vidéki, nem országos múzeumokban – elsősorban már nem a tudományos kutató, feltáró munkával foglalkozik, hanem a rábízott gyűjtemény különböző módokon való közzétételével.

De mi is az a múzeum, ahol a muzeológus dolgozik? A múzeumügy egyik fontos része, hogyan határozzuk meg a **kulturális javak** fogalmát. Ebben a 101

2001. évi LXIV. törvény az irányadó: az élettelen és élő természet keletkezésének, fejlődésének, az emberiség, a magyar nemzet, Magyarország történelmének kiemelkedő és jellemző tárgyi, képi, hangrögzített, írásos emlékei és egyéb bizonyítékai – az ingatlanok kivételével –, valamint a művészeti alkotások. A kulturális javak tudományos alapokon rendezett gyűjteményeiből áll egy muzeális intézmény, amely szakmai szempontok és minisztériumi engedély alapján a következő besorolásokat kaphat: közérdekű muzeális kiállítóhely, vagy gyűjtemény, illetve lehet múzeum. Hierarchia szerint növekvő sorrendben a múzeumok között beszélhetünk tematikus (például a széphalmi Petőfi Irodalmi Múzeum – Magyar Nyelv Múzeuma), területi (például a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum), vármegyei hatókörű városi múzeumról (például a debreceni Déri Múzeum), országos szakmúzeumról (például a veszprémi Magyar Vegyészeti Múzeum), illetve országos múzeumról (például a Néprajzi Múzeum). Utóbbiból tizenöt van jelenleg, és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum kivételével mindegyik Budapesten található. Az egyes intézmények besorolásáról és sok más egyéb vonatkozó adatról az Országos Muzeológiai Módszertani és Információs Központ (OMMIK) által működtetett **MuzeumStat** oldalon folyamatosan frissülő adatokra támaszkodva tájékozódhatunk. Itt minden érdeklődő számára könnyen áttekinthető és kereshető formában mutatják be a magyar muzeális intézmények nyilvános statisztikai adatait.

A múzeumi intézménynek öt alapvető feladata van. 1. Gyűjti a kulturális javakat, melyek helyszíni gyűjtés, régészeti feltárás, ajándékozás vagy öröklés, vásárlás, csere vagy saját előállítás formájában kerülhetnek a múzeumba. 2. Megőrzi, dokumentálja és nyilvántartja a kulturális javakat. 3. Megóvj a rábízott javakat, vagyis gondoskodik a műtárgyvédelmi szempontokat figyelembe vevő raktározásról, illetve állagmegóvó beavatkozásokat (restaurálás) végez. 4. Tudományos kutatást folytat. 5. Gyűjteményeit, kutatási eredményeit közzéteszi, vagyis kultúrát közvetít nevelési, oktatási, kutatási vagy szórakoztatási célból. Általános jelenség, hogy minél kisebb egy múzeum, annál kevesebb alkalmazottal rendelkezik, így a muzeológus mindinkább a fenti feladatok mindegyikének megvalósításában részt vesz.

Bár a muzeológia már a 19. századtól elismert szaktudomány hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt, a felsőoktatásban nem jelenik meg önálló képzési szakként, csupán valamely múzeumban fellelhető szaktudomány alapszakjára épülve mesterszakként, vagy annak kiegészítéseként, specializációként. Ilyen lehet például a régészet, a néprajz, a történelem, a művészet-történet, az irodalom. Az adott tudományon belül muzeológiai szakterülete-

ket jelölhetünk ki. Például Magyarországon mind szakmai, mind intézményi alapon megkülönböztetjük a néprajzi és a szabadtéri néprajzi, esetleg agrártörténeti muzeológiát.

A Debreceni Egyetemen a muzeológia oktatásának elsősorban a Néprajzi Tanszéken van hagyománya. Legutóbb a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeummal (Skanzen) közösen szervezett Alkalmazott muzeológia szakirányú továbbképzést, illetve a néprajz alapképzéshez választható a muzeológiai specializáció. Történeti muzeológiát választható szakirányként az ELTE BTK Történelem alapszakja kínált 2022 szeptemberében. Emellett természetesen a legtöbb szaktudományi képzés tartalmaz muzeológiai elemeket. A régészeti képzés sem elméleti, sem gyakorlati része nem képzelhető el a tárgyak nyilvántartásának, feldolgozásának, őrzésének elsajátítása nélkül. Mi több, 2018. április 1-től a kulturális örökség védelméről szóló **2001. évi LXXV. törvény** alapján a nagyberuházásokhoz kapcsolódó megelőző régészeti feladatellátást a Magyar Nemzeti Múzeum koordinálja, ennek intézményrendszerén belül működik 2022-től a **Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság**. A művészettörténeti mesterképzés is elképzelhetetlen múzeumi gyakorlat nélkül, a Károli Gáspár Református Egyetem képzési struktúrájában fontos szerep jut az Iparművészeti Múzeumnak és gyűjteményeinek. A muzeológia tárgykörébe sorolható szakirányú kurzusokat a már említett **OMMIK** hirdet rendszeresen felnőttképzési, továbbképzési rendszerben, személyesen, és különösen 2020-tól online keretek között is.

Ehhez a képzési gyakorlathoz igazodik a muzeológus munkakör betöltésének szabályozása. Az emberi erőforrások miniszterének **39/2020. (X.30). EMMI** rendelete hatályos a kulturális intézményekben foglalkoztatottak munkakörével és foglalkoztatási követelményeivel kapcsolatban. Eszerint segédmuzeológusi munkakör betöltéséhez az alkalmazás szerinti múzeumi szakágnak megfelelő szakirányú felsőfokú szakképzés szükséges (történeti muzeológus esetében legalább Történelem BA diploma). Muzeológus vagy főmuzeológus elé támasztott elvárás a szakirányú mesterfokozatú szakképzettség (történeti muzeológus esetében legalább Történelem MA, vagy történelemtanári diploma). A muzeológiai képzettség tehát elsősorban előnyt jelenthet egy állásinterjún, de nem feltétel. Emellett fontos azt is megemlíteni ehhez a témához kapcsolódóan, hogy a **2020. évi XXXII.**, a kulturális intézményekben foglalkoztatottak közalkalmazotti jogviszonyának átalakulásáról szóló törvény kimondja, hogy a legtöbb muzeológust foglalkoztató intézmény munkavállalói már nem közalkalmazottak.

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

A fentiekben röviden bemutattuk a kulturális javak fogalmát, ismertettük a múzeum típusait, feladatait, és láthattuk, hogyan lehet valaki muzeológus. Most lássuk, hogy mivel is foglalatosskodik nap mint nap egy történetész-muzeológus.

A muzeológus felé támasztott **legfontosabb elvárás**, hogy ismerje a rábízott gyűjteményt. Lehet az általános történeti gyűjtemény, mint a Déri Múzeum Történeti és dokumentációs gyűjteménye, melyben első világháborús fegyverek, tárgyak, egyenruhák ugyanúgy vannak, mint céhes tárgyak, bútorok, könyvek, használati eszközök, sőt épületelemek, sírkövek stb. Lehetnek speciális gyűjtemények, mint például kötárak, érem-, fegyver-, pecsét-, képeslap-, kitüntetés-, fotó- vagy rajzgyűjtemény stb. Vannak intézmények, ahol egy kezdő muzeológusnak az első hónapjaiban csak a gyűjteményével, annak struktúrájával, összetételével, történetével, dokumentációjával, szakirodalmával kell ismerkednie. A múzeum öt alapfeladata ugyanis elsősorban a muzeológus közvetítésével a tárgyakra épül.

Az intézmény stratégiájával összefüggésben csak a saját gyűjteménye ismeretében lesz képes a muzeológus gyűjtőmunkát végezni. A nehezen hozzáférhető vásárlásra szánt forrásokat ugyanis átgondoltan kell felhasználni. Az ajándékként felajánlott tárgyak közül pedig duplumokat, tucatdarabokat nem szerencsés elfogadni, mert tárolásuk, állagmegóvásuk nincs arányban értékükkel. Intézmények közötti cserekapcsolatot is csupán a gyűjtemény ismeretével lehet jól működtetni, a gyűjteményben lévő tárgyakat csak így tudja átlátható rendszerben nyilvántartani, gondoskodni a tárgyak műtárgyvédelmi szempontokat figyelembe vevő raktározásáról, illetve tervezni az állagmegóvo beavatkozásokat, vagyis restaurálási ütemtervet készíteni. Ebből következően a muzeológus legtöbb idejét gyűjteménykezeléssel tölti. Nagy segítséget jelent az, ha munkáját egy gyűjteménykezelő segíti állandó vagy időszakos jelleggel. Fontos az is, hogy ismerje a muzeális intézmények nyilvántartási szabályzatát, melyet a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának 20/2002-es rendelete szabályoz részletesen.

A gyűjteménnyel való foglalkozás mellett, hogy rengeteg időt felemészt, és rövid távon kevésbé látványos eredményeket produkál, óhatatlanul megalapozza azt az egyedi tudást, amit kizárólag az adott gyűjtemény muzeológusa szerezhet meg. Ez a tudás éppen ezért pótolhatatlan kutatási eredményeket hozhat világra. Ezért jogosan várható el a muzeológustól, hogy rendszeres kutatómunkát végezzen, és tudományos publikációkat jelentessen meg. A hangsúlyt a rendszeres jelzőre kell helyezni, az egyéb feladatok

mellett ugyanis kevésbé juthat ideje erre. Emellett nem lehet minden történet-szmuzeológus erénye a gyors és pontos publikálás.

Rögvest meg kell jegyeznünk, hogy a múzeumban dolgozó történésznek be kell látnia: elsősorban nem kutatói munkakört tölt be. A legfontosabb, hogy a rábízott kulturális javakat közvétegye, értelmezze, kontextusba helyezze, interpretálja. Ennek talán legismertebb megnyilvánulása a kiállítás rendezése, melynek a műtárgyra és a muzeológus szaktudására kell épülnie, de a múzeum minden munkatársának, a kiállításrendezőtől a közművelődési és múzeumpedagógus kollegákon át a teremörökig és a takarítókig aktív szerepet kell benne vállalnia. Sokkal egyénibb közvétételi mód lehet egy ismeretterjesztő előadás, egy általános vagy rendhagyó tárlatvezetés vagy egy raktárbejárás.

Szemben a korábbi gyakorlattal, a 21. században már nem lehetnek olyan műtárgycsoportok, amelyeket a muzeológus elzár a látogatók és a kutatók elől, fenntartva azt saját kutatási területének. Természetesen a törvény öt-éves időkeretet biztosít a muzeológus számára, hogy a múzeumba való bekerüléstől számítva kizárólagos joga legyen azt feldolgozni. A gyűjtemények túlnyomó része azonban ennél sokkal régebb óta leltárban van, így egy-egy kiemelkedő új műtárgytól vagy műtárgycsoporttól eltekintve nem alkalmazható ez a kikötés.

Ebből következik, hogy a muzeológus feladata az is, hogy a kutatói kéréseknek eleget tegyen. A történelemoktatásnak a történetíráshoz hasonlóan forrásközpontúnak kell lennie. A források pedig nem csak írottak lehetnek, a legtöbb kutatási témához lehet hozzáadott értéke egy-egy múzeumban őrzött tárgynak. A segédtudományok esetében a legtöbbször a vizsgált tárgykör maga műtárgy (például érmek, kötöredékek, kitüntetések stb.), de technikátörténet, családttörténet, ipartörténet vagy akár gazdaságtörténet sem állhat meg sokszor múzeumi kutatás nélkül, amely színesebbé, mélyebbé teheti azt.

Fontos az ún. hagyományos közvététel, mely forrásközlő cikkeket, kiállítási és szakkatalógusokat jelent. Ugyanakkor a digitalizáció évtizedes fejlődése és az online világ kétségtelen előretörése egyszerre remek lehetőséget teremt, ugyanakkor kihívás elé is állítja a muzeológust, hogy a rábízott műtárgyakat közvétegye a világhálón. Ebben segítségére lehet az EMMI megbízásából felkért közgyűjteményi szakértők által 2019-ben közvétett **Fehér könyv**, mely módszertani útmutatót nyújt a közgyűjteményi kulturális örökség digitalizálásához és közvétételéhez. Az online közvétételben a kisebb

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

múzeumok számára nagy segítséget nyújt a **MuseuMap** aggregátoroldal, ami mellett, hogy online katalógusként működik, közzétételi módokat, alkalmazásokat is biztosít, illetve közvetítő szerepet tölt be az **Europeana** rendszere felé. Sajnos ezek a rendszerek kevésbé ismertek a nagyközönség előtt, pedig a közoktatásban nagyobb szerepet is kaphatnának. Ezek ugyanis megbízható forrást jelentenek, ha bármely tantárgyhoz illusztrációt keresünk, vagy épp forráselemzés tárgyává tennénk valamit.

A közgyűjteményekben őrzött műtárgyak a közkincsek, és bár nem viheti mindenki haza azt a tárgyat, amit szeretne, de egy róla készült fotót, egy 3D-modellt, vagy egy képeslapot, akár egy 3D-másolatot mindenki szabadon lementhet saját céljaira. A felhasználási jogok kérdése azonban korunk egyik legnagyobb jogi természetű problémája. Ebben segít iránymutatást adni a **Creative Commons licencrendszer**. A nemzetközi jogban a CC egy internetes egyoldalú felhasználási nyilatkozat, amelynek keretében a jogtulajdonos szabványos keretek között adhat engedélyt művei felhasználására. A licenc lényegében a szerző által közzétett internetes egyoldalú jognyilatkozat arról, hogy mások hogyan használhatják fel a művét. Bővebben erről a már említett Fehér könyvben és a **CC weboldalán** olvashatunk.

Fontos azt is megjegyeznünk, hogy a közzététel – legyen az online vagy papíralapú – nem szorítkozhat csupán műtárgyfotók közzétételére/feltöltésére. Minden esetben szükséges azokat metaadatokkal – értsd műtárgyleírással, meghatározással, fizikai leírással – ellátni. Ettől lesz minden esetben szakmai alapú forrásközlés.

Aktuális trend a múzeumok társadalmi hasznosulásának emelése. A közintézményeket finanszírozó társadalom felől ugyanis jogos elvárás, hogy a múzeum minél aktívabban vállaljon szerepet a mindennapokban. Ennek pontos módját és határait még ma is keresik a hozzáértők. Egy azonban bizonyos, hogy a muzeológusra e téren is feladat hárul. Az elefántcsonttoronyba zárkózott múzeumi történész attitűd nem tartható, külső megkeresésekre nyíltan kell válaszolni. A muzeológusnak szakértőként, tanácsadóként, közreműködőként részt kell vennie külső projektekben is, ha azt az általa kezelt gyűjtemény szakmailag segíti, támogatja. Sőt, a változó kultúrafogyasztás proaktivitást is megkövetel a múzeumoktól. Különösen a kisvárosi múzeumokban dolgozóknak kell részt venniük településük kultúréletének alakításában, de a nagyobb múzeumoknak is hasonló módon kell tenniük, igaz, magasabb szervezeti szinten, s több koordinációs feladatot ellátva.

2.8. A történettudomány legjelentősebb kihívásai napjainkban

Az eddigi fejezetekben láthattuk, hogy az, ahogyan a történészek vizsgálják és értelmezik a múltat, sosem univerzális és egyáltalán nem statikus. Ebből következik az is, hogy a történettudomány **napjainkban is változik, átalakul**, még akkor is, ha ez a lassú folyamat aligha feltűnő a laikusoknak, sőt talán még sok történész számára sem az. A változások nemcsak azért történhetnek, mert a tudományterületen belül új módszerek vagy elméleti megközelítések terjednek el és válnak „divatoszá”, hanem azért is, mert egyszerűen **a szélesebb társadalmi környezetben** kialakulnak olyan **új jelenségek**, vagy olyan korábban is létezők erősödnek fel, amelyek **kihívásokat** támasztanak a történettudománnyal szemben. Röviden és a teljesség igénye nélkül ezeket tekintjük át a következőkben úgy, hogy alapvetően az általános, tehát nem csupán a hazai sajátosságokra fókuszálunk.

Érdemes talán egy olyan összetett kihívással kezdeni, ami egyáltalán nem új keletű, ám a gyorsan változó világunkban továbbra is folyamatosan alapvető hatással van a történettudományra. Ez pedig a szélesebb társadalom **kollektív emlékezetével**, azaz a múlthoz való viszonyulásával van összefüggésben. Bővebben kifejtve a kollektív emlékezet egy társadalom vagy közösség által megőrzött és továbbadott emlékek, tapasztalatok, hagyományok összessége, amely meghatározza az adott társadalom vagy közösség történelmén alapuló identitását. A 20. század utolsó harmadában a történészek is felismerték a kollektív emlékezet jelentőségét, és többek között a francia Pierre Nora, illetve a német Jan Assmann hatására tanulmányozni kezdték a közösségek kollektív emlékeit, illetve azt, hogy az emberek hogyan fogadják, szelektálják a múltból szóló információkat, és hogyan alakítják (konstruálják) az emlékezetet. Vagyis különbséget tettek az elsődleges források kritikai elemzésén alapuló szakszerű múltértelmezés és a szóbeli hagyományokból, a populáris kultúrából, a különböző társadalmi és politikai igényeket kielégítő megemlékezésekből álló műtszemlélet között.

A kollektív emlékezet alapvetően képlékeny, sokszor zavarosnak tűnő konglomerátum, aminek alapvetően nem a történettudomány, hanem a mindenkor **emlékezetpolitika** szab irányt. Hasonlót láthattunk már az ókori államokban is, ahol gyakran valamilyen politikai szándék határozta meg azt, hogy

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

mi és hogyan kerüljön rögzítésre a múltból, vagy mit sújtsanak az „emlékezetből való kitörléssel” (☛ **2.2. alfejezet**). Tehát nem új keletű dolog az, hogy a múlt nyilvános reprezentációi és értelmezései gyakran nem a történetíróktól és történészekről származnak, vagyis tulajdonképpen a történészek társadalmában betöltött szerepe korlátozott.

A modern emlékezetpolitika beállítottságtól, gondolkodásmódtól függetlenül minden politikai rendszer és irányzat eszköztárának alapvető részét képezi. Célja a **múlt felhasználása**, a történelem „birtokbavétele”, a szűkebb vagy tágabb közösség (nemzet, társadalom) közös értékeinek megteremtése, illetve más politikai célok elérése vagy legitimálása, amiben mindig alapvető szempontot jelent a **társadalom kollektív emlékezetének alakítása**, befolyásolása. Ezt a célt szolgálják például a történelmi évfordulókra alapuló állami ünnepek, a köztérelnevezések, az emlékezés és emlékeztetés különböző szimbolikus helyei (emlékművek, emléktáblák, emlékhelyek), kiállítások, de az iskolai történelemtankönyvek tananyagai is. Az emlékezetpolitika tehát nemcsak arról szól, hogy egy politikai irányzat mit akar megőrizni a múltból, hanem arról is, hogyan akarja ezt megjeleníteni, illetve a jelen és a jövő szempontjából mit tekint a megőrzendő dolgokkal kapcsolatban jelentősnek. Ideális esetben az emlékezetpolitika a történettudomány eredményeire támaszkodik, és elősegíti a társadalmi egyetértést, illetve a közös értékek megteremtését (vagyis a történettudomány gyakorol hatást az emlékezetpolitikára, nem pedig fordítva).

A probléma akkor alakul ki, amikor az emlékezetpolitikai tevékenység kielemezi a társadalmi ellentéteket, és gyökeresen ellentétben áll a történettudomány álláspontjával. Ez mindig éles konfliktusokat eredményez. Nem véletlenül, hiszen az **emlékezetpolitika sokszor érzelmi alapú**, irracionális és szubjektív, ebből következően gyakran szelektálja, leegyszerűsíti, sőt olykor **torzítja a történelmi tényeket** (☛ **2.4. alfejezet**), eseményeket vagy jelenségeket. Ezzel szemben a történettudomány sokkal összetettebben, több szempontból értelmezi, sőt újragondolja ezeket, és bár soha nem lehet teljesen objektív, mégis racionális megközelítésekre, szakmai diskurzusra, kifinomult módszertanra alapozva a tárgyilagosság elérésére törekszik. Ebből következően a történettudomány és az emlékezetpolitika érdekei, módszerei és céljai sokszor ellentétesek lehetnek egymással. Az eddigiekre a legkézenfekvőbb példát a diktatúrák jelentik, amelyek mindig tudatosan torzítják a múltból alkotott képet és ellehetetlenítik az arról folyó diskurzust.

A mindenkori politikai környezet, az emlékezetpolitikai szándékok, illetve
108 az ezekből következő politikai befolyásolás tehát folyamatosan alapvető ki-

hívásokat támasztanak a történettudománnyal szemben. A kérdés mindig az, hogy **a szakma képviselői hogyan viszonyulnak ezekhez a szándékokhoz** (behódolnak, alkalmazkodnak, vitáznak, ellenállnak stb.), ugyanis **a történettudomány sem létezhet hermetikusan elzárva az őt körülvevő társadalmi és politikai környezettől**, sőt épp a kollektív emlékezet összetevőinek minél tudományosabb megalapozása miatt alapvető feladat és **felelősség** hárul rá. Az eddigiekre konkrét történelmi példával szolgálnak a második világháború után kialakult kelet-európai kommunista rendszerek, amelyek a korábbiakhoz képest gyökeresen ellentétes történelemszemlélettel rendelkeztek, és az erőszakos emlékezetpolitikai törekvéseik ezt nemcsak a kollektív emlékezetre kényszerítették rá, hanem az érintett országok történettudományára is (a marxista történelemértelmezéssel szemben álló történészeket elbocsátották az állásaikból, megfosztották más tudományos és közéleti pozícióiktól, ellehetetlenítették őket, helyüket elvű pártkatonák vették át stb.). Ez pedig a történettudomány általános visszaesését és elhiteltelenedését eredményezte ezekben a társadalmakban, aminek utóhatásaként napjainkban is érzékelhető bizonyos fokú bizalmatlanság és kételkedés a szakmával szemben, amiről már szó esett a történelmi gondolkodás második szintje kapcsán (☛ **2.1. alfejezet**).

Az emlékezetpolitika egyik eszközeként utaltunk korábban a történelemtankönyvek szerepére is, ami tágabban értelmezve lehetőséget ad arra, hogy rávilágítsunk **a történettudomány és a történelemtanítás kapcsolatára**, pontosabban a történettudomány történelemtanítással kapcsolatos – szintén nem új keletű, de új elemekkel bővülő – kihívásaira. A két terület között sokkal mélyebb szakadék tátong, mint ahogy azt elsődlegesen feltételeznénk. Az iskolai történelemtankönyvek ugyanis alapvetően valamilyen identitás és nemzeti „kánon” kialakítását célzó, erősen eseményközpontú, rögzített tudásanyagot tartalmaznak, aminek az interpretálását a mindenkori emlékezetpolitika, nem pedig a történettudomány határozza meg. Ez pedig sokszor azt az ellentmondást is eredményezi, hogy eleve csorbul a történelemtanítás egyik alapvetőnek tekintett funkciója, a kritikus gondolkodásra való nevelés, hisz minden rögzített „kánon” ezt eleve kizárja. Ráadásul a múltra vonatkozó történelmi tudás ma már önmagában óriási, lehetetlen annak teljességét átadni az iskolai történelemtanítás keretei között, ezáltal szükséges a szelektálás és az egyszerűsítés is. Ezzel szemben a történettudomány – ahogy a korábbiakban már láthattuk – nem egzakt tudomány, folyamatosan a már meglévő történelmi tudás szakmai szempontú, tudományos diskurzuson alapuló racionális alakítására és újraértelmezésére, tehát – ideális esetben – nem valamilyen „ká-

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

non” továbbadására törekszik. Ezekből következően a történelemtanítás kevéssé közvetíti a történettudomány eredményeit, de még az általános szemléletmódját és a múlthoz való összetett, kritikai hozzáállását sem.

Ám ez nem kizárólag az oktatás sajátosságaira vagy az emlékezetpolitika szándékaira vezethető vissza. Akadnak olyan történészek, akik tudatosan zárkóznak el az iskolai történelemtanítástól és általában attól, hogy kutatásaikat, eredményeiket közérthető formában interpretálják (például azért, mert számukra a közérthetőség egyben leegyszerűsítést, vagyis az összetett és kritikus gondolkodás csorbitását jelenti). Emiatt sokszor hiányzik a párbeszéd a történelemtanítás és a történettudomány művelői között, tehát komoly kihívást jelent a kettő közötti **hatékony kooperáció** megteremtése. Például nemcsak azzal, hogy a történészek aktív szerepet vállalnak az iskolai történelemtankönyvek folyamatos fejlesztésében (ami persze manapság nem ritka), hanem azzal is, hogy iskolai történelemórákat tartanak, amelynek során bemutathatják a szakma működését és fortélyait. Ennek rendszeres és tudatos alkalmazásával számos tévhit eloszlatható lenne a történelemmel és a történettudománnyal kapcsolatban.

A történettudomány és az iskolai történelemtanítás közötti hatékonyabb, összehangoltabb együttműködés azért is fontos lenne, mert ezáltal megfelelőbb válaszok adhatók a **korunk jellegzetességeiből adódó kihívásokra** is. Napjainkban a **felgyorsult társadalom alapvető igénye** a minél hamarabb elérhető egzakt információ, a vizualizáció, illetve a modern technológiák alkalmazása, és ezekkel az igényekkel szemben a történettudomány sem lehet közömbös. Általában elmondható, hogy a történettudomány eredményeinek összességében **csekély a szélesebb társadalmi láthatósága** és terjesztése (idegen szóval disszeminációja), vagyis alacsony a tudományterület tudásátadásának határfoka. A történelem iránti társadalmi érdeklődés most is létezik, csak a jellege és az igényei változnak, illetve a technikai fejlődés révén kiszélesedtek az információszerzés és -közvetítés alternatív, könnyen és gyorsan hozzáférhető lehetőségei (blogok, közösségi oldalak, podcastok, YouTube-csatornák stb.).

Ennek részét képezi például a *public history*-nak, a nem szerencsés tükörfordításban „nyilvános történelemnek” is nevezhető irányzat, ami sok szempontból kapcsolódik a történettudományhoz (ám művelői nem kizárólag történészek). A *public history* inkább a tudományos ismeretterjesztéshez áll közel (☛ **2.5. alfejezet**), és lényege a kollektív emlékezetben élénken jelenlévő, a szűkebb és tágabb közösségeket foglalkoztató történelmi témák könnyen

befogadható módon történő közvetítése a laikus közönség felé. Ennélfogva kulcsszerepe van a történelem népszerűsítésében, ám mivel nem az új kérdések, módszerek és értelmezések megfogalmazása áll a középpontjában, hanem a már meglévő válaszok sokszor valamilyen politikai célból való interpretálása, ezért legalább annyira közel áll az emlékezetpolitikához, mint a történettudományhoz (sőt a kritikusai szerint inkább konkrétan az előzőbe sorolható).

Ráadásul a *public history* képviselői gyakran a tömegmédia fórumait (blogokat, közösségi csatornákat, online portálokat stb.) is használják, ezért könnyebben utat találnak a közönséghez, mint az „akadémiai” történészek. A csekély disszemináció és a *public history* népszerűsége, illetve hatékonyabb kommunikációs eszköztára miatt a történettudomány folyamatban lévő kutatásai, eredményei, ezek esetleges társadalmi hasznosulása szinte láthatatlanná válik a szélesebb társadalom számára. Ennek ellensúlyozása alapvető kihívást jelent.

Ehhez szorosan kapcsolódik az, hogy a világháló révén követhetetlenül és ellenőrizetlenül terjednek a hamis információk és hírek („fake news”), illetve a téves, manipulált és **sokszor összeesküvéselmélet-alapú történelem-magyarázatok** is, amelyekkel szemben a történészek örök (és szinte reménytelen) szélmalomharcot vívnak. A modern technikai lehetőségeknek köszönhetően az információ ma könnyebben elérhető a nyilvánosság számára, mint valaha, ami párosul azzal az igénnyel, hogy sokan szívesebben konstruálják meg „saját verzióikat” a múltról, mint hogy megemésztjenék a történészek sokszor bonyolult és az ő elvárásaikkal ellentétes értelmezéseit. Vagyis a történettudomány művelőinek a tudomány keretein kívüli szerepe még inkább korlátozódni látszik, és egyre inkább új értelmet nyer Carl L. Becker amerikai történész 1930-as években megfogalmazott gondolata, hogy „minden ember a maga történésze”.

A kontrafaktuális történetírás

Fontos azonban megjegyezni, hogy az összeesküvéselmélet-alapú történelemmagyarázat nem összetévesztendő a Magyarországon egyébként ritka, de például világszerte már bevett irányzatnak számító **kontrafaktuális történetírással** (még ha a történettudomány számos képviselője idegenkedik is tőle). Egyszerűen megfogalmazva ennek lé-

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

nyege a „mi lett volna, ha” típusú kérdések felvetése, vagyis a racionális és az adott korszak kontextusában reálisnak tekinthető alternatív „forgatókönyvek” tudományos igényű felvázolása és vizsgálata. Mindez jóval nagyobb intellektuális kihívást jelent, mint ahogy talán első pillantásra látszik, ugyanis rendkívül alapos korszakismerettel, intuitív készséggel és kreativitással kell rendelkezni az ilyen megközelítések alkalmazásához, ahol vékony lehet a határvonal a tudományos igény és a földtől elrugaszkodott fantázia között.

Sőt az összeesküvés-elméletek népszerűsége felveti azt a problémát is, hogy ha az ember egy **gyors internetes keresés** és néhány kattintás segítségével eljuthat a keresett vagy elvárt történelmi információhoz, magyarázathoz, akkor ez alapvetően visszaszoríthatja nemcsak a történész, hanem a történelemtanár szerepét is. Pedig a könnyen elérhető információk hitelessége és megbízhatósága mindig kérdéses, ezért hatványozottan fontos szerepet kellene tulajdonítani az olyan történelemoktatásnak, ami elsősorban a **kritikai gondolkodás fejlesztését** célozza.

Az internettel kapcsolatos másik nagy veszélyt a szintén ellenőrizetlenül terjedő és kritika nélkül közreadott **gépi szövegfordítások** jelentik. Az idegen nyelvű tanulmányok, cikkek, források stb. fordítóprogram segítségével más nyelvre történő átültetése ugyanis leggyakrabban csak egy gyors tükörfordítás, ami – a szerzői jogi problémákon túl – felveti azt a szempontot, hogy ezáltal a szöveg elveszíti a valódi értelmét, sőt torzított is lehet, így a szerzői szándék is félreérthetővé válhat.

Ugyanígy komoly veszélyeket rejt magában és egyben egyre nagyobb kihívást jelentenek a történettudomány számára (is) a látványosan egyre nagyobb szerephez jutó **generatív mesterséges intelligencia algoritmusok** (ChatGPT, Bing, Bard, You.com), amelyek már nemcsak az információ gyors elérését biztosítják, hanem a történelmi adatok segítségével képesek koherens szöveget is alkotni. Noha például az egyetemek már világszerte kísérletet tesznek arra, hogy a hallgatók számára korlátozzák a mesterséges intelligencia használatát, de legalábbis ellenőrizték vagy kiszűrik azt, már lehetetlen kiiktatni ezt az eszközt a mindennapjainkból. A legégetőbb problémát az olyan egyetemi szakdolgozatok jelentik, amelyeket részben vagy egészben a mesterséges intelligenciával készítenek el. Az eddigi nemzetközi tapasztalatok szerint a hallgatók sokszor kritikátlanul elfogadják a mesterséges intelli-

gencia által generált szövegeket, és bár léteznek a kiszűrésre alkalmas szoftverek, az egyetemek egyelőre nem találtak hatékony és átfogó megoldást (főleg azért, mert a mesterséges intelligencia miatt általában a szakdolgozatírás létjogosultsága is megkérdőjeleződik). Egyelőre még abban sincs nemzetközi konszenzus, hogy a mesterséges intelligencia használatát plágiumnak kellene-e tekinteni (szólnak érvek mellette és ellene is), vagy valamilyen új jogi kritériumrendszer kellene rá kidolgozni.

Noha a mesterséges intelligencia algoritmusok hiába kezelnek beláthatatlan mennyiségű adatot például egy történelmi kérdésre adott válaszhoz, a tapasztalat azt mutatja, hogy – egyelőre – **alapvető megbízhatósági problémák** jellemzik. Előfordul, hogy tényszerű tárgyi tévedést közölnek, ami abból adódik, hogy nem alkalmazzák a forráskritikát (☛ **3.2. alfejezet**) azokra a helyekre, amelyekből az információkat merítik. Sőt bizonyos nézőpontokat, értelmezéseket, de akár tényeket nem vesznek figyelembe, nehezen ellenőrizhetők a forrásaik, amelyekből dolgozhattak, ha ezek egyáltalán megismerhetők, de az is gyakori, hogy valójában nem létező szakirodalmat jelölnek meg forrásként. Mindebből pedig az következik, hogy a generatív mesterséges intelligencia által adott válaszok félrevezető hibákat, torzításokat tartalmazhatnak. Tehát bármennyire csábító lehetőséget kínál, csakis erős kritikával használható, mert nem tudja helyettesíteni az empátiával, beleérző képességgel rendelkező emberi értelmezést, ami pedig éppen a történettudomány egyik alapvető sajátossága.

A technikai fejlődés tehát számos kihívást jelent a történettudomány számára, ugyanakkor a **kiaknázandó lehetőségek** végtelen tárházát is kínálja. Az információs társadalom világában a történettudomány kutatási környezete is folyamatosan változik. A **digitalizáció rohamos terjedése** az egyre kifinomultabb keresési lehetőségeket biztosító gyors világhálóval párosulva a nyílt hozzáférésű vagy zárt rendszerekben tárolt források (levéltári dokumentumok, sajtótermékek stb.) **széles körű elérhetőségét** teszi lehetővé a kutatók számára (☛ **4.4. és 4.5. alfejezet**), így az online kutatás ma már mindennapi rutinná vált a történészek körében is.

Ám a világhálón elérhető források átgondolt keresési technikákat és módszereket igényelnek, amelyek kidolgozására a történészeknek mindig nagy hangsúlyt kell fektetniük. Az egyik ilyen módszer a **szövegbanányászat**, ami egyelőre kevésbé elterjedt a történettudomány területén (legalábbis hazai viszonylatban bizonyosan). Ennek lényege a szöveg adatként való értelmezése és kvantitatív (azaz számszerűsített) elemzése, amit kifejezetten a mesterséges intelligencia használatával végeznek. Ennek révén lehetséges a szöve-

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

gekben előforduló nagy mennyiségű adat elemzése, de a szövegek közötti új összefüggések felfedezése is. Például a több ezer oldal terjedelmű szövegtörzsek (jogtárak, sajtóadatbázisok stb.) válnak könnyebben vizsgálhatóvá a megfelelő szövegbányászati technikák segítségével, ám az így kapott eredmények értelmezéséhez és az ezekre alapuló narratíva megalkotásához továbbra is elengedhetetlen a történeti kreativitás.

Ugyanígy a mesterséges intelligencia alapú algoritmusok segíthetnek a túl nagy mennyiségű adatsorok (például demográfiai és más történeti statisztikák) kezelésében (☛ **3.5. alfejezet**), a vizuális források (különböző ábrázolások, képek, karikatúrák, szimbólumok, filmhíradók stb.) elemzésében (☛ **3.8. és 3.10. alfejezet**), a történelmi események és folyamatok **modellelésében**, valamint ezek **digitális rekonstrukciójaként** vagy **virtuális valóságként** történő vizualizálásában is. Ezek mind elősegítik az összefüggések feltárását, ahogy akár csak egy „beszélgetés” is valamelyik algoritmussal, ami olykor inspirációt, új szempontot adhat egy kutatáshoz vagy kimozdíthatja azt, ha zsákutcába jutott. Vagyis a mesterséges intelligencia a jelenlegi állapotában leginkább a felhasználó által bevitt adatok gyors elemzésére és az egyéni készségek fejlesztésére használható, de nem váltja ki az alkotó szellemi munkát. Azonban ahhoz, hogy az algoritmusok tényleges segítséget tudjanak nyújtani, eléggé egzakt módon, minél alaposabban körülírt „irányt” kell szabni a velük folytatott kommunikációnak (értsd kellően részletezett kérdést kell megfogalmazni a számukra), ellenkező esetben félrevezető lehet az alkalmazásuk. A lényeg az, hogy a történettudomány területén a mesterséges intelligencia egy okosan használandó eszközt és lehetőséget jelent, nem pedig minden probléma megoldását.

Javaslatok a mesterséges intelligencia alapú algoritmusok használatára

- **Ötletgenerálás, kutatástervezés** egyetemi szakdolgozat, TDK-dolgozat vagy más kutatómunka **előkészítő fázisában** (jelenlegi formájukban ezek az algoritmusok viszonylag jól képesek hiányokat azonosítani egy-egy tudományterületen belül, ezért ötleteket adhatnak például arra, hogy az adott kutatási témában milyen kérdéseket, szempontokat lenne érdemes vizsgálni);

- egy **prezentáció** felépítésének (nem teljes tartalmának!) logikus megtervezése;
- **már megírt saját szövegek stilizálása**, változatosabbá tétele, nyelvi-fogalmazási hibák javítása (de a gyakori tárgyi tévedések és torzítások miatt semmiképpen sem szövegíratás!);
- **tanulás** (például az algoritmusok segítségével ellenőrző feladatok, kérdések generálhatók egy-egy önálló jegyzetről vagy tananyagról).

A rohamos technikai fejlődéshez hasonlóan a **globalizáció** is folyamatosan jelentős kihívásokat támaszt a történettudománnyal szemben. Ez egyrészt abból ered, hogy az internet révén sokkal könnyebben elérhetők a források és az adatok a világ szinte bármely pontjáról. Másrészt, a világháló alkalmazásával össze lehet kapcsolni a különböző országokban, kontinenseken dolgozó történészek tevékenységét, akik ezzel nemcsak inspiráló módszertani és szemléletbeli hatást tudnak gyakorolni egymásra, hanem egyszerűbbé tesz a nemzetközi együttműködések létrehozását is. Ez **tematikai változást** is eredményez, hiszen előtérbe kerülnek az olyan kutatási témák, mint a **nemzetközi kapcsolatok története**, a **migráció** történeti vonatkozásai, az **ország-határok jelentőségének korszakokon átívelő változásai**, illetve a nagyobb összefüggésekben vizsgálható **transznacionális kérdések**, mint a **multikulturális társadalmak kialakulása** és működése vagy a **környezeti tényezők szerepe** a történelem során (természeti erőforrások, állat- és növényvilág, éghajlatváltozás, valamint az emberi tevékenység hatásai).

A globalizáció révén a történészek számára lehetőség nyílik arra, hogy hatékonyan szerezzenek szélesebb ismereteket más régiók, országok múltjáról, kultúrájáról, speciális jelenségeiről, folyamatairól, ezáltal eredményesebben végezhetnek **komparatív (összehasonlító) vizsgálatokat**, ami összetettebb és pontosabb értelmezésekhez vezethet. Ez persze nem annyira egyszerű, mint ahogy így leírva látszik: a kulturális, politikai, ideológiai és nyelvi különbségek gyakran jelentenek akadályt az ilyen jellegű megközelítések előtt, illetve a globális perspektíva megsokszorozza a vizsgálandó források és adatok körét, ami így a parttalanság veszélyével fenyeget. Noha a magányosan kutató és alkotó történész tipikus képe nem tűnik el, ilyen szempontból a történettudomány (talán) nem fog gyökeresen átalakulni a következő évtizedekben, ám kétségtelen, hogy egyre nagyobb jelentőségre

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

tesznek szert **a szoros nemzetközi kooperációban működő történészi kutatócsoportok.**

Összességében az eddigiekben vázlatosan áttekintett néhány kihívás és lehetőség a modern történettudomány folyamatos változását eredményezi (12. ábra). Hozzátehetjük ezekhez azt, hogy a tudományterület szüntelen megújulása mögött kimondva-kimondatlanul az a törekvés húzódik meg, hogy a múltra vonatkozó ismereteink minél mélyebbek és komplexebbek legyenek. Azonban sem a kihívásokra adott megfelelő válaszok, sem az állandóan megjelenő új módszerek és technikák nem vezetnek el odáig, hogy a múlt a maga teljességében valaha is megismerhető lesz, ebből következően tehát a történettudomány számára mindig a legnagyobb, egyben **megoldhatatlan kihívás: maga a múlt.** Ez persze lehet lehangoló, de ugyanakkor inspiráló is, hiszen ebből következően szinte bárki – a megfelelő szakmai felkészültség, hozzáállás, szemlélet és módszerek révén – képes lehet arra, hogy a múltra vonatkozó rendszerezett történeti tudásbázishoz hozzátegyen valamit.

12. ábra. A történettudomány kihívásai napjainkban

2.9. Ellenőrző kérdések

1. Miért nehéz definiálni a történelem fogalmát?
2. Mi a különbség a múlt és a történelem között?
3. Melyek a történelmi gondolkodás szintjei?
4. Melyek lehetnek a történelem funkciói?
5. Melyek a történelmi események jellemzői?
6. Milyen tényezők teszik tudománnyá a történettudományt?
7. Melyek a történettudomány alapvető rendszerei?
8. Mi a paradigma?
9. Melyek a periodizáció előnyei és problémái?
10. Mi jellemző a történettudomány térbeli rendszerére?
11. Mi jellemző a történettudomány tárgyi és módszertani rendszerére?
12. Melyek a történettudomány korlátai?
13. Melyek a fontos tudományetikai szabályok, amelyeket a történésznek be kell tartania?
14. Miért nem lehet sosem teljes a történeti tudás?
15. Milyen tényezők befolyásolhatják a történész munkáját?
16. Mi a történelmi kontextus?
17. Mi a történelmi narratíva?
18. Mi a historiográfia és miért fontos a történettudományi munkában?
19. Milyen készségekkel kell rendelkeznie a történésznek?
20. Mi a „történelmi tény”?
21. Melyek a történettudomány alapvető műfajai?
22. Mi a különbség az aktív és a passzív jegyzetelés között, és milyen „hatásfok” jellemzi ezeket?
23. Melyek a szintézis funkciói és fő jellemzői?
24. Melyek a monográfia funkciói és fő jellemzői?
25. Melyek a tanulmányok funkciói és fő jellemzői?
26. Melyek az esszé funkciói és fő jellemzői?
27. Melyek a recenzió funkciói és fő jellemzői?
28. Melyek az ismeretterjesztő cikkek funkciói és fő jellemzői?
29. Mi a biográfia jelentősége a történettudományban és milyen műfaji sajátosságokkal rendelkezik?
30. Mi a különbség az élettörténet, a (politikai) pályakép és a hatástörténet között?
31. Milyen két irányzatba sorolható legtöbbször az életrajzírás, és mi jellemzi ezeket?
32. Mi jellemző a genealógiára?

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

33. Mi a prozopográfia alapja és célja?
34. Hogyan használható a prozopográfia a társadalomtörténeti kutatásokban?
35. Melyek a könyvtárak alapvető típusai?
36. Milyen feladatkörei vannak a könyvtárosnak?
37. Mi a pertinencia és a proveniencia elve?
38. Milyen feladatkörei vannak a levéltárosnak?
39. Mi a múzeum alapvető feladata?
40. Mik a kulturális javak?
41. Milyen feladatkörei vannak a muzeológusnak?
42. Melyek a történettudomány legjelentősebb kihívásai napjainkban?
43. Mi a kollektív emlékezet és mi a jelentősége általában a társadalom szempontjából?
44. Általában mi az emlékezetpolitika célja és melyek a fő jellemzői?
45. Hogyan viszonyul a történettudomány és az emlékezetpolitika a kollektív emlékezethez?
46. Melyek a public history fő jellemzői?
47. Hogyan jellemezhető a történettudomány és a történelemtanítás viszonya?
48. Mi lehet a mesterséges intelligencia előnye és hátránya a történettudományi kutatások terén?
49. Milyen kihívásokat jelent a digitalizáció a történettudomány számára?
50. Hogyan hat a globalizáció a történettudományra?

2.10. Felhasznált és ajánlott irodalom

Albrechtné Kunszeri Gabriella – Czikkely Tibor – Körmendy Lajos: A nem hagyományos levéltári anyagok archiválása. *Levéltári Szemle*, 54. évf. (2004) 1. szám. 3–38.

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 2013.

Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest, L'Harmattan-Atelier, 2007.

Bertényi Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

Bloch, Marc: *A történész mestersége. Történetelméleti írások*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

2.10. FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- Breisach, Ernst: *Historiográfia*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
- Brundage, Anthony: *Going to the Sources. A Guide to Historical Research and Writing*. Hoboken, Wiley-Blackwell, 2013.
- Carr, Edward Hallett: *Mi a történelem?* Budapest, Osiris Kiadó, 1995.
- Cauvin, Thomas: *Public History. A Textbook of Practice*. London–New York, Routledge, 2016.
- Claus, Peter – Marriott, John: *History. An Introduction to Theory, Method and Practice*. London–New York, Routledge, 2017.
- Csapodi Csaba – Tóth András – Vértessy Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987.
- Cseh Gergő Bendegúz – Körmendy Lajos – Rácz György: Digitalizálás a levéltárakban. *Levéltári Szemle*, 52. évf. (2002) 3. szám. 3–18.
- De Groot, Jerome: *Consuming History. Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*. London–New York, Routledge, 2009.
- Dóka Klára (szerk.): *Levéltári ismeretek. Oktatási segédanyag a segédlevéltáros tanfolyamok hallgatói részére. I–II*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2002.
- Donnelly, Mark – Norton, Claire: *Doing History*. London–New York, Routledge, 2011.
- Duby, Georges: *Folytonos történelem*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000.
- Ébli Gábor: *Magyar műgyűjtemények 1945–2005*. Budapest, Enciklopédia Kiadó, 2006.
- Erős Vilmos: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Budapest, Ráció Kiadó, 2015.
- Gyáni Gábor: *A történeti tudás*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- Gyáni Gábor: A történetírás és a történelemtanítás konfliktusa. *Iskolakultúra*, 25. évf. (2015) 7–8. sz. Online: <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21675/21465> (Elérés: 2023. március 31.)
- Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet I–II*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
- Hatházi Gábor: *Muzeológiai alapismeretek*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1991.
- Hérodotosz: *A görög-perzsa háború*. Ford. Muraközy Gyula. Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
- Horváth Tibor – Papp István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve. III. kötet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- Horváth Tibor – Papp István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve. IV. kötet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- Kálnoky-Gyöngyössy Márton: *Nemzet és Múzeum. A magyar múzeumügy a jogszabályalkotás tükrében (1777–2010)*. Budapest, Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete, 2020.

2. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

- Kaposi Zoltán: A gazdaságtörténeti kutatások és a levéltári szolgáltatások (Gondolatok a kutatói vágyakozásokról). *Levéltári Szemle*, 58. évf. (2008) 3. szám. 10–15.
- Koselleck, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, Atlantis Kiadó, 2003.
- Kőfalvi Tamás – Mészáros Márta – Ónodi Márta: *Közgyűjteményi ismeretek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2009.
- Körmeny Lajos (szerk.): *Levéltári kézikönyv*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
- Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2014.
- Levi, Giovanni: Az életrajz hasznáról. *Korall*, 1. évf. (2000) 2. sz. 81–92.
- Lukianosz: Hogyan kell történelmet írni? (Ford. Kapitánffy István) In: *Lukianosz összes művei I.* Budapest, Magyar Helikon, 1974. 590–616.
- Marwick, Arthur: *The Nature of History*. London, MacMillan, 1989.
- Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010.
- Ormos Mária: *A történelem és a történettudományok*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.
- Pálvölgyi Mihály: *Információkereső nyelvek I.* Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 2011.
- Romsics Ignác: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011.
- Salevouris, Michael J. – Furay, Conal: *The Methods and Skills of History. A Practical Guide*. West Sussex, Wiley-Blackwell, 2015.
- Schmidt Anikó: Gyűjtőköri munka a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában. *Levéltári Szemle*, 71. évf. (2021) 2. szám. 82–90.
- Szijártó M. István: *A történelem diskurzusa. Bevezetés a 20. századi történetírás történetébe és elméletébe*. Budapest, Ráció Kiadó, 2021.
- Szögi László: A magyar levéltárügy múltja. *Levéltári Szemle*, 50. évf. (2000) 3. szám. 42–45.
- Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. Ford. Muraközy Gyula. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
- Todd, Molly: *Undergraduate Research in History. A Guide for Students*. New York–London, Routledge, 2022.
- Tomka Béla: Miért tanulmányozzuk a történelmet? Bevallott és rejtett célok. *Történelemtanítás*, 9. évf. (2018) 1–2. sz. Online: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/08/tomka-bela-miert-tanulmanyozzuk-a-tortenel-met-09-01-02/> (Elérés: 2023. március 31.)
- Williams, Robert C.: *The Historian's Toolbox. A Student's Guide to the Theory and Craft of History*. London–New York, Routledge, 2012.
- Zsidi Vilmos – Molnár László: Az egyetemi levéltárak hazai kialakulása, fejlődése. *Levéltári Szemle*, 58. évf. (2008) 2. szám. 13–20.

Hasznos linkek

1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700140.tv> (Elérés: 2023. március 31.)

717/2020. (XII. 30.) Korm. rendelet a kiadványok kötelezpéldányainak szolgáltatásáról, megőrzéséről és használatáról, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2000717.kor> (Elérés: 2023. március 31.)

Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu> (Elérés: 2023. március 31.)

Országos Dokumentum-ellátási Rendszer, www.odrportal.hu (Elérés: 2023. március 31.)

OSZK Digitális Könyvtár, <https://oszkdk.oszk.hu/> (Elérés: 2023. március 31.)

Magyar Nemzeti Múzeum Országos Muzeológiai Módszertani és Információs Központ, www.ommik.hu/index.php/hu/muzeologia (Elérés: 2023. március 31.)

Wiley Online Library, <https://onlinelibrary.wiley.com/> (Elérés: 2023. március 31.)

3

FORRÁISISMERET

A fejezet szerzői

Bodovics Éva (3.6.)
Fedeles-Czeferner Dóra (3.3)
Kapi Péter (3.1., 3.2.)
Kázmér László (3.9., 3.10.)
Novák Ádám (3.12.)
Schrek Katalin (3.4., 3.8.)
Sipos Nikoletta (3.7.)
Szendrei Ákos (3.5.)
Takács Levente (3.11.)

A fejezet tartalma

3.1. A források csoportosítása	123
3.2. Forrásérték és forráskritika	127
3.3. Sajtóforrások	135
3.4. Egodokumentumok	142
3.5. Statisztikai források	152
3.6. Levéltári források	161
3.7. Oral history interjúk	169
3.8. Vizuális források	175
3.9. A térkép mint forrás	183
3.10. Audiovizuális források	188
3.11. Feliratok	195
3.12. A tárgyi források példái: pénzek, pecsétek	202
3.13. Ellenőrző kérdések	211
3.14. Felhasznált és ajánlott irodalom	213

3.1. A források csoportosítása

A történelmi források olyan tárgyak, szöveges dokumentumok, audiovizuális eszközök, digitális adatok vagy szellemi hagyományok, amelyek vagy egy korábbi korszakból maradtak fenn, vagy egy korábbi korszakot elevenítenek fel, és a történelmi megismerés számára információkat hordoznak, illetve közvetítenek a múltról. Ezeknek az információknak az **értékét**, vagyis azt, hogy mi ezek közül a lényeges vagy a lényegtelen, a történettudomány művelői döntenek el (☛ **3.2. alfejezet**). A történelmi források tehát **a múlt megismerésének nélkülözhetetlen eszközei**, amelyek nélkül a múlt tudományos igényű vizsgálata egy idő után nem lenne lehetséges, mert az ehhez szükséges információk a feledés homályába merülnének.

A források fennmaradása részben annak köszönhető, hogy az emberiség szándékosan törekedett a fontosnak vélt események történetének a megörökítésére, illetve figyelmet fordított az ezekről beszámoló források megőrzésére. Már az antikvitásban kimutathatóan úgy vélték (☛ **2.2. alfejezet**), hogy a múlt ismerete segíthet megoldást találni a rendszeresen visszatérő nehéz helyzetekre, ezért megjelent **a források megőrzésére irányuló igény**. Ez ugyan még napjainkban is jellemző, azonban ez korántsem jelenti azt, hogy minden forrás az ember megőrző tevékenységének köszönhetően maradt volna fenn, ugyanis a természeti katasztrófák vagy az ember okozta pusztítások miatt az elérhető források bizonyos csoportja egy időre elveszett, és általában a régészetnek vagy a véletlennek köszönhető, hogy egyáltalán előkerült. Az egyes korszakokból természetesen más-más mértékben maradtak fenn források, és általában az a jellemző, hogy **minél távolabb esik egy korszak a jelentől, annál kevesebb forrás maradt fenn** az adott korból. A fennmaradt és megtalált emlékek azonban csak akkor használhatók történelmi forrásként, ha azok megfelelő – azaz megtisztított, restaurált vagy konzervált – állapotban hozzáférhetőek a szakemberek számára. A különböző típusú források feltárása, helyreállítása, felhasználása és megőrzési módja több ponton is eltérő, az egyes forráscsoportokba tartozó forrásokat pedig általában különböző tudományterületek használják, bár előfordulhat, hogy egy forrással több tudományterület is foglalkozik.

3. FORRÁSIMERET

A történelmi forrásoknak **rendkívül sok típusát** különítjük el, közös jellemzőjük, hogy mindegyikük felhasználható egy **történelmi narratíva megalkotásához** (☛ **2.4. alfejezet**). Az alapján, hogy a fennmaradt emlékek hogyan közvetítik az információt, lehetnek **tárgyi, írott, szellemi**, vagy **vegyes típusú** források.

A **tárgyi források** olyan ember alkotta kézzelfogható, fizikai dolgok, amelyek a történelmi szempontból fontos információkat tárgyi mivoltukban hordozzák. Ez a forrástípus éppen ezért igen sokszínű, mert idetartoznak például a régészek által talált leletek, a régi épületek vagy települések, illetve ezek maradványai, a korabeli használati tárgyak, ékszerek, ruhák, fegyverek és szerszámok is. Az ezek közé sorolható források tehát mind jellegüket, mind méretüket, mind a felfedezésük, mind pedig a megőrzésük módját tekintve eltérnek egymástól. A fennmaradt tárgyi forrásokkal elsősorban a **régészet**, a **művészettörténet**, a **tárgyi néprajz**, az **antropológia** és a **történelmi segédtudományok** – például a numizmatika vagy a heraldika – foglalkoznak, megőrzésükre pedig általában a múzeumokban kerül sor.

A tárgyi emlékek egy része csak egy **szakszerű feltárást** követően használható, míg más részük feltárást nélkül is közvetlenül vizsgálható. Az előkerült vagy szándékosan megőrzött tárgyak változó állapotban maradtak fenn, ezért ezeknek a történelmi épségét gyakran helyre kell állítani olyan konzerválási és restaurálási eljárásokkal, amelyek biztosítják a tárgy jövőbeli fennmaradását is. A tárgyi források ugyanis a múltra vonatkozó információkat elsősorban a **formai és külső jegyeik révén hordozzák**, és mivel ennél a forrástípusnál kifejezetten fontos szerepet játszik a vizualitás, elengedhetetlen a jó állapot fenntartása. A tárgyi források jelentőségét elsősorban az adja, hogy ezek segítségével egyrészt kiegészíthetők az egyes korszakokra vonatkozó ismeretek, másrészt pedig ellenőrizhetők az írott forrásokban szereplő állítások, valamint a történelmi elméletek is. Emellett azonban azt is meg kell említeni, hogy bizonyos történelmi korszakok, valamint az írás nélküli társadalmak csak a tárgyi források segítségével vizsgálhatók, és az egyes tárgytípusok fejlődésének a történetét is ezekkel tudjuk a leginkább nyomon követni.

A történettudomány szempontjából az írásos emlékek a legjelentősebbek, mert ezek hordozzák a legrészletesebb információkat, így nem véletlen, hogy az **írott források** megjelenése előtti korszakokat prehistorikus koroknak nevezzük. Az írott források csoportjába tartozik minden olyan **szöveg**, amelyet az emberek lejegyeztek. Idesorolhatók a feliratok, oklevelek, könyvek,

levelek, naplók, törvények, szerződések, feljegyzések, akták, újságok és az egyéb ezekhez hasonló dokumentumok. Ezek a források különböző **íráshordozókon** maradtak fenn, például agyagtáblán, papiruszon, állati bőrből készített pergamenen, papíron, de napjainkban már az elektronikus vagy digitális formában keletkezett dokumentumok sem megkerülhetetlenek a történettudomány szempontjából. Bár kétségtelen, hogy az írásos emlékek hordozzák a legtöbb információt, komoly problémát jelent, hogy a szövegekben fellelhető adatok néha véletlenül, néha pedig szándékosan tévesek lehetnek. Ebből adódóan az írásos emlékek állításait és az ezekből kinyerhető adatokat mindig **komoly kritikával kell kezelni**, és annak valóságtartalmát minden esetben érdemes alaposan megvizsgálni (☛ **3.2. alfejezet**).

Az írásos emlékek természetesen többféle módon **csoportosíthatók**. Ha a szerző és az általa feldolgozott téma viszonya alapján történik a kategorizálás, akkor a források három csoportra oszthatók: **elsődleges** (primer) forrásokra, **másodlagos** (szekunder) forrásokra és **harmadlagos** (tercier) forrásokra. E felosztás szerint az **elsődleges írott források** olyan szövegek, melyek szerzői vagy szemtanúi, vagy pedig résztvevői voltak a korabeli eseményeknek, és saját tapasztalataik alapján írták meg beszámolójukat. Így az elsődleges források közé tartozhatnak többek között az egyes korszakokból származó eredeti dokumentumok, a művészeti alkotások, a törvények szövegei, a középkori oklevelek, a statisztikai adatok, felmérések, a jegyzőkönyvek, a szemtanúkkal készített újságírói riportok vagy interjúk, a naplóbejegyzések, a visszaemlékezések, az eseményeket megörökítő kép- és hangfelvételek, valamint a tárgyi emlékek is, és a felsorolás még bőven folytatható. Tehát főképp azok az emlékek tekinthetők elsődleges forrásoknak, amelyek egy adott történelmi kérdés vizsgálatának az alapját képezhetik.

A **másodlagos források** ezzel szemben olyan dokumentumok, melyek ismeretanyaga általában közvetett információkból vagy más elsődleges forrásokból származik, illetve az elsődleges forrásokra épít, tehát ezek szerzői már nem a személyes tapasztalataikat osztják meg az olvasóikkal. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy az elsődleges források megbízhatóbbak lennének. A másodlagos források ugyanis mindig utólag keletkeztek, és fontos jellemzőjük, hogy az ezekhez felhasznált egyéb források információit a szerzők már kiegészítették értelmezéseikkel vagy elemzéseikkel, tehát már nem csak az eseményeket írták le. Így ezen források közé tartoznak az elsődleges forrásokat is feldolgozó, idéző és értékelő tudományos szövegek, a recenziók, a kritikák, és általában a konkrét témákat tárgyaló könyvek és szaktanulmányok

3. FORRÁSIMERET

is. Tehát például a Julius Caesar *Feljegyzések a gall háborúról* című munkája elsődleges forrásnak számít, az ezt feldolgozó és elemző történeti szakmunka pedig másodlagosnak.

A **harmadlagos források** az előző két csoporttal szemben olyan szövegek, amelyek célja egy téma szempontjából rendszerezni, összegyűjteni, összefoglalni, strukturálni vagy kivonatolni más forrásokat. Ezek tehát az elsődleges és a másodlagos forrásokat egyaránt feldolgozzák, de nem tekinthetők sem eredeti forrásanyagnak, sem pedig az ezeket feldolgozó kutatásnak. A harmadlagos források közé tartoznak a szótárak, a név- és tárgymutatók, a bibliográfiai gyűjtemények, a lexikonok, az enciklopédiák, a tankönyvek és a szintézisek (☛ **2.5. alfejezet**). Előfordul, hogy az ilyen dokumentumok szerzője nem minden esetben ismert, ilyenek lehetnek például a különböző, akár a világhálón is megtalálható adattárak, vagy a korunkban igen nagy népszerűségnek örvendő, ám kétes megbízhatóságú, ezért a történeti munka során kerülendő Wikipédia is.

Ezzel a csoportosítással kapcsolatban fontos még megjegyezni, hogy az **egyes források besorolása megváltozhat**, és a másodlagos források – sőt néha a harmadlagosak is – elsődlegessé válhatnak. Ennek oka részben az a fentebb már megfogalmazott szempont, miszerint azok a források tekinthetők elsődlegesnek, amelyek egy adott történelmi kérdés, vagy egy **konkrét kutatás vizsgálatának az alapját** képezhetik. Vagyis, ha például a vikingek harci szokásainak a kutatását tűztük ki célul, akkor egy ezzel foglalkozó modern történész munkája másodlagos forrásnak számít, viszont ugyanez a mű már elsődleges forrásnak számít akkor, ha azt vizsgáljuk, hogy a vikingeket hogyan ábrázolta a modern tudományos irodalom. Ez a megközelítés leginkább a **historiográfia** vizsgálódási terepe (☛ **2.4. alfejezet**).

A **jelleg és tartalom szempontjából** elkülöníthetők a narratív (elbeszélő) és normatív (hivatalos) források, statisztikai források, sajtóforrások stb. A forráskritika szempontjából azonban ennél jóval jelentősebbek azok a csoportosítások, amelyek a forrásokat vagy az alapján osztják be, hogy a forrás **mikor keletkezett** ahhoz az eseményhez képest, amelyről beszámol, vagy pedig az alapján, hogy a szerző milyen viszonyban állt az általa lejegyzett információkkal. Az előbb említett csoportosítás szerint a források lehetnek **egykorúak** (például naplók, napi sajtóhírek), **középkorúak** (például a memoárok) vagy **későkorúak** (például a középkori krónikák). Ezekben az esetekben a források általában akkor megbízhatóbbak, ha időben közelebb állnak azokhoz az eseményekhez, amelyekről a szerző beszámolt, ugyanis minél később

keletkezik egy szöveg, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a szerző pontatlanul emlékezik vissza valamire, vagy elfelejti a részleteket.

Az íratlan szellemi források közé azok a történeti források tartoznak, amelyek alapját a **szóbeliség** adja. Ebbe a csoportba sorolhatók például a népdalok, a mondák vagy a szóbeli visszaemlékezések is, így az íratlan szellemi hagyományokkal a történettudományon kívül az irodalomtudomány és a néprajztudomány is foglalkozik. Az idetartozó forrásokkal a kutatók általában már rögzített formában találkozhatnak, ha viszont ezeket nem örökíti meg senki, akkor egy idő után ezek az információk örökre elvesznek, mert az azt őrző generációk eltávoznak az élők sorából. Ebből adódóan az idesorolható források egy tetemes része az utóbbi évszázadokban keletkezett, mert ekkor már adott volt a megfelelő technikai háttér ahhoz, hogy ezekről kép-, video- és hangfelvételek készüljenek. Viszont arról sem szabad megfeledkezni, hogy az ezt megelőző korszakokból is maradtak fenn szellemi hagyományok, ilyen például az ókorból Róma alapításának a mondája, vagy a Hérodotosz és Thuküdidész által kikérdezett szemtanúk szóbeli beszámolója. A szóbeli beszámolók, valamint az oral history – vagy más néven az „elbeszélt történelem” – jelentősége a 20. és a 21. századi történelemkutatásban megnőtt (☛ **3.7. alfejezet**), és ezzel párhuzamosan fontossá vált az eseményekben részt vevő szemtanúkkal készített beszélgetések – vagyis személyes történetek – tudományos dokumentálása és elemzése. Ezek esetében azonban mindenképpen figyelembe kell venni, hogy az elkészített interjúkban tett állítások nem a valóság tükörképének, hanem **lehetséges történelmi interpretációknak** tekinthetők. Az interjúk azonban nemcsak izgalmassá teszik a múlt vizsgálatát, hanem a szubjektivitásuknak köszönhetően számos új megközelítés is felmerülhet, így a történettudomány szempontjából rendkívül hasznos ezek vizsgálata.

3.2. Forrásérték és forráskritika

Az írott **források kritikus elemzése** során az egyik fő cél mindig a **forrásérték** megállapítása. Vagyis azt kell megvizsgálni, hogy az adott forrás milyen mértékben használható fel a múlt egy szeletének a megismerésére és értelmezésére, vagy a múltra vonatkozó aktuálisan feltett kérdések megválaszolására. A forrásérték megállapítására **szolgáló elméleti és gyakorlati módszereket**

3. FORRÁSIMERET

összefoglaló néven **forráskritikának** nevezzük. Ennek módszerei közé tartozik a történeti források **fizikai tulajdonságainak** (külső forráskritika) és a **tartalmi jellemzőinek** (belső forráskritika) tárgyilagos vizsgálata. Az előbbi a forrás anyagával és formai sajátosságaival, az utóbbi pedig az írott forrásokban fellelhető tartalmi elemek vizsgálatával segít megállapítani a forrásértéket.

A történelmi dokumentumok forrásértéke azonban **nem eleve adott és nem állandó**, mert nagymértékben függ attól, hogy a vizsgált forrás milyen mértékben segíti a feltett kérdés megválaszolását. Elképzelhető tehát, hogy egy dokumentum jól használható, ha a magasabb státuszú társadalmi csoportok élete kerül az érdeklődés középpontjába (például egy középkori követ jelentése egy királyi udvarban tett látogatásáról vagy egy dualizmuskori arisztokrata visszaemlékezése az életmódjáról). Ám ugyanez a forrás nem árul el semmit a korabeli alsóbb társadalmi rétegek életéről, így az utóbbi téma feldolgozásához egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben használható (a korábbi két példát felhasználva a követjelentés a vidéki jobbágyok, az arisztokrata-visszaemlékezés pedig a nagyvárosi munkások mindennapjairól árulhat el keveset, vagy teljesen hallgathat róluk). A forráskritika segítségével így elsősorban arra lehet rámutatni, hogy a múltra vonatkozó kérdés szempontjából az adott forrás **mennyire használható**, valamint a benne tett állítások **mennyire megbízhatók**. Ebből adódóan a forráskritika alkalmazása és a forráselemzés elengedhetetlen követelménye a történeti kutatásoknak és a történelem tudományos igényű megközelítésének.

A forráselemzés azonban még a megfelelő ismeretek birtokában is **bonyolult és időigényes folyamat**, mert a források értelmezését számos tényező nehezítheti (például a forrásokban szereplő ellentmondások, pontatlanságok, tévedések, homályosság stb.). Egy jól bevált módszer begyakorlása, valamint a lehetséges buktatók ismerete azonban meggyorsíthatja a munkát. A következő **négy fázisból álló metódus** épp ahhoz nyújthat támpontot, hogy a forrásérték meghatározása és a forráskritikai szemlélet könnyebben elsajátítható legyen. Ennek az elemei a következők: **előzetes kérdések felvetése, elemzés, értelmezés** és a **valóságtartalom ellenőrzése** (vagyis a **szembesítés**). A négy fázis bemutatása során példák és magyarázatok segítik a forráselemzés, illetve az ehhez kapcsolódó kérdésalkotás folyamatának a megértését. Az általunk javasolt forráselemzési módszer során fel kell vetni azokat a kérdéseket és szempontokat, amelyek megválaszolása támpontot nyújt, vagy hozzájárul a forrás eredményes elemzéséhez. Majd figyelmesen el kell olvasni az elemzendő forrást, és meg kell keresni a szövegben a vála-

szokat, vagy más forrásokból kell kinyerni azokat. Végül rögzíteni kell a választásokat (és a válaszokból következtetéseket levonni, esetleg újabb kérdéseket felvetni, vagyis tovább építeni az elemzést).

Az első fázis célja a **háttérinformációk** összegyűjtése, amelyek részben a modern szakirodalom, részben pedig más források segítségével érhetők el. Ehhez a **szerzőre** (társadalmi helyzetére, érdekeire, személyiségére vonatkozó információkra), az **elemzendő forrás jellegére, típusára, a keletkezésének körülményeire** és **korszakára** vonatkozó megalapozó vagy **előzetes kérdéseket** célszerű feltenni. Ezek a forráselemzés szempontjából megkerülhetetlenek azért is, mert segítenek keretbe helyezni a forráselemzés folyamatát. A kérdések száma természetesen minden fázisban bővíthető, ugyanakkor érdemes olyan kérdéseket alkotni, melyek segítenek megállapítani a dokumentum forrásértékét, és választ adhatnak a **témaválasztás** (☛ 4.1. **alfejezet**) során megfogalmazott problémákra is. A leggyakoribb előzetes kérdések a következők:

A forráskritika első fázisa: az előzetes kérdések felvetése

Javasolt kérdések

Ki írta a szöveget?

Mit tudunk a szerzőről?

Mi a forrás címe?

Miért érdemes feltenni ezt a kérdést?

A kutató megtudhatja, hogy ki volt a dokumentum szerzője, és utána tud nézni az életútjának.

Ha ismert a szerző életútja, az segíthet eldönteni, hogy mennyire megbízható a forrásból kinyerhető információ. Például, ha a szerző katonai eseményeket mutat be, de sosem vett részt háborúban, akkor az állításait vélhetően kritikusan kell kezelni.

A dokumentum címe segíthet eldönteni, hogy miről szólhat a munka, de érdemes utánanézni annak is, hogy utaltak-e rá a kortársak, ezzel felmérhető, hogy mennyire volt (köz)ismert, népszerű a munka stb.

3. FORRÁISMERET

<i>Milyen típusú forrásról van szó?</i>	Egyes dokumentumtípusok (levél, napló stb.) sokkal szubjektívebbek más dokumentumtípusoknál (például a hivatalos iratoknál, oklevelek-nél stb.).
<i>Mikor keletkezett a forrás?</i>	Nem mellékes körülmény, hogy a dokumentum akkor keletkezett-e, amikor a benne tárgyalt események zajlottak, vagy esetleg jóval később. Az utóbbi esetben az információ pontatlanabb lehet, mert előfordulhat, hogy a szerző rosszul emlékszik valamire, esetleg elfelejtett részleteket.
<i>Mit tudunk a korszakról?</i>	A forrás keletkezésének korszaka hatással lehet a forrásban foglaltakra is (például egy középkori forrásban szinte állandó szerepet kap az isteni gondviselés, fohászkodás, egy szocializmuskori hivatalos dokumentumban a marxista magyarázatok stb.)

Az előzetes kérdések megfogalmazását az **adatok felkutatása** követi, vagyis figyelmesen el kell olvasni a forrást, és ki kell gyűjteni a releváns információkat, végül meg kell válaszolni a felvetett kérdéseket. A későbbi munkafázisok szempontjából az összegyűjtött információkat érdemes a kérdések mentén haladva írásban rögzíteni, és azt is fontos kiemelni, ha valamire nem sikerült választ találni. Így a fázis végén már akár egy forráselemző esszé bevezetője is megalkotható.

A következő fázisban kerül sor a dokumentum **részletesebb elemzésére**. A kérdések ekkor a forrás keletkezésének a körülményeire és a forrásalkotás céljára, motivációira vonatkoznak. Ezen belül kell feltárni **a szöveg közvetlen (explicit), illetve burkolt (implicit) jelentését** (☛ **2.1. alfejezet**). Az **elemzés** során rendszerint a következő kérdéseket érdemes megválaszolni:

Forráskritika második fázisa: az elemzés szempontjai

Javasolt kérdések

Mi vagy ki ösztönözte a szerzőt a forrás elkészítésére?

Ki tekinthető a forrás célközönségének?

Mit akart a szerző közölni a forrás segítségével?

Miért alkotta meg a forrást?

Miért érdemes feltenni ezt a kérdést?

Ha a dokumentum szerzőjét valaki vagy valami befolyásolta, a dokumentum tartalma elfogult lehet.

Segíthet megérteni, hogy a szerző milyen szempontból mutatja be az eseményeket.

A szerző megfogalmazhat olyan szempontokat vagy célokat, amelyek segíthetnek értelmezni a dokumentum állításait.

Az elemző kérdések megválaszolását követő harmadik fázis már **a forrásból kinyerhető információk összegyűjtését** célozza, illetve előkészíti az **értelmezést** is. Az ezekre vonatkozó kérdések a dokumentum tartalmától és az egyéni érdeklődéstől függően vonatkozhatnak a dokumentum szerzőjére, a tárgyalt eseményekre, a korszak jellemzőire, a forrás értékére vagy felhasználhatóságára. Az **értelmezés** során rendszerint a következő kérdéseket érdemes feltenni és megválaszolni:

Forráskritika harmadik fázisa: az értelmezés szempontjai

Javasolt kérdések

Mit árul el a forrás a szerzőről?

Mit árul el a forrás a korszakról?

Miért érdemes feltenni ezt a kérdést?

Ezt akkor a legcélszerűbb feltenni, ha a szerző életére vonatkozó információk kigyűjtése a cél, vagy a szerzővel kapcsolatos adatok segíthetnek egy másik probléma eldöntésében.

Ezt akkor érdemes feltenni, ha a korszak jellemzőinek a vizsgálata a cél.

3. FORRÁSIMERET

Mit árul el a forrás a korabeli eseményekről?

A forrás hozzájárulhat a korabeli folyamatok megértéséhez, vagy egy eseményeket bemutató narratíva megalkotásához.

Miért fontos a forrás? Mire használható?

Egy forrás új megvilágításba helyezheti a korabeli eseményeket. Ezért érdemes átgondolni, hogy a forrásban található információk mire használhatók (például didaktikai értéke van, rekonstruálható belőle egy esemény, visszatükrözi a korszak gondolkodását, mentalitását, elősegítheti egy jelenség, esemény, személy átértékelését, alátámaszthatja az eddigi ismereteket, tisztázhat vitás kérdéseket stb.).

Az utolsó fázisban a forrásban szereplő **állítások valóságtartalmát** kell ellenőrizni, vagyis amennyiben az lehetséges, az elemzett dokumentum tartalmát össze kell vetni – azaz „**szembesíteni**” kell – más forrásokból és a szakirodalomból kinyerhető információkkal is. Egy adott történelmi probléma vizsgálata során ugyanis a kutató a **lehető legtöbb forrás bevonásával** és ezek **egymással való összevetésével** a téma minél szélesebb körű vizsgálatára törekszik, ami segít számára a kontextusok meghatározásában is (☛ **2.4. alfejezet**). Ebben az esetben a fő szempont az, hogy más források megerősítik-e, kiegészítik-e, esetleg cáfolják-e a vizsgált dokumentum állításait, ezért a fázis során olyan kérdéseket érdemes feltenni, mint például „*van-e még olyan forrás, amely részben vagy teljesen megerősíti/cáfolja az elemzett forrás állításait*”, vagy „*van-e olyan forrás, amely kiegészíti valamivel az elemzett forrás állításait*”.

Ha részleges vagy teljes ellentmondás van két forrás között, akkor első lépésként célszerű még több írott – vagy szituációtól függően tárgyi – forrást bevonni a vizsgálatba. Ha azonban ez nem lehetséges, akkor az elérhető források **alaposabb vizsgálatára** vagy **újabb szempontok felvetésére** van szükség, vagy **mérlegelni** kell a különböző forrásokban szereplő állítások valószínűségét. Azonban ismét hangsúlyozni kell azt, hogy a történész sosem találhat ki tényeket (☛ **2.3. alfejezet**), a mérlegelés esetén nyilvánvalóvá kell tennie azt, hogy azon a ponton feltételezésre hagyatkozik, de indokolni is kell azt, hogy miért döntött az egyik forrás állítása mellett egy másikkal szemben.

A **forráskritikai érzék** egyrészt a korábbiakhoz hasonló kérdés megfogalmazásának és megválaszolásának gyakorlásával, másrészt pedig az általános érvelési hibák és a gyakran előforduló téves megállapítások felismerésével fejleszthető. A kérdésalkotás során ehhez érdemes olyan komplex megközelítéseket alkalmazni, amelyek elsősorban a **forrásban szereplő információk sú-lyának a megítélését** vizsgálják. Például ilyen kérdés lehet az, hogy *„melyek az erős vagy a gyenge érvek a szövegben”*, vagy az, hogy *„melyik forrás vagy forrásrészlet segít a legtöbbet a véleményalkotásban”*.

Mivel a leggyakoribb érvelési hibákra még visszatérünk egy későbbi alfejezetben (☛ **5.5. alfejezet**), zárásként most csak néhány olyan téves, tehát **hangsúlyosan kerülendő megállapítást** sorolunk fel, amelyek a forrásokkal és a forráselemzéssel kapcsolatban előfordulhatnak. Ilyen lehet például, ha valaki **a forrás szerzőjének véleményét kész tényként** kezeli. Ebben az esetben a gondot ugyanis az okozza, hogy a vizsgált szöveg szerzője tévedhetett, vagy szándékosan téves adatokat közölt, ezért az állítás ellenőrzéséhez általában más forrásokat kell bevonni, bár ritkán előfordulhat az is, hogy belső érvek – azaz a vizsgált forrásból származó érvek – segítségével is kimutatható a szerző tévedése vagy torzítása.

Ugyanígy helytelen az is, ha valaki **kritika nélkül tévesnek** tartja azokat az állításokat, amelyekkel a forrás szerzője nem ért egyet. A probléma az előző példához hasonlóan ebben az esetben is az, hogy a szerző tévedhet, vagy akár szándékosan is közölhet téves adatokat, és a megoldást szintén az jelentheti, ha a kutató más források bevonásával ellenőrzi az állításokat. Rossz megközelítés lehet az is, ha a történész **túl kritikus** néhány szerzővel szemben, mert azok egy vagy több ponton tévedtek valamiben. A tévedésekből ugyanis nem következik az, hogy az adott szerzőnek semmit sem szabad elhinni, viszont ha gyakoriak a tévedések, akkor mindenképpen érdemes óvatosabban kezelni az állításait.

Az információkat pontatlanul visszaadó szerzőkkel kapcsolatban mindenképpen figyelni kell arra, hogy az utólagos megítélésük gyakran negatív, ezért ha egy konkrét kérdésben ellentmondás van egy általában pontos információkat közlő és egy gyakran tévedő szerző között, akkor az utókor nagy valószínűséggel az általában pontosabb szerzőnek ad igazat, arra hivatkozva, hogy a másik szerző általában pontatlanabb. Ez a megközelítés azonban módszertanilag helytelen, mert elképzelhető, hogy egy adott kérdésben éppen a gyakrabban tévedő szerzőnek voltak pontosabb információi, vagyis figyelni kell arra, hogy a források közötti ellentmondások esetében nem az

a perdöntő, hogy általában melyik szerző a pontosabb, hanem az, hogy **az eltérő információk közül melyik igazolható.**

Szintén **téves** az a feltételezés is, hogy **a források szerzői mindig pontosan idéznek**, például beszédeket, beszélgetéseket, vagy az általuk felhasznált más kordokumentumokat. Jó példa erre a már korábban idézett Thuküdidész, aki *A peloponnészoszi háború* című munkájában el is ismerte:

Thuküdidész a források interpretációjáról

Thuküdidész, I. 22. „Ami pedig azokat a beszédeket illeti, amelyeket egyesek részben a háború előtt, részben a háború alatt elmondtak, és én személyesen hallottam, vagy azokat, amelyekről innen vagy onnan mások tudósítottak, lehetetlen feladat lett volna szóról szóra visszaadnom. Így aztán ezeket úgy adtam elő, ahogy véleményem szerint egy adott helyzetben kinek-kinek a legvalószínűbben beszélnie kellett, s közben igyekeztem a legszigorúbban ragaszkodni a valóban elhangzott beszéd gondolatmenetéhez.” (Mura-közy Gyula fordítása.)

Thuküdidész példáján jól látható, hogy az általa idézett beszédek nem teljesen pontosak, tehát ezeket csak óvatosan, kellő kritikát alkalmazva lehet felhasználni egy történelmi narratíva megalkotásához (☛ **2.4. alfejezet**). A beszédek mellett azonban az írott források idézése sem feltétlenül pontos, így amennyiben lehetséges, érdemes megvizsgálni, hogy az adott szerző mennyire pontosan idézi az általa felhasznált munkákat, vagy mennyire pontosan interpretálja azokat.

Az elsődleges források esetében szintén téves abból az alapfeltevésből kiindulni, hogy ha valaki szemtanúként vett részt a kutatás tárgyát választott eseményben, akkor az hitelesebb képet tud róla adni, mint egy későbbi, az eseményekben részt nem vevő szerző. Ez a feltevés egyrészt azért lehet téves, mert a szemtanú az eseményekben játszott szerepük miatt **elfogultak** lehetnek, másrészt korántsem biztos, hogy minden szükséges információval rendelkeztek a hiteles kép kialakításához. Emellett problémát jelenthet, hogy néhány esetben a szerzők **nem őszinték**, amikor azt állítják magukról, hogy szemtanúi voltak egy eseménynek, tehát érdemes megvizsgálni, hogy

valóban jelen lehettek-e az eseményekben. Továbbá a szerzők akár kitalált beszámolókra vagy szóbeszédre is hivatkozhatnak, ezért ezeket is érdemes alaposan megvizsgálni.

Problémás lehet az a hozzáállás is, hogy a forrásokban csak a korszaknak megfelelő adatok szerepelhetnek, a szerzők ugyanis gyakran merítettek korábbi forrásokból, emiatt pedig előfordulhat, hogy a forrásokban olyan megállapítás kap helyet, ami már régóta **nem a korabeli állapotokat** tükrözi. Az ilyen esetek felismerésében az segíthet, ha a kutató utánajár a vizsgált forrás által felhasznált munkáknak is, tehát amennyiben lehetséges, meg kell vizsgálnia a **forrás forrásait** is.

3.3. Sajtóforrások

A hallgatók és a doktoranduszok között az utóbbi időben népszerű kutatási témává vált a **sajtókutatás**, aminek több oka van. Ez viszonylag új irányzat Magyarországon, számos tekintetben „szűz” terület, rengeteg kutatási lehetőséggel és kiaknázatlan forrással, amelyek a **digitalizációnak** köszönhetően egyre nagyobb mértékben érhetők el a világhálón (☛ **4.5. alfejezet**). Mindez a különböző keresőszoftverek alkalmazásával **lerövidíti** és **egyszerűsíti** a forrásgyűjtés folyamatát – legalábbis látszólag. Kétségtelen, hogy a hosszadalmas levéltári munka helyett itt pár kattintással elérhető a tudományos mű alapjául szolgáló forrásbázis, ám ez könnyen tévútra is vihet. Az online hozzáférhető sajtóforrások roppant mennyisége ugyanis **alapvetően hibás fókuszú kutatásokat is eredményezhet**, amennyiben nem kerül sor a vizsgálat megfelelő előkészítésére és a munkafolyamatok lehatárolására. Ha ezt sikerül szem előtt tartani, akkor a sajtó fontos adalékokkal szolgálhat a történészek, s különösen a társadalomtörténészek számára. Ugyanakkor mindenképp **el kell kerülni** azt, hogy **az újságok tartalmának egyszerű kivonatolását** végezzük el, mert ez csupán az eseménytörténet (torzító) „újra-elbeszélését” teszi lehetővé.

Az elemzésbe bevont sajtótermék(ek) aprólékos áttekintése mellett általában megkerülhetetlen az adott időszaki kiadvány(ok) **összevetése más típusú** (levéltári) **forrásokkal**. Az újságcikkek tartalmának egyszerű átvétele vagy a lapok tipográfiai (nyomdászati) jellemzőinek, általános felépítésének leírása önálló kutatásként nem állja meg a helyét. Ezeknél mélyebb, **összefüggéseket feltáró elemzések**re van szükség, amelyhez a megszokottól eltérő források új-

szerű megközelítésekkel történő feldolgozására van szükség, ilyenek lehetnek például a kompaszok (főképp gazdasági címtárjellegű kézikönyvek), anyakönyvek, statisztikák, esetleg adókönyvek. Fontos kiegészítő információkkal szolgálhatnak még a lapszerkesztők, publicisták személyi hagyatékai vagy levelezései, melyek a levéltárakban érhetők el (☛ **3.6.** és **4.3. alfejezet**). Ismételten hangsúlyozzuk tehát, hogy a sajtótermékekben olvasható információ egyszerű átvétele kerülendő, még nem jelent teljes értékű történészi munkát.

Megkönnyítheti a **témaválasztást** (☛ **4.1. alfejezet**), hogy a 19–20. századi **magyarországi sajtótörténet számos aspektusa** még **feltáratlan**, ahogy a két évszázad folyamán megjelent sajtótermékek előállításának és terjesztésének gazdaság- és társadalomtörténete is jórészt feldolgozatlan. Az ilyen irányú vizsgálatokat ugyanakkor nehezíti, hogy az előfizetőkkel és a kiadványok terjesztésével kapcsolatos információkat a kiadóhivatalok bizalmasan kezelték. Vagyis a kérdéskörhöz kapcsolódó levéltári források összegyűjtése komoly kihívást jelenthet. Az **újságírók társadalomtörténetének** feldolgozása (például a prozopográfia módszereivel ☛ **2.6. alfejezet**) e szempontból könnyebben megközelíthető téma lehet (ez például a dualizmus időszakára vetítve mintegy ezerfős csoportot jelent). A magyarországi újságmágnásokkal vagy a modern sajtóvállalkozások jellegével kapcsolatban szintén sok még a megválaszolatlan kérdés, ahogy fontos volna feltérképezni az újságírók történetét a Horthy-korszak és a szocializmus idején is.

A munka során mindvégig szem előtt kell tartani, hogy a **sajtó önálló intézmény**, szervezettel, gazdasági funkcióval, belső munkamegosztással, szerkesztőkkel, publicistákkal, tudósítókkal és riporterekkel. Külső kapcsolatokkal, sőt **külső szervezetrendszerrel** is bír, amelyek egyúttal az időszaki kiadványokban közölt információk és hírek forrásai. Ide tagozódnak be a levelezők, a külső tudósítók, illetve a 19. század második felében megjelenő hírügynökségek. A sajtó működésének megértéséhez elengedhetetlen az időszaki kiadványok publikálásával és terjesztésével kapcsolatos **törvényi és társadalmi keretek megértése** (például a sajtó- és cenzúratörvények), vagyis különböző jogi és normatív források bevonása sem elhanyagolható.

A **kutatás megkezdése előtt** elengedhetetlen a **hazai sajtótörténet** fordulópontjaival való megismerkedés, ahogy fontos tisztában lenni a különböző **laptípusokkal** is. Alaposan ismerni kell a hírlapok, a politikai napilapok, az irodalmi (divat)lapok, a képes családi lapok, az enciklopédikus lapok, az ismeretterjesztő szaklapok, a sportújságok, a gyermek- és ifjúsági lapok, a női/feminista lapok, az egyesületi lapok, az egyházi lapok, a pártlapok/mun-

káslapok, az élclapok és a bulvárlapok sajátosságait (például az utóbbi kettő nem azonos és egymással nem összetévesztendő). A szakirodalom olyan félreértésekre is rávilágít, mint például arra, hogy az egyes időszaki kiadványok minden esetben a tulajdonosaik politikai állásfoglalását közvetítették volna. Hasznos, ha a kutató megtanul tájékozódni bizonyos lapok, laptípusok **rovatbeosztásaiban**, valamint a **sajtóműfajok**, műfajcsaládok útvesztőiben. A **négy alapvető műfajcsalád** a következő: **tájékoztató-információközlő, véleménynyilvánító, kiegészítő**, valamint **fantáziára épülő**. Az első csoportba tartoznak a címes, valamint a cím nélküli hírek, tudósítások, interjúk, riportok, a másodikba a vezércikkek, kommentárok, publicisztikák, glosszák, kritikák, a harmadikba a hirdetések, az olvasói és szerkesztőségi levelek, a negyedikbe pedig – bizonyos lapok esetében megjelenő – irodalmi rovatok.

Néhány fő sajtóműfaj jellemzői

Vezércikk. A vezércikk műfaját Kossuth Lajos honosította meg a magyar sajtóban. A magyar vezércikkre általánosságban jellemző, hogy a németnél és az osztráknál irodalmibb, viszont kevésbé könnyed, illetve több információt tartalmaz, mint a francia. A lap, valamint a benne cikkeket közlő publicista nyíltan vállalt, egyértelmű nézeteit kifejező műfaj. A jól megírt vezércikk tehát nemcsak szerzőjének, hanem a lapnak az adott kérdéssel kapcsolatos álláspontját, karakterét, politikai állásfoglalását is közvetíti. A vezércikk sok esetben meghatározza az adott lapszámban közölt többi cikk témáját és hangulatát. Gyakori az is, hogy a vezércikkek névtelenül jelennek meg, ilyenkor még inkább a lap álláspontját képviselik. Legtöbbször a lap első oldalán található, ám előfordulhat olyan is, hogy hátrébb kap helyet. Felépítése hasonlít a hír szerkezetéhez, ugyanis a bevezető megfelel a hír azon részének, amikor a megtörtént eseménnyel kapcsolatos legfontosabb részletek szerepelnek benne (*lead*), de a cikk további része az első állítás kibontása, a témát előbbre vivő érvelés. Ezt egy rövid és világos konklúzió követi, amely lehet a cikkíró céljának lefektetése, vagy a probléma megoldására irányuló javaslat, esetleg felhívás.

Publicisztika. A magyar újságírásban az 1980-as években vált fontossá, a rendszerváltás műfajaként is szokták emlegetni. Vezető szerepét a rendszerváltás után is megőrizte éppen a tömegeket mozgósító funkciója miatt. A publicistáknak ugyanis óriási szerepük van az emberek gondolatainak formálásában, e szövegek ugyanis segítenek nekik bizonyos történelmi, gazdasági, társadalmi jelenségek megértésében. A publicisztika a magyar sajtótermékekben nem túlságosan hosszú írás. Legfontosabb célja egy adott eseményhez, illetve folyamathoz kapcsolódó háttér és összefüggésrendszer feltárása, illetve ezek nyilvánosságra hozatala az olvasóközönség meggyőzésének szándékával. A publicisztika alapjául szolgáló esemény nem feltétlenül magas hírértékű, de társadalmilag fontos. A publicistának járatosnak kell lennie az általa feldolgozott téma szakmai-tudományos hátterében, írásában nem ragadhat le az általánosság szintjén. Fontos a közérthetőség, valamint az, hogy a szerző konkrét dolgokat osszon meg. A publicisztika a vezércikkhez hasonlóan szorosan kapcsolódik egy lap irányvonalához, illetve markánsan visszatükrözi azt.

Glossza. Görög eredetű szó, jelentése széljegyzet, megjegyzés, magyarázat, a mai sajtóban a rövid, tömör, gyakran bíráló, csípős hangvételű hírlapi cikk. A glosszáírókat egyéni stílusuk, látásmódjuk különbözteti meg. Egy glossza apropója akár egy jelentéktelen esemény is lehet, amelynek a hírértéke csekély. Nem összetévesztendő a jegyzettel, amely (az ironiát egyébként nem kizáró) komolyságot, logikai következetességet feltételez. A glosszát ugyanis az ironikus stílus jellemzi leginkább. Rövid, csattanóval végződő publicisztikai műfaj, amely valamilyen konfliktust dolgoz fel vagy arra reflektál; írója a saját személyiségével igyekszik megszólítani az olvasót, akinek érzelmeire, gondolataira kíván hatni. A glosszáírók sok esetben álnevek vagy monogramok mögé rejtőznek.

Tárca. Más néven *feuilleton*, a 20. századi sajtó egyik népszerű műfaja. A 19. században színikritika volt. Viszonylag laza műfaj, valóságos vagy képzeletbeli párbeszéd. A 19–20. század fordulója újságírásának sztárja egyértelműen a tárcaíró volt. Legnevesebb tárcaírók: Mikszáth Kálmán, Krúdy

Gyula, Karinthy Frigyes. A tárcák általában a lapok kultúrához kapcsolódó rovataiban jelennek meg, céljuk pedig a szórakoztatás. Leggyakoribb témáik: közélet vagy gazdaság, vagyis olyan kérdések, amelyek sok embert érintenek. Ezek jó eséllyel keltik fel az olvasó figyelmét, gondolatokat, érzelmeket generálnak.

Egy sajtótermék kézbevételekor az egyes lapszámok **terjedelme, szerkezete, az általános tipográfiai jegyek** (fejlécek, szalagcímek, betűtípus, kép-aláírások stb.) mellett érdemes figyelmet fordítani arra, hogy a cikkeket a **szerzők** nevével vagy azok feltüntetése nélkül közlik. Nem elhanyagolhatók továbbá a lapban megjelenő **illusztrációk**, esetleges **karikatúrák**, valamint az olvasói levelek és hirdetések sem (ha vannak ilyenek). Az **impresszum** is fontos információkat tartalmaz többek között a lap kiadójáról, a szerkesztőségről és annak elérhetőségeiről. Ezek között jelentős különbségek tapasztalhatók, különösen akkor, ha a kutató **külföldi lapokat** is szemügyre vesz (erre a világháló segítségével manapság már könnyen van lehetőség, ➡ **4.5. alfejezet**).

Egy **sajtóvizsgálat sikere** alapvetően függ az elemezni kívánt lap(ok)tól, ezért már a kiválasztása/kiválasztásuk is jelentős körülményt jelent. Az „aki sokat markol, keveset fog” elve itt is érvényes, tehát például óva intjük a szakdolgozókat attól, hogy egy évtizedeken át publikált napilap valamennyi évfolyamának és példányának elemzésébe fogjanak. Az ilyen típusú sajtótermék egyetlen évfolyamának terjedelme is több száz vagy ezer oldal lehet, egy ekkora anyag szisztematikus elemzése parttalan vállalkozás lenne egy szakdolgozat keretei között. **Kisebb, jobban áttekinthető szövegkorpusszal** érdemes tehát dolgozni, de megfontolandó **egy adott cikktípus** (például vezércikkek, publicisztikák, hirdetések) vizsgálata, vagy akár egy kiadványban **rendszeresen cikkeket közlő publicista írásainak elemzése** is. Mind népszerűbb kutatási irány a lapokban közölt **vizuális információ** (rajzok, képek, illusztrációk, karikatúrák stb.) nagyító alá vétele is (➡ **3.8. alfejezet**).

A sajtóelemzés egyik lehetséges módszere a Michel Foucault francia filozófus nevéhez fűződő **diskurzuselemzés**, ennek során kvantitatív és/vagy kvalitatív módszerek egyaránt alkalmazhatók. A cél minden esetben az **adatok** (vagyis a cikkekből közölt információk) **közötti összefüggések feltárása**, a **rejtett tartalom kiszűrése**, a különböző típusú és műfajú **szövegek összehasonlítása**. Ennek lényege, hogy a szövegekben olvasható közlemények,

3. FORRÁISMERET

üzenetek törvényszerűen visszatérő sajátosságai alapján vonunk le olyan következtetéseket a tartalommal kapcsolatban, amelyek direkt módon nem jelennek meg a cikkekben. Ezek alapján leírható az újságcikkek tartalma, az olvasók felé közvetített elsődleges és másodlagos „üzenetük”, továbbá következtetni lehet belőlük a szerzőik világnézetére is.

A tartalomelemzés lépései a gyakorlatban

1. Az elemezni kívánt sajtótermék(ek) kiválasztása, a szövegkorpusz gondos behatárolása.
2. A kiválasztott sajtótermékek áttekintése, cikkek elolvasása.
3. Kutatói kérdések, hipotézisek megfogalmazása.
4. A speciális, a kutatás szempontjából releváns állítások/cikkek/szövegek kigyűjtése.
5. A szövegek átalakítása vizsgálati kategóriákká.
6. Második olvasás: a legjellemzőbb kijelentések összeírása.
7. Harmadik olvasás: további, a kutatás szempontjából fontos toposzok (visszatérő motívumok), nyelvi elemek és nyelvi fordulatok összegyűjtése.
8. Szimbólumok, szavak elemzési kategóriákba sorolása.
9. Adatbázis készítése az elemzett anyagról (ajánlott Excel-táblázat formájában, hogy később kereshető, könnyen kezelhető adatbázis jöjjön létre).
10. Folyamatok értékelése (például miért szól kevesebb/több cikk/hír/vezércikk egyik vagy másik kategóriáról stb.).

A mintavételnél figyelembe kell venni a kiválasztott lap **megjelenésének gyakoriságát**, majd ezt követően (különösen, ha szakdolgozatról vagy egy rövidebb tanulmányról van szó) esetleg célszerű szűkíteni a vizsgált lapok számának mennyiségét (vagyis az alapsokaságot). Ez elvégezhető bizonyos **statisztikai módszerek** segítségével (☛ **3.5. alfejezet**). Bármelyik mintavételi eljárást alkalmazza is a kutató, mindig azt kell szem előtt tartania, hogy **reprezentatív**, ugyanakkor **kezelhető szövegkorpusz** kialakítására törekedjen.

Elméletben alkalmazható a **véletlenszerű kiválasztás eszköze**, ha a kutató nem rendelkezik előzetes ismerettel a lapról – egy ilyen vizsgálatnak számos buktatója lehet, így ezt általában nem javasoljuk. Lehetőség van **szisztematikus mintavételre**, amikor egy lista (jelen esetben a lapszámok) minden

x-edik eleme kerül a mintába, miután meghatározásra került a sorozat kiindulópontja (az első szám).

Szerencsés az ún. **háromlépcsős mintavétel** alkalmazása. Ennek első lépéseként kerül sor a kutatás **időkereteinek** meghatározására, illetve a vizsgálni kívánt **forrás (sajtótermék) kiválasztására**. Ezt követően kell dönten arról, hogy a lap mely számait, cikkeit kívánja a kutató elemezni. Majd a **cikkek szelektálása**, valamint a cikkek kutatói kérdések szempontjából **releváns szakaszainak kiemelése** és elemzése következik. Az elemzés során a tartalmat bizonyos **kategóriarendszerekbe** kell illeszteni, azaz lényegében az előzetesen kialakított elemzési szempontok szerint kell kódolni. A kutatás sikere függ a megfelelő kódolási kategóriák kiválasztásától. Vigyázat, a találmra felépített kategóriák érdektelen vagy alacsony minőségű kutatási eredményre vezetnek! A kategóriák lehatárolásához használhatók kategória-szótárak (például Stanfordin Politikai Szótár) vagy saját kategória-szótár is készíthető. Célszerű előre meghatározott kategóriákkal dolgozni, ugyanakkor az elemzés során is alkothatók új kategóriák. Ezek általában **kulcsszavakat**, illetve olyan kifejezéseket jelölnek, amelyek alapvető szerepet játszanak a cikkek tartalmi koherenciájának megteremtésében. Számuk mind a mai, mind pedig a száz évvel ezelőtti sajtótermékekben alacsony (cikkenként három és öt között). Ennek ellenére az olvasó háttértudására támaszkodva segítségükkel képes az újság cikk tartalmának rekonstrukciójára. A kulcsszavak cikkeken belül elfoglalt helyére az alábbiak jellemzők: a címben, az első mondatokban, illetve hosszabb szövegnél az első bekezdésekben tűnnek fel, ezt követően pedig egyszer vagy akár többször, esetleg különböző jelzős szerkezetekkel együtt ismétlődnek. A kulcsszavaknak különböző szintjeit, rétegeit különíthetjük el egymástól: léteznek elsődleges és másodlagos kulcsszavak (megjegyzendő, hogy a szövegekben nem feltétlenül a „magas előfordulási gyakorisággal” bíró szavak válnak kulcsszavakká, ami a gyakoriságvizsgáló szoftverek gyenge pontjaira is rámutat). A háromlépcsős mintavételi kutatás utolsó lépése során kerül sor az **eredmények kiértékelésére**, értelmezésére.

Amint láthattuk, a nyomtatott sajtó egy rendkívül értékes, ám kevés kiaknázott forráscsoport a hazai történettudományban. Rengeteg olyan periodika emlithető, amellyel még senki sem foglalkozott, tehát a sajtótörténet-írásban rengeteg a kiaknázatlan lehetőség. Ezek egyedülálló, és más források által nem pótolható kutatási eredményekkel kecsegtethetnek. Nagy szükség van tehát az alaposan kidolgozott módszertan alkalmazásával végigvitt sajtótörténeti vizsgálatokra. Belőlük a különböző korszakokban publikált

eltérő laptípusok mellett megismerhetők volnának a periodikákban **cikkeket közlő publicisták**, vagy éppen az általuk használt **újságírói stratégiák, nyelvi fordulatok**, a másik oldalon pedig a **lapok olvasói** is.

3.4. Egodokumentumok

A történeti források között speciális csoportot jelentenek az egyénekhez köthető írott források, amelyeket összefoglalóan **egodokumentumoknak** nevezünk. A fogalom megalkotása Jacques Presser holland történészhez kötődik, aki az 1960-as évek elején úgy határozta meg ezeknek a forrásoknak a körét, hogy ezekben „az én (egyén, szerző) szándékosan vagy akaratlanul feltárja, illetve elrejtje önmagát”. Látható, hogy ez a „definíció” rendkívül tág, eredetileg elsősorban a **naplók**, a különböző **önéletrészek** (autobiográfiák), **memoárok** (emlékiratok, visszaemlékezések), **(magán)levelek** gyűjtőfogalmaként használták, mára azonban már az egodokumentumok közé sorolják az **önkéntes, akaratlan és kényszerű „öntematizálás” bármilyen formáját** (például a felsőbb hatóságok, bíróságok által felvett tanúvallomásokat, rendőrségi kihallgatások jegyzőkönyveit, orvosok vagy elmeorvosok által rögzített kórképeket, de még az állásokra benyújtott szakmai önéletrajzokat is).

Ezek a források sajátos jellemvonásokkal rendelkeznek, mert bár általuk – ugyanúgy, mint a többi történeti forrás esetében – a múltból szerezhetünk információkat, mégis ezek lényegében a megélt **„személyes történelem”**, emlékek, tapasztalatok, érzések dokumentumai. A belőlük származó ismeretek pedig éppen a személyesség okán új perspektívát nyithatnak meg nemcsak a forrás szerzőjére vonatkozóan, hanem a forrás szerzőjéhez szorosabban vagy távolabbról kapcsolódó témák feldolgozásában is. Mivel az egodokumentumok közé számtalan forrás tartozik, és ezek teljességre törekvő áttekintése bőven meghaladja a jelen fejezet kereteit, ezért most csak azzal a négy típusal – az **önéletrésszel (autobiográfiával)**, a **memoárral**, a **naplóval** és a **levéllel** – foglalkozunk, amelyek a leggyakrabban kerülhetnek a hallgatók kezébe az egyetemi történelem szakos képzés, illetve a szakdolgozatírás során. Megjegyzendő, hogy az egodokumentumok értelmezésével és historiográfiai, illetve elméleti-módszertani megközelítésével kapcsolatban könyvtárnyi szakirodalom érhető el mind magyar, mind pedig idegen nyelven. Ezért fontos előrebocsátani, hogy a jelen fejezetnek nem célja a megannyi irányzat és tör-

ténészi koncepció bemutatása, csak azoknak a műfaji jellemzőknek és szempontoknak az összefoglalása, amelyek támpontként szolgálhatnak a hallgatók számára a személyes dokumentumok elemzésének kezdeti szakaszában.

Az említett forrástípusok **különböző sajátosságokkal** rendelkeznek, ezért eltérő **elemzési módszereket** igényelnek. Az **önéletírás (önéletrajz, autobiográfia)** és a **memoár (emlékirat, visszaemlékezés)** általában egy adott személy életpályáját helyezi a középpontba. A két fogalom és a hozzájuk kapcsolódó szinonimák megkülönböztetése nem egyszerű feladat. A nehézség egyrészt abból adódik, hogy elmosódott a határ az egymáshoz közel álló dokumentumtípusok között, másrészt pedig abból, hogy a történeti szakirodalom is gyakran következtetlenül vagy egymás szinonimájaként használja a fenti kifejezéseket. Ám valójában **két eltérő** (bár egymáshoz számos ponton kapcsolódó) egodokumentum-típusról és alternatív megnevezéseikről van szó. Az önéletírás és memoár között sok hasonlóság tapasztalható, egyúttal árnyalt, de mégis határozott **műfaji különbségek** mutatkoznak meg közöttük. Sokkal több dolog köti össze ezeket a fogalmakat, mint ami elválasztja őket egymástól, ezért a bemutatásuk a közös jellemzők előtérbe helyezésével indul.

Az önéletírások és a memoárok **szerzői** – egyúttal „**főszereplői**” – mindkét esetben arra törekszenek, hogy saját nézőpontjukból bemutassák életük eseményeit, és reflektáljanak a saját korszakuk viszonyaira, amelyben éltek. Ugyanakkor mindkét forrástípusra jellemző az, amit Philippe Lejeune francia történész „**önéletírói paktumként**” határozott meg. Ennek lényege a szerző és az olvasó közötti hallgatólagos „megállapodás”, miszerint az utóbbi azt várja el, hogy az író az „igazat”, vagyis a saját szubjektív „igazságát” és a „valóban” megtörténtet írja le. Az ilyen típusú írásokban erősen dominál az **időtényező** és a szerzők **múlthoz való viszonya**, a fő ismervük – az utólagos visszatekintés – miatt pedig szükségszerűen **retrospektív jellegűek**.

Mégis talán ezen a közös ponton ragadható meg a legmarkánsabb különbség is: az elbeszélés keretét meghatározó **időintervallum**. Az önéletírás célja rendszerint a szöveg keletkezésének idejéig tartó **életút egészének** bemutatása, tehát lényegében „összképet” ad, míg a memoár szerzője általában nem vállalkozik ehhez hasonló teljességre, megelégszik a „**személyes történelme**” egy kiválasztott szakaszával (vagy szakaszaival), amely(ek)re fókuszálhat. Az önéletrajzok írói legtöbbször kronologikus rendben haladnak, a memoárokéi azonban olykor nem ragaszkodnak ehhez a kötöttséghez, illetve sokkal inkább a „**külső**” **tényezőkre**, vagyis az őket körülvevő környe-

zetre, eseményekre, személyekre összpontosítanak a „belső” aspektusok (saját érzelmek, gondolatok, személyiségfejlődés) helyett. Másképpen szólva a memoárok esetében az előbb említett „önéletrói paktum” azzal az előzetes feltevessel is kiegészül, miszerint a szerző azt vélelmezi, hogy az olvasó ezekre a „külső” tényezőkre kíváncsi vele kapcsolatban, ezért ezekre helyezi a hangsúlyt. A memoár műfajába sorolható például a politikusok emlékiratainak többsége is, amelyek jellemzően a közéleti tevékenységükre fókuszálnak.

Az önéletráásokat és a memoárokat rendszerint a **nyilvánosságnak** szánják (ami jelenthet szűkebb közösséget, például egy családon belüli örökül hagyást, de szélesebb olvasóközönséget is), ami szintén alapvetően meghatározza a tartalmat és az elbeszélés módját. A szerző az élete egy adott pontján visszatekint a számára fontos múltbeli pillanatokra, eseményekre, amelyeket **erősen szelektál** (hisz nem örökítheti meg az élete valamennyi eseményét, és nem is emlékezhet mindenre), majd ezeket **tudatosan koherens egésszé** formálja. Éppen a nyilvánosság elé lépés miatt az önéletrások és memoárok szerzői gyakran alkalmazzák az **érvelés** és a **meggyőzés** nyelvi eszközeit. Továbbá jellemzőjük az **önigazoló szándék**, ami azt jelenti, hogy igyekeznek magyarázatot adni a cselekedeteikre, döntéseikre, és – tudatosan vagy tudat alatt – rendszerint arra törekszenek, hogy saját magukat valamilyen kedvezőbb színben tüntessék fel. Ebből következően ezen források esetében döntő szempont az, hogy a szerzők milyen **önképet** kívánnak közvetíteni saját magukról az olvasók számára.

Az önéletrajzok és a memoárok a szerkezetüket tekintve is hasonlóak, megtalálhatók bennük a **szövegalkotás kötelező elemei** (a „bevezetés” – „tárgyalás” – „befejezés” alapstruktúrája), a „cselekményük” pedig lineárisan halad előre. Talán éppen emiatt a hallgatók számára is érdekes és népszerű forráscsoportot alkotnak, mert általában **olvasmányosak**, a személyes történetmondásnak és az egymást logikusan követő szövegrészeknek pedig megvan a maguk íve, csakúgy, mint egy regény esetében, ráadásul a kirajzolódó (élet)történetek gyakran mélyebb mondanivalóval, morális „üzenettel” is rendelkeznek.

Az önéletrások és memoárok szerzői jellemző módon nemcsak saját emlékezetükre hagyatkoznak, hanem műveik megírásához – ugyancsak az **írói (cél)tudatosságot** erősítve – **felhasználnak más forrásokat**, korábban keletkezett egodokumentumokat, például személyes levelezéseket vagy akár naplót is. Ezek (elő)segíthetik számukra az emlékek felidézését, de a megörökíteni szándékozott események kiválasztását több tényező is befolyásolhatja.

144 Ilyen például az események óta eltelt idő, az a társadalmi-politikai környezet,

amiben az önéletírás vagy a memoár keletkezik (gondoljunk bele, hogy egy 1950-es évek Magyarországnál élő szerzőt mennyire befolyásolhatja a Rákosi-diktatúra korszaka abban, ahogy a Horthy-kori fiatalabb énjére visszaemlékezik, főleg akkor, ha ezt a szöveget még a szocialista nyilvánosságnak is szánja), az írói szándék vagy koncepció, de még az emberi agy működése is. Mindezek ellenére általában elmondható, hogy a **szelekciós folyamat** során a szerzők a gyakori, megszokott, mindennapos dolgaikat homályban hagyják, míg az életük meghatározó eseményeit (legyenek akár politikai vagy magánéleti helyzetek, változások, konfliktusok) előtérbe helyezik.

Egy önéletírás vagy memoár **elemzések**or elsődlegesen azt kell figyelembe venni, hogy a kutató milyen céllal kívánja felhasználni a forrást, vagyis: azért vizsgálja-e, mert az az adott dokumentum **konkrétan a kutatásának tárgya**, vagy **kiegészítő forrásként** alkalmazza egy adott téma tanulmányozásához. Bár fontos a kettő közötti különbségtétel, mégis alapvetően elmondható, hogy bármelyik alternatíva érvényesüljön is, a személyes források megközelítéséhez bizonyos szabályokat érdemes szem előtt tartani, de nem feltétlenül kell mereven ragaszkodni hozzájuk. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy vannak olyan **elemzési szempontok**, amelyeket figyelembe kell venni, ugyanakkor a szövegek olvasói értelmezésében nincsenek egyértelműen meghúzott határok, minthogy a szerzők által megkonstruált szövegek – még jól meghatározott műfaji keretekbe ágyazva is – ezerféleképpen lehetnek, nem beszélve a műfaji határokat átlépő művekről.

A **személyközpontú megközelítés** esetén a kutató arra törekszik, hogy feltárja az emlékező és az emlékezet kapcsolatát. Ennek során igyekszik megérteni a szerző – vagyis az emlékező – személyes tapasztalatait, főbb személyiségjegyeit, gondolkodásmódját, motivációit, valamint azt, hogyan viszonyult a környezetéhez és hogyan élte meg az őt érintő eseményeket, illetve ezek hogyan hatottak rá. A másik módszer, a **korszak- vagy eseményközpontú** megközelítés során a történész nem a személyt, hanem az általa rögzített eseményeket, tényeket állítja a középpontba, illetve a felidézett időszak egyéni szempontú megvilágítására törekszik. Azt vizsgálja, hogy hol vannak a szövegben a főbb súlypontok, mihez lehet ezeket jellemzően kötni, minek a bemutatására fordított nagyobb gondot a szerző. Érdemes azonban mindkét megközelítés esetén figyelembe venni azt is, hogy **mi maradt ki a szövegből**, miről nem beszél a szerző és miért nem. Gyakran ugyanis az **elhallgatás** (például az említett öngazoló szándék egyik módjaként) a szerző fontos eszköze lehet. Ehhez hasonló további árulkodó jel lehet az is, ha olyan esemény jele-

nik meg a szövegben, ami a kutatói vélelmezés szerint nagyobb volumenű, de a szerző mégis csupán kisebb jelentőséget tulajdonít neki vagy alig említi. A történész ilyen esetekben is valamilyen szerzői szándékra gyanakszik.

Az önéletírás (autobiográfia) és a memoár (emlékirat) elemzésének szempontjai

A szerző személye. Életkora, foglalkozása, műveltsége és társadalmi helyzete.

Kutatói cél. Mi a forráselemzés és -felhasználás célja (maga a forrás és a szerzője áll-e a középpontban, vagy valamilyen téma egyik forrásaként kezeli a szöveget). Ha ezt a kutató már a vizsgálat első fázisában tisztázza, akkor pontosabb képet kaphat arról, hogy milyen módszertani megközelítést érdemes alkalmaznia.

A szerző célja. Amennyiben lehetséges, fontos annak tisztázása, hogy milyen céllal íródott a forrás – erre akár maga a szerző is választ adhat az általa írt mű bevezetőjében (például az utódai számára szeretné örökölni hagyni, a nyilvánosság előtt akar valamit tisztázni, saját szerepét, tevékenységét szeretné tisztázni, esetleg az „örökkévalóság” ígérete vonzza őt, azaz abban bízik, hogy így a neve „örökre” fennmarad, vagy a felidézett időszakot kívánja személyes nézőpontból megvilágítani). Ez(ek) a szerzői cél(ok) alapvető befolyással lehet(nek) a mű tartalmára, hangvételére stb.

Időtényező. Az idő alakítja/alakíthatta a szerző látásmódját. Ezért lényeges annak megismerése, hogy milyen időtávlatból történik a visszatekintés. Tehát meg kell vizsgálni, hogy a köztes időben milyen változások mentek végbe a szerző életében.

Keletkezési körülmények. Milyen a közvetlen társadalmi és politikai környezet, személyes élethelyzet, amiben az adott mű megszületett? Milyen egyéb tényezők hatnak a szerzőre abban a jelenben, amelyben felidézi és papírra veti az emlékeit? (Például személyes tragédia, mellőzöttség stb.) Milyen tényezők készítették a szerzőt az írásra? Személyes motivá-

ciók, esetleg felkérés? (Az utóbbi esetében azt is mérlegelni kell, hogy a szerző a „megrendelő” elvárásainak is – akaratlanul – meg kíván felelni!)

Emlékezés. Fontos szem előtt tartani, hogy a szerző emlékező. Ebből adódóan minden általa leírt élmény és tapasztalat kizárólag az emlékezés szűrőjén keresztül érhető el, nem pedig közvetlen módon (például nem szabad elvárni azt, hogy a szerző mindig mindenre pontosan emlékezzen, az állításait forráskritikával kell kezelni, ellenőrizni kell! ➡ **3.2. alfejezet**)

Fogalmazásmód, retorikai elemek. Az önéletírások és memoárok egyik sajátossága az olvasó meggyőzésére irányuló nyílt vagy burkolt (implicit) szándék. Érdekes tehát figyelni az olyan mondatokra vagy szövegrészekre, ahol valamilyen érvelés olvasható. Ha sikerül ilyeneket azonosítani, jöhet a következő lépés, vagyis annak feltárása, hogy ebben a meggyőzésben milyen retorikai eszközöket, stílust alkalmaz a szerző, és mi motiválta az álláspontját.

Szubjektivitás. Az önéletírás és a memoár mindig konstruált mű – nem várható tőle objektivitás (ahogyan más típusú egodokumentumoktól sem), vagyis tekintetbe kell vennie a szerző egyéni szempontjait, érdekeit, illetve önigazoló szándékát.

Kontrollforrás. Alapvető kérdés, hogy rendelkezésre állnak-e olyan kortárs források, amelyek elősegíthetik a vizsgált személy vagy korszak alaposabb megértését. Azonban fontos kiemelni, hogy a kontrollforrások felhasználása lehet hasznos, ugyanakkor nem kell mindenáron az egodokumentumok alátámasztására vagy hiteltelenítésére törekedni, hiszen ezeknek a forrásoknak éppen a személyes nézőpont adja a legfőbb jelentőséget.

A következő egodokumentum-típus a **napló**. Egyik fő értéke abban rejlik, hogy naplót hétköznapi gyakorlatként bárki vezethetett és írhatott az egyszerű átlagembertől a prominens politikusokig. Míg az önéletírás és memoár műfaja általában ismert személyekhez kötődik, a napló tulajdonképpen bárkié lehet, emiatt nagy számban és stílusjegyeiket tekintve széles repertoárban maradtak fenn naplók akár magyar, akár egyetemes történeti vonatkozásban.

3. FORRÁSIMERET

Nem véletlen, hogy az írni-olvasni tudás egyre szélesebb körű elterjedésével vált népszerűvé.

A **napló időbelisége és időhöz való viszonya** eltér az önéletírásától és a memoárétól. A napló ezekkel szemben erősen **kötődik ahhoz a jelenhez, amelyben íródik**, és amelyben az aktualitások, események, benyomások, illetve az egyén által átélt tapasztalatok rögzítőjeként funkcionál. A „friss élményként” rögzített bejegyzések tehát jellemzően közeli (aznapi, előző napi stb.) átélést tükröznek, azonban abszolút egyidejűségről a napló esetében sem beszélhetünk, bizonyos fokú **szűrő** (vagyis az eltelt idő) itt is **formálhatja** az író gondolatait, szándékait. A történet és a lejegyzés időbeli közelsége ellenére a napló kimozdulhat a saját idősíkjából és tartalmazhat múltat, valamint jövőre vonatkozó utalásokat is. Sőt az sem ritka, hogy az átélt eseményeket nem aznap, hanem hosszabb csúszással, visszautalással jegyzi le a napló írója összefoglaló formában, miközben tartja magát a napló korábbi formai jegyeihez és stílusához.

Az önéletíráshoz és a memoárhoz hasonlóan a napló esetében is fontos kérdés az, hogy **mi motiválja a szerzőt** az őt ért élmények, személyes gondolatok, érzések rögzítésére. Sokféle okból kifolyólag vezethet valaki naplót. Például az **önkifejezés formájaként**, a mindennapi teendők vagy a munkavégzés kiegészítő **segédleteként**, a **mentális és érzelmi állapot** egészséges szinten tartása érdekében, de akár – az egodokumentumokat vizsgáló angol történész, Penny Summerfield szavaival – a *„kivételes idők rögzítése”* és a *„megbízhatatlan emlékezettel szembeni önvédelem”* céljából is.

A naplókat leginkább az különbözteti meg a korábban említett két egodokumentum-típustól, hogy ezeket a szerzőik – a legtöbb esetben – **nem a nyilvánosságnak szánják**. Ezért a napló intimebb, „őszintébb” és – abból kifolyólag, hogy (többnyire) hiányzik belőle a nyilvánosságnak való „megfelelés” igénye – a „leghitelesebbnek” tekintett műfaj, és nem jellemzi az önéletírás és memoár tudatossága, rendszerezettsége, illetve erősen szelektív jellege. A naplóban a szerző **kommunikációja** többnyire önmaga felé fordul, de ezen túlmenően az **énközpontúságát** az is erősíti, hogy a leírt bejegyzésekben a szerző elsősorban önmagát és saját (mikro- és/vagy makro-) környezetét jeleníti meg. De arra is találhatunk példát, amikor egy naplóíró a privát kereteken túllépve a köz- és magánszféra határán, vagy éppen mindkettőben otthonosan „mozog”, illetve váltogatja a nézőpontját attól függően, hogy mit tart feljegyzésre érdemesnek. Ez is mutatja, hogy a naplók „érdeklődési köre”

148 igencsak eltérő lehet. Nem minden naplóíró számára evidens a mindennapok

történéseinek dokumentációja, vannak egy-egy konkrét téma köré épülő **tematikus naplók**, mint például egy utazás pillanatait, élményeit megörökítő útinaplók vagy az orvosi céllal íródott terápiás naplók.

A naplóval szemben nem lehet elvárás a koherencia és a szöveg strukturáltsága. A **fragmentált** (töredezett) **jelleg** abból következik, hogy mindig az egyén életének egy-egy hosszabb-rövidebb részletét, „epizódjait” tartalmazza úgy, hogy olykor nincs szoros összefüggés a bejegyzések között. A szövegek szerkezetüket tekintve következetlenek lehetnek, terjedelmüket és rendszerességüket a naplóíró elkötelezettsége, önfegyelme és szorgalma határozza meg (például napi szinten vagy pár nap kihagyással kerülnek-e lejegyzésre a gondolatok; rövid, tényszerű bejegyzéseket vagy hosszabb, összefüggő szöveget tartalmaz-e a napló).

A napló elemzésének szempontjai

A szerző személye. Életkora, foglalkozása, műveltsége és társadalmi helyzete.

Motiváció és funkció. A naplóírás motivációja (vagyis az, hogy miért kezdett naplót vezetni a szerző) kulcsfontosságú, és gyakran összefügg a napló funkciójával is. Ezért a napló elemzése során elsődleges cél ezek mihamarabbi azonosítása. Miért kezdett a szerző naplót írni? Van-e erre utalás az első bejegyzésekben? Ha nem, akkor a napló szerkezete, a bejegyzések gyakorisága és stílusa, esetleg témája lehet a kiindulási pont. Találkozókról, személyekről, eseményekről, teendőkről készült regiszterszerű feljegyzések vagy a napi történések hosszabb leírását, elemzését, a felmerülő gondolatok kifejtését tartalmazó, elemző szövegrészekről van szó?

Rendszeresség. Vannak-e a naplóírásban szünetek? Ha igen, vajon miért? Milyen külső tényező törte meg a folyamatot? Továbbá a naplóírás gyakorisága és minősége támpontot nyújthat a szerző személyiségéhez is. Egy rendszeresen, precízen vezetett napló például utalhat arra, hogy az írója következetes, nagyfokú önuralommal rendelkező, szabálykövető ember; egy felületesen, esetlegesen nagy kihagyásokkal vezetett napló pedig éppen ennek ellenkezőjére.

A bejegyzések jellemzői. A napló elemzésekor érdekes megfigyelní, hogy a szerzője betartotta-e a műfaji kereteket, vagy elkalandozott írás közben más irányba (például vannak-e benne hosszabb, a múltba visszatekintő, elmélkedő részek, amelyek a visszaemlékezéshez közelítenek egy-egy naplórészletet). A napló fontos ismérve a pontos dátum lejegyzése. Abban az esetben, ha a szerzőnél ez elmarad, de a korábbi és a később bejegyzéseknél azonosítható a dátum, akkor hozzávetőlegesen következtetni lehet egy bejegyzés keletkezésének idejére (ebben más kontrollforrások is segítséget jelenthetnek). Továbbá azt is szem előtt kell tartani, hogy bár a naplóírónak erősebb a kötődése az aktualitáshoz, ugyanúgy szelektál(hat) a megőrkített élethelyzetek között.

A naplóírás folyamata. A fragmentáltság ellenére egy naplóbejegyzés nem csak önmagában áll, és nem elegendő pusztán a tartalmának vizsgálata. Amennyiben lehetséges, fontos a bejegyzés keletkezésének körülményét, az alkotás folyamatát, valamint a naplóból kibontakozó szerzői önképet is tanulmányozni (milyennek látja saját magát a naplóíró). Végül szem előtt kell tartani azt, hogy a naplóknak többnyire nincs lezárásuk, vagyis a naplóírók nem befejezik, hanem általában valamilyen külső tényező miatt abbahagyják a bejegyzések vezetését.

Itt érdemes említést tenni olyan egodokumentumokról is, amelyek bizonyos szempontból hasonlóságot mutathatnak a naplóval, mégis más kategóriába tartoznak. Idesorolhatók a **naptárak** és a **kalendáriumok**, amelyek meglehetősen egyedi forrástípusoknak tekinthetők. Mindkettő esetében meghatározó elem az időpont, vagyis a rögzített dátum megléte (csakúgy, mint a legtöbb naplónál), ugyanakkor a különlegességüket az előre elkészített (nyomtatott) szerkezet adja. Mindkettőt gyakorlatias okokból használta a mindennapok embere, s ezek az eszközök az idő múlásának, valamint a programoknak, teendőknek, kötelezettségeknek, neves ünnepeknek, eseményeknek a nyomon követésében nyújtottak segítséget. Amik azonban a naptárakat és a kalendáriumokat kiemelik a szimpla háztartási segédeszközök kategóriájából, azok az adott napokhoz írt széljegyzetek, megjegyzések, vagy a kalendáriu-

mok esetében olykor az évszakokhoz, a terméshez és az időjáráshoz kapcsolódó hosszabb bejegyzések, tapasztalatok. Ezért elsősorban a mindennapok szervezésébe, a családi élet lebonyolításába, vagy akár a helyi szokások, **életvitel** apróbb **részleteibe nyújthatnak betekintést.**

Az egodokumentumok közül a **levél** a legkevésbé „magányos” műfaj. Bár a levél írása általában egyszemélyes dolog, a levelezés egy **közvetlen interakció**, két személy közötti kapcsolattartási folyamat. A levélíró abban a tudatban és azzal a szándékkal jegyzi le sorait, hogy azt egy konkrét címzettnek szánja, ehhez igazítja mondanivalóját, stílusát, nyelvezetét. A levél a korábban bemutatott személyes forrásokkal összehasonlítva is különleges helyet foglal el az egodokumentumok között, mert egyfajta átmenetet képez az önéletírás és visszaemlékezés, valamint a napló műfaja között, mert keveredhet benne a közel egyidejűség és a retrospektív (visszatekintő) jelleg. Sőt a napló és a magánlevél közötti hasonlóságot erősíti az is, hogy a bizalmas kommunikáció formájaként az utóbbit sem szánják a nyilvánosságnak. A levél a tekintetben is kuriózum, hogy nem az időbeli, hanem a **fizikai távolság áthidalását** szolgálja, kapcsolatot épít, teremt vagy szakíthat meg a címzettel, akinek a levél szól. A levélírás minden esetben interakció, érintkezés valakivel, a kötelező formalitásoktól az őszinte megnyilvánulásig terjedő széles spektrumon értelmezett **valódi emberi kapcsolat**. Továbbá a levelek funkciója – a legtöbb esetben – az **információtovábbítás.**

Amikor levelek, levélváltások elemzésére kerül sor, több szempontot kell figyelembe venni. Ugyanis minden levélnek két oldala van: az íróé és a címzetté. Egy adott személy levelezésének elemzése valójában még csak félmunkát jelent, mert önmagában nem világítja meg a „másik oldalt”. A levél(váltás) tehát minden esetben **kettős szemléletet** igényel.

A levél elemzésének szempontjai

A szerző személye. Életkora, foglalkozása, műveltsége és társadalmi helyzete. Milyen az aktuális élethelyzete a levél írásakor?

A címzett személye. Életkora, foglalkozása, műveltsége, társadalmi helyzete és a szerzővel való kapcsolatának jellege (baráti, családi, ellenséges, semleges, alá-fölérendeltséget tükrözően hierarchikus stb.).

3. FORRÁSIMERET

Funkció, cél. Milyen szerzői szándékot tükröz a szöveg (például tájékoztatás, befolyásolás, meggyőzés, öngazolás, beismerés stb.)?

Külső jellemzők. Szerkesztettség, külalak, (esetleg) a papír és a boríték jellemzői, kivitelezés és technika (például kézzel vagy géppel íródott).

Belső jellemzők. Mi a levél tárgya, témája? Hogyan nyilvánul meg az egyén a megalkotott szövegben? Milyen a szerző viszonya a levél témájához? A szerző tartja-e a formális követelményeket vagy kötetlen, szabad stílusú?

Bár a különböző egodokumentum-típusok eltérő elemzési módszereket és megközelítési módokat igényelnek, elmondható az az általános szabály, hogy lényegüket és forrásértéküket többszöri **újraolvasás** és **értelmezés** révén lehet felmérni. Fontos szempont velük kapcsolatban, hogy a szerzői pozíció megértéséhez figyelembe kell venni a **személyiség/személyiségjegyek** idő múlásával bekövetkező **változásait**. Noha az egodokumentumok sajátos források, mivel általuk leggyakrabban olyan információk nyerhetők, amelyek máshonnan nem, vagy csak részlegesen ismerhetők meg, mindig szem előtt kell tartani, hogy ezek szerzői sosem objektívek, sőt ezek a **leginkább szubjektív források**. Használatuk, elemzésük során azt is számításba kell venni, hogy **milyen céllal** és funkcióval készültek (például mi motiválta a szerzőt, nyilvánosságnak szánta-e vagy sem). Végül legalább ennyire fontos az, hogy más forrásokhoz hasonlóan ezek **sem használhatók öncélúan**, például valamilyen preconcepciónak az alátámasztására vagy hosszú szövegrészletek idézésekor a karakterszám növelése érdekében (☛ **5.1.**, **5.7.** és **5.14. alfejezet**).

3.5. Statisztikai források

Az egyes forrásokban fennmaradt múltbéli számsorok, összeírások vagy számokká alakítható adatok olyan információk, amelyek „számhasználat” révén bizonyos **tendenciák**, jelenségek különböző szempontok szerinti megfigyelését, elemzését, modellezését teszik lehetővé. A számszerű adatok feldolgozását a történettudományban **kvantifikációnak** (kvantitatív elemzésnek, szám-

szerűsítésnek) nevezzük, amit leginkább a gazdaság- és társadalomtörténeti vizsgálatok során alkalmaznak, de bármelyik más rész- és társtudomány területén releváns lehet. Az adatok kvantitatív feldolgozásához a **történeti statisztika** módszerei nyújtanak segítséget.

A statisztikai tevékenységet a **mindennapi élet szükségletei** hívták életre. Az adók beszedése, a katonai erő számbavétele, a társadalmi-gazdasági ellátás megszervezése és a hatékonyság felmérése minden makroközösség (állam, egyház, hadsereg stb.), de az egyének (például a földbirtokosok) számára komoly feladatot jelentettek a múltban is. A statisztika tehát a széles körű **irányítás és ellenőrzés**, valamint a **társadalmi és tudományos fejlődés** egyik leginkább alkalmazható kelléke, ezért a történeti feldolgozások szinte természetes velejárója a számadatok közlése, azok összehasonlítása, elemzése stb. Például az, hogy egy középkori uradalom mekkora jobbágynépességgel rendelkezett, vagy az adott birtokos mekkora haderőt tudott kiállítani, vagy hogy a Dózsa-féle parasztháborút megelőzően milyen mértékű volt a búzatermés visszaesése, vagy – nagyot ugorva az időben – hogyan viszonyult egymáshoz a kiegyezéskori kormánypárt és ellenzék szavazati aránya, mind-mind a modern történettudomány fontos kérdései, és egyben a statisztikai módszerek jelentőségét igazolják. A különböző történeti korok intézményei (például királyi kancellária, uradalmi tiszttartóság, várispánság, török adóhivatal) eltérő hozzáértéssel és módszerrel összegyűjtött adathalmazokat hoztak létre, amelyek bár nem a modern statisztikai adatképzés eredményeként jöttek létre, alkalmasak lehetnek egy adott történeti jelenség összefüggéseinek a szemléltetésére.

A múlt mérhető, számszerű vagy számszerűsíthető adatainak megismerésével és feldolgozásával a **történeti statisztika** foglalkozik. Feladata két részre bontható. Eredeti értelmezésben azt a tevékenységet jelenti, amikor a **régmúltban készült összeírásokat** felhasználva, azokból adatokat nyerve és adatbázisokat létrehozva, az adatokat statisztikai módszerek segítségével elemezve törekszünk a gazdasági, társadalmi stb. folyamatok megismerésére. Az értelmezés a modern történettudományban kiegészült az **újabb korok hivatalos statisztikai adatképzése által rögzített adatok** elemzésével és azok új szempontú feldolgozásával is.

A történeti forrásként felhasználható számszerű adatok legnagyobb részben a **demográfia**, a **társadalom**, a **gazdaság**, a **politika** (választás és pártok), az oktatás stb. statisztikai megismerését teszik lehetővé, de a történelem más részterületein is felhasználhatók. A megfelelő források kiválasztásával,

3. FORRÁSI MERET

vagy szükség esetén azok kvantitatív átalakításával képezhetők elemezhető adatsorok. Azonban ahhoz, hogy ezek a módszerek alkalmazhatók legyenek, szükséges néhány alapfogalom megismerése.

A történettudomány területén a számszerű vizsgálatok során leginkább a leíró és a következtetési statisztika eljárásait alkalmazzák. A **leíró statisztika** a kvantitatív információk tömör összegzésére szolgál, így körébe tartozik az **adatgyűjtés**, az adatok **ábrázolása** (diagram), **csoportosítása**, **osztályozása**, illetve az egyszerűbb **számítási műveletek** elvégzése és az **eredmények megjelenítése** is. Fontos, hogy az eredmények a vizsgált adatokra, az adott mintára vonatkoznak, nem pedig a teljes sokaságra (populációra). Történelmi példával élve a lokális adatok nem érvényesek a teljes népességre (vagyis Budapest dualizmuskori bűnözési statisztikájából nyert megállapításokat nem lehet alkalmazni az ország egészére).

A **következtetési statisztika** egy jól meghatározott minta felhasználásával hipotéziseket, modelleket és algoritmusokat hoz létre, és ezek segítségével következtet a teljes sokaság jellemzőire. Ahhoz, hogy a következtetések valóban érvényesek legyenek a populáció tényleges állapotára, reprezentatív mintavételre van szükség. Ez azt jelenti, hogy megfelelő számú és tulajdonságokkal rendelkező **minta kiválasztására** kell törekedni, amelyet véletlenszerű mintavétellel érhetnek el. Az ilyen mintavétel célja, hogy a létrejött mintahalmaz leginkább reprezentálja a teljes populációt. A mintavétel, tehát a különféle történelmi forrásokból nyert adatok megfelelő kiválasztása alapvetően meghatározza a minta tulajdonságait, s a következtetések által az adott sokaság, népesség, társadalmi réteg, választóközösség stb. jellemzőit. A történelmi mintákat elemző következtetési statisztika eljárásait a közelmúltig rendszerint nem történészek végezték, hanem statisztikusok vagy szociológusok, mára azonban a felhasználóbarát számítógépes elemzőprogramok segítségével egyre inkább elterjednek a történészek által végzett vizsgálatok is. A történészek akkor alkalmazzák a következtetési statisztikai eljárást, amikor valamilyen **múltbeli összefüggés hiányzó számadatait** szeretnék pótolni. Ebben az esetben a forrásokból nyerhető részleges adatok megbízható módon való **kiegészítése** és a **modellalkotás révén történő becslés** (valószínűsítés) jelenti a feladatot. A történelmi statisztikai modell alkotása azon alapszik, hogy hasonló körülmények között hasonló folyamatok játszódnak le.

154 Az adathalmazon végzett statisztikai eljárások különféle jellemzőket (mutatókat) eredményeznek. A statisztikát alkalmazó történelmi feldolgozásokban

ezek közül leginkább a középértékek kifejezésére alkalmas **helyzetmutatókat**, az **átlagot**, a **mediánt** és a **móduszt** használják. Ezek mindegyikét érdemes kiszámítani, mert csak ebben az esetben alakul ki a statisztikai kép a mintában szereplő adatokról.

Átlag, medián, módusz

Az **átlag** a számtani középértéket, azaz az n darabból álló számok összegének n -ed részét jelenti. Számítása egyszerű, tömör, minden adathalmazból kiszámítható. Hátránya, hogy kiugró értékek esetén az átlag torz lehet, mivel eltér az adatok többségétől.

A **medián** az az érték, amely a sorba rendezett adatokat két egyenlő részre osztja, azaz az n darabból álló számok esetében, ha n páratlan szám, akkor a középső számot, ha n páros szám, akkor pedig a két középső szám számtani közepét jelenti. Abban az esetben, ha az adatsoron belül nincs nagy eltérés, az átlag és a medián sem tér el jelentősen egymástól, ha nagy az adatsoron belüli eltérés, akkor az átlag és a medián jelentősen eltér egymástól. A medián pontosan meghatározható, minden adathalmaz esetében kiszámítható és csak egy van belőle, az értéke pedig független a szélső értékektől, kiugró értékek esetén jobban jellemzi a vizsgált sokaságot, mint a számtani átlag. A teljes sokaságra nézve azonban kevésbé alkalmazható, mint az átlag.

A **módusz** a minta leggyakrabban előforduló értéke vagy értékei. Nem befolyásolják a kiugró értékek, de több azonos gyakoriságú változó esetén akár több módusz is lehet.

A mintában szereplő értékek fontos jellemzőjét adják a szórási mutatók, amelyek közül a szórás és a terjedelem használata a leginkább elterjedt a történeti statisztikában. A **szórás** a minta átlagától való eltérést mutatja. Alacsony szórás esetén az átlag és a szórás közelít egymáshoz, magas szórás esetén pedig az eltérés jelentős. A **terjedelem** a mintában szereplő legna-

3. FORRÁISMERET

gyobb és legkisebb elem különbsége. Az érték minél kisebb, annál jobban jellemzi a mintát.

A statisztikai eljárások eredményeinek a meghatározásán túl szükség lehet az eredmények hatásos szemléltetésére is. A legelterjedtebb ábrázolási forma a számok **táblázatba** rendezése. A másik sokszor alkalmazott forma a **kördiagram**, ami a változók gyakoriságát százalékos eloszlás segítségével mutatja meg. Számos esetben alkalmazzák az **oszlopdiagramot** is, ami a változók gyakoriságát egymáshoz viszonyítva ábrázolja. Ennek egyik variációja a **hisztogram**, ami a változók értékeinek eloszlását koordináta-rendszerbe rendezi. A **szalag- vagy sávdigramot** a klasszikus oszlopdiagram X és Y tengelyeinek felcserélése jelenti, és vízszintes elrendezés jellemzi. A **korfa** a szalagdiagram speciális alkalmazása, amely két szalagdiagram összeillesztésével nyerhető. A **vonaldiagramot** pedig az idősorok adatainak koordináta-rendszerben való ábrázolására használják.

A történeti statisztikát felhasználó kutatásokat három csoportra bonthatjuk. Az első csoportot a **levéltárosok** (☛ **2.7. alfejezet**), a másodikat a **statisztikusok**, a harmadikat pedig a **történészek** alkotják. A levéltárosok kutatásaiban az alapvető kiindulópontot a forrás (adóösszeírás, anyakönyvek, urbáriumok stb.) mint adathalmaz jelenti, amelynek általában részletes szerkezeti és tartalmi elemzésén van a hangsúly, a történeti feldolgozás irányai csak másodsorban szerepelnek az egyes írásokban. A statisztikusok leginkább a matematikai, manapság inkább informatikai eszközökkel elemezhető nagyszámú adathalmazokat (például népszámlálási adatok, anyakönyvek,) dolgozzák fel és idősoros trendeket állapítanak meg, illetve modelleket alkotnak. Ebben az esetben a fő hangsúly a módszertanon van. A történészek rendszerint a vizsgált tematika irányából közelítenek a feldolgozáshoz és a konkrét jelenségek történeti folyamatokba illesztésére, szintetizálásra törek-szenek. Talán a leginkább népszerűek a konkrét **régió-, vármegye- és város-történettel** (városfejlődés, urbanizáció) kapcsolatos statisztikai kutatásokat tömörítő helytörténeti vizsgálatok, de a számszerű adatok megkerülhetetlenek a **demográfiai tendenciák** (népmozgalmak, népességfejlődés stb.), a **gazdaságtörténet**, illetve más **társadalmi jelenségek** (például bűnözés és más devianciák) elemzésében, s a politikai tárgyú kutatásokban is (például választástörténet, prozopográfia ☛ **2.6. alfejezet**).

Példák a statisztikai forrásokhoz

15–19. századi dikális összeírások. A dika nevű állami adó beszedését vármegyei vagy járási szintű (leltárszerű) birtokösszeírás előzte meg, ahol feltüntették a falvak és a földbirtokosok nevét, a lakott és lakatlan porták számát, az adófizető porták számát és nagyságát, a jobbágyok, zsellérek stb. számát, olykor pedig nevét is. Az adófizetés tényét rovásbotokra (*dica*) vésték fel. Ilyen források a levéltárakban találhatók, bizonyos részük már digitalizálva is elérhető (☛ **4.5. alfejezet**).

Dézsmajegyzék (decima). Az egyházi tized befizetéséről készült lajstromszerű összeírás. A dézsmafizető falvak és mezővárosok esetében általában összeírták a falvak nevét, a befizető nevét, a teljes termény- és állatállományt és a tized mennyiségét. A tizedet alapesetben a püspök szedte be, ekkor a jegyzék az egyházi levéltárba került. Más esetben a helyi földesúr szedte be, vagy a kamara, így a jegyzék a magánlevéltárakban vagy a kamarai levéltárban található.

Urbáriumok és birtokösszeírások. A 14. századtól 1848-ig szabályozták a jobbágy–földesúr közötti viszonyt. Az urbárium a középkorban a földesúr és a jobbágy jogait és kötelezettségeit szabályozta, majd 1767 után konkrétan rögzítette a jobbágyok terheit (pénz, robot) és a jobbágy rendelkezésére álló föld méretét. A 18. századi részletes urbáriumok kitérnek az uradalom ingó, ingatlan, személyi stb. tartozékaira is. Ezek között értjük a jobbágytelkeket, az azon lakó jobbágyok és libertinusok, valamint családtagjaik adatainak rögzítését, a személyek szolgáltatásait, az állatállományt, a terményeket, valamint a falu közösségi tulajdonban lévő részeinek a felsorolását. Az adózás szempontjából csoportosította a termőterületeket (szántó, szőlő, kert stb.), és feljegyezte a település utcáit és egyéb helyneveit, fontosabb épületeit és leltárait is.

Népösszeírások, korai népszámlálások. A népösszeírások a társadalomstatisztikai források közé tartoznak. Főleg a be-

telepítések adatainak rögzítése miatt Mária Terézia uralkodása idején többször is sor került területi jellegű népszámlálásokra. A korszak közigazgatása a különleges státusban lévő népcsoportokat (zsidókat, cigányokat, görögöket, örményeket, jászokat stb.) is nyilvántartotta. Az első országos népszámlálást II. József rendelte el 1784-ben, ez kitért a házak, a birtokok (lakott és lakatlan területek, külterületek stb.) és a paraszti és nemesi lakónépesség összeírására is. Ezt a népszámlálást az állami és katonai adminisztráció közösen végezte, célja pedig nem elsősorban adóösszeírás, hanem a hadra fogható népesség számának a megállapítása volt. A 19. század első felében lezajlott népszámlálások (az utolsó 1828-ban volt) visszatértek az adózó népesség összeírásának szándékára, egységgé a családokat tartották számon, a lakosságot foglalkozás és katonai szempontok szerint írták össze, ugyanakkor kitértek a felekezeti hovatartozás és az életkor rögzítésére, valamint feljegyezték a távollévők adatait is.

Modern népszámlálások. Az 1869. évi első népszámláláskor még a korábbi népszámlálások elvét követték, így (lakásokra, vallásra és foglalkozásra kitérve) családonkénti/háztartásonkénti rögzítés történt. Az 1880-as népszámlálástól kezdve az adatfelvételt központilag szervezték és számlálókörzeteket alakítottak ki, az adatfelvétel pedig egyénenként zajlott. 1910-től vettek fel adatot az iskolázottságról, a gyerekek számáról, a személy anyanyelvéről, a beszélt nyelvekről stb. és a választókorú népesség számára külön kérdéssorokat vezettek be. A magyarországi népszámlálások (néhány külföldi népszámlálás adataival kiegészülve) megtalálhatók a **Hungaricana Népszámlálási Digitális Adattárában**.

Anyakönyvek. Egy adott korszak társadalmának vizsgálatakor nagy segítségünkre lehetnek az anyakönyvek, ugyanis a 16. századtól vezetett egyházi anyakönyvek társadalmi állástól függetlenül a teljes felekezeti népesség rögzítésére törekedtek. A 19. század végéig az anyakönyveket a különböző egyházak helyi intézményei (plébániák, parókiák stb.) vezették évkönyvi módszerrel, ezekben tüntetve fel a születéshez, halálához, házasságkötéshez és egyházi esemé-

nyekhez (első áldozás, bérmlás, konfirmáció stb.) kapcsolódó adatokat. Az egyházi anyakönyvek eltérő színvonalúak és szerkezetűek. Az állami anyakönyvezést 1895-től rendelték el, az adatok nyilvántartása (születés, halálozás, házasságkötés) ezt követően is helyi szinten és évkönyvi rendszerben folytatódott. Ilyen források a vármegyei, a városi és az egyházi levéltárakban találhatók.

Virilisjegyzékek. Az elitkutatáshoz és elsősorban a dualizmus kori társadalmi hálózatok kutatásához felhasználható forráshalmaz. Egy település legnagyobb adófizetőinek listáját tartalmazza, amelyet a helyi adminisztráció készít el évente. A jegyzék rögzíti a neveket és az adótétel összegét.

Választói névjegyzékek. Az 1848-at követő (népképviseleti) országgyűlések képviselő-választásain a választói névjegyzékben szereplő személyek vehettek részt. A jegyzékek választókerületenként és településenként készültek, és a hatályos törvények szabta keretek között, a megfelelő nemű és kort betöltött, előírt vagyoni- vagy adócenzussal és képzettséggel, foglalkozással rendelkezők adatait rögzítették. Az 1920. és 1939. évi választások alkalmával a választói névjegyzék a politikai értelemben vett általános választójog alapján készült. E névjegyzékek alapján főként választási statisztikák készíthetők, de feldolgozhatók adózás- és foglalkozás-, vagy életmódtörténeti szempontok alapján is.

További fontos statisztikai adattárak. A 19. és 20. századi magyar történelemkutatásokhoz ma már nélkülözhetetlenek azok a számsorok, amiket az **Arcanum Digitális Tudománytár** tartalmaz. Ezek közül külön kiemelendő a magyar minisztertanácsok **1898 és 1941 között kiadott kormányjelentései és statisztikai évkönyvei**, amelyek az ország általános statisztikai leírását tükrözik. Ugyanitt található (ugyan töredékesen) az 1900 és 1932 közötti időszakra vonatkozó **Magyar Statisztikai Évkönyvek** is, de külön figyelmet érdemelnek a **Budapesti Statisztikai Közlemények** 1871 és 1943 közötti kiadványai is. Ebben olyan statisztikai kimutatások szerepelnek, amelyek például – a teljesség igénye nélkül – a budapesti népességre, gazdaságra, építkezésekre, iskolák-

ra, közlekedésre, kriminalitásra, egészségügyi viszonyokra, árak és bérek alakulására vonatkoznak. De nemcsak a főváros statisztikai tendenciáira találhatók itt fontos források, hanem például magyar városok szociálpolitikai tevékenységére is. Továbbá érdemes lehet kutatni a **(Magyar) Statisztikai Szemle 1923 és 2023 közötti archívumában** is.

A statisztikai számsorok esetében is fontos tisztában lenni néhány módszertani problémával. Az egyik ilyen abból ered, hogy gyakran **hatalmas forrás- és adatmennyiséggel** kell a kutatónak dolgoznia, ami erős összpontosítást igényel. Továbbá szem előtt kell tartani azt, hogy **minden statisztikai adat** – ahogy bármelyik másik forrás – nem önmagában létezik, hanem **szellemi tevékenység eredményeként** jön létre. Ez azért fontos, mert bár azt szokták mondani, hogy a „számok nem hazudnak”, de a különböző adatsorok összeállításánál előfordulhatnak **hibák**, vagy **szubjektív szelekció** és **tudatos torzítás** is. Ezért – amennyiben ismert – vizsgálni kell a statisztikai forrás összeállítóját, amiből következtetni lehet, hogy mit vett figyelembe az adatsora összeállítása során és mit nem, illetve miért tehette így. Azt is figyelembe kell venni, hogy az **adatsorok értelmezése** szintén eltérő lehet (a számsorok gyakran nem egyértelműek, a különböző megközelítések eltérő következtetésekhez vezethetnek).

Azt sem szabad elfelejteni, hogy a társadalmi, politikai, gazdasági körülmények változásai miatt a különböző időszakokban készült, de azonos témáról „szóló” **statisztikai adatfelvételek módszerei**, szempontrendszerei is különbözőek lehetnek (sőt, ezek akár évről évre változhatnak). Például egy hosszú idősoros egészségügyi statisztikában a rákhalandóság megállapítása félrevezető lehet, mert jelentősen fejlődtek az orvosdiagnosztikai és a kezelési lehetőségek; vagy egy választástörténet számszerű vizsgálatában figyelembe kell venni a választójogi törvények alakulását (például az életkori vagy más cenzusokat, a választóközetek meghatározását, kiket zárnak ki a jogszabályok a választásra jogosultak köréből stb.). Végül érdemes azt is hangsúlyozni, hogy a mennyiségi mutatók vizsgálata során **elvész az egyediség és a „milyenség”**, vagyis a számok önmagukban nem alkalmasak a komplex értelmezésre, és a kvantitatív elemzés akkor igazán célravezető, ha kvalitatív (minőségi) vizsgálattal párosul narratív források (sajtó, egodokumentumok stb.) segítségével.

3.6. Levéltári források

Ahogy már korábban említettük (☛ **2.7. alfejezet**), a levéltárak a **maradandó értékű iratok** gyűjtőhelyei. Ezek a források a múlt megismeréséhez és megértéséhez nélkülözhetetlen adatokat tartalmazó kordokumentumok. Ahhoz, hogy ezeket szemügyre vehessük és bemutathassuk kutatásuk sajátos vonásait, előbb tudnunk kell, hogy hol is találhatóak. Anélkül, hogy részletesen ismertetnénk a levéltárak kialakulásának történetét, érdemes áttekintenünk, hogy ma Magyarországon milyen típusú levéltárak működnek, és hogy azok milyen iratokat őriznek. Erre azért van szükség, mert a kutatónak tisztában kell lennie azzal, hogy a témájához mely levéltárban érdemes források után nyomoznia.

A magyarországi levéltárak egyik típusa a **közlevéltár**, ami lehet általános levéltár, állami fenntartású szaklevéltár, valamely települési önkormányzat, köztisztviselő, közalapítvány, illetve egyéb közfeladatot ellátó szerv levéltára. Mindezek közös vonása, hogy közfeladatot ellátó szerv(ek) iratanyagát (is) őrzik, de nem kizárólagosan, hiszen az általános levéltárak raktáraiban természetes személyek, családok, illetve nem közfeladatot ellátó szervek iratai is megtalálhatók.

A közlevéltárakon belül az **általános levéltárak** képezik a legnagyobb csoportot. Idesoroljuk a Magyar Országos Levéltárat és a vármegyei levéltárakat, amelyek 2012 óta alkotják az állami fenntartású **Magyar Nemzeti Levéltár hálózatát**, amely ma a legnagyobb közgyűjtemény Magyarországon. Az Országos Levéltár őrzi az államigazgatás legfelsőbb szerveinek (például a köztársasági elnök és hivatala, az Országgyűlés, a miniszterelnök és hivatala, a minisztériumok, az Alkotmánybíróság stb.), valamint ezek irányítása alatt állt vagy álló állami vagy gazdasági szervek iratanyagát, a rendvédelmi szervekét, továbbá minden, saját levéltárral nem rendelkező országos köztisztviselő vagy közalapítvány levéltári iratait. A **vármegyei levéltárak** illetékségi gyűjtőkörébe tartozik az adott megye területén működött vagy jelenleg is működő közfeladatot ellátó szerv iratanyaga, illetve tág értelemben minden olyan levéltári anyag, amely nem tartozik más levéltár illetékségi körébe. Érdemes megemlíteni, hogy a trianoni határok meghúzása után az elcsatolt területek iratanyagának nagyobb része az egykori vármegye központjának levéltárában maradt. Ez bizonyos megyék esetében számunkra kedvezően alakult (például Zemplén, Nógrád, Moson), míg másoknál sajnos

nem (például Abaúj, Bács-Bodrog). Az iratok elhelyezésén a későbbi iratcsere-egyezmények is tovább módosítottak.

Ugyancsak a közlevéltárak közé tartoznak a **városi levéltárak**, amelyeket a települési önkormányzatok tartanak fenn. Jelenleg négy plusz egy városi levéltár működik az országban: **Győr, Székesfehérvár, Tatabánya, Vác** levéltára, illetve plusz egyként **Budapest Főváros Levéltára**, amely méretei okán emelkedik ki a többi közül, valamint amiatt, hogy azt a fővárosi önkormányzat tartja fenn. Így tehát, ha a kutatót ezen városok iratanyaga érdekli, érdemes tisztában lennie azzal, hogy azokat nem a vármegyei levéltárakban, hanem egy különálló intézményben találja. Ha pedig az említett városok és a megye közötti kapcsolat vizsgálata érdekli, akkor mind a városi, mind pedig a vármegyei levéltárakban kutakodnia kell.

A **szaklevéltárak** annyiban különböznek az általános levéltáraktól, hogy gyűjtőköriük tematikailag behatárolt, azaz többnyire egy bizonyos szerv, illetve annak a felügyelete vagy irányítása alatt álló szervezetek iratanyagának gyűjtésére és őrzésére specializálódtak. Ilyen szaklevéltár például a **Hadtörténeti Levéltár**, amelynek illetékességi köre kiterjed a Honvédelmi Minisztérium (HM) és a HM Honvéd Vezérkar iratanyagára, valamint ezek közvetlen felügyelete és irányítása alá tartozó katonai szervezetek, továbbá mindezek jogelődjeinek működése során keletkezett történeti értékű dokumentumokra. Ezenkívül gyűjti a magyar hadtörténelemmel kapcsolatos maradandó értékű magániratokat is. A **Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár** illetékességi köre a mindenkori környezetvédelemért és vízgazdálkodásért felelős miniszter felügyelete alá tartozó szervekre terjed ki, de eredetileg az Országos Vízügyi Hivatal, a vízügyi ágazat államigazgatási szerveinek, intézeteinek, vállalatainak működése során keletkezett és a jövőben keletkező történeti ügyviteli értékű iratai őrzésére, feldolgozására és kezelésére hozták létre 1977-ben. Az **Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára** a szocialista rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárására jött létre 2003-ban a Történeti Hivatal jogutódjaként. Illetékessége kiterjed azokra az iratokra és adatokra, amelyek 1944. december 21. és 1990. február 14. között az állambiztonsági tevékenységet végző magyar állami szervek működésével összefüggésben keletkeztek. A **VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár** 2015-ben jött létre azzal a céllal, hogy őrizze és kezelje a rendszerváltozáshoz kapcsolódó és az azt követően folyamatosan működő kárpótlási hatóságoknál keletkezett több mint 13 000 iratfolyóméternyi iratanyagot. A szaklevéltárak egy sajátos csoportját képezik a **felsőoktatási levéltárak**, melyeket többnyire a jelentős múlttal ren-

delkező egyetemek hoztak létre történetük, működésük, jelentősebb oktatóik iratanyagának megőrzésére. Bár nem egyetemi, de intézményi szaklevéltárnak számít a **Semmelweis Orvostörténeti Levéltár**, amely a magyar orvoslás és egészségügy írásos emlékeit gyűjti. Végül meg kell említeni az egyetlen köztestületi levéltárat, a **Magyar Tudományos Akadémia Levéltárát**, amely az Akadémia központi testületi és hivatali szerveinek iratait őrzi.

A közlevéltárak mellett a második nagyobb csoportot a **nyilvános magánlevéltárak** jelentik. A nyilvános magánlevéltár olyan intézmény, amely a természetes személyek, valamint a nem közfeladatot ellátó szervek marandó értékű iratait őrzi. Közülük a legismertebbek az **egyházi levéltárak**, amelyekben a legrégebbi irataink egy jelentős része található, köszönhetően a korai magyar írásbeliség szakrális jellegének. Az egyházi levéltárak felekezeti szerint különülnek el, de az általános levéltárakkal szemben nem az állami közigazgatás területi felosztását követik, hanem értelemszerűen az egyházi kerületek/egyházmegyék szerint rendeződnek. A legnagyobb egyházi levéltári hálózatot a **Római Katolikus Egyház** tartja fenn az egykori érseki és püspöki székhelyeken működő érseki és püspöki levéltárakkal, amelyek időközben egyesültek a helybeli főkapitáni és kapitáni levéltárakkal. Az ország legjelentősebb római katolikus levéltára az Esztergomi Prímási Levéltár, amely nemcsak a mai főegyházmegye, hanem a mai Nyugat-Szlovákia területére vonatkozóan is őríz számos érdekes és értékes dokumentumot. Érseki és főkapitáni levéltár található Kalocsán, Egerben és Veszprémben; püspöki és székeskapitáni levéltár pedig Győrött, Pécsen, Szegeden, Vácott, Szombathelyen, Székesfehérváron és Debrecenben. A Görögkatolikus Püspöki Levéltár a hajdúdorogi egyházmegye központjában, Nyíregyházán működik. A katolikus levéltárak másik csoportját a szerzetesrendek tartják fenn.

A protestáns egyházak közül a **Magyarországi Református Egyház** a mai Magyarország területén hét levéltárat működtet: a négy nagy múltú egyházkerület levéltárait Debrecenben (Tiszántúli), Sárospatakon (Tiszáninneni), Pápan (Dunántúli) és Budapesten (Dunamelléki), a Református Zsinati Levéltárat szintén Budapesten, illetve két egyházmegyei levéltárat Pécsen és Kecskeméten. A határon túli magyar református egyházkerületek is rendelkeznek levéltárral a szomszédos országokban.

A **Magyarországi Evangélikus Egyház** központi archívuma Budapesten található (Evangélikus Országos Levéltár), de emellett gyülekezeti levéltárak működnek Békéscsabán, Szarvason, Orosházán, Nyíregyházán, Sopronban és Győrött.

3. FORRÁSIMERET

A kisebb felekezetek között meg kell említenünk a **Magyar Zsidó Levéltárat** (Budapest), a **Magyarországi Unitárius Egyház Levéltárát** (Budapest), a **Baptista Levéltárat** (Budapest), a **Román Ortodox Levéltárat** (Gyula) és a **Szerb Ortodox Levéltárat** (Szentendre).

A nyilvános magánlevéltárak közé tartoznak még az alapítványok és társadalmi szervezetek archívumai is, mint például a **Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár**, amelyet a Politikatörténeti Intézet és Alapítvány tart fenn.

A levéltárakban őrzött források kutathatóságát három tényező befolyásolja: az irat keletkezési ideje, a benne szereplő adatok jellege, valamint a fizikai állapot. Azt, hogy mely levéltárban lévő iratok kutathatók, vagy nem kutathatók, első körben **az irat keletkezési ideje** szabja meg. Ugyanis a levéltári törvény szerint az 1990. május 2. előtt keletkezett, személyes adatokat nem tartalmazó és nem minősített iratok bárki számára kutathatók. Az ezen időpont után keletkezett iratok esetében a keletkezés idejétől számított 30 év letelte után van lehetőség a kutatásra. Amennyiben az iratképző engedélyezi a hozzáférést, úgy a határidő lejárta előtt is kutathatóvá válhat az iratanyag.

A következő szűrő, amely korlátozhatja az irathoz való hozzáférést, az a dokumentumban lévő **adatok jellege**. Ugyanis ha az irat **személyes, különleges** vagy **minősített adatokat** tartalmaz, úgy a kutathatóság védelmi időhöz kötött. Személyes vagy különleges adatot tartalmazó levéltári anyag az érintett halálát követő 30 év letelte után válik bárki számára kutathatóvá. Az érintett alatt az iratban szereplő valamennyi személyt kell érteni, tehát ha például egy hagyatéki iratban szerepelnek az elhunyt gyermekei mint örökösök, akkor meg kell bizonyosodni arról, hogy az ő haláluktól is eltelt a 30 év. Amennyiben ez nem kivitelezhető, vagy az örökösök még életben vannak, akkor kizárólag az ő adataik kitakarásával (anonimizálásával) adható ki az irat a kutatónak. Az anonimizálás költsége ilyenkor a kutatót terheli. Abban az esetben, ha az irat csak egyetlen személy adatait tartalmazza, de nem ismert a halálozásának ideje, akkor a születésétől számított 90 év után válik kutathatóvá az irat. Ha a születési ideje sem ismert, akkor az irat keletkezésétől számított 60 év a mérvadó. Ez a szabály lényegében a 20. századi levéltári anyag esetében releváns, hiszen az ennél régebbi iratoknál mindhárom kritérium teljesül. A levéltár azonban két esetben engedélyezheti az iratok kutatását a védelmi idő lejárta előtt is: egyrészt akkor, ha az érintett személy, vagy elhalálozása esetén annak leszármazottja hozzájárul

a kutatáshoz, másrészt akkor, ha a kutatás tudományos jellegű. Az utóbbi némi magyarázatra szorul. A levéltár abban az esetben tekinti a kutatást tudományosnak, ha a kutató a kérelméhez csatolja annak **a rendeltetésszerűen tudományos kutatást végző, közfeladatot ellátó szervnek a támogató nyilatkozatát**, amelyet a kutató által hozzá előzetesen benyújtott kutatási terv alapján ítélt meg.

Minősített adatokat tartalmazó iratok kutatása kizárólag a minősítést végző szerv engedélyezésével lehetséges, már csak azért is, mert az ilyen bizalmas vagy titkos iratok általában az adott szerv irattárában találhatók, a levéltárak csak különleges esetekben veszik át a még minősítés alatt álló iratokat. A minősítés érvényességi ideje a 2009. évi CLV. törvény értelmében „Szigorúan titkos!” és „Titkos!” minősítési szintű adat esetében legfeljebb 30 év, „Bizalmas!” minősítési szintű adat esetében legfeljebb 20 év, „Korlátozott terjesztésű!” minősítési szintű adat esetén legfeljebb 10 év lehet. Indokolt esetben az érvényességi idő egy alkalommal meghosszabbítható.

Végül az **irat fizikai állapota** is korlátozhatja a hozzáférést, mivel állományvédelmi szempontok miatt a levéltár megtagadhatja annak fizikai formában történő kutatását. Amennyiben létezik az iratról digitális felvétel, akkor azt a kutató számára hozzáférhetővé teheti.

Ha a kutató sikerrel vette ezeket az akadályokat, és kézhez kapta a kutatni kívánt iratot, érdemes néhány dolgot szem előtt tartania. Arra sajnos nincs lehetőség, hogy minden egyes irattípus kutatásának módszertani sajátosságait sorra vegyük, ezért csupán arra térünk ki részletesebben, hogy a különböző formákban megjelenő iratok kutatásánál mire kell leginkább figyelni. A Magyar Nemzeti Levéltár egységes kutatási szabályzatban határozza meg, hogy a különböző típusú iratokból (szálas irat, kötet, csomó, doboz, oklevél, térkép, mikrofilm) egyszerre hány darabot kérhet ki a kutató. Ennek pontos számáról érdemes a kutatás megkezdése előtt az intézmény honlapján tájékozódni. Ez a fajta felosztás egyszerre utal az irat típusára (oklevél, térkép) és tárolási egységére (kötet, csomó, doboz, mikrofilm).

Szálas irat minden olyan dokumentum, amelynek lapjai nincsenek egybekötve, és amely egyedi azonosítóval, levéltári jelzettel rendelkezik. Terjedelme az egyetlen darab irattól egészen a több száz iratot magába foglaló aktáig változhat. Tágabb értelemben az oklevelek, térképek is szálas iratok, hiszen egyetlen, egyedi azonosítóval ellátott egységet képeznek a levéltári rendszerben. A két keményebb fedél között összefogott és összekötött szálas iratok kötegét **csomónak** hívják. A csomónyi méretű szálas iratokból álta-

3. FORRÁSIMERET

lában jelentősen kevesebb kérhető ki egyszerre, mint a néhánylapos aktákból. Amennyiben a szálas irat több lapból áll, akkor vagy oldal- (**pagina**), vagy lapszámokkal (**folio**) kell előzetesen ellátni, emiatt kutatásra való előkészítésük több időt vehet igénybe, mint a már oldalszámokkal/lapszámokkal korábban ellátott iratoké, vagy a köteteké. A sorszámozásra azért van szükség, hogy a lapok ne keveredjenek össze egy-egy aktán belül, vagy más akták anyagával. Az iratok sorrendjét ugyanis tilos megbontani, ez a levéltári látóegység egy évre történő felfüggesztésével járhat. Ezért mindig ügyelni kell az iratokban szereplő lapok sorrendjének megtartására! Különösen óvatosan kell bánni az ún. **fraktúrba hajtott iratokkal**, mert itt az oldalak sorrendje sokszor nem a logikának megfelelően halad.

A szálas iratok kikérése a konkrét **levéltári jelzet** alapján történik. Amennyiben ez nem ismert, úgy érdemes előzetesen áttekinteni az iratanyaghoz kapcsolódó iktató-, mutató- és sorkönyveket. Ha az iratanyaghoz nem tartoznak ilyen segédkönyvek, és utólagos mutató sem készült hozzá, akkor lehetőség van a teljes doboz kikérésére és átnézésére. A **doboz** előkészítése azonban sok időt vehet igénybe, hiszen a benne lévő valamennyi iratot a keveredés elkerülése érdekében oldal- vagy lapszámozni kell, mielőtt a kutatóhoz kerül. Ugyanis a sorrend megtartása a dobozban lévő iratokra is érvényes. Egy-egy dobozon belül az iratok évenként, majd **iktatószámuk** alapján növekvő sorrendben vannak elhelyezve. Amennyiben az iratokat **tételszámmal** is ellátták, úgy előbb tételszámonként, majd azon belül iktatószámonként követik egymást az iratok ugyancsak növekvő sorrendben.

Kötetek esetében általában nem áll fenn az összekeveredés veszélye, mivel az összefűzött lapok sokszor eredetileg is el vannak látva oldalszámmal. Kutatásra történő előkészítésük ezért többnyire kevesebb időt vesz igénybe, mint a szálas iratoké. A vastagabb kötetek gerince lapozáskor könnyebben megtörik, ezért érdemes kérni a kutatószolgálatos kollégától speciális alátámasztást biztosító szivacsot.

A levéltári iratanyagon belül a **térképek** nemcsak rendszertanilag, hanem fizikálisan is el vannak különítve a többi irattól, ami azt jelenti, hogy egyrészt különálló fondban, másrészt speciális tárolókban vannak elhelyezve. A hozzájuk kapcsolódó, eredeti iratanyagból való kiemelésük méretük miatt szükséges, ugyanis állagukat lehetetlen lenne megővni a többi iratnak megfelelő, ám a térképeknek túlságosan kicsi szabványméretű dobozokban. Méretük és sérülékenységük miatt a térképek jelentős részét nagy méretű szkennerek segítségével digitalizálták már. A levéltárak többségében részletes, darab-

szintű tematikus segédlet segíti a kutatásukat, amely tartalmazza a térképek címét, készítőjének nevét, a készítés idejét, az ábrázolt természeti és épített környezeti elemeket, a méretarányt és az irat fizikai tulajdonságait (méret, színezettség, fizikai állapot). Egyes térképeket jelmagyarázattal is elláttak, amely megkönnyíti az olvasásukat, másoknál viszont érdemes előzetesen tájékozódni, hogy a különféle jelzések milyen objektumoknak vagy művelési formáknak felelnek meg.

A levéltárakban lehetőség van az iratok **mikrofilmen** történő kutatására is mikrofilmolvasó gépek segítségével, amelyek általában egy különálló, elsötétített teremben találhatóak. A mikrofilmekre többnyire olyan iratokat rögzítettek, amelyeket értékük (például oklevelek esetében) vagy gyakori használatuk miatt (például az anyakönyvek esetében) indokolt volt adathordozón rögzíteni. De mikrofilmre került azon iratok jelentős része is, amelyek eredeti példányát ma már külföldi levéltárak őrzik (hungarikagyűjtemény). A mikrofilmek kutatása fokozott figyelmet igényel, mivel a film rendkívül érzékeny anyag. A tekercset kizárólag pamutkesztyűben szabad kézbevenni, nehogy az ujjlenyomat beleégjen a filmbe. Arra is ügyelni kell, hogy ne karcolódjon, ne szakadjon el a film a gépbe történő befűzéskor, illetve kivételkor. Éppen e fokozott sérülékenysége miatt egyre több mikrofilm érhető el ma már digitálisan is helyben, a levéltári gépeken, vagy az online adatbázisokban.

Végezetül szót kell ejtenünk magáról az **iraton lévő írásról** is, amely meghatározza, hogy a kutatónak milyen ismeretekkel és jártassággal kell rendelkeznie a kutatáshoz. Érdemes előzetesen tájékozódni arról, hogy a kutatni kívánt téma vagy korszak általában milyen nyelvű iratanyagot tartalmaz. A 20. század és a dualizmus korszakának iratai túlnyomó részben magyar nyelvűek, de már a dualizmusban is előfordulnak német nyelven, gótbetűs írással készült dokumentumok (például a közös minisztériumokhoz tartozó szervek esetében), vagy szlovák, szerb, román, horvát stb. nyelvűek a nemzetiségi területeken. Ahogy pedig haladunk visszafelé az időben, úgy lesz egyre elterjedtebb a latin, illetve a latinnal kevert magyar nyelvű írásmód. Fontos, hogy a kutató felkészüljön arra, hogy a 20. század előtti iratok (sőt a 20. századi iratok egy része is) kézirásos, hol jobban, hol kevésbé olvasható formában, gyakori rövidítésekkel. Gépelt iratokkal mindössze a 19. század utolsó negyedétől találkozhatunk. Egy-egy szó kiolvasásában és értelmezésében a levéltárosok szívesen segítenek, de teljes szövegek elolvasása és fordítása nem várható el tőlük.

Szemponatok a levéltári dokumentumok elemzéséhez

A forrás típusának azonosítása, jellegének, eredetének és hitelességének megállapítása. Fontos a levéltári dokumentum típusának felismerése (levél, oklevél, kiváltságlevél, távirat, bírósági irat stb.), mivel ez befolyásolhatja az elemzés módját és az abból levonható következtetéseket. Össze kell gyűjteni a külső, formai jegyeket (kéz- vagy gépirat, nyomtatvány, egy vagy több embertől származik, vannak-e rajta pecsétek, bélyegzők vagy más hitelesítő jegyek, például aláírás). Meg kell vizsgálni, hogy ki készítette a dokumentumot, mikor, hol és milyen célból, továbbá milyen körülmények között készült, esetleg kinek szól, és keresni kell az esetleges manipuláció vagy torzítás külső és belső jeleit.

A forrás tartalmának, formájának, nyelvének és stílusának vizsgálata. Azonosítani kell, hogy miről szól a forrás (érdemes egy-két mondatban összefoglalni a tartalmát), mi a célja és a funkciója. A dokumentumokban található kulcsszavak, kifejezések és témák összegyűjtése segíthet az adott időszak vagy események jellemzőinek, valamint az emberek gondolkodásának és tevékenységének megvilágításában. Érdemes a jellemző szövegrészek kimásolása is az idézés (☛ 5.7. alfejezet), illetve az érvelés alátámasztása (☛ 5.5. alfejezet) érdekében (a megfelelő levéltári jelzet feltüntetésével).

A forrás szövegének értelmezése, összehasonlítása más forrásokkal, kontextusba helyezés. A levéltári források mindig összekapcsolhatók más dokumentumokkal vagy történelmi eseményekkel (☛ 2.1. alfejezet). Érdemes keresni az összefüggéseket és kapcsolatokat a dokumentumok között, hogy teljesebb képet lehessen alkotni a vizsgált témáról vagy időszakról. Továbbá fontos a keletkezési időszak sajátosságainak (normák, mentalitás, gondolkodásmód) azonosítása.

A forrás által közvetített információk kiértékelése, kritikai ellenőrzése, következtetések levonása, interpretálás. Forráskritika alkalmazása más forrásokkal való összevetéssel (☛ 3.2. alfejezet), továbbá annak rögzítése, hogy milyen új információkkal szolgált a dokumentum.

3.7. Oral history interjúk

A modern történettudományban egyre többen alkalmazzák az interjúkészítés módszerét, illetve használják a már elkészült oral history interjúkat. Ennek a forrástípusnak különösen a modern kori történelem kutatása során van relevanciája, és főleg a hiányzó adatok pótlásában, illetve az egyedi szituációk rögzítésében nyújthat segítséget. A módszer lényege az, hogy **irányított** vagy **spontán interjúk** során az interjúalany(ok) által **elbeszélt visszaemlékezéseket** rögzíti a kutató, majd ez(eke)t beépíti a vizsgálódásaiba. A módszer nemcsak történészeknek hasznos, illetve hiánypótló, hanem olyan tudományterületek számára is, amelyek sajátos társadalmi helyzetű csoportokat vizsgálnak, mint például a pszichológia, szociológia, néprajz, antropológia vagy akár a nyelvészet is.

Az oral history, vagyis az „**elbeszélt történelem**” egy közelebbi, néhány emberöltőn belüli időszak egy „szeletét” mutatja be az interjúalany szemszögén keresztül. Előnye abban van, hogy egy interjú során olyan információk birtokába juthat a kutató, amelyek segítik a kultúra, a mentalitás, az életvitel és az egyéni tapasztalatok, vagyis a történelem személyes, „alulnézeti” és „megélt” aspektusainak megismerését. Ilyen szempontból az oral history közel áll az egodokumentumokhoz (☛ **3.4. alfejezet**), de jellemzően olyan társadalmi csoportok vizsgálatára használják, amelyek kevésbé kutatottak vagy ismertek a történészek számára.

Az interjúkészítés módszerét először az Amerikai Egyesült Államokban alkalmazták. John G. Nicolay és William Herndon Abraham Lincoln halála után több interjút is készített az amerikai elnök kortársaival. A később keletkezett oral history vizsgálatok középpontjába már inkább a várost helyezték, aminek hatására egyre több, az **alsóbb társadalmi rétegek**hez tartozó városlakót próbáltak megszólaltatni, de a világgazdasági válság következtében munka nélkül maradt emberekkel is készült számos interjú. A módszer intézményesülése az 1940-es években történt meg, amikor is Allan Nevis, a Columbia Egyetem történésze Grover Cleveland elnök biográfiájának elkészítéséhez interjúkat is felhasznált. Azonban az oral history csak húsz évvel később terjedt el jelentősebben szintén a Columbia Egyetem egyik professzorának, George McAnenynek köszönhetően. Ekkoriban elsősorban csak az elit vizsgálatára alkalmazták (például üzletemberek, politikusok, sportolók, művészek), majd

3. FORRÁISMERET

idővel a társadalom marginalizált területén lévők is középpontba kerültek (nők, kisebbségek, munkások). Az oral history legkiemelkedőbb alakjának Paul Thompsonot tartják, aki 1978-ban megjelent *Voice of the Past* című könyvében fektette le a módszer alapjait. Véleménye szerint a történészek az interjúk segítségével új dimenziót nyithatnak a történeti kutatások, ezen belül a „**megélt történelem**” (egyéni emlékezet, tapasztalatok) megismerése felé. Ám Thompson is hangsúlyozta azt, hogy az elkészített beszélgetések **nem helyettesítik**, csak kiegészíthetik az írott forrásokat. Magyarországon először a néprajztudomány területén alkalmazták, majd az 1970-es évek közepétől a történettudományi vizsgálatok során is.

Egy oral history interjú elkészítésének legfontosabb feltétele az **alapos felkészülés**, illetve az interjú **témájának** és **alanyának pontos ismerete**. Ezek együttesen határozzák meg a beszélgetés eredményességét, illetve a bizalmas légkör kialakítását az interjút készítő (és irányító) kutató és az interjúalany között. Ehhez elengedhetetlenül szükséges az **előzetes tervezés**, ami elősegítheti azt, hogy a beszélgetés irányított mederben folyjon, és elérje azt a célt, amit a kutató kitűzött. Ennek része például az, hogy a kutató előzetesen feltárja az alanya pályáját, helyzetét, környezetét, azt a nyelvezetet (alkalmazott hétköznapi szavakat, „szlenget”), ami az interjúalany társadalmi közegében használatos, illetve felkészül ennek a társadalmi közegnek a szokásaiból, általános mindennapi rutinjából, illetve annak a településnek a sajátosságaiból, történetéből, ahol az interjúalany él (vagy korábbi életszakaszában élt). Általában pedig megfelelően ismernie kell azt a korszakot, amit az interjúkészítés során fel akar tárni. Össze kell gyűjtenie, illetve rendszereznie kell az interjú előtt a szempontjait és céljait, hogy ezekre alapozva meg tudja fogalmazni a kérdéseit, amelyek segítségével a beszélgetést irányíthatja, és eljuthat azokhoz az információkhoz, amelyekre kíváncsi. Ez adja az oral history előnyét más egodokumentumokhoz (☛ **3.4. alfejezet**) képest, hiszen a történész így közvetlenül kommunikálhat a forrás szerzőjével: például rákérdezhet a történetesen félreérthető vagy homályosan megfogalmazott részletekre, mélyebben feltárhatja azokat a témákat, amelyek felett az interjúalany esetleg átsiklik, de a kutató számára lényeges, új információkat, összefüggéseket hordozhatnak.

Az interjúkészítés menete

1. Megfelelő **korszakismeret** elsajátítása, elmélyedés az interjú során feltárni tervezett témákban és azok **historiográfiai háttérében** (az interjú során felidézni szándékozott korszak és az azóta lezajlott változások ismerete).
2. A **célok** meghatározása (témák, remélt új információk).
3. **Felkészülés** az interjúalany(ok)ból (előzetes kronológia készítése és információgyűjtés: személyes adatai, iskolázottsága, életpályája, társadalmi helyzete a felidézett események és az interjúkészítés idején, az alany által vélhetően ismert személyek névsora, fogalomgyűjtés).
4. Releváns **kérdéssor összeállítása** a historiográfiai háttér és az interjúalany(ok)ról szóló információk révén.
5. **Egyeztetés** az interjúalannal/alanyokkal (pontos tájékoztatás az interjú során érintett témákról, kérdésekről, a rögzítés módjáról, helyszínéről, az interjú céljáról, felhasználási módjáról, írásbeli hozzájárulás kérése az interjúra és annak tudományos felhasználására).
6. **Technikai felkészültség** (megfelelő adathordozók biztosítása).
7. Az **interjúkészítés adatainak rögzítése** (pontos helyszín, időpont, az interjúalany adatai – név, lakhely, születési hely és idő).
8. Az **interjú elkészítése** (a válaszok mellett az egyéb non-verbális jelek pontos dokumentálásával).
9. A végleges rögzítés és az elhangzott szöveg **legépezése**.
10. **Elemzés** – Lehetséges módszerek: sűrítés (az interjú saját szavakkal történő összefoglalása), csoportosítás és tematizálás (a szöveg egyes részeinek téma szerinti bontása, összefüggések keresése), szövegelemzés (például gyakori szavak, kifejezések keresése, jelzők, hangulat azonosítása), narratívaalkotás (összefüggő történeté alakítás).
11. Tudományos felhasználás a **személyiségi jogok** tiszteletben tartásával.

3. FORRÁISMERET

Az interjú elkészítése során a kutatónak arra is figyelemmel kell lennie, hogy indokolatlanul ne terelje **túlságosan magánéleti témák felé a beszélgetést**, csak abban az esetben, ha ezt az interjúalannal előzetesen egyeztette, és ténylegesen ilyen információkra van szüksége (például a hétköznapi szokások, életmód kutatása esetén). Gyakran előfordul, hogy a felkeresett alanyok nem szeretnének beszélni az általuk megélt dolgokról, ugyanis úgy gondolják, hogy az **interjú régi** sérelmeket és **sebeket téphet fel**, vagy ezáltal újra át kell élniük a **traumáikat**. Ebből az okból kifolyólag az interjút készítő személynek nagy hangsúlyt kell fektetnie a **bizalmi viszony** és a **nyugodt légkör kialakítására**, illetve nem árt, ha lélektani szempontból is felkészül az ilyen helyzetek kezelésére. Mivel az előbeszéd nem egy kötött műfaj, ezért csak részben lehet előre megtervezni a tartalmát vázlat segítségével, amiben a fontosabb kérdéseket és témaköröket rögzíti a kutató. Ebből adódóan akadáhat olyan pontja is a beszélgetésnek, ahol **rögtönöznie** vagy **alkalmazkodnia kell** az interjúalany által elbeszéltekhez.

Az oral history interjúk típusai, készítési technikái és kérdezési módszerei

INTERJÚTÍPUSOK (egy beszélgetés átlagos időtartama másfél-két óra, ezt követően mindig érdemes szünetet tartani vagy később folytatni az interjút, mert az alany és a kérdező is veszít a koncentrációjából)

- **Interjúalanyok száma szerint:** egyéni (egy személy kérdezése), páros (jellemzően házaspárok kérdezése) vagy többszemélyes interjú.
- **Narratív interjú:** jellemzően a teljes életpálya feltárására irányuló interjú (általában időrendben halad az első emlékektől az interjúkészítés idejéig).
- **Tematikus interjú:** meghatározott témá(k)ra irányuló kérdezés.

KÉRDÉSTÍPUSOK (minden típus esetén különösen fontos, hogy hagyni kell gondolkodási időt, a válaszok nem feltétlenül úgy jönnek, mintha egy csapot nyitnánk meg, de ugyanennyire lényeges, hogy engedni kell beszélni, „sztorizni” az alanyt, végül érdemes az alábbi kérdéstípusokat felváltva alkalmazni)

- **Indító kérdések:** rendszerint olyan egyszerű kérdések, amelyek megindítják a beszélgetést (név, születési idő, hely, család).
- **Nyitott kérdések:** jellemzően olyan kérdések, amelyek lehetővé teszik az interjúalanyok számára, hogy szabadon és részletesen válaszoljanak, és nem korlátozzák vagy irányítják a válaszokat (például: „*kérem, beszéljen a gyermekkoráról*”). Kerülendők az olyan kérdések, amelyek egyszerű (például „igen/nem”) választ tesznek szükségessé, illetve az sem szerencsés, ha a kérdező egyszerre tesz fel különböző témákat felölelő kérdéseket.
- **Ösztönző kérdések:** jellemzően olyan kérdések, amelyek az emlékek és tapasztalatok mélyebb rétegeinek feltárására irányulnak (például: „*milyen hatást gyakorolt Önre az esemény?*”, „*miért cselekedett így?*”). Ezek olyan esetben hasznosak, ha az alany csak tömondatokban válaszolt korábban.
- **Fókuszált kérdések:** speciális témákra vagy eseményekre irányuló kérdések (például: „*mi volt a legnagyobb kihívás, amivel akkoriban szembe kellett néznie?*”). Ilyen esetekben kerülendők az olyan kérdések és reakciók, amelyek befolyásolják az interjúalanyt, de kifejezetten hasznosak lehetnek az emlékezést „serkentő” kijelentések (például: „*1956. október 23-án Ön is a parlamenthez ment. Mi készítette erre?*”, a válasz után tovább lehet haladni ezzel: „*Mit tapasztalt ott?*”)
- **Tisztázó kérdések:** további részletek feltárására vagy az elhangzottak tisztázására irányuló kérdések (például: „*beszélne erről részletesebben?*”, vagy „*hogyan érti ezt pontosan?*”)

Végül érdemes az interjú során megfigyelni, hogy az interjúalany milyen típusú kérdésekre válaszol a legjobban, és később ehhez igazítani a további kérdéseket.

Fontos arra is felhívni a figyelmet, hogy az előnyök mellett az interjúkészítés **több nehézséget** is magában rejthet. Az egyik ilyen a **szubjektivitás**, ugyanis a megélt dolgokkal kapcsolatban lehetetlen vállalkozás az objektív nézőpont kialakítása. Ez természetesen nem is várható el az interjúalanytól, de a kuta-

tónak is vigyáznia kell arra, hogy ne ragadja magával és ne befolyásolja az interjúalanya nézőpontja. A másik nehézség az, hogy az alany mindig csak valamilyen emléktöredéket tud visszaidézni, mert az egyes **részletek elfelejtődhetnek**, illetve a **megélt események is átértékelődhetnek** az idő múlásával. Azt is szem előtt kell tartani, hogy az interjúalanynak milyen véleménye van a kérdések által felidézett időszakról, milyen nézeteket vall, illetve milyen kapcsolatokkal rendelkezett. Továbbá az is előfordulhat, hogy az interjúalany **nincs tisztában a tágabb összefüggésekkel**, emiatt sem feladata az interjúkészítő kutatónak az, hogy bármiről is meggyőzze az interjúalanyát vagy vitába szálljon vele. Végül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az egodokumentumokhoz hasonlóan az oral history interjúkra is hangsúlyosan jellemző az **önigazoló szándék**, vagyis az, hogy az interjúalany törekedhet arra, hogy kedvezőbb színben tüntesse fel magát. Az említett nehézségek miatt az interjúk mindig **alapos forráskritikát** igénylő források. Ennek egyik leggyakoribb módszere az, hogy a kutató összeveti az interjú szövegét a szakirodalommal és más forrásokkal, a másik pedig az, hogy lehetőség szerint több interjút készít ugyanarról a témáról, és ezeket ütközteti egymással.

Napjainkban már nemcsak arra van lehetőség, hogy a kutató a módszertani sajátosságokkal felvértezve saját maga készítsen interjút, hanem arra is, hogy felhasználja az elmúlt évtizedek során rögzített beszélgetések jelentős részét. Ugyanis világszerte több olyan **oral history archívum** létezik, amelyek interjúk tömegével segítik a kutatók munkáját. Ezeket a gyűjteményeket nemcsak szakemberek, hanem laikus érdeklődők is felkereshetik, ugyanis jelentős részük online elérhető. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül néhány olyan oral history archívumot sorolunk fel, amelyek a magyar vagy az egyetemes történelem egy adott témájával kapcsolatban online formában közölnek gyűjtéseket.

Online oral history archívumok

(a linkek a fejezet irodalomjegyzékében található)

- **1956-os Intézet Oral History Archívuma (OHA):** a szocializmus időszakát, illetve az 1956-os forradalmat megélt több ezer személy interjúja, köztük erdélyi magyarokkal.
- **MNL OL Mark Pittaway gyűjtemény:** 1995 és 2002 között készült 162, a társadalom különböző rétegeit megszólaltató interjú a szocializmus időszakáról.

- **RETÖRKI Archívum Oral History gyűjteménye:** több mint 230 interjú a rendszerváltás időszakáról.
- **Országos Széchényi Könyvtár – Történeti Interjúk Tára:** 1985 óta készülő interjúk a magyar történelem, közélet és kultúra kiemelkedő alakjaival.
- **Holokauszt Emlékközpont archívuma:** nyolcszáz interjú a vészkorszakot túlélő személyekkel.
- **The Columbia Center for Oral History (CCOH):** az Allan Nevis által 1948-ban alapított gyűjtemény, ami a mintegy tízezer interjújával az Egyesült Államok legnagyobb oral history gyűjteménye.
- **University of Southern California Shoah Foundation's Visual History Archive:** magyar vonatkozásban is különösen fontos adatbázis, ami mintegy háromezer videós interjút tartalmaz a holokauszt és más népirtások túlélőivel és tanúival.
- **British Library Oral History Collection:** A brit mindennapokról, a kultúráról, a munka világáról készült interjúk tára.

3.8. Vizuális források

A történeti források egyik talán legizgalmasabb típusát a vizuális források alkotják, amelyek stílusa és jellege nagymértékben függ a vizsgált történelmi korszaktól. Nyilvánvalóan nem ugyanolyan vizuális forrásokkal fog találkozni a kutató, ha egy középkori vagy egy 20. századi témában vizsgálódik. Az idő előrehaladtával, a technikai fejlődéssel és a képi alapú ábrázolási módok dinamikus változásával, stílusbeli és műfaji sokszínűségével a vizuális információforrások széles palettája alakult ki. Ám nem mindegy, hogyan használja fel ezeket a kutató, és az is megfontolandó, hogy mikor indokolt a képi forrásanyagok bevonása, ezért fontos tisztában lenni ezek módszertani sajátosságaival.

Már a **vizuális forrás fogalmi definiálása** is kihívást jelent, ugyanis ennek összetettsége és különböző értelmezési lehetőségei miatt nehéz az egzakt meghatározás. A történettudomány területén vizuális forrásnak tekintenek **minden olyan képi ábrázolást**, amely adott történeti korok gondolkodásmódjának, esztétikájának és szimbólumrendszerének megértését, esetleg egy adott esemény, személy, közhangulat érzelmi, politikai, társadalmi, művészeti stb. megjelenítését adja vissza és hozzájárul a történelem **multiper-**

3. FORRÁSIMERET

spektivista szemléletéhez. A vizuális források rendkívül sokoldalúak, éppen ezért komoly problémát jelent ezek behatárolása. A fentebbi leírás is csupán egy hozzávetőleges keretet jelöl ki a képi források meghatározását illetően. A vizuális forrás azt is jelenti, hogy **minden esetben képi ábrázolásról** – vagyis nem szöveges vagy anyagi jellegű – forrásról van szó. Ezen belül a forrás jellege változhat a **kivitelezés módja** (technikája), az információ **hordozója**, megjelenési formája és **stílusa** alapján. Az alábbi felsorolásban – a teljesség igénye nélkül – a leggyakrabban előforduló vizuális forráscsoportokat tekintjük át:

Vizuális forráscsoportok

- festmények,
- falfestmények, freskók,
- rajzok, vázlatok,
- rézkarcok,
- különböző nyomatok (például litográfia),
- karikatúrák,
- különböző képrögzítési eljárással készült fényképtípusok (dagerrotípiák, talbotípiák, kalotípiák, fotográfiák),
- térképek,
- plakátok,
- bélyegek,
- egyéb grafikus források: diagramok, táblázatok, statisztikai összesítések, további szemléltető elemek stb.

Ez utóbbiak használatára a modern történelem(tan)könyvek kiemelt figyelmet fordítanak, erősítve ezáltal a több szempontú megközelítést, ami a politikatörténeti aspektusokon túlmutatva a folyamatok összetett megértését, értelmezését segítik elő. Emellett a vizuális forrásokról – bár azok típusonként nagyon eltérőek – általánosságban elmondható, hogy amellett, hogy a történelmi elemzés tárgyává válhatnak, az emberi (és történelmi) képzelet fontos támpontjaként is szolgálnak, olyan **látható, befogadható és értelmezhető entitások**, amelyek segítségével – Peter Burke szavaival élve – a „**múlt jobban elképzelhetővé**” válik.

176 Az egyetemi hallgatók általában akkor találkoznak először a vizuális források használatával, amikor szeminárium vagy szakdolgozatot írnak, esetleg

prezentációra készülnek. Általában már a tudományos szöveg írásának ezen első próbálkozásainál felmerül a szerzőkben a gondolat, hogy az elkészült szöveget illusztrációkkal lehetne színesíteni. Ám azt a kérdést ritkán gondolják végig, hogy mit ad hozzá egy-egy szövegbe illesztett portré vagy dolgozat mögé szerkesztett melléklet az elkészült mű értékéhez. Ez nagymértékben függ attól, hogy a felhasznált vizuális források milyen **szelekciós folyamat** részeként és miért kerültek kiválasztásra, továbbá milyen módszerrel történt azok elemzése (ha egyáltalán történt elemzés, és nem csupán „helykitöltési” funkciót töltöttek be a szöveg közé vagy a végére illesztett képek). Ahhoz, hogy egy vizuális forrás a szöveges elemzés **integráns részévé** váljon, alaposan át kell gondolni a beépítés módját, amihez több lehetőség is kínálkozik.

Az első (és egyben leggyakoribb) az, amikor a vizuális források **illusztrációként** kerülnek a szövegbe. Ilyenkor a szerző általában azzal a szándékkal használ fel vizuális forrásokat, hogy a szövegben leírt eseményeket, folyamatokat, elemzéseket valamilyen módon ábrázolja, vagy éppen kiegészítse. Tehát az elsődleges cél ebben az esetben **a szemléltetés**. Ilyen esetben a képi anyag – legyen szó akár egy térképről, festményről, karikatúráról stb. – **jól illeszkedik az adott szövegrészhez**, azzal összhangban van, és koherens egységet alkot. Ugyanakkor a pusztán illusztráció jellegű képfelhasználásnak vannak hátulütői, ami miatt semmitmondóvá válhat a vizuális forrás használata, ha a szerző nem tart be néhány egyszerű szabályt.

Szempontok a vizuális források illusztrációként való felhasználásához

Öncélúság kerülése. Nincs értelme teletűzdelni egy szeminárium vagy szakdolgozatot képekkel pusztán azért, hogy ilyen is legyen benne, de közben semmilyen többletinformációt nem tesz hozzá a szöveg mondanivalójához. Például a teheráni konferencia történetével foglalkozó munkába haszontalan belerakni egy-egy sablonosnak mondható portrét a tárgyaláson részt vevő állam- és kormányfőkről. Ugyanakkor hasznos lehet beilleszteni „a három nagyról” (Winston Churchillről, Franklin D. Rooseveltről és Joszif Sztálinról) az egyeztetések után készült közös sajtófotót, amely jól illusztrálja a koalíciós partnerek közötti erőviszonyokat.

Funkció. Fontos előzetesen átgondolni, hogy mi a pontos szándék a vizuális források használatával, és az alkalmazásukat ehhez mérten kell megvalósítani.

Ellenőrzés. A végső formába öntött dolgozatot vagy tudományos művet a kézirat lezárása előtt egyébként is alaposan át kell nézni (☛ **5.16. alfejezet**), de akkor még fokozottabb körütekintéssel kell eljárni, ha képanyagot is tartalmaz. Külön figyelmet kell szentelni az írott szöveg és a vizuális források „összeolvasásának”, „összenézésének”. Ha jól működik kép és szöveg egysége, akkor a végeredmény is tartalmas, informatív lesz. Ha azonban a szöveg a vizuális forrás nélkül is ugyanúgy megállja a helyét és annak mellőzése nem okozna hiányérzetet, akkor ez komoly megerősítése annak, hogy valójában a felhasznált képi anyag funkciótlan és egyszerű, kötelező elemként került a szövegbe. Ebben az esetben érdemes törölni a képeket és „a kevesebb néha több” elvre hagyatkozni.

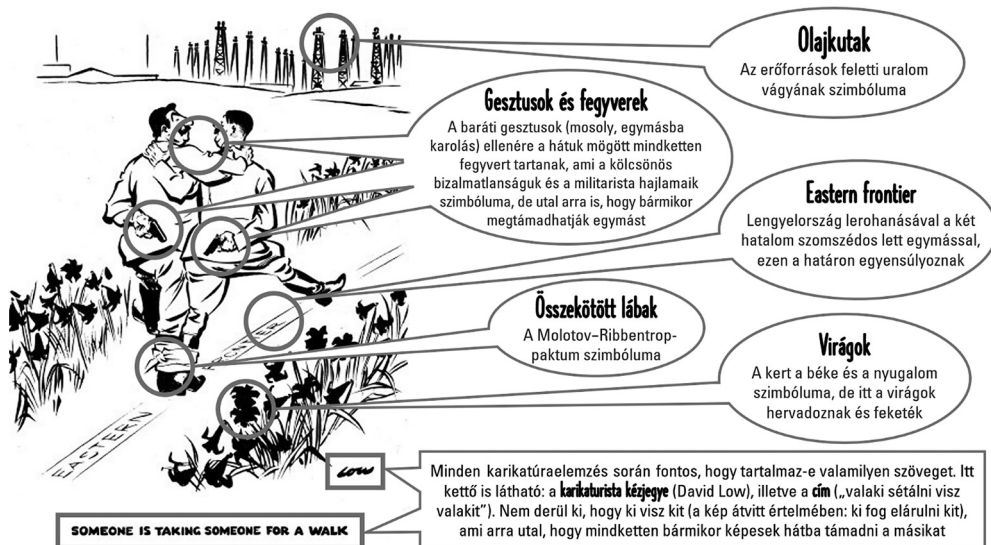
Forrásmegjelölés. Hangsúlyos alapelv, hogy a dolgozatba ágyazott képek ugyanolyan forrásnak számítanak, mint bármilyen más idézett szöveg, ezért ezek fellelhetőségét is mindig pontosan hivatkozni kell (például a világhálón talált képek esetében a link feltüntetésével, amire a későbbiekben még visszatérünk).

A második beépítési mód az, amikor a vizuális forrás **az írott forrás kiegészítéseként** szerepel a szövegben. Ebben az esetben a vizuális forrásnak kettős feladata van. Az első példához hasonlóan illusztrál, de ezen túlmenően olyan **többletinformációt tartalmaz**, amellyel az írott források nem rendelkeznek, vagy olyan kérdéseket vet fel, amely eddig nem került a középpontba, vagyis a vizuális forrás valamiféle **hiányt pótol**.

A harmadik lehetőség az, amikor maga a vizuális forrás az **elemzés tárgya**. Előfordulnak olyan helyzetek, amikor kimondottan a vizuális forrást kell a történésznek értelmeznie, és azt kell a vizsgálata fókuszába helyeznie, például egy-egy történeti eseményhez kapcsolódó ábrázolások összegyűjtésével, vagy adott korszak tematikus karikatúráinak stb. elemzésével.

A vizuális források felhasználásakor figyelembe kell venni a **sajátosságait**, illetve a speciális adottságait. Például eltérő módon kell elemezni

egy fényképet, amely egy adott élethelyzetet (pillanatképet) örökít meg a „valóság” látszatával (és annak minden szubjektivitásával együtt), mint egy karikatúrát, ami általában jól körvonalazható, a szélesebb közönség által (köz)ismert situációt közvetít a humor, valamint az irónia grafikus/szimbolikus eszközét alkalmazva (13. ábra).

13. ábra: Karikatúraelemzési minta

Szemponatok a karikatúraelemzéshez a 13. ábra alapján

A képen David Low új-zélandi karikaturista egyik ismert rajza látható, amin jól látszanak a műfaji sajátosságok: szórakoztatás és üzenetközvetítés szimbólumok és humor segítségével. Az elemzés lehetséges szempontjai:

- **szerző és datálás** (ki készítette, mit lehet tudni róla, mikor, ki lehetett a célközönsége?),
- **mi/ki látható a képen, mi tűnik fel elsőre** (személyek, tárgyak, feliratok, szimbólumok, ábrázolásmód),
- **történelmi kontextus** (háttér, események),
- **mondanivaló** (mi lehetett a szándék, mögöttes jelentés-tartalom, üzenet?)

3. FORRÁSIMERET

A vizuális források módszertana és lehetséges elemzési szempontjainak áttekintése előtt fontos hangsúlyozni, hogy a feldolgozásuk terén a történeész viszonylag nagy szabadsággal rendelkezik. Nincs egységes szabály vagy módszer arra vonatkozóan, hogyan kell a vizuális anyagokat feldolgozni, így az **önálló elemzési szempontoknak** kiemelt jelentősége van a képek analizálásakor. Segítséget nyújthat a művészettörténetben használt **ikonográfia** módszere. Ebből kiindulva az elemzés során érdemes figyelembe venni, hogy a differenciáltság miatt nem állítható fel rangsor vagy hierarchia a képi anyagok között. Ahogyan azt is, hogy az „**elemző személy**” mi minden lát bele a képbe. Míg egy írott forrás adott esetben számos kapaszkodót nyújthat tartalmának értelmezésére, a képi források esetében a forrást feldolgozó szerző általában magára van hagyva. Ha előkerül egy régi fénykép egy családi albumból, amin egy adott pillanat van megörökítve, „hitelesnek” tűnik. A valóságosnak látszó kép azonban **számos szubjektív tényező** összehatásaként jött létre, és ha valóban volt is a megörökített pillanatnak spontán jellege, akkor is sokat tesz hozzá a **kép készítőjének** szándéka, tudatossága, befolyásoló képessége. Nem elég tehát látni azt, ami a képeken van, hanem **érteni** és **értelmezni** is kell a kép mögött lévő élethelyzetet.

Alapvető módszer a **képleírás** elkészítése. Ennek során a kutató rögzíti a vizuális forrásról alkotott első benyomását, észrevételeit anélkül, hogy bármilyen preconcepcióval élne a kép tartalmát illetően. Kiemelten fontos ebben az, hogy milyen részleteket, ábrázolási módokat, szimbólumokat stb. tud azonosítani, és azokat hogyan tudja interpretálni a szavak segítségével. Erre azonban időt kell szánni, a **vizuális forrás befogadása** nem egy pillanat eredménye, nem elég felületesen „átfutni” rajta, meg kell ismerni a részleteket, amelyek elindíthatják az értelmezést.

Továbbá az alapos kutató sosem elégedhet meg az evidenciákkal! Az egyik legrosszabb dolog, amelyet a hallgatók elkövethetnek egy megfelelő és információgazdag vizuális forrás felhasználásakor, ha nem aknázzák ki a bennük rejlő lehetőségeket. Vagyis nem nyerik ki a képekből azokat a másodlagos és sokszor rejtett jelentéseket, információkat, amelyek nem fedezhetők fel az első vagy a második megtekintést követően, hanem megelégednek az egyértelmű, mindenki számára látható jelenet felületes leírásával. A vizuális források **sohasem önmagukban állnak**, azokat **kontextualizálni** kell, tehát mindig utána kell nézni a **keletkezési körülményeknek**. Egy képi forrás esetében is rendkívül sokat tud mondani az az időszak és közeg, amelyben keletkezett. Ugyan-

hanem az is, hogy ki volt annak **készítője** (például a brit karikatúrák esetében nem csak a grafikus, hanem a kiadóként működő nyomdász személye vagy a képet közlő sajtótermék is számos új szempontot vagy kérdést vethet fel stb.). Hasonlóképp megkerülhetetlen szempont az, hogy **milyen céllal** készülhetett a kép, ugyanis számos vizuális forrás mögött nyilvánvaló (explicit) vagy burkolt (implicit) **propagandaszándék** húzódik meg. Emellett a képek, fényképek, karikatúrák is tartalmazhatnak **szöveges elemeket**, amelyek elemzése ugyanennyire hozzátartozik a forrás feldolgozásához.

Akármilyen céllal kerül felhasználásra a forrás, fontos szem előtt tartani azt, hogy ugyanazok a **hivatkozási szabályok** vonatkoznak rájuk, mint a hagyományos írott forrásokra. Sőt, egy-egy képi ábrázolás esetében **még körültekintőbben** kell eljárni, mert az adott alkotást, fényképet, plakátot stb. nem elég egyszerűen csak hivatkozni, mivel felmerülhetnek **szerzői jogi kérdések**, esetleg **korlátozások** a használattal kapcsolatban. Ezért mindenképpen fontos tisztázni a felhasznált kép forrását, a hozzá kapcsolódó jogi keret adta lehetőségeket. Ezen a ponton hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a **Creative Commons licencek** a képeknek csak **bizonyos felhasználási módjaira** adnak zöld utat, és ez akkor is igaz, ha az adott online felület bárki számára szabadon elérhetővé és letölthetővé tette a vonatkozó tartalmat. Ez azt jelenti, hogy a képeket meg lehet osztani, vagy ugyanolyan formában és feltételek mellett továbbítani lehet, ezt bármilyen felhasználó megteheti (például honlapon, közösségi felületeken, prezentációs diáorba szerkesztve stb.). Ám amint konkrét publikálásról van szó (például egy tanulmány megjelenése vagy könyv kiadása), megváltozik a helyzet, és a felhasználás más kategóriába esik. Mivel azonban a felhasználók sok esetben nem ismerik a licenceket, így ezen információk ismerete általában homályba vész, pedig annak a felelőssége, hogy a letöltés után mi történik a vizuális tartalommal, a szerzőt terheli.

Creative Commons

A Creative Commons licencszerződéseknek több változata van a „share alike”-tól a „non-commercial use” változatokig. Mindegyik esetében más rendelkezések szabályozzák a vizuális források felhasználását. A legfontosabb információk megtalálhatóak a Creative Commons honlapján: <https://creativecommons.org/licenses/> (elérés: 2023. április 25.)

3. FORRÁSIMERET

Fontos tehát odafigyelni a vizuális források „származási” helyére. Az online térben több adatbázis kínál átlátható megoldást a kutatók számára (Hungaricana, British Museum Prints and Drawings Virtual Collection, Library of Congress Digital Collections stb.) például azzal, hogy a digitalizált képi anyagok mellett feltüntetik a copyright-információkat is, egyértelműen jelezve, ha a kép használata bármilyen előzetes engedélyhez vagy jogdíj megfizetéséhez lenne kötve. Továbbá a copyright-kérdésekben való egyeztetés érdekében feltüntetik a tartalomgazda (általában egy-egy közgyűjtemény, intézmény) elérhetőségét is. Különösen fontos ez abban az esetben, ha kereskedelmi forgalomba kerülő műben történő felhasználásról van szó.

Tippek a vizuális forrásokhoz

- Mindig törekedni kell arra, hogy a vizuális források **visszakövethető** és **jogtisztta forrásból** származzanak. A vizuális források online térben való felkutatása és összegyűjtése ugyanolyan alaposságot és figyelmet igényel, mint egy írott, levéltári anyag.
- Egy vizuális forrás helyes felhasználásával kapcsolatos **bizonytalanság** esetén fel kell venni a **kapcsolatot a tartalomgazdával**, és tisztázni kell a feltételeket. Ez elrettentőnek tűnhet, de általában a közgyűjtemények rugalmasan állnak a kérésekhez, és egy **felhasználási kérvény** kitöltése után a kutató megkapja a szükséges engedélyt. Ám intézményenként eltérő lehet az, hogy kell-e ehhez valamilyen jogdíjat fizetni vagy sem.
- **Kerülni kell** azokat az online felületeket (például blogokat), ahol egyáltalán nincs megjelölve a felhasznált képek forrása. Akármennyire is vonzónak tűnhet ilyen felületekről lementeni képeket, az mégsem javasolt. Érdemes ilyenkor alaposabban körbenézni, hátha máshol is megtalálható az adott kép eredeti, jogtisztta változata.

3.9. A térkép mint forrás

A múltkutatás egyik természetes rendezője a történelmi események (☛ **2.1. alfejezet**) helyének meghatározása, ami alapvetően járul hozzá a forráskritikai értékeléshez, a történeti kutatáshoz, a történelmi kontextus megértéséhez, vagy egyszerűbben fogalmazva a múlt ismeretéhez. A **térről szóló ismeretek** leghatékonyabb és legátfogóbb ábrázolási formái a **térképek** és a **térképszerű ábrázolások**. Mindkét típusú dokumentum sajátos kódrendszer segítségével a tér egy arányosan kicsinyített változatát mutatja be. Céljuk a világban való tájékozódás segítése és a térismeretek átadása. A szövegszerű leírásokkal szemben a térképek vagy a térképszerű ábrák jelentősen több, objektívebb és reprodukálhatóbb információt képesek átadni. Egy-egy térképi dokumentum narratív változata olyan kiterjedt iratanyag lenne, hogy azok már-már kezelhetetlenek lennének az ember számára. **Definíció** szerint a térkép a valós tér egészének vagy részletének, a rajta található természetes vagy mesterséges tárgyaknak, jelenségeknek, folyamatoknak az arányosan kicsinyített, egyszerűsített, magyarázott és jelrendszerrel megjelenített rajzi modellje síkban. Célja az információ közvetítése a térszerkezetről és az azt alkotó egyes elemekről. Csak akkor lehet egy dokumentumot térképnek nevezni, ha a fenti meghatározás pontjai mind megvalósulnak, minden más térmegjelenítést térképszerű ábrának neveznek.

Példák a térképszerű ábrázolásokra

- **Térképvázlat:** a valóságos tér egy bizonyos részének ábrázolása felül- vagy akár oldalnézetből. Nem feltétlenül méretarányos és a generalizálás sem szabályos. Általában könyvekben, újságcikkekben, tervdokumentációban vagy éppen harctéri naplókban jelennek meg.
- **Térhatású (anaglif) térkép:** olyan ábrázolás, amelyen a felszíni domborzati viszonyok háromdimenziós térhatású megjelenítést kapnak. Egyszerre készülnek a bal és a jobb szem nézőpontjából, ezért olvasásukhoz színszűrős szemüvegre van szükség. Látványos, de mérésre nem alkalmas.

- **Dombortérkép:** a domborzati viszonyok szemléltetésére alkalmas ábrázolás. Ezek a magassági méretarányok felnagyításával, három dimenzióban, felülnézetből, általában műanyagból készült domborművek.
- **Fantáziatérkép:** a képzelet szülte teret ábrázolja, akár nagyon sok hasonlóságot is mutathat az igazi térképekkel, viszont a tér, amit bemutat, igazából nem létezik. Jellemzően idesorolhatók a fantáziavilágok térképei, mint például a *Gyűrűk Ura* világa, Középfölde vagy a *Trónok harcából* ismert Westeros térképei.

A térképészet (kartográfia, eredete a latin *charta*, azaz 'papír, térkép' és a görög *grapho*, azaz 'ír, rajzol' szavakból ered) része a földtudománynak, de ma már megkerülhetetlen része a történettudománynak is. A **történeti földrajz**, a **történeti kartográfia** és a **történeti topográfia** mint társtudományok a múlt eseményeinek, történéseinek és jelenségeinek térben és időben való elhelyezésével, illetve a múlt szabatos és részletes helyszíni-helyzeti leírásával foglalkoznak.

A térképi kicsinyítés mértéke az ún. **méretarány** (jele: M), amely megadja a térkép hossztartó vonalain mért távolságnak a valódi vízszintesre redukált távolság hányadosát. Tehát a méretarány egyenlő a térképen egy egységnek mért hossztartó méret aránya a valódi mérethez (jele: m). Képlettel kifejezve $M = 1 : m$. Például az 1:10 000 (olvasása: „egy aránylik a tízezerhez” vagy köznapin „egy tízezres” vagy „tízezres”) azt jelenti, hogy ami a térképen 1 mm, az a valóságban 10 000 mm, vagy átváltva 10 méter.

A térkép lehet **valódi** vagy **virtuális, felmérési** (felvételi) **vagy levezetett** (szerkesztett). Előbbit a valódi térről készült földrajzi felmérések során, az utóbbit pedig felmérési térképek felhasználásával szerkesztik meg. Tartalmuk szerint lehetnek **általános** (felszíni) vagy **tematikus** térképek. Az általános térképek a tér domborzati, vízrajzi vagy egyéb más természetes és mesterséges elemeit jelenítik meg a földrajzi viszonyoknak és a méretarányoknak megfelelően. A tematikus térképek is felhasználják az általános térképeket, de csak háttéralként, ugyanis létrejöttüknek célja egy kulcsfontosságú téma térképi megjelenítése. Nem a földrajzi viszonyok az elsődlegesek, azok inkább egy viszonyítási rendszerként funkcionálnak. A fontos az a szociológiai, gazdasági, tudományos, történelmi stb. téma, amelyről az információkat térben kívánják ábrázolni.

Az **általános térképeket** méretarányuk szerint lehet tovább csoportosítani. A legnagyobb méretarányú térképek közé tartoznak a **földmérési alaptérképek** ($M > 1:10\,000$). Ezek a legrészletgazdagabbak, alapvető céljuk a tulajdoni határok, egyes ingatlanok kataszteri megjelenítése. A következő csoport az $1:10\,000$ méretarányánál kisebb, de az $1:250\,000$ méretarányánál nagyobbak, amelyeket **topográfiai térképeknek** nevezünk. Ezek már nagyobb terület képesek megjeleníteni, viszont sok elem, ami még az alaptérképen látszik, itt már generalizálásra kerül. Ez alkalmas leginkább a tér komplex elemzésére, nem véletlenül a NATO katonai térképei is $1:50\,000$ méretarányban készülnek. A legkisebb méretarányúakat nevezzük **földrajzi térképeknek**. ($M < 1:250\,000$) Ezek inkább átfogó és tájékoztató jellegű megjelenítések, amelyek a pontos méréseket már nem teszik lehetővé.

Tematikus térképeket vagy szaktérképeket a legkülönbözőbb tudományágak használják tárgyak, események, jelenségek és folyamatok térbeli ábrázolására. Tartalmuk így rendkívül sokféle, ezért az ábrázolási módjuk is széles palettán mozog. A tematikus térképek a felszint csak vonatkozási felületként használják. A megjelenített adatok alapján lehetnek kvalitatív, kvantitatív, statikus (adott idejű állapot), dinamikus (térbeli) és genetikus (időbeni) változást megjelenítők. Az ábrázolt témák száma alapján lehet analitikus, ami egyetlen témát ábrázol, vagy komplex-analitikus, ami több különböző témát jelenít meg egyszerre. A szintetikus a legösszetettebb térképtípus, amelyet a komplex térképből vezetnek le, és egyszerre több, egymással összefüggő téma ábrázolására szolgál.

Érdemes még megemlíteni a **kognitív** vagy **mentális térképeket**. Ezek az emberek tudatában keletkeznek, fejlődnek és léteznek, és azáltal válhatnak a „valóságban” is kézzelfogható térképszerű ábrázolásokká, hogy pszichológiai kutatási módszereket is alkalmaznak a megalapozásukhoz. Szerepük rendkívül jelentős, mivel az emberek ezek alapján tájékozódnak, ismernek vagy alkotnak képet a tér azon részéről, amit éppen nem látnak. Az, hogy a fejben létező topográfiai ábrázolás milyen képi elemekből épül fel, a szerzett ismeretek függvénye. Tehát minél több ismeret áll rendelkezésre a tér egy részletéről, annál pontosabb kép alkotható fejben. Természetesen ennek az ellenkezője is igaz. Ha kevés az ismeret a tér egy részletéről, akkor minimális kép(zet)et tudunk társítani az adott térrészlethez. Az agy működéséből eredően a hiányos ismereteket kiegészíti vagy helyettesíti. Szélsőséges esetben akár teljesen torz világkép is kialakulhat a kognitív térképen. Ilyen tapasztalati alapú mentális térképpel mindannyian rendelkezünk (például a lakó-

3. FORRÁSIMERET

hely vagy a munkahely közelében a kedvelt kávézókról, szórakozóhelyekről, boltokról stb.).

A térképeken és a térképszerű ábrákon használt kódrendszerek megfigyeltetéséhez **jelkulcsrendszereket** alkalmaznak, amelyek megmutatják, hogy a rajzi jel milyen jelentést tartalmaz. Mind a kódoláshoz, mind a dekódoláshoz ismerni kell azt az elvi folyamatot, amelyben a térkép vagy a térképszerű ábra készült. Ezt az eljárást nevezik **generalizálásnak**, ennek során a valóság természetes és mesterséges elemeit kicsinyített rajzon, különböző módszerek segítségével jelenítik meg. Ezek a módszerek az egyszerűsítés, a nagyobbitás, az eltolás, az összevonás, a kiválasztás, a tipizálás és a hangsúlyozás. A modern térképheknél a generalizálás következtében készült jelkulcsrendszert különböző jelmagyarázatokban tüntetik fel (például a térkép szélén, hátoldalán vagy zsebkönyvben). Tehát a kutatónak a térkép vagy térképszerű ábra megértéséhez más forrásokat is szükségszerűen igénybe kell vennie. A régi térképheknél előfordulhat, hogy a generalizálási folyamat dokumentuma, vagy akár a jelkulcs (jelmagyarázat) is elveszett, vagy eleve nem is készült. Ilyenkor a kutatónak kell azt feltárnia és elkészítenie.

A generalizálás módszerei

Egyszerűsítés: ennek során a valóság részleteit elhagyják. Minél kisebb méretarányban készül egy térkép, annál inkább egyszerűsödnek a jelek.

Nagyobbítás: a valóság fontosabb elemeit a térképen a méretarányosítás elhagyásával egyszerűen nagyobbabbnak ábrázolják. Ez azért szükséges, mert, ha tartanák a kicsinyítés arányát, akkor egy átlagosan 5 méter széles római út egy például 1:450000-es térképen (ami egy átlagos széthajtható magyarországi autós térkép nagysága) az út mindössze 0,01 mm lenne. Még egy vékonyabb hajszál vastagsága is 0,05 mm, így a térképen egyáltalán nem lehetne látni az úthálózatot. Ezért szükséges egyes elemek nagyítása.

Eltolás: kényszerből alkalmazott módszer, ami azért szükséges, mert egyes jelek egyszerűen kitakarnának a rajzon egy másik jelet, amit szintén ábrázolni akar a térkép készítője, ezért azt a valódi helyétől eltérő helyen ábrázolja a térkép-

pen. A modern térképen ennek szigorú szabályozása van, de a régi térképek esetében erre is gondolnia kell a kutatónak, amikor a forrásértéket meghatározza.

Összevonás: ennek során az egymáshoz közel lévő azonos típusú formákat egyetlen formában egyesítik.

Kiválasztás: a készítő az egymás melletti formák közül csak a legjellegzetesebbet ábrázolja.

Tipizálás: a különböző, de azonos csoportba sorolható elemeket a rájuk jellemző egyedi tulajdonságuk alapján, azonos formában jelenítik meg a térképen. Például a plébánia-templomok, amelyek eltérnek ugyan egymástól, a térképen mégis egyforma jellel jelölik ezeket.

Hangsúlyozás: a térképkészítés szándéka szerint a fontosabb helyeket kiemelik az ábrázolás során. Tipikus példa erre a középkori térképek várainak ábrázolása.

Ezek a fogalmi alapok azért fontosak, mert amikor történelmi térképek vagy térképszerű ábrázolások forrásként történő elemzésére kerül sor, alapvetően befolyásolhatják a vizsgálati és felhasználási módszereket, illetve megközelítéseket. Más vizuális forrásokhoz (☛ **3.8. alfejezet**) hasonlóan a térképek és térképszerű ábrázolások sem állhatnak önmagukban, egyértelmű funkcióval, értelmezéssel és magyarázattal kell kezelni őket. Fontos megérteni a **keletkezésük kontextusát** és a **készítésük időszakát** (például egy középkori térkép esetében azonosítani kell a célját, illetve azt, hogy milyen történelmi események vagy politikai változások befolyásolták annak tartalmát). Ez azért lényeges, mert a különböző időszakokban és kultúrákban eltérő stílusok és jelölések jellemzőek a térképi ábrázolásokon. Meg kell vizsgálni a térkép **stílusát** és ábrázolási technikáját, illetve (amennyiben van ilyen) a **jelkulcsát** és **címkéit** (például jelölések, szimbólumok, feliratok). Ezek a mutatók segítenek megérteni, hogyan ábrázolják a különböző földrajzi elemeket (például városokat, folyókat, határokat, erődítményeket stb.). Figyelemmel kell lenni a **fizikai jellemzőkre** (térkép anyaga, színvilága stb.), de még fontosabb a **térkép forrásainak** és **hitelességének** vizsgálata. Ennek során utána kell járni annak (amennyiben lehetséges), hogy ki és milyen szándékkal készítette a térképet, illetve fel kell tárni, hogy milyen információk és források segítségével dolgoz-

3. FORRÁISMERET

hatott. Érdemes összehasonlítás révén is alkalmazni a forráskritikát, vagyis összevetni más időszakokban készült térképekkel, illetve írásos forrásokkal. Továbbá figyelni kell a **történelmi összefüggésekre**, tehát arra, hogyan kapcsolódik a térkép az adott időszak történelmi eseményeihez, vagy hogyan tükrözi a korabeli politikai vagy gazdasági viszonyokat. Összefoglalóan a térképek általában egy adott kontextusban és kulturális háttérben jöttek létre, meghatározott funkcióval rendelkeztek, ezért a helyes értelmezéshez fontos a korabeli történelmi és kulturális kontextusokat azonosítani.

Szempontok a térképek és a térképszerű ábrázolások elemzéséhez

- **A típus meghatározása** (például politikai, domborzati, katonai, tervtérkép, tematikus felmérési stb.).
- **Részletek megfigyelése** (például helyek, címkék, feliratok, jelmagyarázatok, színek, az ábrázoltak miben térnek el a mai állapotoktól).
- **Keletkezés** (ki készítette, mikor és milyen céllal, mi a keletkezés idejének történelmi kontextusa).
- **Forráskritika** (összevetés más térképekkel és narratív forrásokkal).

3.10. Audiovizuális források

Nem könnyű feladat az audiovizuális vagy médiaforrásokat elhelyezni a történettudomány „hagyományos” rész- vagy segédtudományi struktúrájában. Elsősorban a **média- és kommunikációtörténet** szempontjából jelentősek, ami egy olyan hibrid (interdiszciplináris) terület, amely egyformán felhasználja a médiatudomány, a történettudomány, illetve a társadalomtudományok (például a szociológia) módszereit. De megközelíthető az információtörténet perspektívájából is, amely a társadalmat átszövő információs rendszerek és az emberi élet folyamatának részeként végzi vizsgálatait.

A médiaforrások behatárolása sem egyszerű. Szűkebb értelemben ide-
188 számítanak a **nyomtatott sajtó** (☛ **3.3. alfejezet**), a **telekommunikáció**

eszközei (távíró, távbeszélő, telefon), a **rádió**, a **filmek** (játék- és dokumentumfilmek, filmhíradók), a **televízió**, a **műholdas távközlés**, a **számítógépes adattovábbítás**, valamint az **internet** is. Ennél tágabb megközelítésben viszont helyet kapnak még közöttük a színházi előadások, táncok, fényképek, könyvek, plakátok, szónoki beszédek vagy művészeti alkotások is. Mindegyik közös jellemzője az **adat- és információátvitel**, amely a kommunikáció elemi alapja. Ezek közül több is kifejezetten a hangos mozgóképek tárolására és továbbítására szolgál, valamint több platform is van, ami technikai képességének megfelelően elérhetővé teszi az audiovizuális élmény megtapasztalását. Például a két világháború között jellemzően a mozgóképszínházakba, a 20. század második felében a televízió révén az otthonokba, míg mára az okostelefonok és a digitális távközlés segítségével közvetlenül a felhasználók zsebeibe is eljutottak az ilyen források.

Az audiovizuális forrásokat a hallás és a mozgás látványa együttesen teszi életszerűvé. Ezek a médiaforrások **kontextust képeznek**, valamint tapasztalatot hoznak létre abban a valóságban, amiben maguk is léteznek, s amelyet egyszerre reprezentálnak, rekonstruálnak és konstruálnak. Tehát **nem a „valóság” teljességét** ábrázolják, hanem annak csak egy egyedi szempontú részletét. Ráadásul a készítés céljának megfelelően akár alternatív valóságképet is ábrázolhatnak, ezért kézenfekvő **propagandaeszközök**. Mindenesetre egy audiovizuális forrás akármennyire is törekszik a leghitelesebb valóság bemutatására, azt mindenképpen egy szerkesztett dokumentumnak kell tekinteni.

Ebből következően jogosan merül fel a kérdés, hogy **mennyire tekinthető hitelesnek** ez a forrástípus. Érdeemes hangsúlyozni azt, hogy minden korábbi korban készült festmény, rajz vagy szobor alkotója az érzékszerveire és fantáziájára volt utalva, a fotók viszont már a „valóságosabb” vizuális megjelenést is képesek közvetíteni. Ezekkel szemben a mozgóképek az eseményeket és a cselekményt is mutatják, tehát az audiovizuális forrásokban látott **mikrotörténetek** jól igazolhatónak tűnhetnek. Például egy Horthy-kori filmhíradós bejátszás lehet, hogy alapvetően megtévesztően propagandisztikus, ám a leforgatott jelenetei „valóságosak”, ugyanis a forgatás megtörtént. Látható benne, hogy a szerkesztők miként kívánták láttatni a cselekményt és hogyan gondolták a közönség perspektívájából hihetőnek ábrázolni a látottakat.

Az eddigiekből is látszik, hogy az audiovizuális forrás hangsúlyosan **társadalmi** (közösségi) **produktum**. Keletkezésére hatást gyakorolnak azok a társadalmat alakító folyamatok, jelenségek, amelyekre valójában reflektálnak is, és amelyek között folyamatosan fejlődnek. Vagyis ezt a forrástípust alapve-

3. FORRÁISMERET

tően befolyásolják a külső környezetük **kognitív ismeretei**, **etikai normái**, a **bürokrácia** (az anyagi háttér megteremtőinek) igényei, a belső **szervezői kvalitások** és eljárásmodok, a **technológiai kompetenciák**, valamint a **hatalmi viszonyrendszerek**. Ezért egyre kevésbé maradhatnak ki a múlt megismerésének és megértésének eszközei közül, noha a megértésükhöz természetesen szükségesek a történettudomány más forrástípusai is. Tanulmányozásuk hozzájárul az emberi világlátás és világábrázolás megértéséhez, az emberi környezetről alkotott kép és mentális térkép (☛ **3.9. alfejezet**) megismeréséhez, valamint a belőlük nyert ismeretek kiterjednek a média társadalmi, intézményi, kulturális és kognitív dimenzióira is.

Az audiovizuális forrásokat – ahogy más forrásokat is – a **saját koruk kontextusában** kell vizsgálni. Ennek megfelelően elemezni kell azt, hogy az egyes médiaforrásokat **milyen intézmény állította elő**, és az milyen lehetőségekkel, képességekkel és korlátokkal bírt. Továbbá fel kell tárni a **jogi szabályozási környezetet**, valamint azt, hogy az adott korban **milyen hatást tulajdonítottak** a médiának. Carroll J. Glynn és Irkwon Jeong 2003-ban megfogalmazott megállapítása szerint „bizonyos médiumok bizonyos üzenetei bizonyos időkben bizonyos hatást gyakorolnak a közönség bizonyos részére”. Tehát a média manipulációja létező, de mértéke változó és nehezen meghatározható. A média befolyásolási képességét jól reprezentálják például a választási kampányok vagy a reklámok, de idesorolhatók a hírműsorok is. Érdemes megjegyezni egy mai modern hírműsort, hogy miként kombinálja a hangot a képpel és az írással. Jellemző jelenet, hogy egy hiteles személyként megjelenő szereplő (híradós, szakértő) a verbális kommunikációja (beszéde, narrációja) során kiegészítő feliratsávban folyószöveggént is fut egy alátámasztó megerősítés. A háttérben pedig egy rögzített kép az, ami megkönnyíti a hallottak és olvasottak elképzelését. Az osztott képernyőn pedig egy másik híradós (jellemzően műsorvezető) némán figyel és egyetértőleg bólogat, ezzel bemutatva, hogy mit kell(ene?) a hallott, olvasott és látott anyagról gondolni.

Fontos megjegyezni, hogy még a legmodernebb módszertannal sem lehet pontosan megmondani azt, hogy a befogadó **közönség mit gondolhatott** egy-egy audiovizuális tartalom láttán. Ugyanis a közönséget alkotó szuverén egyének az egyes látott és hallott anyagokat másként dolgozhatták fel. A befolyásolóképeség kérdéskörében az audiovizuális források elemzésekor legfeljebb annyiban lehet állást foglalni, hogy milyen irányban változhatott volna a nézők világképe, ha csak ebből a médiumból szereztek volna ismereteket. Ez viszont egy rendkívül hipotetikus kérdés. Az audiovizuális források

kutatása mégis fontos, mert az kétségtelen, hogy a médianak hatása van az emberek világlátására: kialakíthat vagy erősíthet sztereotípiákat, generálhat viszonyrendszereket, gondolatokat, sőt akár még viselkedési változásokat is okozhatnak, vagy cselekvésre ösztönözhetnek. Az is elmondható, hogy a **befolyás folyamatosan növekszik**, ha más hatás nem éri az egyént; ha a média huzamosabb ideig sulykol egy gondolatot; vagy több médiaszintér is hasonló szándékkal közvetít információt.

Külön kell beszélni az audiovizuális források egyik kivételes jelentőségéről, nevezetesen arról, hogy közvetíthetik a **nonverbális kommunikáció** jeleit, így a különböző gesztusokat és mimikákat, testtartást, testbeszédet és mozgásokat is. Az ezekhez társuló hangok, verbális (szavak) és vokális (hangnem, hangszín, hanghordozás) kommunikációs elemek pedig erősítik, kiegészítik a vizuális élményt. Mindez azért fontos, mert ezek alapos megfigyelése révén rendkívül sok olyan információ nyerhető, amely más forrásokból alig vagy egyáltalán nem érhető el.

Módszertani javaslatok az audiovizuális források kritikai elemzéséhez

Azonosítás. Az audiovizuális források (játékfilmek, filmhíradók, dokumentumfilmek stb.) esetében is megkerülhetetlen első lépés a források eredetére vonatkozó kérdések tisztázása (alkotók személye, felvétel/rögzítés időpontja, helyszíne), valamint az alkotói szándékok feltárása.

Narratív elemzés. Akár egy hosszabb film, akár egy pár perces filmhíradós bejátszás esetében kulcsfontosságú annak vizsgálata, hogy az alkotók hogyan építették fel a látható történetet, tudósítást vagy üzenetet. Érdekes azonosítani a szereplőket, a cselekmény ívét, az esetleges konfliktusokat, a mondanivalót és a célközönséget. Például egy 1970-es években készült dokumentumfilm vizsgálata esetén elemezhető az, hogy a készítők hogyan építették fel a narratívát, és milyen üzenetet közvetíthettek vele.

Szemiotikai (jeltani) elemzés. Ennek során az audiovizuális forrásban látható/hallható vizuális és hangbeli elemek ke-

rülnek vizsgálat alá. Fontos azonosítani a szimbólumokat, a metaforákat, a színeket és a hangokat (például zenét vagy hanghatásokat). Például egy hidegháborús propagandafilm elemzésekor vizsgálhatók a használt manipulációs eszközök (például ultranacionalizmus, ellenségről szóló sztereotípiák stb.), és az, hogyan befolyásolhatták ezek az emberek érzelmi reakcióit.

Ideológiai elemzés. Az audiovizuális források jelentős részének célja az, hogy valamilyen világnézetet közvetítsen. Éppen ezért érdemes vizsgálni azt, hogy milyen eszmei összetevőket vagy hatalmi viszonyokat tükröz a forrás. Például egy Rákosi-kor filmhíradó esetében jól azonosíthatók az ideológiai és retorikai eszközök (például az „osztályharc”, a Nyugat-ellenesség, a Szovjetunió magasztalása stb.).

Recepciótörténeti elemzés. Ennek során érdemes megvizsgálni, milyen lehetett az adott audiovizuális forrás fogadtatása (vagyis recepciója) a maga korában, vagyis hogyan reagáltak rá az emberek (például egy játékfilmről milyen kritikák vagy értékelések jelentek meg más írott forrásokban).

Az audiovizuális források közül a történettudományban egyre gyakrabban használják a **filmhíradókat**, amelyeket a 20. század során a játékfilmek előtt vetítettek a mozikban (csakúgy, mint manapság a reklámokat). Ezeket viszonylag szűk létszámú **alkotói csoport** (rendező, stáb vagy szerkesztőség) hozta létre az akkori nézőközönség részére (például Magyarországon a Horthy-korszakban és a szocializmus időszakában a filmhíradógyártás állami monopólium volt, vagyis csak a mindenkori hatalom forgalmazhatott ilyen bejátszásokat). E források jellemzője az, hogy nemcsak vélt vagy valós információértékkel bírnak, de a mozgóképi megjelenítés, illetve a hangok révén olyan mértékű kapcsolatot teremtenek az akkori „valósággal”, hogy azok „hitelesekké”, de legalábbis hihetővé válnak. A filmhíradók előállítója legtöbbször egy **szerkesztő(ség)**, közvetítő közege (az erre alkalmas) **médiaszintér**, míg az észlelője **a közönség**. Sajátosságuk az, hogy van valamilyen **aktualitásuk** (az akkori jelenben), **publicitásuk** (nyilvánosság), **periodicitásuk** (időszakosság) és a tartalmukra általában a **közérthetőség** jellemző. A filmhíradók elsődleges vizsgálatára jól alkalmazható a szinte „klasszikus” eljárásnak

számító „**5W + 1H**” modell. Az angol kérdőszavakból származó „ki?” (who?), „mi(t)?” (what?), „mikor?” (when?), „hol?” (where?), „miért?” (why?) és a „hogyan?” (how?) rövidített kifejezés elsősorban a **hírek kezdeti elemzése** során alkalmazható, azonban fontos hangsúlyozni, hogy a konkrét kutatási célkitűzésektől és a forrás sajátosságaitól függően az elemzés folyamata sokkal részletesebb és komplexebb lehet.

Az audiovizuális források egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert a történettudományban, hiszen lehetőséget adhatnak arra, hogy a múlt egy bizonyos szegmense „láthatóbbá” és „hallhatóbbá” váljon. Azonban az ilyen források elemzésekor különösen szem előtt kell tartani, hogy nem az objektív „valóságot” tükrözik, hanem az alkotóik szándékait. Ám az audiovizuális források többek, mint egyszerű felvételek: kontextusokat teremtenek és tapasztalatokat közvetítenek, ezért nemcsak a történelem kutatása, hanem oktatása során is kulcsfontosságú szerep hárulhat rájuk. Olyan **pedagógiai eszközt** jelenthetnek, amelyek lehetőséget teremthetnek a diákok hatékonyabb motiválására, a történelemtanulás izgalmasabbá tételére és a forráskritika gyakorlására. Végül, az audiovizuális források elemzése nemcsak a múlt megértéséhez járul hozzá, hanem **napjaink médiakörnyezetének jobb megértését** is segítheti. Hiszen a médiamanipuláció ereje különösen aktuális kérdés (például a „fake news” jelenség miatt ➡ **2.8. alfejezet**), és a történészeknek is fontos szerepük van abban, hogy feltárják és értelmezzék a média társadalomra gyakorolt hatásait.

Legfontosabb adatbázisok és lehetséges szempontok a filmhíradók elemzéséhez

A 20. század eleji filmhíradók jelenleg még kiaknázatlan történeti források, ezért a vizsgálatuk számos új eredménnyel kecsegtethet, hiszen kiválóan tükrözik a korabeli társadalmi, politikai és kulturális viszonyokat. Hazai viszonylatban a legfontosabb a Nemzeti Filmintézet adatbázisa, a **Filmhíradók Online** (<https://filmhiradokonline.hu/>), ahol 1913 és 1991 között készült bejátszások találhatók. A külföldiek közül kiemelendő a **British Pathé** (<https://www.britishpathe.com/>), amely a világ jelenlegi legnagyobb filmhíradós adatbázisa (mintegy 220 ezer, 1896 és 1984 között készült bejátszás tekinthető meg itt), az olasz **Archivio Luce**

(<https://www.archivioluce.com/>), valamint a francia **Gaumont Pathé** (<https://gparchives.com/>).

Az alábbiakban néhány történeti szempontot ismertetünk, amelyek segíthetnek az ezekben található bejátszások elemzésében:

Kontextualizálás. Az elemzés során az első lépés itt is a forráskritika (☛ **3.2. alfejezet**), valamint a történelmi kontextus (☛ **2.4. alfejezet**) értelmezése. Olyan kérdéseket érdemes átfontolni, mint például: Milyen célból készülhetett egy adott filmhíradós bejátszás? Ki volt a célközönsége? Hogyan illeszkedik a tartalom az akkor éppen aktuális kor-szellemhez, vagy a korábbi és későbbi eseményekhez? Ki vagy melyik híradós cég készítette a bejátszást? Milyen (híradószerkesztési) szempontok befolyásolhatták a tartalmat?

Politikai környezet. Érdemes szem előtt tartani, hogy az 1920-as és 1930-as évek filmhíradóit a fennálló hatalmi viszonyok határozták meg. Ezért vizsgálni kell azt, hogy milyen politikai eseményekről számoltak be, hogyan tették ezt, és milyen politikai üzeneteket közvetítettek, illetve azt, hogy a fennálló politikai rendszer hogyan befolyásolta a híradók tartalmát és hangvételét.

Társadalmi változások. A 20. század első felét jelentős társadalmi változások is jellemzik, ezért különösen fontos szempont lehet az, hogy hogyan tükröződnek ezek a korabeli filmhíradókban. Például: hogyan ábrázolták a nők változó szerepét, a különböző társadalmi rétegek helyzetét vagy a gazdasági átalakulást és a modernizációt.

Kulturális megnyilvánulások. Ugyanennyire jelentős elemzési szempont lehet az, hogy hogyan jelennek meg a kor-szak kulturális változásai a filmhíradókban (például a divat, a művészetek vagy az építészet területén). De az sem elhanyagolható, hogy maguk a filmhíradók milyen módon járultak hozzá a kulturális identitás kialakításához (például milyen mintákat közvetítettek, hogyan reprezentálták a nemzeti múltat, a hagyományokat vagy kulturális eseményeket).

Propagandaelemek. A korszak folyamán a filmhíradók a politikai propaganda alapvető eszközeként is szolgáltak. Érdeemes megvizsgálni, hogy milyen propagandisztikus elemeket (például sztereotípiákat, leegyszerűsítéseket stb.) tartalmaznak, milyen politikai-ideológiai üzeneteket próbáltak általuk közvetíteni, és milyen módon használták ezeket a kormányzatok vagy más hatalmi csoportok a különböző társadalmi csoportok meggyőzésére vagy manipulálására.

Vizuális elemek. Fontos szempont az, hogyan használták a filmhíradók a vizuális elemeket (például beállítást, vágást, áttűnést, montázst) a mozgóképi narratíva erősítésére. Ezzel kapcsolatban felvethetők olyan kérdések is, mint például: Milyen technológiákat használtak az információ közvetítésére? A vizuális megoldások hogyan befolyásolhatták a nézők érzékelését és értelmezését?

Összehasonlítás. Végül érdemes lehet a komparatív módszerhez nyúlni az adott korszak különböző filmhíradóinak összehasonlításával (például a korábbi szempontok szerint melyek a különbségek és a hasonlóságok).

3.11. Feliratok

A feliratok olyan írásos emlékek, amelyeket valamilyen **szilárd íráshordozóra** rögzítettek. Az írás az ékírástól a hieroglifán át a szótag- és betűírásokig bármilyen formájú lehet. A feliratot hordozó anyag, vagyis az íráshordozó lehet kő, fém, vas, kerámia, bőr, mozaik stb., ezek felületére a szöveg felvihető vésés, karcolás, kiöntés, faragás, festés stb. útján. E rövid áttekintésben csak olyan feliratokról lesz szó, amelyek betűírást használó nyelvek (jelen esetben többnyire latin nyelvű) történeti emlékeit hordozzák, tehát főképp az ókor- és a középkortörténet kutatása során relevánsak. Jóllehet a fenti kritériumoknak megfelelnek, itt nem soroljuk a feliratokhoz az ókort illetően a papiruszokra rögzített írásos emlékeket, legyenek azok irodalmi művek töredékei vagy a mindennapi élet dokumentumai (például levelek, szerződések, adóbevallások). Ezekkel a papirológia tudományterülete foglalkozik. Ugyancsak nem vesszük

ide a pénzérméken található írásos elemeket, ezek a numizmatika vizsgálódási körébe (is) tartoznak (☛ **3.12. alfejezet**). A középkori epigráfusok olykor kizárják a szokásos íróeszközökkel szokványos íráshordozókra írt szövegeket, illetve a középkorral kapcsolatosan nem szokás feliratként tekinteni a kancellária működése során keletkezett dokumentumokra sem.

A feliratokkal foglalkozó segédtudomány az **epigráfia** (felirattan), aminek görög eredetű neve két tagból tevődik össze: az *epi* (-ra/-re) és a *graphein* (írni) elemekből. Az utóbbi ismerős lehet olyan szavakból, mint a grafológia vagy grafománia, de ugyanez a két tag együttesen előfordul egy irodalmi műfaj (epigramma) elnevezésében is. A német és angol nyelvterületen a latin *inscriptio* szóból származtatott (*Inschrift, inscription*) kifejezéseket használják a feliratok megnevezésére, de tudni kell, hogy az *inscriptio* latin szó modern tudományos műszóként terjedt el a feliratok jelzésére, az ókorban inkább más jelentéseit használták.

Az antik kultúrák előszeretettel éltek a feliratállítás szokásával, különösen igaz ez a rómaiakra. A lassan két évszázada folyó szisztematikus gyűjtés ellenére sincs egyetlen pontos számadat sem arra nézve, **hány feliratot ismerünk** ma, illetve hány feliratot állítottak az ókorban. Utóbbit több tízmillióra teszik a kutatók. Előbbire nézve pontosabb becslést lehet adni. Nagyjából 500-600 ezer latin nyelvű feliratot és felirattöredéket ismerünk a Római Birodalom területéről. Ebből a mai Dunántúl területét is magában foglaló Pannonia tartomány kb. hatezer felirattal képviselteti magát. A feliratok száma évről évre ezres nagyságrendben gyarapszik. Összehasonlításképpen megemlíthető, hogy A Középkori Magyarország Levéltári Forrásai adatbázis (*Collectio Diplomatica Hungarica*), amely a mohácsi csata előtt kiadott magyarországi okleveleket gyűjti, hozzávetőleg 320 ezer tételt tartalmaz (☛ **4.5. alfejezet**).

Ezt a rengeteg feliratot tartalmuk alapján az epigráfusok **típusokba** sorolják. A főbb csoportok zömében megegyeznek a felirattani összefoglalásokban, de részben eltérő beosztásokat és más szempontú csoportosításokat is lehet találni. A főbb típusok a következők: **épületek** feliratai, építési feliratok (határkövek, mérföldkövek feliratai); szakrális vagy **vallási feliratok** (fogadalmi feliratok, templomok, oltárok, istenszobrok stb. feliratai); megtisztelő vagy **kitüntető feliratok**; **használati tárgyak feliratai** (az ún. kisfeliratok: edények, fegyverek, szerszámok, kárpitok, bútorok feliratai stb.); **jogi jellegű, hivatalos feliratok** (törvények, rendeletek, naptárak stb.). A római feliratokat illetően egyesek külön csoportba sorolják a **katonai feliratokat**, amelyek közé az ún.

leggyakoribb típust, akárcsak ma, a **sírfeliratok** képviselték, ahol az elhunyt neve mellett szerepelhetnek a tisztségei, a foglalkozása, a születési és halálzási dátuma vagy az életkorára történő utalás stb.

A feliratok legfontosabb elemei voltaképpen a **nevek**. A legtöbb feliraton szerepel legalább egy név, akihez a felirat kapcsolódik: az építtető, az elhunyt, a felajánló vagy áldozatot bemutató személy; az istenség, akit megtisztelnek; az uralkodó, akinek a nevében a rendelkezés keletkezik stb. Emellett természetesen – típustól függően – más-más információk, elemek, további nevek kerülhetnek fel a felírra. Fogadalmi feliratokon például gyakran szerepel a fogadalom oka vagy annak rögzítése, hogy a fogadalom teljesült. Az ókori sírfeliratokon gyakori a H.S.E. záróformula, ami a *hic situs/sita est*, azaz az „itt nyugszik” rövidítése, s párhuzamba állítható például a ma is használatos A.B.F.R.A. (A Boldog Feltámadás Reménye Alatt) rövidítéssel. A rómaiak praktikus világszemléletét tükrözi, hogy többször előfordul a sír-emlék ára is a feliraton. A megtisztelő feliratok nemcsak a kitüntetett személy nevét, hanem tisztségeit, karrierjét is tartalmazzák, továbbá szerepel rajtuk az állítás indoka is. A mindennapi tárgyak feliratai között egészen profán, olykor durva szövegek is előfordulnak, de idesorolhatók a közismert cserépszavazás szavazócserepeire karcolt nevek is.

Egy **felirat elkészülte** az ötlettől a megvalósításig több fázist ölelt fel, s több közreműködőt igényelt. A megrendelő valamilyen íráshordozón megírta vagy megíratta a felirat szövegét. Ezt adta át a vállalkozónak, aki műhelyében munkásaival megalkotta a fizikai tárgyat. Az egyes fázisokat más-más munkás végezte el. Először a köemléket és a feliratos mezőt hozták létre. A következő lépésben a feliratos mezőn megtervezték és elrendezték a felirat szövegét, amihez segédvonalakat használhattak, s bekarcolhatták a betűket is. Ezt követte a felirat felvitele a feliratos mezőbe, amire többféle módszer kínálkozott: a betűket bevésték, a bevésott betűket kifestették, a fémlapokból készült betűket felszegelték stb.

A feliratkészítés egy több fázisból álló és több ember munkáját igénylő folyamat volt, amely során voltaképpen nem volt szükséges, hogy minden közreműködő írni-olvasni tudó ember legyen. Emiatt elég nagy volt a **hiba-lehetőség** már a felirat készítési folyamata alatt is. Előfordulhatott például az, hogy a kőfaragó rosszul véste ki a feliratot: kimaradt egy-egy betű vagy tévesen került be egy betű a felirat szövegébe.

A feliratok kutatóinak és értelmezőinek azonban ennél nagyobb nehézséggel is szembe kell nézniük. Az epigráfus egyik feladata ugyanis a feliratok

3. FORRÁSIMERET

közzététele olyan formában, hogy egyrészt látni lehessen a **felirat jelenlegi állapotát**, másrészt pedig **forrásként használható**, olvasható legyen a történeti kutatás számára. A kihívást az okozza, hogy a feliratok mint fizikai tárgyak az elkészítésüket követően ki vannak téve a **sérülések**, rongálódások vagy rongálások veszélyeinek. Darabokra törhettek, s ezeket a darabokat épületekbe falazták be, de egyes darabok el is veszthettek, sőt olyan is gyakran előfordult, hogy egyfajta büntetésként (*damnatio memoriae*-ként, vagyis „emlékezetből való eltörlésként”) kikapartak róluk neveket stb. A rómaiak – a görögökkel ellentétben – előszeretettel használtak rövidítéseket, olykor nem csak egyes szavakat, hanem egész kifejezéseket redukáltak néhány betűre. A feliratok érthető formában történő közzétételénél szükség van tehát a rövidítések feloldására, a véletlenül kifelejtett betűk pótlására, annak jelzésére, ha elvesztek betűk, valamint az eredeti felirat szövegtagolásának jelzésére. Az 1930-as évek elején erre dolgozták ki az ún. **leideni rendszert**, amely egyezményes jeleket használ a feliratok kiadásánál.

Példák a leideni rendszer jeleire

[] olyan betűket fognak közre, amelyek eredetileg szerepeltek a feliraton, mára viszont elvesztek.

() a rövidítések feloldásának jelölése. Például CO(N)S(UL), ahol a feliraton csak a COS rövidítés szerepelt.

--- bizonytalan számú elveszett vagy olvashatatlaná vált betű jelölése.

A történészeknek persze nem kell minden feliratot a megtalálási vagy kiállítási/őrzési helyén saját maguknak felkeresni ahhoz, hogy forrásként használhassák őket. Ez fizikai lehetetlenség lenne. A feliratokat ún. **feliratkatalógusokban**, feliratgyűjteményekben (latinul *corpus*okban) teszik közzé. A feliratok összegyűjtői rendszerező munkát is végeznek, így az egyes feliratkatalógusok szerveződhetnek időrendi, földrajzi vagy tematikus rendben, illetve összeállhatnak ezen szempontok ötvözeteként. Jóllehet a római feliratok iránt már az antikvitást alapul és például vevő reneszánszban is érdeklődést mutattak, a rendszerezett, tudományos igényű gyűjtés 1853-ban kezdődött, amikor **Theodor Mommsen** (1817–1903) létrehozta a **Corpus Inscriptio-**

tionum Latinarumot (CIL, latin feliratok gyűjteménye). Mommsen ezt azzal a szándékkal indította útjára, hogy a Római Birodalom összes latin feliratát összegyűjtsék és közzétegyék benne. A CIL történetéből érdemes kiemelni Alföldy Géza (1935–2011) tevékenységét, aki 1992 és 2007 között vezette ennek a monumentális vállalkozásnak a munkálatait. Az eredetileg hatalmas nyomtatott kötetek mellett ma már weboldal is segíti a kutatókat angol és német nyelven (<https://cil.bbaw.de/>).

A CIL rendezési elvként a kronológiai, a földrajzi és a tematikus megközelítést is alkalmazza. Az első kötetben a régi latin feliratok kapnak helyet kb. Caesar haláláig. A 2–13. kötetekben sorra veszik a birodalom területeit. Köztük a 3. tartalmazza a pannoniai és daciai feliratokat. A 6. és 15. Róma városának feliratait közli, utóbbiban kaptak helyet a használati tárgyak (*instrumentum domesticum*) feliratai. Az utolsó két kötet a katonai diplomák és a mérőföldkövek szövegeit közli. A hasonlóan monumentális és szintén a 19. század második felétől induló *Inscriptiones Graecae* (IG) 14 kötete a görög feliratokat földrajzi egységek szerint rendezi.

A CIL-ben és a hasonló gyűjteményekben minden feliratnak van egy azonosító száma. Ez általában a kötet számából és egy kötetben belüli azonosító számból áll. A feliratokra ezekkel a számokkal hivatkozunk. Tehát például a CIL 03, 10489 a gyűjtemény 3. kötetében található 10489. számú felirat, ami az aquincumi táborváros fürdőjének a felirata.

A CIL a teljességre törekedett, ami azonban nehézségekkel járt. A feliratok száma évről évre több lett, de nem lehetett minden évben újranyomtatni az óriási köteteket. Az előkerülő új feliratokat a *L'Année épigraphique* (<http://www.anneeepigraphique.msh-paris.fr/>) című folyóirat közli. A kiadók terjedelmi és pénzügyi okokból sem törekedhetnek mindig a teljességre. Tematikus és földrajzi szempontú feliratkorpuszok is vannak. Utóbbira példa a RIU rövidítéssel jelzett *Römische Inschriften Ungarns* című gyűjtemény, amely immár hetedik nyomtatott köteténél tart. Az első kötet 1972-ben jelent meg. Hasonló elgondolás alapján indult útjára – igaz, nem ókori feliratokat tartalmaz – a *Corpus Inscriptionum Slovaciae*.

Manapság a történészek először az **online feliratkatalógusokból** tájékozódnak és gyűjtik össze a kutatási kérdésükhöz kapcsolódó feliratokat. Az Epigraphische Datenbank Heidelberg (<https://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/indexe.html>), az Epigraphik Datenbank Clauss – Slaby (<http://www.manfredclauss.de/>), illetve az Ubi Erat Lupa (<http://lupa.at/>) a leggyakrabban használt online gyűjtemények, amelyek előnye a nyom-

3. FORRÁSIMERET

tatott formával szemben az, hogy bárhol elérhetők, könnyű keresési lehetőséget biztosítanak, állandóan frissíthetők, és jó fotók állnak rendelkezésre a feliratokról. Ráadásul a három említett online gyűjteményt linkek segítségével össze is kapcsolták egymással.

Sok felirat **szövege töredékesen**, hiányokkal maradt ránk. Több-kevesebb rész kitört, elveszett az eredeti feliratból, vagyis a szöveg csonka. A kiegészítés az epigráfusok feladata, amely a római feliratoknál a **párhuzamos példákra**, a **szokásosan alkalmazott formulákra** épül, de minden megalapozottság mellett is hordoz némi bizonytalanságot. A középkorban – bár az építési vagy sírfeliratok esetében előfordulhatnak – a formulák használata jóval kevésbé elterjedt, mint a rómaiaknál. A kiegészítések tényét (különösen, ha hosszabb szövegrészletről van szó) mindenképpen figyelembe kell venni a történeti megállapításoknál.

Mindazonáltal a feliratok páratlan történeti források. A szöveges, narratív források mennyisége az ókort és a középkort illetően egy-két ritka felfedezéstől eltekintve nem gyarapszik. A feliratok száma azonban évről évre nő. E mennyiségi szempont mellett a feliratoknak vannak minőségi jellegzetességei. Egyes speciális esetek kivételével **közvetlenül hagyományozódnak**, vagyis azt a szöveget olvassuk a feliraton, amit az ókorban, illetve a középkorban odavéstek. Ezzel szemben például a történetírók munkái a szöveg-hagyomány, a sokszoros másolás során bizonyos mértékben változhattak. Ezzel a problémával a filológia foglalkozik. A felirat szövege mellett a felirathordozó jellegzetességei, díszítései is hordozhatnak történeti információkat, így a feliratok egy részének esetében elmondható, hogy **egyaránt tekinthetők írásos és tárgyi forrásnak** is. (Ezt a szempontot legjobban talán az Ubi Erat Lupa adatbázis veszi figyelembe.) Különösen a középkori feliratok esetében igaz, hogy a feliratok kutatása – külső jellegzetességeik miatt – sokszor a **művészettörténet** és **régészet** tevékenységi körébe tartozik.

Miközben a ránk maradt történetírói munkákat és más irodalmi alkotásokat zömmel a társadalmi elithez kapcsolható személyek alkották meg, addig a feliratok – legalábbis az ókori világban – **minden társadalmi réteget és csoportot reprezentálnak**. Fényt vetnek ezáltal a társadalom olyan szegmenseire is, amelyeket a narratív források mellőznek (e tekintetben a feliratok rokonságot mutatnak a papiruszok világával). Az ókori világ működéséről sok információ szinte csak feliratok révén ismert. Például szinte semmit sem tudnánk az egyik nagyszabású római „népjóléti” program, az *alimentatio* működéséről, ha nem marad fenn két erre vonatkozó felirat Itália

területéről. Emellett nagy számuk alkalmassá teszi őket statisztikai jellegű megállapításokra is (☛ **3.5. alfejezet**), ezért különösen értékesek a gazdaság- és társadalomtörténészek számára. A társadalmi vertikumban történő eloszlás mellett földrajzi eloszlásuk is árulkodó, hiszen a görög-római világ minden szegletében állítottak feliratot.

A feliratok történeti felhasználásában elsőrendű a **felirat datálása**. Ebben külső és belső jellegzetességek, információk segítenek. Külső jellegzetesség lehet a betűtípusok változása, ami például a középkori magyarországi feliratokon keltezési támpontot jelent az egyes korszakokban használt eltérő betűformálások miatt (például gótikus *maiuscula*, *humanista capitalis* stb.). A keltezés szempontjából legjobb belső információ, ha maga a felirat-állító adja meg a dátumot. A középkorban például *anno Domini millesimo ...* (az Úr ezer...-ik évében) formula, a rómaiaknál a hivatalban lévő consulok nevének megadása vagy a császár uralkodási éveinek jelzése (a *tribunicia potestas*, rövidítve TRIB POT alapján) adhat biztos fogódzót a felirat kronológiai elhelyezéséhez.

Mindig fontos a **lelőhely** (épület, település, tartomány stb.) rögzítése, mert a feliraton szereplő helynevekkel együtt nézve ez értékes adatokkal szolgálhat a felirat sorsáról, a feliraton szereplő személyek mobilitásáról. Emellett a történészek – vizsgálati kérdéstől függően – adatbázisokba vagy táblázatokba rendezik a számukra fontos feliratokat, amelyek sokféle információt rögzíthetnek az idő és helyadatok mellett (például név, foglalkozás, társadalmi helyzet, a felirat típusa).

A feliratokat elemző szakirodalomban előforduló fontosabb idegen eredetű szavak

- **busztrophédon** („ökörszántás”): az írás irányára vonatkozó kifejezés, tulajdonképpen kétirányú sorvezetés. A busztrophédon feliratokon az írás az egyik sorban jobbról balra, a következőben balról jobbra, majd újból jobbról balra fut.
- **interpunctio**: központosítás, elválasztás. A feliratokon alkalmazott jelölés az egyes szavak elválasztására. Gyakran háromszög vagy kör alakú.
- **kenotáfium (cenotaphium)**: üres sír, álsír, szimbolikus sír.

- **ligatúra:** kettő vagy több betű egybeírásából keletkezett összevont betű, illetve jel. Gyakori a latin diftongusok, például ae (æ) és oe (œ) esetében, de legismertebb talán az &, ami a latin *et* (és) szó betűinek összevonásából keletkezett.
- **osztrakon:** agyagcserépdarab, amelyen vésett vagy festett felirat található. Olcsó és mindenütt elérhető volta miatt igen gyakori íráshordozó az ókori mindennapokban. Legismertebbek az athéni cserépszavazás darabjai.
- **palimpszeszt(us) felirat:** olyan felirat, amelyen az eredeti felirat helyére utóbb másik feliratot véstek. (Nem tévesztendő össze a feliratos kő másodlagos, például beépítés útján történő felhasználásával.)
- **sztélé:** kőtábla vagy kőoszlop, gyakran feliratokkal, domborművekkel ellátva. Ilyen például az egyiptomi történelem korai időszakáról tanúskodó palermói kő.
- **tabula ansata:** olyan feliratos tábla, amelynél a feliratos mező két szélét egy-egy befelé mutató háromszög ('nyíl') keretezi. Ilyen látható a konstantinápolyi Hippodrom egyik obeliskjének talapzatán vagy a *legio II Adiutrix* egyik építési feliratán Aquincumban (HD 067838).

3.12. A tárgyi források példái: pénzek, pecsétek

A tárgyi források és vizsgálati módszereik bemutatása további kötetek témája lehetne, mégis szükségesnek tartjuk, hogy legalább két példa segítségével ebben a tananyagban is felvillantsuk az ezekben rejlő tudományos lehetőségeket. Mindkettő olyan, ami nemcsak végigkíséri a történelmet, és **különleges sajátosságokkal** rendelkezik, de – ugyan változó formában – manapság is a mindennapok részét jelenti.

A történeti kutatás számára forrásértékkel bíró tárgyak között külön csoportot képeznek az érmék és az érmék. **Érme** (*Münze, coin*) alatt azt értjük, ami valamilyen történeti korban **törvényes fizetőeszköznek** minősült. Az érme legfontosabb, kötelező alaki kelléke a kibocsátóra vonatkozó utalás (megnevezés, címer, portré), járulékos alaki kelléke pedig a névérték, a kibocsátás éve, a készítő verde verdejegye, amelyek az évezredek során

nem szükségszerűen jelentek meg a pénzeken. A kibocsátóra történő utalások mindig, a járulékos alaki kellékek pedig rendszerint az előlapon találhatók meg. A forgalmi pénzérmék eleinte öntéssel, a későbbiek során kézi, majd gépi pénzveréssel készültek. Bár az **érem** (Medaille, medal) kifejezés sok összetételben összeforrott az érmével, szűkebb értelemben **a törvényes fizetőeszköznek nem minősülő emlékérmeket** értjük alatta. Ezek történelmi vagy személyes eseményekhez kapcsolódva készültek, rendszerint veréssel, ritkábban öntéssel. A kibocsátás oka, illetve az emlékérmén megjelenő ábrázolás alapján beszélünk történeti, személyi, városi, kegy- stb. érmekről. Az érem és az érme talán az emlékpénzekben egyesült, amelyek ugyan törvényes fizetőeszköznek minősülnek, de művészi kivitelezésük, alacsonyabb kibocsátási példányszámuk miatt ténylegesen fizetőeszközként nem használatosak. Emlékpénzek jeles évfordulók alkalmából, kiemelkedő személyiségek tiszteletére jelentek, jelennek meg. A klasszikus **numizmatika** tárgyai ezek a fémből készült érmék és érmek, amelyekhez újabban hozzájárultak a papírból, műanyagból készült fizetőeszközök, pénzhelyettesítők (bankjegyek, pénztárjegyek, zsetonok, szükségpénzek stb.)

A numizmatika hagyományosan két részterületet foglal magában. Az úgynevezett **leíró éremtan** alapfeladata az érmek/érmék szűkebb értelemben vett vizsgálata, meghatározása, tipológiai és fizikai sajátosságuk megfigyelése. A numizmatikának ez a leíró része kifejezetten a **régi érmék és érmek gyűjtésével**, valamint **tanulmányozásával** foglalkozó tudományág, noha érdeklődése ma már kiterjed a modern pénzformák és pénzhelyettesítők, valamint az értékpapírok kutatására is. Ennek a munkának eredménye az egyes korszakok pénzeiről, emlékérmeiről készített, minél teljesebb, tökéletesebb katalógus, amelyre egyes példányok meghatározásánál hivatkozni lehet. A katalógus azonban csak eszköze a kutatásnak.

Leíró alapokon nyugszik a numizmatika másik részterülete, a **pénztörténet**, amely a pénznek a különböző történeti korokban a **társadalomban és a gazdaságban betöltött szerepét vizsgálja**, például a pénzértékviszonyokat, árakat, árfolyamokat, a pénzkibocsátás jogi, intézményi és technikai hátterét. Az egyes történeti korszakok numizmatikai problémái nem azonosak, és a történészek is korszakoktól függően más és más kérdésekre várnak választ a pénztörténet vonatkozásában, de különleges forrásértéke van a pénznek minden kor gazdaságtörténetének kutatásában.

Minden nép történetében megjelenik ugyanis a fejlődésnek az a foka, amikor gazdasága általános értékmérőt, azaz pénzt kíván. Kezdetben több-

3. FORRÁSIMERET

nyire különféle tárgyak, úgynevezett primitív pénzek (kagylók, prémek stb.) képviselték a pénz funkcióját. A régi pásztor- és földműves népeknél – például a perzsáknál vagy a zsidóknál – a szarvasmarha, a juh és a birka volt a legelterjedtebb primitív pénz. A pénz fogalmának és mint általános értékmérőnek a megjelenése a latin nyelvre vezethető vissza. Ezt követően hamarosan elterjedt a fém, a nemesfém használata értékmérőként. Az állandóság meghatározott súlyt kívánt, így alakult ki a **pénzrendszer** egysége, az alapsúlyú nemesfémpénz, amelynek súlya állandó volt, valamint meg kellett határozni és közismertté kellett tenni az egységnyi súlyú pénz nemesfém-tartalmát, azaz a nemesfém finomságát. A pénzkibocsátónak szavatolnia kellett ezt a meghatározott súlyt és finomságot, amely követelménynek a nemesfémdarabra (pénzre) vert éremképpel, felirattal tett eleget. Fejlettebb gazdaság azonban nem elégedhetett meg az egységnyi súlyú pénzzel, ezért ennek hányadosának, illetve többszörösének verésével alakult ki az egyes korok pénzrendszere.

A pénzek (érmek, érmék) vizsgálata során a legfontosabb kihívást az **eredeti**, az **utánzat**, az **utánverés** és a **hamisítás** meghatározása jelenti. Az utánzatok célja nem a megtévesztés volt, hanem a másolás vagy valamilyen minta követése (olykor az eredetihez képest kevésbé értékes fémből készítve) úgy, hogy az utánzó a saját nevét, felségjelét is ráverette a pénzre.

Ezzel szemben a hamisítvány magában hordozza a megtévesztésre való törekvést. A korabeli hamisítvány rendszerint silányabb, az eredetinel értéktelenebb, így a hamisítás anyagi előnnyel jár. A történeti korok pénzeinek mai hamisítása viszont műtárgyhamisítás, amikor már nem mint pénzt, hanem mint régiséget hamisítják. A korabeli hamisítás, illetve az illegális nyerészkedés egyik változataként említjük a pénzcsonkítást, amikor a nemesfém pénz levágott, lenyírt, lereszelt része képezi az illegális nyeréséget.

Az utánverés korunk terméke, amikor eredeti (vagy újrakészített) verőszerszámmal korábbi, forgalomból kivont vagy korábbi évjáratú forgalomképes pénzt készítenek, és rendszerint egy kis jellel (rozetta, csillag stb.) tudatják az utánverés tényét. Amennyiben ezt nem teszik, a jel nélküli utánveret hamisítványnak minősül. Előfordul, hogy csupán hivatalosan nyilvánosságra hozzák a pénzutánverés tényét, vagy a maga korában abban az évben nem vert pénzt készítenek, többnyire teaurációs (felhalmozási) céllal, mivel a pénznek meghatározott a súlya és finomsága, azaz szinítés és mérés nélkül is pontosan lehet tudni a birtokolt nemesfém mennyiségét. A történelem folyamán az is előfordult, hogy egy állam más állam pénzeit ellenjegyz ráütésével

3.12. A TÁRGYI FORRÁSOK PÉLDÁI: PÉNZEK, PECSÉTEK

14. ábra. Károly Róbert aranyforintjának előlapja,
II. Lajos király és IV. Vilmos bajor herceg aranyforintjának hátlapja

15. ábra. Szent István király ezüstdenárjának a Magyar Pénzverő Zrt. kiadásában
megjelent színesfém másolata, a hátlap közepén egy BP. verdejeggyel

érvényesítette saját területén, de arra is van példa, hogy a devalvációt (a pénz értékének csökkenését) jelezték vele.

A 16–17. század a pénztörténetnek az a korszaka, amelyben a pénz maga is áruvá vált, s a vele való kereskedés és spekuláció mindennapos dolognak számított. A nagyarányú pénzhamisítás, a pénzrontás, a határok nélküli pénzáramlás, valamint a hihetetlenül kiterjedt kereskedelem miatt e két század folyamán például közel százféle pénz forgott a Magyar Királyság és Erdély területén, sok gondot és zavart okozva a pénzforgalomban. A 17. században több országban törekedtek arra, hogy egységesítsék a pénzverést, azonos **pénzlábat** (egy adott tömegegységnyi nemesfém-ből verhető érmék számának szabványa) igyekeztek bevezetni. A pénzügyi és gazdasági életnek számos problémája maradt ugyan, de a 18. század elejére gyökeresen megváltozott azok jellege.

3. FORRÁSIMERET

A pénz több évezredes története során számos fordulóponton, minőségi és mennyiségi változáson ment keresztül: nemcsak anyaga, hanem társadalmi megítélése is többször változott. Ezek a történeti mérföldkövek jól elkülöníthető korszakokat jelölnek. A kezdeti időszak egészen a Római Birodalom bukásáig, sőt bizonyos szempontból a már görög nyelvű Bizánci Birodalom megszűléséig tart: az ekkor vert pénzekkel egy önálló éremtani tudományrész, az **antik numizmatika** foglalkozik. A második nagy korszak a **középkori és az újkori pénztörténet** időszaka, amely a **nemzeti pénzrendszerek** létrejöttéig csaknem másfél ezer évet foglal magában. Ez az időszak három időbeli egységre oszlik: a dénár-, a garas- (1325–1500) és a tallérperiódusra (1500–1892). Az utolsó, de immár leáldozóban lévő korszak, a nemzeti pénzrendszerek kora napjainkban záródik le Európa történetében, hiszen az **euro** megjelenésével ismét átléptünk egy pénztörténeti időszak határán.

A pénzekhez hasonlóan különleges funkciót betöltő tárgyi források a **pecsétek**. A kifejezés alatt két fogalmat értünk. Az egyik a **pecsétnyomó** (*typarium*), egy kemény anyagba (például fémbe, kőbe, agyagba) vésett negatív ábrázolással ellátott **hitelesítő eszköz**, és a **pecsétlenyomat**, mely előbbinek a **puha anyagba nyomott pozitív változata**. Fontos, hogy csak akkor beszélhetünk pecsétről, ha **egyértelműen beazonosítja a tulajdonost**, és kifejezi annak akaratnyilvánítását, birtoklását.

A pecsétet **záró-**, illetve **hitelesítő céllal** használták az ókortól (például a bírói eljárások során), a funkciója napjainkban is a hivatalos iratok megerősítése. Virágkorát kétségtelenül a középkorban élte, amikor az írásbeliség fejlődésének időszakában szükségessé vált az okiratokban foglaltak egyértelmű szavatolása, s erre a legalkalmasabb eszköz a pecsét volt, hiszen az aláírás még magánügyekben sem volt sokáig elég hiteles. Szintén egyidejű a pecséthasználattal a pecséthamisítás, ami felségárulásnak minősült.

A pecsétek vizsgálata, a **szfragisztika** (pecséttan) nemcsak a történet-tudományi, hanem a művészettörténeti kutatások számára is nélkülözhetetlen. Manapság – az érmékhez hasonlóan – a pecsétek jelentős része online kutatható, például a már említett, de a későbbiekben még részletesebben is bemutatásra kerülő Középkori Magyarország Levéltári Forrásai adatbázis (☛ **4.5. alfejezet**) segítségével. A pecsétek vizsgálatára alapulhatnak kormányzat-, politika-, művészet- és társadalomtörténeti kutatások. A királyi pecséthasználat vizsgálatával például rámutattak arra, hogy melyik kancellárnak milyen politikai jelentősége volt, vagy éppen a pecséthasználati megfigyelések eredményezték a király tartózkodási helyének pontosabb

meghatározását is. Az egyes új művészeti irányok térnyerése végigkövethető a kispasztikai alkotásokon, így a pecsétnyomókon is. De a pecsétek társadalomtörténeti elemzéshez is alapot jelenthetnek, például a nemesség rétegződése kapcsán (erre utal a vörös pecsétviasz használata). De egyértelmű, gyakran kizárólagos forrásai lehetnek a pecsétek a címertani vizsgálatoknak, és komparatív módszerek révén szorosan kapcsolódhatnak a numizmatikához is. A szfragisztika fejlődése és széles társadalmi ismertsége azonban nagyban eltér a numizmatikáétól. Ennek oka abban keresendő, hogy a pecsétek gyűjtése messze nem olyan egyszerű és kifizetődő, mint az érméké. Így míg a tudományos numizmatika a gyűjtők tudása és munkája révén folyamatosan fejlődik, addig a pecséttan szinte kizárólag a történészek körében művelt tudomány.

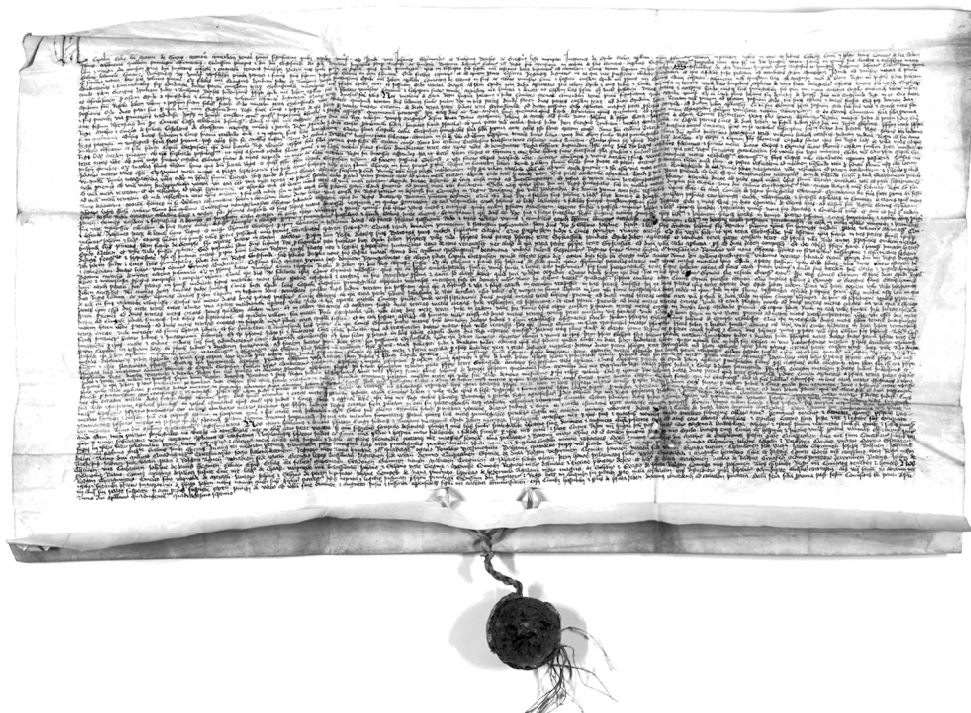

Pénzek, pecsétek és a modern technika

Nemrégiben a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében működő Memoria Hungariae középkortörténeti kutatócsoport egy kísérleti projekt keretében vállalkozott arra, hogy középkori viaszpecséteket és pecsétmásolatokat digitalizáljon az ún. RTI (Reflectance Transformation Imaging, <https://culturalheritageimaging.org/Technologies/RTI/>) 3D képalkotási eljárás segítségével. Ezek a modellek megtekinthetők online a kutatócsoport adatbázisában, vagy a Sketchfab oldalán (<https://sketchfab.com/mem-hung>). Utóbbi helyen a Debreceni Déri Múzeum numizmatikai gyűjteményéből is látható néhány háromdimenziós modell (https://sketchfab.com/derimuzeum_numizmatika).

A középkori pecséthasználatban háromféle pecsétet különböztethetünk meg. A privilegiális formában kiállított oklevelekre a pecsétet függesztve, a pergamen alájára szalaggal vagy selyemzsinórral rögzítették, ez volt a **függőpecsét**. A pátens formában kiadott oklevelekre a szöveg alá, vagy hátára nyomták a pecsétet, ekkor rányomott pecsétről beszélhetünk. A *missilis* vagy zárt pápai oklevelek esetében a pecsét záró funkciót is betöltött, az írott szöveget csak a pecsét feltörésével lehetett megismerni. Ezt nevezzük **zárópecsétnek**.

3. FORRÁSIMERET

16. ábra. Privilegiális formában kiállított hiteleshelyi oklevél
a 15. századból, az alján függő viaszpecséttel

A pecsét oklevélre erősítésének módját alapvetően az oklevél tartalma, jellege határozta meg.

A legkezdetlegesebb típus az **idézőpecsét** (billog) volt. A bronzból készült, füllel ellátott egyoldalú, éremszerű pecsét tette lehetővé, hogy a széles körű írástudatlanság időszakában a bírói hatalom tulajdonosa, megbízottja révén, hitelesen tudja kinyilvánítani akaratát, vagyis a bíróság elé való idézés tényét, vagy ítéletének végrehajtását. Az idézőpecsét így akár írás nélkül is hitelesítette a szóban elmondottakat, felmutatója a tulajdonos hangján szólhatott. Az idézőpecsét oklevélre függesztésével indult el az irathitelesítés folyamata. Az egyre nagyobb számban készülő oklevelekre hitelesítő pecsétként már a pecsétnyomóval készített lenyomatok kerültek, egyelőre a királyi oklevelek esetén gyakran monogram társaságában.

208 A **bullák**, vagyis a **fémpecsétek** anyaga arany vagy ólom volt. Az ólompecsétek általában tömör kialakítással készültek, az aranypecséteket két kü-

3.12. A TÁRGYI FORRÁSOK PÉLDÁI: PÉNZEK, PECSÉTEK

17. ábra. Árpád-kori uralkodóink aranypecsétjeinek előlapjai
(III. Béla, Imre, II. András, IV. Béla)

lönálló vékony lapból állították össze. A hazai bullák előképei a bizánci császári, illetve a pápai udvar kancelláriáján használt pecsétek voltak. A bullák függesztéssel, olykor akár záró funkcióval kerültek az oklevélre. Több uralkodónktól ismerünk aranypecsétet, így II. Bélától, Imrétől, II. Andrástól, IV. Bélától és Hunyadi Mátyástól. Ezeket kiemelkedő jelentőségű okleveleik esetében, azok ünnepi jellegének kihangsúlyozása végett használták, erre kiváló példa az 1222-es Aranybulla oklevél, mely eredetiben nem maradt fenn, az oklevél szövegéből azonban kiderül, ilyen pecséttel erősítették meg.

A pecsétek legtöbbször kör alakúak, de a főpapok pontifikális pecsétjei, vagy egyes egyházi intézmények korai pecsétjei ovális, ún. mandorla alakúak. Ritkán előfordulnak a világi pecséthasználók között háromszögű, vagy pajzsformájú pecsétek is elsősorban a 14. században. A 15. századtól – szintén királyi mintára – elterjedtek a gyűrűspecsétek, melyek hat- vagy nyolcszögűek, esetleg ovális alakúak. A pecsétek nagysága változatos, tulajdonosuk-

3. FORRÁSIMERET

tól, a pecsét jellegétől függően eltérő. Általános jelenség, hogy az uralkodók felségpecsétjének átmérője a 11. századtól folyamatosan növekedett.

A 14. századtól a királyi udvarban párhuzamosan több uralkodói pecsétet használtak (például nagypecsét, középpecsét, titkospecsét, gyűrűspecsét), ezt az ügyek megnövekedett száma, valamint a különböző kancelláriai osztályok létrejötte indokolta. A rövidebb, ideiglenes jellegű kiadványként elkészített oklevelekre (periratok, utasítások) kisebb pecségeket, vagy a kettős felségpecsét hátlapját nyomták. A királyi pecséthasználattal mintájára a különböző méltóságok és az egyházi intézmények is többfajta pecséttel hitelesítettek.

A nemesi pecséteken a tulajdonosok címerét láthatjuk, de országos méltóságot betöltő személyek címerein megjelennek az országcímer elemei is. A legnagyobb bírói méltóságok, mint a nádor, az országbíró, vagy az erdélyi vajda a késő középkori pecséthasználattal többfajta és eltérő ábrázolású pecsétet is használt. Rendelkezett nagypecséttel, kispecséttel a hivatali ügyekre, míg magánügyeiben az okleveleire a családi címerrel ellátott gyűrűspecsétet nyomta. Felirat a pecsét bármelyik részében elhelyezhető, nagyon változatos elrendezésben. Bár nagyon gyakori a köriratszerű elrendezés, de legkorábbi, eredetiben fennmaradt pecsétünkön, Péter király ólombulláján az egyik oldalon függőlegesen, két oszlopba, a másik oldalon vízszintesen, négy sorba elrendezett felirat olvasható.

A középkorban, akik nem tudtak írni, olyan személyekhez fordultak, akik ügyüket, bevállasukat írásba tudták foglalni. Ezért a nem királyi oklevelek keletkezhettek saját, vagy mások ügyében. Ez utóbbi csoport hitelessége kapcsán alakult ki a kánonjogból a közhitelű pecsét fogalma. Az autentikus pecséttel ellátott iratot bizonyító erejűnek ismerték el a bíróságok. Ennek is két típusa ismert: a mindenki ügyében, vagy csak a pecséttulajdonos hatáskörében közhitelességgel bíró pecsét. Pecséttulajdonosok szerint **öt nagy csoportra** oszthatjuk a pecségeket: uralkodói pecsétek, egyházi méltóságviselők, egyházi testületek, világi méltóságviselők, világi testületek pecsétjei.

Mivel a pecsétnyomók a hitelesítést szolgálták, ezért, ha eme jellemzőjüket elvesztették (például tulajdonosuk halálával, leváltásával), akkor legtöbbször megsemmisítették, vagy megrongálták. Ennek következtében kevés pecsétnyomó maradt az utókorra. Készítőjük között nagy átfedés lehetett az éremvész ötvösökkel, erről tanúskodik számos esetben a szembeötlő hasonlóság például a királyi pecsétek és az uralkodó által kibocsátott pénzveretek között.

A pénzekben és a pecsétekben az a közös, hogy mindkettő hordozhat magán szövegeket és ábrázolásokat, ezért **egyszerre szolgálhatnak tárgyi és írott forrásként**, ami pedig azt eredményezi, hogy a „megszóltatásukhoz” kombinált módszertan szükséges. Mindkét forrástípus esetében első lépésként érdemes egy **vizuális elemzéssel** kezdeni. Ennek során érdemes azonosítani a pénz vagy pecsét anyagát, méretét, formáját és feliratait, amelyek segíthetnek az időbeli és térbeli elhelyezésben. Nyilvánvalóan ebben elengedhetetlen a kutató **historiográfiai felkészültsége** és az, hogy alaposan ismerje a **történelmi kontextust** (☛ **2.4. alfejezet**). Ugyanis tisztában kell lennie azzal, hogy az általa vizsgált korszakban melyek a pénz- vagy pecsét-használat jellegzetességei, funkciói, illetve társadalmi, gazdasági, politikai és jogi körülményei. Például a római korban a pénz információközvetítő funkciót is ellátott, mivel amikor egy új császár került hatalomra, az ő arcképével új érméket kezdtek verni, és ennek révén jutott el az uralkodóváltás híre a birodalom távolabbi provinciáiba. Vagyis ebben az esetben a pénzek segítségével nyomon lehet követni a Római Birodalom politikai változásait is.

A vizuális vizsgálat fontos eleme lehet a **stíluselemzés** is. Ennek során érdemes megfigyelni a pénzen vagy a pecséten látható művészeti hatásokat, díszítési motívumokat, képi ábrázolásokat és szimbólumokat (például a pénzverde jelzéseit, címereket stb.). Az eddigiekből tehát az is következik, hogy a pénz- és pecsétvizsgálat segédtudományai (vagyis a numizmatika és a szfragisztika) **más történelmi segédtudományok** (☛ **2.3. alfejezet**) módszereinek felhasználásával lehet igazán eredményes. Ilyen lehet például különösen az ikonográfia (☛ **3.8. alfejezet**) és az epigráfia (☛ **3.11. alfejezet**), de érdemes lehet elmerülni a heraldika (címertan) területén is. Ezek mind segítséget nyújthatnak a pénzverő vagy a pecséthasználó azonosításában, illetve a kronológiai behatárolásban.

Tárgyi források lévén a pénzeket és a pecséteket érdemes lehet **anyag-tani vizsgálatoknak is** alávetni. Az anyagösszetétel és -használat, a korabeli előállítási folyamatok, illetve az esetleges sérülések vagy módosítások elemzése lehetővé teszi a pénz vagy a pecsét eredeti állapotának felmérését, és segíthet az időbeli változások megállapításában is. Ehhez szorosan kapcsolódik a vizsgált pénz vagy pecsét **azonosítása** a vonatkozó numizmatikai vagy szfragisztikai **adatbázisokban**. Ezek nemcsak a beazonosítás pontosításában nyújthatnak segítséget, hanem értékes információkat tartalmazhatnak a pénzek és a pecsétek különleges jellemzőiről, ami például **összehasonlító elemzéshez** is alapot jelenthet.

3. FORRÁSIMERET

Összefoglalóan a pénzek és a pecsétek **forrásértékét** az adja, hogy segíthetnek megérteni egy adott korszak politikai-hatalmi viszonyait, társadalmi hálózatait és hierarchiáit, gazdasági tevékenységét, kulturális és művészeti jellemzőit, illetve a jogrendszerének működését. Ám azt is hangsúlyozni kell, hogy a pénzek és a pecsétek történettudományi forrásértéke alapvetően **korlátozott**, elemzésük **összetett feladat**, ami több módszer alkalmazását teszi szükségessé. Értékes kiegészítő adalékokkal szolgálhatnak az előbbieken felvázolt szempontokhoz, ám az értelmezésük akkor lehet igazán hatékony, ha a kutató más forrásokat és segédtudományokat is felhasznál, illetve megfelelő felkészültséggel rendelkezik a vizsgált témája historiográfiájával és történelmi kontextusával kapcsolatban.

3.13. Ellenőrző kérdések

1. Mit nevezünk történelmi forrásnak? Melyek a történelmi források általános jellemzői?
2. Miért nem elegendő csak a forrásokból kinyerhető információkat megismerni a történettudományi munka során?
3. Milyen tényezők okozhatták a források fennmaradását vagy pusztulását?
4. Milyen nagyobb csoportokra oszthatók a történelmi források?
5. Melyek a tárgyi források és milyen szempontok szerint elemezhetők?
6. Hogyan definiálható az írott forrás?
7. Mikor és miért válhatnak a másodlagos források elsődleges forrássá?
8. Melyek az elsődleges források, és melyek az általános jellemzőik?
9. Melyek a másodlagos források, és melyek az általános jellemzőik?
10. Melyek a harmadlagos források, és melyek az általános jellemzőik?
11. Mikor és miért válhatnak a másodlagos források elsődleges forrássá?
12. A keletkezési idejük szerint hogyan csoportosíthatók a történelmi források?
13. Mit nevezünk belső forráskritikának?
14. Mit nevezünk külső forráskritikának?
15. Mi a forrásérték? Hogyan határozható meg a történelmi dokumentumok forrásértéke, és mi befolyásolhatja ezt?
16. Milyen fázisai vannak a forráskritikának?
17. Milyen formái vannak az elfogultságnak a történelmi forrásokban, és hogyan azonosíthatók?
18. Miért kell a vizsgált forrást más forrásokkal is összevetni?
19. Miért érdemes utánanézni annak, hogy a forrás melyik korszakból származik?

20. Milyen érvelési hibák fordulhatnak elő a forráskritikánál?
21. Melyek lehetnek egy sajtótörténeti vizsgálat aspektusai?
22. Melyek a sajtóelemzés főbb szempontjai?
23. Milyen módszerekkel vizsgálhatók szisztematikusan a sajtóforrások?
24. Mit jelent a diskurzuselemzés és hogyan alkalmazható a sajtóforrások elemzésében?
25. Melyek az egodokumentum főbb típusai?
26. Mi a különbség az egodokumentumok időszemléletében?
27. Mi a különbség az egodokumentumok kommunikációjának irányában/jellegében?
28. Mit jelent a személyközpontú és a korszakközpontú megközelítés az egodokumentumok vizsgálatában?
29. Mi a különbség az autobiográfia és a memoár között?
30. Mi a különbség a napló és az autobiográfia/memoár műfajai között?
31. Melyek lehetnek a naplórész motivációi?
32. Milyen felhasználási lehetőségei vannak a statisztikai forrásoknak?
33. Melyek a statisztikai források módszertani problémái?
34. Melyek az oral history módszer jellemzői? Milyen témák vizsgálatára lehet alkalmas?
35. Milyen típusai vannak az oral history interjúknak?
36. Miért problematikus az oral history használata?
37. Melyek a vizuális forráselemzés fő irányvonalai?
38. Milyen szempontokat kell figyelembe venni a vizuális források használatakor és mely eljárásokat érdemes kerülni?
39. Mi a térkép és a térképszerű ábrázolás?
40. Milyen szempontokat érdemes figyelembe venni a térképek és térképszerű ábrázolások elemzése során?
41. Mit tudnak reprezentálni az audiovizuális források?
42. Mi jellemzi az audiovizuális források „valóságtartalmát”?
43. Melyek a felirat mint történeti forrás legfontosabb jellemzői?
44. Milyen emlékeket nem tekintenek feliratnak a középkort illetően?
45. Melyek lehetnek a feliratgyűjtemények főbb rendezőelvei?
46. Mi a numizmatika feladata?
47. Mi a szfragisztika négy alapeladata?
48. Milyen funkciót láttak el a pecsétek a különböző korszakokban?
49. Mi adja a pénzek és pecsétek forrásértékét?
50. Milyen módszerek segítségével elemezhetők a pénzek és a pecsétek?

3.14. Felhasznált és ajánlott irodalom

- Andok Mónika: *A hírek története*. Budapest, L'Harmattan, 2013.
- Andor, József: On the Text Organizing Status of Key Words in News Discourse. An Empirical Study on János S. Petőfi's Legacy. In: Borreguero, Margaritta-Vitacolonna, Luciano (eds.): *The Legacy of János S. Petőfi. Text Linguistics, Literary Theory and Semiotics*. Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2019. 2–23.
- Barkóczi Janka: *Ezerszemű filmhíradó. Vizuális propaganda Magyarországon 1930–1944*. Budapest, L'Harmattan, 2017.
- Bertényi Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
- Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
- Briggs, Asa – Burke, Peter: *A média társadalomtörténete Guttenbergtől az internetig*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2012.
- Brundage, Anthony: *Going to the Sources. A Guide to Historical Research and Writing*. Hoboken, Wiley-Blackwell, 2013.
- Burke, Peter: *Eyewitnessing. The Uses of Image as Historical Evidence*. London, Reaktion Books, 2001.
- Claus, Peter – Marriott, John: *History. An Introduction to Theory, Method and Practice*. London-New York, Routledge, 2017.
- Elek Orsolya: A fénykép történeti forrásként való alkalmazhatóságáról. *Korall*, 19. évf. (2018) 73. szám. 5–17.
- Faragó Tamás-Öri Péter: *A magyarországi történeti demográfiai kutatás vázlatos története (1945–2020)*. Kutatási jelentés. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 2021. Online: <https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/kutatasijelentesek/article/view/2817/2707> (Elérés: 2023. június 19.)
- Gyáni Gábor: Emlékezés és Oral history. In: Uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 128–144.
- Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. *Médiakutató*, 7. évf. (2006): 1. sz. Online: http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_01_tavaszh/04_sajtotortenet/ (Elérés: 2023. június 19.)
- Gyáni Gábor: Képi források és képi fantázia a történetírásban. A vizualitás, mint a múlt megértésének eszköze. In: Martin József – Széchenyi Ágnes (szerk.): *Klió és a médiagalaxis. Tanulmányok a 70. éves Buzinkay Géza tiszteletére*. Eger, Corvina – Esterházy Károly Főiskola, 2011. 167–176.
- Gyáni Gábor: A statisztika mint konstruált és/vagy objektív történeti adat. *Statisztikai Szemle* 96. évf. (2018) 3. sz. 245–254.

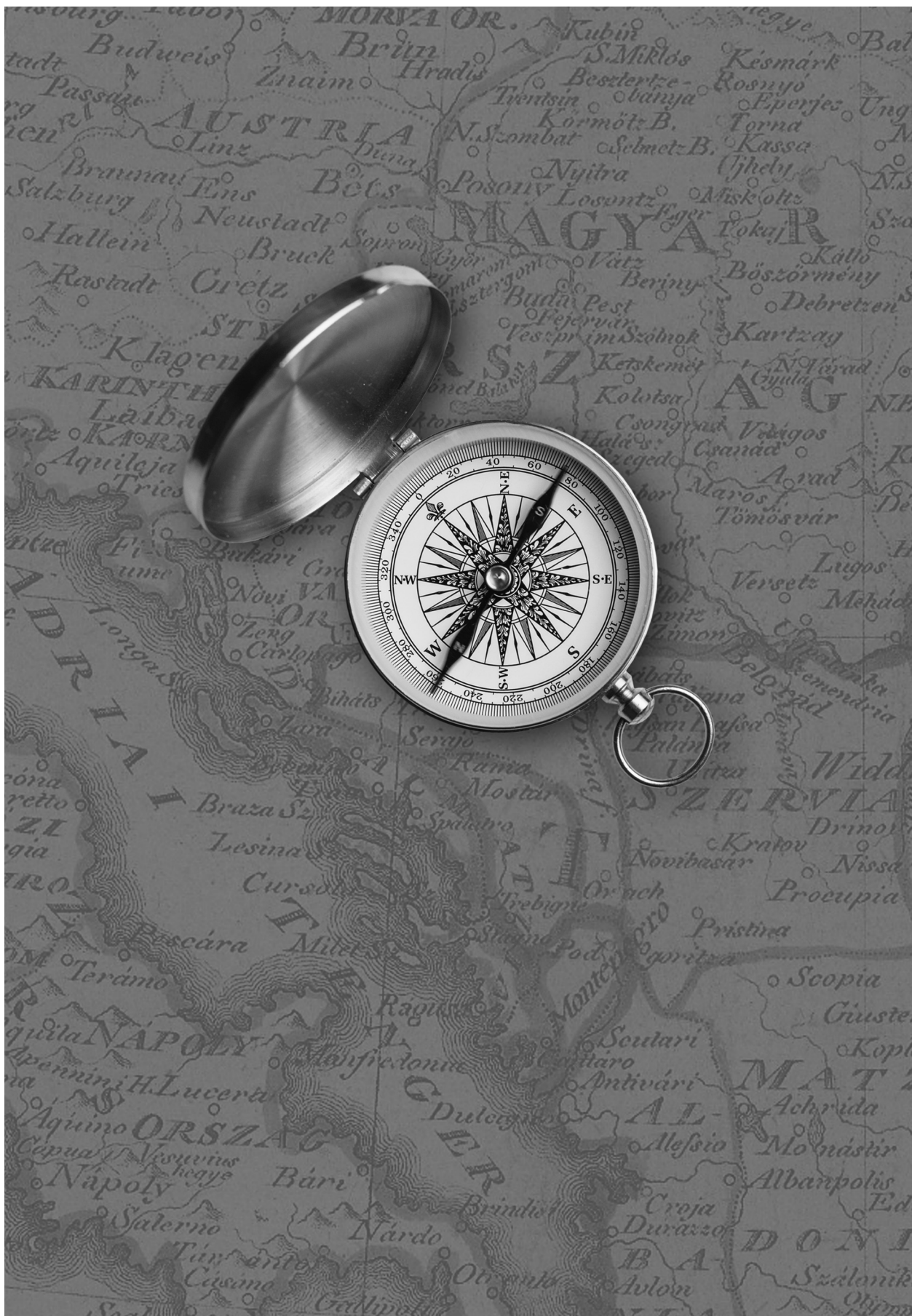
- Gyáni Gábor: Az ego-dokumentumok történetírói haszna. *Bárka*, 27. évf. (2019) 2. sz. 69–74.
- Gyáni Gábor: *A történeti tudás*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- Károly Anna: Az oral history mint kutatási módszer. *Magiszter*. 2007. 2. szám. https://epa.oszk.hu/03900/03976/00043/pdf/EPA03976_magiszter_2007_02_07.pdf (Elérés: 2023. március 28.)
- Katona Csaba – Kovács Eleonóra: A személyes emlékezet dokumentumai. *Turul*, 87. évf. (2014) 2. sz. 41–47.
- Kojaniz László: Az elbeszélt történelem forrásainak alkalmazása a történelemórakon. *Új Pedagógiai Szemle*, 67. évf. (2018) 9–10. sz. 76–96.
- Kojaniz László: A történelmi interpretáció és az oral history az oktatásban. *Belvedere Meridionale*, 32. évf. (2020) 4. sz. 16–33.
- Kókay György – Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története*. I–III. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–1985.
- Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor: *A magyar sajtó története*. Budapest, Sajtóház Kiadó, 2001.
- Kőfalvi Tamás – Makk Ferenc: *Forrástani ismeretek történelemből. Segédkönyv a történelem forrásközpontú tanításához*. Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, 2007.
- Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2014.
- Lejeune, Philippe: *Önéletírás, élettörténet, napló: válogatás Philippe Lejeune írásából*. Szerk. Z. Varga Zoltán. Budapest, L'Harmattan, 2003.
- Lénárt András: „Történetgyűjtés” – Oral history archívumok Magyarországon. *Aetas*, 22. évf. (2007) 2. sz. 5–30.
- Lővei Pál: *Porfír, kő, márvány. Kőanyagok, kőfaragók, kőberakások a középkori Magyarországon*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Művészettörténeti Intézet, 2021.
- Németh György – Kovács Péter: *Bevezetés a görög és római felirattanba*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2011.
- Németh György: A görög epigraphika. In: Havas László – Tegye Imre (szerk.): *Bevezetés az ókortudományba I*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996. 129–146.
- Reisz T. Csaba: Kutatási szabadság és annak korlátai a magyarországi levéltárakban (1945-től napjainkig). *Levéltári Szemle*, 64. évf. (2014) 4. sz. 5–25.
- Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.
- Sipos Balázs: Az újságíró-társadalom 1890–1945 között. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Budapest, Századvég Kiadó, 2006. 351–375.

3. FORRÁSISSMERET

- Sipos Balázs (szerk.): *Bevezetés a médiatörténet-írásba. Egyetemi tankönyv.* Szombathely, Savaria University Press, 2019.
- Sipos Balázs: *Személyes források és a történelmi tapasztalat elbeszélése. Egyének és közösségeik Magyarországon, 1848-1948.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2022.
- Stemlerné Balogh Ilona: *Történelem és fotográfia.* Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
- Summerfield, Penny: *Histories of the Self. Personal Narratives and Historical Practice.* London–New York, Routledge, 2019.
- Szabó Ádám – Tóth István: *Bevezetés a római feliratok világába.* Pécs, University Press Pécs, 1999.
- Tamás Ágnes: *Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig.* Budapest, Kalligram, 2017.
- Tóth Eszter Zsófia: Az oral history elméleti és gyakorlati kérdései In: Ballabás Dániel (szerk.): *Módszertani tanulmányok.* Eger, Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó, 2013. 21–34.
- Wagner-Egelhaaf, Martina (ed.): *Handbook of Autobiography / Autofiction. Vol. I. Theory and Concepts.* Berlin–Boston, De Gruyter, 2019.

Hasznos linkek

- 1956-os Intézet Oral History Archívuma, <https://www.visszaemlekezesek.hu/>, <http://www.rev.hu/hu> (Elérés: 2023. május 20.)
- British Library Oral History Collection, <https://www.bl.uk/collection-guides/oral-history> (Elérés: 2023. május 20.)
- The Columbia Center for Oral History (CCOH), <https://library.columbia.edu/libraries/ccoh.html> (Elérés: 2023. május 20.)
- Holokauszt Emlékközpont archívuma, <https://hdke.hu/kutatoknak/gyujtemeny/> (Elérés: 2023. május 20.)
- MNL OL Mark Pittaway gyűjtemény, http://www.eleveltar.gov.hu/fooldal/kutatas/oral_history (Elérés: 2023. május 20.)
- Országos Széchényi Könyvtár – Történeti Interjúk Tára, <https://www.tit.oszk.hu/> (Elérés: 2023. május 20.)
- RETÖRKI Archívum Oral History gyűjteménye, <https://retorki.hu/> (Elérés: 2023. május 20.)
- USC Shoah Foundation's Visual History Archive, <https://sfi.usc.edu/full-length-testimonies> (Elérés: 2023. május 20.)

4

A TÖRTÉNELEM KUTATÁSA

A fejezet szerzői

Fedeleš-Czeferner Dóra (4.3.)

Kerepeszki Róbert (4.2.)

Schrek Katalin (4.4.–4.6.)

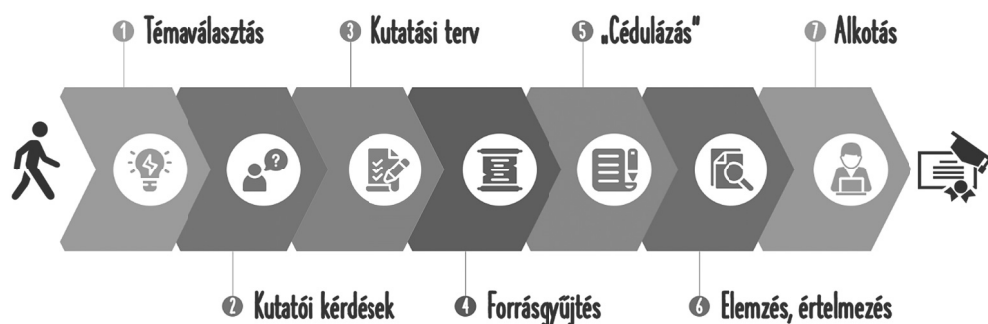
Sipos Nikoletta (4.1.)

A fejezet tartalma

4.1. A jó kutatási téma (<i>Sipos Nikoletta</i>)	219
4.2. A kutatás tervezése és a „cédulázás” (<i>Kerepeszki Róbert</i>)	225
4.3. A levéltár használata (<i>Fedeleš-Czeferner Dóra</i>)	228
4.4. Információkeresés (<i>Schrek Katalin</i>)	233
4.5. Elektronikus adatbázisok (<i>Schrek Katalin</i>)	237
4.6. Adatmentés (<i>Schrek Katalin</i>)	245
4.7. Ellenőrző kérdések	248
4.8. Felhasznált és ajánlott irodalom	249

4.1. A jó kutatási téma

Ahogy bármilyen tudományos kutatás, így a történelemkutatás is egy **több lépésből álló folyamat** (18. ábra). A történelem szakos hallgatóknak pedig (akkor is, ha a szakmában maradnak, és akkor is, ha nem) legalább egyszer – a szakdolgozat megírása során – történészként kell(ene) gondolkodniuk, kutatniuk és írniuk, vagyis végig kellene járniuk ennek a témaválasztástól az alkotómunkáig tartó folyamatnak a különböző szakaszait. A következőkben ezekhez kívánunk segítséget nyújtani.

18. ábra. A kutatás folyamata

Az első lépés természetesen a **jó téma megtalálása**, ami sokszor nehezebb feladat, mint ahogy elsőre tűnik. Rendkívüli tétje van ennek a döntésnek, ugyanis egy nem megfelelő téma kiválasztása az egész kutatási folyamatra rányomhatja a bélyegét. Annak elkerülése érdekében, hogy egy szerencsétlen témaválasztás komoly kudarcélményt okozzon, szem előtt kell tartanunk pár igen fontos kritériumot a kutatás tervezésének előkészítésekor. Érdeemes legelőször felidéznünk az olasz történész-író Umberto Eco *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* című, mára már klasszikusnak számító művében lefektetett négy

4. A TÖRTÉNELEM KUTATÁSA

alapelvét, amelyeket ugyan a diplomamunka témaválasztásával kapcsolatban fogalmazott meg, de gyakorlatilag minden kutatásra érvényesek. Eszerint:

A szakdolgozati téma kiválasztásának négy alapelve

1. A választott kutatási téma feleljen meg a dolgozatíró **érelklődésének**.
2. A kidolgozásához szükséges források legyenek **hozzáférhetők**.
3. A kidolgozásához szükséges források legyenek **kezelhetők**.
4. A kidolgozásához szükséges módszerek feleljenek meg a **kutató felkészültségének**.

Ahhoz, hogy fel tudjuk ismerni a megfelelő témát, alapvetően három dolog szükséges. Egyrészt az **alapos korszakismeret**, amit leginkább a szakirodalmi tájékozottság alapoz meg. Ehhez elengedhetetlen a **historiográfiai olvasottság** (☛ **2.4. alfejezet**), hogy a kutató tudja, kik és milyen szempontból vizsgáldtak a korszak, illetve azon belül a különböző résztémák kapcsán. Végül szükséges egy olyan **problémaérzékenység** és gondolkodás, ami segít a hiányok és az ellentmondások felismerésében (miről nem írtak még eddig, milyen szakmai nézetkülönbségek voltak vagy vannak a történettudomány területén).

A fiatal kutató számára az egyik legfontosabb szempont a témaválasztás során az, hogy nem szabad **túl tág témát kijelölnie**, ugyanis ennek következtében a vizsgálata parttalanná válhat. Arra kell törekednie, hogy **alapos elemző munkát** tudjon végezni, amit egy szűkebb téma megfogalmazásával érhet el. Minél konkrétabb egy téma, annál könnyebb az információgyűjtés (☛ **4.4. alfejezet**)! A túl tág kérdéskör megfogalmazásakor túl sok információval gyűlhet meg a kezdő kutató baja, aminek következtében valószínűleg el fog veszni a „rengetegben”. Az alábbi ábrával a specifikusabb témameghatározáshoz nyújtunk segítséget (19. ábra).

19. ábra. Példák specifikusabb történeti téma kiválasztására

Mint a felsorolt példákból is látszik, az általános, nagyobb időszakot felölelő témák sok információt hordoznak önmagukban, ezért a kutatás későbbi szakaszában a kutató rákényszerül a **szűkítésre**. Ezt érzékelteti a fenti ábra jobb oldali oszlopa. Szerencsésebb, ha a kitalált tág határokon belül egy specifikusabb célt próbálunk kijelölni. Egy példát kiragadva: a munkásság helyzete a dualizmus korában több ezer oldalnyi szakirodalom átnézését jelentené (nem is beszélve a forrásokról), ami egy egyetemi szakdolgozat, de egy disszertáció terjedelmi kereteit is szétfeszítené. Ebben a helyzetben segíthet **a téma földrajzi és időbeli szűkítése** (☛ 2.3. *alfejezet*), vagy egy olyan kérdéskör kiemelése, ami például a kiragadott dualizmuskori munkásság sajátosságának vagy **kardinális problémájának** tekinthető (ebben az esetben a lakhatás kérdése).

Az első kutatását megkezdő fiatal dolgát nemcsak az nehezítheti meg, ha túl tág és sok információt magában rejtő témát választ, hanem az is, ha **túlságosan elvont kérdéskört** szeretne vizsgálni, amihez nincs kellő elméleti felkészültsége. Ebben az esetben az a helyzet adódhat, hogy nehezen megfogalmazhatókká és kevésbé konkretizálhatóvá válnak a felvetett kérdések, amelyekre ennek következtében túl homályos válaszok adhatók. Ezt is érdemes néhány példával érzékeltetni (20. ábra).

4. A TÖRTÉNELEM KUTATÁSA

20. ábra. Példák konkrét történeti téma kiválasztására

A felsorolt példák jól érzékeltetik az elvont téma sokrétűségét, amit egy pályakezdő kutató nehezen tudna strukturálni, és így a kutatásának írásos eredménye (például a szakdolgozat) követhetetlenül válhat az olvasó számára. Amennyiben az értelmezés tisztázására irányuló több kérdést vagy félreértést tapasztal, érdemes elgondolkodnia azon, hogy jobban lehatárolja és kevésbé elvonttá tegye az ötletét, vagy egy másik, konkrétabb kutatásba fogjon bele.

A jó kutatási téma kiválasztása során **ajánlatos kerülni** az olyan **nagy átfogó kérdésköröket** is, amelyeket már alaposan körüljárt a történettudomány. Bármennyire is népszerű vagy a kutató „szíve csücske” a második világháború, ne vállalkozzon arra, hogy újraírja annak történetét. Hasonlóak a **közismert történelmi személyek** (például Caesar, Robespierre, Ferenc József stb.), akik életéről már számtalan szakmai feldolgozás született, illetve a **meghatározó történelmi jelenségek, fogalmak** (például feudalizmus, felvilágosult abszolutizmus, antiszemitizmus stb.). Gyakran előfordul, hogy az ilyen témák megjelennek egy-egy egyetemi szeminárium írásbeli beadandó feladatai között, amelyek alapvetően arra szolgálnak, hogy gyakoroltassák az összefoglalást, a lényeglátást, illetve az önálló szövegalkotást, azonban egy szakdolgozat vagy egy doktori értekezés szempontjából már kevés újdonságot rejtenek magukban.

Érdemes továbbá azt is figyelembe venni, hogy milyen témákban született már **történettudományi konszenzus** és **melyek azok a vitatott területek**, ahol újszerű megállapításokat lehet megfogalmazni, illetve a kutatás hozzá tud-e járulni valamilyen eredeti adalékkal a szakirodalomban lévő hiányosság kiküszöböléséhez. Ehhez kapcsolódva vannak olyan kevésbé körüljárt témák, ame-

lyeket érdemes megfontolni a kutatás szempontjából. Ilyenek a társadalom-, a mentalitás-, a kultúrtörténeti és az életrajzi témakörök (oktatás, szexualitás, migráció, bűnözés, börtön, sport, szórakozás és szórakoztatás, művészet stb.).

A fiatal kutatónak azt sem árt figyelembe vennie, hogy a választott témája mennyire elégíti ki a „történeti kíváncsiságát”, vagyis **fenntartja-e hosszabb távon az érdeklődését**. Ugyanis ha csak az újdonsága indokolja a kutatást, előfordulhat, hogy a kutató elveszíti a „felfedezés” izgalmát, tehát jó, ha van valami **személyesebb kötődés, elkötelezettség (nem elfoglaltság!)** a téma iránt. Az ehhez szorosan kapcsolódó kíváncsiság fenntartása elengedhetetlen a sikerességhez és a kitartáshoz, hiszen a kutatási munka során bőven előfordulhatnak monoton és türelmet igénylő időszakok is.

Georges Duby a levéltári kutatás izgalmaról

„Végre elértem, hogy kihozzák az áhított kartondobozt. Óvatosan levettem a fedelét. Vajon mit találok a dobozban? Kiemeltem a legfelső iratcsomót, leoldottam róla a madzagot, és becsúsztattam a kezem a pergamenlapok közé. Aztán megfogtam az egyiket és széthajtottam. Már pusztán az előkészületek is élvezetet jelentettek. Ezeknek a bőröknek gyakran kifejezetten kellemes az érintése, amihez hozzájárult a nagyközönség elől elzárt, titkos helyre való belépés keltette megilletődés. A nagy csendben úgy tűnt, mintha a gondosan szétterített és kisimított iratokból a rég kihunyt életek illata áradna. Az ember szinte érzi annak a másíknak a jelenlétét, aki nyolcszáz évvel korábban megfogta a lúdtollat, bemártotta a tintába, és lassan, meggondoltan rajzolni kezdte a pergamenre a betűket, ahogy csak az örökkévalóságnak írhat az ember – aztán a szöveg ott van előtte, üde frissességében. Kik olvasták előttem ezeket a szavakat? Legfeljebb négyen vagy öten. A kiválasztott boldog kevesek. Újabb élvezetet jelent a kibetűzés izgató türelemjátéka. A délután végén a munka jutalma alig néhány adat – de ezek csak az enyéme, mert én hajtottam fel őket, és a zsákmánynál nagyobb öröm volt maga a vadászat. Magunk előtt tartani és saját szemünkkel tanulmányozni ezeket az idők mélyéről itt maradt iratfoszlányokat, amelyek a hajótörés után előbukkanó roncsokra emlékeztetnek, megérteni, megszagolni, nagyítóval vizsgálgatni

ezeket a jelekkel telerótt tárgyakat, amelyeket magunk között csak »forrásnak« hívunk – ezek azok a pillanatok, amikor a történész úgy érzi, soha nem volt ilyen közel a konkrét valósághoz, a hőn áhított, de mindegyre szétfoszló igazsághoz.”

Duby, Georges: *Folytonos történelem*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 27–28. o.

Amennyiben megvan a megfelelő téma és sor került a konkrétabb elképzelések körvonalazására, érdemes azt is végiggondolni, hogy milyen **forrástípusokat** kell felhasználni a kutatás részletesebb meghatározásához. Ha már a kutató rendelkezésére állnak bizonyos források, azok segíthetnek a téma addig még nem vizsgált szeletére való összpontosításban, illetve a kutatás továbbépítésében és az új források megtalálásában is. Új forrás lehet például a család padlásán vagy nagyszülőknél tárolt napló, amibe a család egyik idős vagy elhunyt tagja örököltette meg a régmúlt történeteit. Egy második világháborúban szolgált dédszülő naplója, levelezése, fényképei értékes **egodokumentumként** (☛ **3.4. alfejezet**) szolgálhatnak és hozzájárulhatnak a háború megélésének értelmezéséhez vagy egy katona mindennapjainak bemutatásához.

A jó történeti téma kiválasztása a **jó kérdésfelvetésekkel** jár együtt. Ugyanis minden kutatónak fontos tudnia és előre meghatároznia, hogy mit szeretne bizonyítani vagy cáfolni a kijelölt kutatással. Az igazán eredményes kutatás nemcsak az új információk gyűjteményét jelenti, hanem mély elemzés(ek)e)t és magyarázato(ka)t kínál. Érdemes figyelni arra, hogy **a kutatói kérdések nem egyszerűen eldöntendő**, igen-nem választ igénylő felvetések, hanem olyanok, amelyek többrétűvé teszik a téma vizsgálhatóságát. Ezek lényegében előkészítik a kutatás és a téma írásban történő bemutatása során alkalmazott módszereket is. Például, a korábbi 19. ábrán látott dualizmuskori lakhatási stratégiák kapcsán feltehetjük a következő kérdéseket: Mi volt a fő jellemzője a munka mellett egy dualizmuskori munkáscsaládnak? Milyen tényezők miatt alakultak ki a budapesti bérkaszárnyák? Hol helyezkedtek el ezek a főváros területén belül? Hogyan nézett ki egy munkáslakás belülről? Tehát ha a fiatal kutató az első témája megtalálásán töri a fejét, célszerű több kérdést is feltennie magának, amelyeket később esetleg szelektálnia, de mindenképpen strukturálnia kell (meg kell határoznia az egymáshoz való viszonyukat, illetve azt, melyikből melyik következik – az említett példában a logikai struktúra: a munkásság általános jellemzői, a tipikus lakhelyük kialakulásának okai, lokalizálása és belső jellemzői).

Tippek, szempontok a kutatási téma kiválasztásához

- ✓ Az **alapvető szempontok**: megfelelő térbeli-időbeli keretek, konkretizáltság, logikusan strukturált részkérdések, kutathatóság, szakirodalmi háttér, forrásadottságok, a kutatói érdeklődés fenntartása.
- ✓ A jó kutatási téma **körülhatárolt, problémaközpontú**, és nemcsak leíró, hanem **elemző** is, sőt **további kutatási lehetőségekkel kecsegtető** (például egy történelem alapszakos hallgatónak érdemes olyan témát választania, amit a mesterképzésben is folytatni tud).
- ✓ Ideális olyan témát választani, ami egy **eddig feldolgozatlan eseményt, jelenséget, folyamatot** vizsgál, de a már ismerteket is lehet **új megközelítésből** vizsgálni (**új értékelést** megfogalmazni, **ismeretlen összefüggésekre** rávilágítani például új források segítségével, vagy a régi források más módszerekkel történő vizsgálatával).
- ✓ Ajánlatos megfigyelni a vonatkozó **szakirodalmak megjelenési dátumát**, ami utal arra, hogy milyen kérdések voltak aktuálisak a történettudományban.
- ✓ Érdemes figyelemmel kísérni a **közelmúltbeli konferenciák programjait** és a **folyóiratok tematikus számait** is, sőt esetleg a szakmai és laikus **blogok** témáit is, amelyek utalhatnak arra, hogy mik az aktuális kérdések.
- ✓ Újszerű kutatási téma lehet olyan is, ami a **nemzetközi szakirodalomban már ismert megközelítést** használ, de a magyar viszonyokra azt még nem alkalmazták.

4.2. A kutatás tervezése és a „cédulázás”

A jó téma megtalálása és a megfelelő kérdések megfogalmazása valójában még nem garancia arra, hogy a kutatás maga tényleg eredményes lesz. Ehhez szükség van egy jól átgondolt **kutatási tervre** is, amiben a kutató pontról pontra meghatározza a kutatása menetét azért, hogy világossá tegye a céljait, illetve átláthatóvá és követhetővé tegye a munkája ütemezését.

A kutatási terv

Abból adódóan, hogy a kutatási terv **átfogó képet** ad a munka folyamatáról, ezért különösen fontos például a kutatási **pályázatok esetén** (az **ellenőrizhetőség** szempontjából). Minden jelentős egyéni vagy csoportos kutatási pályázat, de sok ösztöndíj elnyerésének előfeltétele egy alapos, átgondolt és világos kutatási terv elkészítése. Ennek leglényegesebb tartalmi elemei általában a következők:

1. **A pályázó szakmai önéletrajza, kompetenciái.** Korábbi vagy folyamatban lévő egyetemi tanulmányok, doktori képzés, munkahely, publikációs lista, szakmai közéletben való részvétel, konferenciák.
2. **A kutatás céljai, relevanciája, paraméterei.** Milyen tényezők adják a kutatás jelentőségét, milyen jellegű kutatásról van szó (feltáró, elemző, leíró vagy alapkutatás)?
3. **A kutatás alátámasztása (tudományos háttér, historiográfia).** Milyen viszonyban áll a kutatási téma a korábbi tudományos eredményekkel, melyek azok a hiányok, amelyek indokolják a kutatást?
4. **Problémafelvetés, kérdések és hipotézisek (kutatói felvételek) megfogalmazása.** Mik a kutatás segítségével megválaszolni kívánt problémák, illetve kiinduló hipotézisek?
5. **Konceptualizálás és elméleti háttér.** A fogalmi keretek és az elméleti megközelítések tisztázása.
6. **Felhasználandó módszerek** (kvantitatív, kvalitatív, komparatív stb.) és **források** köre (tételelesen felsorolva).
7. **Munkaterv, időbeosztás.** Részletes időbeli felépítés, a munka egyes fázisainak ütemezése (mit, hol és mikor kutatna a pályázó esetleg Gantt-diagram formájában), a kutatás racionalitása és megvalósíthatósága.
8. Számos pályázat elvárja azt is, hogy a pályázó bemutassa a kutatáshoz **szükséges eszközöket**, valamint kalkuláljon a várható **költségekkel**, illetve indokolja ezeket (például utazás, fénymásolás, könyvbeszerzés stb.).
9. Szintén gyakori elvárás az, hogy a kutatási terv hangsúlyosan domborítsa ki a **disszemináció** elemeit is (kimenetel, publikációk, adatbázisépítés, ezek tudományos és szélesebb körű hasznosítása, illetve népszerűsítése stb.).

A tervezés segíti a releváns **elsődleges és másodlagos források** (☛ 3.1. *alfejezet*) **összegyűjtését** is (mikor, hol és mit nézzen meg a kutató). Manapság ebben a munkafázisban már megkerülhetetlen a világhálón található **online adatbázisok** (☛ 4.5. *alfejezet*) egyszerű vagy összetett keresőszavak mentén történő használata, sőt egyre nagyobb teret nyer a **mesterséges intelligencia** (☛ 2.8. *alfejezet*) alkalmazása is.

Ám vannak olyan „hagyományosabb” módszerek is, amelyek szintén hatékonyra tehetik a releváns forrásmunkák megtalálását. Az egyik az ún. **„hólabda” módszer**, ami során a kutató nemcsak a kutatása tárgykörébe tartozó releváns szakmunkák tartalmát, hanem azok tudományos apparátusát (láb- vagy végjegyzeteit, bibliográfiáját) is átnézi, és onnan gyűjt további szakirodalmat és forrásokat. Ehhez hasonló az ún. **szerzőkövetés**, aminek lényege az, hogy ha van olyan szerző (és általában van, nem is egy), akinek több olyan munkája van, amely szorosan kapcsolódik a kutatási témához, akkor az ő műveit gyűjti össze a kutató, és azokra is alkalmazza az előbbi „hólabda” módszert (vagyis átnézi ezek tudományos apparátusát is). Azonban fontos **tudományetikai szempont** (☛ 2.3. *alfejezet*) az, hogy az ezen módszerek segítségével kigyűjtött további forrásokra és szakirodalmakra csak akkor hivatkozhat a kutató a saját munkájában, **ha valóban át is tanulmányozta azokat!**

Az anyaggyűjtés után a következő munkafázist a jegyzetelés jelenti, amit régen **„cédulázásnak”** is neveztek. Ennek során a történész az összegyűjtött anyagból **figyelmes és többszöri olvasás** révén rögzíti (kijegyzeteli) a saját maga számára releváns információkat (☛ 2.5. és 3.2. *alfejezet*) azért, hogy azok elemezhetőek és értelmezhetőek, illetve rendszerezhetőek legyenek az önálló **narratíva** (☛ 2.4. *alfejezet*) megalkotásához. A „cédulázás” rendkívüli odafigyelést és precizitást igényel, ezért jelentősen megkönnyíti a tudományos írás során a láb- vagy végjegyzetek (☛ 5.15. *alfejezet*) elkészítését.

A „cédulák” (jegyzetek) akkor segítik igazán a narratíva kialakítását, ha a történész valamilyen tematikai vagy kronológiai logika szerint **csoportosítja**, de még célravezetőbb az, ha egy **előzetesen kialakított gondolatmenet**, vázlat vagy tartalomjegyzék pontjai alá rendeli azokat (☛ 5.2., 5.4. *alfejezet*). Természetesen az is előfordulhat, hogy egy-egy korábban jónak ígérkező „cédula” végül nem kerül felhasználásra az alkotás során, mert a terjedelmi keretek nem teszik lehetővé, vagy azért, mert nem illeszkedik teljesen a narratívába, esetleg az írás során kiderül, hogy kevésbé releváns a tartalma a készülő szöveghez. Ez egészen természetes része a kutatásnak, nem feltétlenül kerül be minden kijegyzetelt forrás és szakirodalom egy születő írásműbe,

4. A TÖRTÉNELEM KUTATÁSA

sőt a kutatónak ilyen szempontból önmagával és a saját kikutatott anyagával szemben is kritikusnak kell lennie, tehát fel kell készülnie a **szelektálásra**.

Ugyanis könnyen előfordulhat olyan helyzet, hogy a kutató mindenáron bele akar erőltetni egy forrást vagy egy szakirodalmat a szövegébe például azért, mert ha nem tenné, kidobott időnek érezné a megtalálására és kijegyzetelésre szánt órákat. Ez azonban olyan tévút, ami szinte kivétel nélkül akadályozza a koherens narratíva megalkotását. Valójában **egyetlen „cédula” sem felesleges**, hiszen sosem lehet tudni, hogy esetleg később, egy másik kutatás során nem lehet-e hasznos, sőt talán tökéletesen odaillő, ami elősegíti annak a munkának az eredményességét. De ha ez sem valósul meg, akkor is minden „cédula” voltaképpen újabb kutatói tapasztalatot jelent, illetve fejleszti a lényeglátást, az értelmező és az elemző készséget, ahogyan a kutatási terv pedig a rendszerező készséget, amelyek mind fontos tényezők lehetnek a mindennapok szintjén is.

Mit és hogyan érdemes rögzíteni a „cédulázás” során?

1. Pontos forráshely, könyvészeti adatok, oldalszámok stb. (a visszakereshetőség és a majdani láb- vagy végjegyzetelés elősegítése érdekében).
2. A tartalom lényege és/vagy szó szerinti pontos, releváns idézetek.
3. A szakmunkában vagy a forrásban lévő gondolatmenet (saját szavakkal összefoglalva).
4. A hasznosítható számszerű adatok, tények.
5. A szakmunka vagy a forrás szerzőjének státusza, nézőpontja, motivációja.
6. Kommentár, következtetések, utalások más szakirodalmakra vagy forrásokra.
7. Felmerülő kérdések, utánnanézészt igénylő problémák.

4.3. A levéltár használata

Napjainkban a technikai fejlődés következtében már egyre több forrás megtalálható a világhálón, azonban messze vagyunk még attól, hogy *minden* digitalizált formában szabadon elérhető legyen (☛ **2.8., 4.4., 4.5. alfejezet**).

Míg 10-15 évvel ezelőtt a források feldolgozása többnyire teljes mértékben a levéltári kutatóterem falain belül zajlott, mára a lehetőségek az online világ térhódításának köszönhetően jelentősen kitágultak. Figyelemre méltó például, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) teljes gyűjteményének körülbelül 8-10%-a már a világhálón keresztül is hozzáférhető. A digitalizált iratok sorában kiemelendő például az **MNL Diplomatikai Levéltára** (<https://www.hungaricana.hu/hu/adatbazisok/a-kozepkori-magyarorszag-leveltari-forrasai/>), ami több, mint 108 ezer oklevelet őriz az 1109 és 1526 közötti évek-ből, a **Diplomatikai Fényképgyűjteményben** (<https://mnl.gov.hu/mnl/ol/fenykepgyujtemeny>) pedig 94 ezer őrzési egység érhető el az 1526 előtti, közel 43 ezer nagyítás pedig az 1526 utáni időszakból. Sor került már a leggyakrabban kutatott levéltári anyagok digitalizációjára is. Ezek közé tartoznak – a teljesség igénye nélkül – a magyar kormányok 1867 és 1944 közötti **Minisztertanácsi Jegyzőkönyvei** (<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944>), vagy a **Polgári kori egyesületekkel** kapcsolatos iratok (<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/polgari-kori-egyesuletek>).

Az online elérhetőség dinamikus bővülése ellenére a történész számára olykor megkerülhetetlen az, hogy személyesen felkeresse a közgyűjteményeket, különösen a levéltárakat (☛ **2.7., 3.6. alfejezet**), amihez „régimódi” eszközöket kell használnia. Azonban első alkalommal bármelyik levéltár olyan „labirintust” jelenthet a fiatal kutató számára, amiben lehetetlennek tűnik megtalálni a releváns forrásokat. Éppen ennek megkönnyítésére fontos tisztán látni, hogy melyek az **eredményes levéltári kutatás** elvégzésének alapvető lépései. Ugyanennyire fontos kérdés az is, hogyan kell hozzálátni az **elsődleges források összegyűjtéséhez, rendszerezéséhez és elemzéséhez** azt követően, hogy a feldolgozandó korszak és téma a lehető legpontosabban lehatárolásra került (☛ **4.1. alfejezet**). A történelem szakos hallgatók önbizalmát olykor nem emelik a képzésük kezdetén hallgatott bevezető előadások és az esetleges, egyetemi vagy városi archívumokban tett látogatások sem, hiszen ezeken a gyakorlati ismeretek helyett szinte kizárólag a levéltári rendszer történetéről, valamint a levéltári szakkifejezések jelentéséről sajátíthatnak el mélyebb, szinte kizárólag elméleti ismereteket. Ezek természetesen alapvető fontosságúak (☛ **2.7. alfejezet**), ugyanakkor érdemes praktikus oldalról is megközelítenünk a levéltár használatát.

A **hatályos levéltári jogszabályok** értelmében tulajdonképpen bárki, állampolgárságra és életkorra való tekintet nélkül, ingyenesen kutathat vala-

4. A TÖRTÉNELEM KUTATÁSA

menyi magyarországi archívumban. A források digitális adathordozón való rögzítése ugyanakkor általában díjköteles (bár ez alól akadnak kivételek), ennek céljából különböző típusú fotójegyek vásárlására van lehetőség. A külföldi levéltárakban általában más a gyakorlat, a kutatót gyakran kellemes meglepetésként éri az, hogy a források digitalizálása (fotózása vagy szkennelése) térítésmentes. De ebben az alfejezetben szinte kizárólag a magyarországi levéltárak használatával kapcsolatos hasznos információkat osztjuk meg.

A különböző típusú és különböző gyűjtőkörrel rendelkező (például városi, vármegyei, egyházi, országos) levéltárak felelőssége az általuk tárolt anyagok minél hosszabb távú megőrzése. Ennélfogva bizonyos, különösen értékes, erőteljesen roncsolódott vagy éppen gyakran használt iratok áttekintését kizárólag másolatban, mikrofilmen vagy digitalizálva engedélyezik. Az esetleges mikrofilmes anyagok kezeléséhez a levéltár munkatársai minden esetben szakszerű segítséget biztosítanak, forduljunk hozzájuk bármikor bizalommal. Fontos továbbá, hogy az adatvédelmi szempontból kutatási korlátozás alá eső dokumentumokba történő betekintés engedélyezése jogszabályi feltételekhez kötött, amelyekről szintén a már említett levéltári jogszabályokban, valamint a felkeresni kívánt levéltár kutatási szabályzatában célszerű **tájékozódni**.

Az archívumokban való kutatás előtt elengedhetetlen az előzetes **felkészülés** és **tervezés**. A megfelelő téma kiválasztása és főbb kérdések megfogalmazása (☛ **4.1. alfejezet**) alapvetően meghatározhatja a **vizsgálandó források** körét is (☛ **3. fejezet**). Például középkori, esetleg kora újkori téma feldolgozása esetén nagy valószínűséggel sokkal kevesebb levéltári forrás áll majd rendelkezésre, mint a 19–20. századi történelmi problémák vizsgálata kapcsán, ahol olykor forrásbőséggel kell kalkulálni.

Kiemelendő ugyanakkor az is, hogy mind a **forráshiány**, mind pedig a **forrásbőség** kihívásokat támaszt a kutatóval szemben, amelyek leküzdésére eltérő módszereket kell segítségül hívni. Figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy az 1848, illetve 1918 előtt keletkezett dokumentumok elolvasásához nagyrészt elengedhetetlen a speciális paleográfiai készségek elsajátítása, továbbá a latin és a német nyelvtudás. Nem győzzük tehát elégszer hangsúlyozni a kutatásra és a tudományos mű megírására rendelkezésre álló idő lehető legalaposabb beosztását, illetve a vizsgálni kívánt kérdéskör pontos térbeli és időbeli lehatárolását.

Szót kell ejtenünk arról, hogy a magyar történelem 1526 és 1918 október 31-e közötti időszakban keletkezett forrásanyagainak jelentős része a bécsi központi levéltárakban található (<https://mnl.gov.hu/kapcsolatok/>)

[kulfoldi_leveltari_intezetek/ausztria.html](#)). Ezen évszázadok politika-, diplomácia- és hadtörténetének, továbbá gazdaság- és társadalomtörténetének rengeteg aspektusa nem vizsgálható a „császárváros” archívumaiban végzett forrásgyűjtés nélkül. Ugyanakkor, ha valaki nem rendelkezik megfelelő szintű német, esetleg latin nyelvismerettel, vagy bármilyen okból adódóan kizárt számára a bécsi levéltári kutatás, mindenképp célszerű valamilyen más témát választani, különösen a doktori kutatások esetében.

A téma lehatárolását követő első lépés a rendelkezésre álló magyar, esetleg idegen nyelvű **szakirodalom áttekintése**. Ezek hasznos **hivatkozásokat**, sőt akár konkrét levéltári jelzeteket is tartalmazhatnak, amelyeket minden esetben célszerű pontosan kijegyzetelni. Így **a levéltári látogatások előkészítése** sokkal zökkenőmentesebbé tehető, és nem melleleg a levéltárosok munkáját is megkönnyíti. Amennyiben a kutatás szempontjából releváns, ezt követi a témához kapcsolódó sajtóanyag feltérképezése (☛ **3.3. alfejezet**). Az első lépés, a szakirodalom feldolgozása és szintetizálása minden esetben kihagyhatatlan, hiszen ebből a kutató, amint már utaltunk rá, egyrészt képet kaphat **a levéltárban átnézendő források jellegéről**, másrészt pedig részleteiben megismerkedhet a vizsgálni kívánt történelmi korszakkal. Vagyis a levéltári források kizárólag akkor „szóltathatók meg” helyesen, ha a kutató már átfogó ismeretekkel rendelkezik a korszakról, amelyben azok keletkeztek.

A következő lépés annak feltérképezése, hogy a feldolgozni kívánt kérdéskörhöz kapcsolódó levéltári források pontosan **melyik levéltár(ak)ban** találhatóak. Ehhez a munkafázishoz nyújt hasznos kapaszkodót az archívumok **fond- és állagjegyzéke**, de célszerű felkeresni az **MNL elektronikus nyilvántartását** is (www.eleveltar.hu), illetve más, az MNL keretébe nem tartozó levéltárak (☛ **3.7. alfejezet**) online nyilvántartásait. Ez az adott intézményekben őrzött anyagok mellett a beiratkozást is megkönnyíti, amire a későbbiekben részletesebben is kitérünk még. Az MNL kötelékébe tartozó valamennyi általános és vármegyei levéltár elérhetősége hozzáférhető az **MNL honlapján** (<https://mnl.gov.hu/>), ezeken keresztül pedig mindenképp érdemes felvenni a kapcsolatot még **az első látogatás előtt** az adott levéltárral. Ez azért is hasznos, mert előfordulhat, hogy a levéltár munkatársai a világhálón nem elérhető, **részletes segédleteket** tudnak a kutató rendelkezésére bocsátani. A munka bármely fázisában fordulhatunk továbbá **a kutatóterem felügyelőjéhez** vagy az általunk **vizsgált iratanyag szakreferenséhez** is, mindketten készséggel megválaszolják majd a felmerülő kérdéseket. Ugyancsak ők azok, akik az áttekinteni kívánt iratanyaggal kapcsolatos **esetleges korlátozásokról** tájékoztatást adnak.

4. A TÖRTÉNELEM KUTATÁSA

A fentiek mellett célszerű szem előtt tartani a kutatás megkezdése előtt még azt is, hogy a különböző közigazgatási egységek (például vármegyék) határai a történelem folyamán akár többször is változtak. Mindez praktikusán annyit jelent, hogy például a siófoki villaépítéssel kapcsolatos iratok egy részéért nem a Somogy Vármegyei, hanem a Veszprém Vármegyei Levéltárat kell felkeresni.

A könyvtárakhoz hasonlóan a levéltárakba is be kell iratkozni az első látogatás előtt, az MNL és BFL esetében kizárólag online, más helyeken még személyesen is van lehetőség erre. E műveletet valamennyi naptári évben szükséges megismételni. Javasoljuk az **online beiratkozás** igénybevételét, hiszen ezáltal számos funkció válik elérhetővé, például áttekinthetők a korábban leadott raktári kérések. Érdemes ugyanakkor felkészülni arra is, hogy az áttekinteni kívánt anyagok **általában nem azonnal állnak rendelkezésre** a kutatóteremben, kikészítésükre többnyire pár napot, ritkább esetben néhány hetet kell várni. Bizonyos intézmények látogatása, illetve bizonyos iratanyag megtekintése **kutatói engedély/támogató nyilatkozat** bemutatásához kötött, ezekről előzetesen minden esetben célszerű tájékozódni. Van még egy körülmény, amit a levéltárban tett látogatás(ok)hoz kapcsolódó munkafolyamatok beosztása során figyelembe kell venni, ez pedig a következő: a magyarországi intézményekben általában öt dobozban maximálják a naponta kikérhető iratmennyiséget. A kutatónak **átadott dobozokban lévő iratok rendjének megőrzésére** minden esetben figyelni kell, emellett nem szabad meglepődni azon, hogy a kutatóteremben **kizárólag ceruza** használható (természetesen laptopot és mobiltelefont magával vihet a kutató).

Végül pedig néhány tanáccsal szeretnénk szolgálni azzal kapcsolatban, hogy miként érdemes szelektálni a levéltárban összegyűjtött források között. **Szelekcióra** a legtöbb esetben szükség lesz, tehát egy **fontossági sorrend** felállítását javasoljuk, azaz határozzunk meg **súlypontokat** a releváns és kevésbé lényeges dokumentumok között. A szakdolgozatukat író vagy a pályájuk elején álló fiatal kutatók gyakran esnek abba a **csapdába**, hogy valamennyi általuk összegyűjtött forrást fel kívánják használni, sőt szó szerint kívánják idézni ezeket a tudományos szövegben. Ez természetesen lehetetlen, az áttekintett anyag szintetizálása során ki kell válogatni, hogy melyek azok a különösen fontos dokumentumok, amelyek szó szerinti idézése az adott fejezet vagy az egész dolgozat szempontjából elengedhetetlen, melyek azok, amelyeket be kell építeni a munkába, ám nem szükséges idézni őket, s végül melyek azok, amelyek bár lehet, hogy rendkívül érdekesek, az adott téma szempontjából kevésbé relevánsak, sőt esetleg félrevinnék a tudományos írásmű fókuszát.

4.4. Információkeresés

Az online tér az élet számos területén kínál olyan lehetőségeket, amelyek mostanra nem csupán a mindennapokban, a kommunikációs csatornák fenntartásában és internetes ügyintézési megoldásokban nyilvánulnak meg, hanem egyre inkább érintik a tudományos közeget is. A történettudományi kutatások vonatkozásában ma már rendelkezésre állnak olyan felületek, applikációk vagy adatbázisok, amelyek megkönnyíthetik az anyaggyűjtést, elősegíthetik a források és információk feldolgozását, helyes használatuk elsajátításával pedig hatékony eszközökként épülhetnek be a kutatói gyakorlatba, minőségi segítséget nyújtva a történészek számára. Ahhoz azonban, hogy a célnak megfelelően használjuk ezeket a lehetőségeket és az internet kínálta végtelen információforrást, fontos tisztában lenni azzal is, melyek az **online információkeresés korlátai, nehézségei és veszélyei**.

Az egyetemi hallgatók egyre inkább előnyben részesítik az internetalapú kutatást az egyetemi feladataik teljesítése során. Legyen szó akár egy prezentáció összeállításáról, akár egy szak- vagy szemináriumi dolgozatról, szinte biztos, hogy a téma megközelítéséhez első körben a böngészőalapú kereséshez fordulnak. Nem mindegy azonban, hogy a metakeresőkön keresztül elérhetővé váló óriási **információhalmazból** mit használunk fel. Az online keresésnek éppen ebben rejlik az egyik legnagyobb csapdája. A túl sok információval önmagában nincs baj, a problémát inkább az jelenti, hogy ezeknek a jelentős része **bármiféle (szakmai) szűrő nélkül jelenik meg** a webes felületeken. Például bizonyos, hogy az „első világháború” keresőkifejezéssel indított egyszerű keresés is több százszezres (vagy akár milliós) találati eredményt fog hozni. Persze ez témától függően változó lehet, vannak olyan esetek is, amikor ennél jóval kisebb a találati lista. Jellemzően a felhasználók általában az első 3 oldal – a nagyon kitarthatóak talán az első 4-5 oldal – listájának áttekintéséig jutnak (a még felszínesebbek pedig csupán az első két-három találatig), ezt alapul véve még egy átlagosnak mondható keresés esetén is legalább 30-50 konkrét találattal kell számolnunk (és ebbe csak a szöveges alapúakat soroljuk, a kép- és videotartalmakat nem vettük hozzá).

Ez önmagában jelentős mennyiség még akkor is, ha a dolgozatára vagy az előadására készülő hallgató célirányosan próbál meg anyagot gyűjteni a témájához. Az interneten fellelhető információk ráadásul **sokrétűek és rendkívül változó minőségűek**, a netes keresés tapasztalatai pedig nagyon ve-

4. A TÖRTÉNELEM KUTATÁSA

gyesek: találkozhatunk értékes és jól használható oldalakkal, letölthető dokumentumokkal, valamint kevésbé szakmai – inkább az ismeretterjesztő kategóriába, vagy még abba sem tartozó – felületekkel is. Mivel ezek megítélése sokszor kihívás elé állítja a történészképzés elején járó hallgatókat, az alábbi szempontokat figyelembe véve érdemes átgondolni/megválogatni az általunk használt webes forrásokat.

Az első és legfontosabb dolog annak tisztázása, hogy **ki a szerzője** a keresés során megtalált szövegnek. Ha fel van tüntetve a neve, de nem ismerős, akkor érdemes utánanézni az **affiliációnak**, vagyis annak, hogy az illető milyen felsőoktatási intézményhez, kutatócsoporthoz vagy más szakmai közegehez kötődik – ha egyáltalán van ilyen kapcsolódási pontja. Ha ez nem derül ki egyértelműen egy honlapon közzétett írásról, akkor erős a gyanú, hogy nem szakember a szöveg szerzője. Előfordulnak olyan esetek is, amikor nem történész-kutatók a szerzők, hanem a téma iránt érdeklődő laikusok (például blogbejegyzések, cikkek esetében). Ezek általában onnan ismerhetők fel, hogy nyelvezetük, stílusuk, megközelítési szempontjaik eltérnek a tudományos vagy tudományos-ismeretterjesztő igénnyel megírt cikkeikétől (☛ **2.5., 5.7. alfejezet**). Persze ez nem jelenti azt, hogy egy ilyen weblapon talált információ nem lehet hasznosítható, például képanyagok, ábrázolások, érdekességek összegyűjtése esetében. Azonban kulcsfontosságú, hogy ezeknek mind **visszaellenőrizhetőnek kell lenniük**: még egy könnyedebb hangvételű írás esetében is alapvető az abban szereplő állítások, adatok hiteles alátámasztása. Ha felmerül a gyanúja annak, hogy egy cikk kétes és bizonytalan információt tartalmaz, vagy ha láthatóan nincs jegyzetekkel, esetleg felhasznált szakirodalommal ellátva, ami alapján a közzétett adatokat, állításokat ellenőrizni lehet, hanem ezek „csak úgy vannak”, mindenfajta megalapozottság nélkül, akkor azokat az oldalakat nem érdemes használni, sőt **kerülni kell**. Kivételt jelentenek ez alól a tudományos ismeretterjesztő folyóiratok (*Rubicon*, *BBC History*, *Múlt-Kor* stb.), amelyek szakmai lektorálást követően jelennek meg.

Ugyanígy fontos mérlegelni azt, hogy milyen munkához kívánjuk az internetes forrást felhasználni. Egy szemináriumi és szakdolgozathoz, disszertációhoz alapkövetelmény a szakirodalom használata. Ezek jelentős része szerencsére ma már online elérhető elektronikus formában.

Bizonyos portálok megbízható információkat tartalmaznak a szerzők vagy a témához felhasznált irodalom feltüntetésével is. Ezeknek a felületeknek a használata bár olykor hasznos lehet – például akkor, ha gyorsan

elérhető információra van szükség –, azonban semmiképpen sem elegáns hivatkozni rájuk, hiszen nagy eséllyel ugyanaz az adat a nyomtatott alapú vagy elektronikusan elérhető irodalomban szakszerűbben és bővebben kifejtve is megtalálható. Érdemes szem előtt tartani, hogy egy tudományos dolgozat bírálója mindig azt keresi és minősíti, hogy az általa bírált munka szerzője mennyire járatos a témához köthető szakirodalomban. Az egyetemi oktató sem arra kíváncsi egy szemináriumi vagy egy szakdolgozat értékelése során, hogy a hallgató milyen triviális információkat szedett össze az interneten, hanem arra, hogy a szerző képes volt-e összegyűjteni, feldolgozni és megérteni a témában elérhető releváns szakmunkákat.

A világhálón történő keresés szempontjai

- Legyen az oldal **megbízható** és a **rajta szereplő adatok visszakereshetők**. A webes felületek megbízhatóságát a böngésző felső címsorában bal oldalon található „zöld lákat” jelzi. Ez az ikon azt jelenti, hogy a webhely megfelelő biztonsági tanúsítványokkal rendelkezik.
- A honlapokon található szövegek, források sokfélék lehetnek (ismeretterjesztő cikkek, tanulmányok, kronológiák, képgyűjtemények stb.), de **minden esetben ellenőrizni kell**, hogy a rendelkezésre álló anyagnak van-e: **szerzője, jegyzetei, felhasznált forrás- és/vagy irodalomjegyzéke, a feltüntetett vizuális anyagoknak** (kép, térkép, diagram stb.) **visszakereshető forrásmegjelölése**.
- Ha egy online közzétett szöveg nem rendelkezik ezekkel a paraméterekkel, akkor **legfeljebb tájékozódásra lehet alkalmas**, de tudományos szövegben való felhasználásra, **hivatkozásra semmiképpen sem**.
- Az általános ismereteket, történeti információkat és szócikkeket tartalmazó **népszerű oldalak (például a Wikipédia) használatát kerülni kell**, a tartalmát mindig kritikusan kell kezelni, és semmiképpen sem szabad hivatkozási alapnak tekinteni! Használatuk tudományos igényű dolgozatokban (ideértve a szemináriumi és szakdolgozatot is) határozottan kerülendő!

4. A TÖRTÉNELEM KUTATÁSA

Az internet adta lehetőségekről azonban nem kell lemondani. Manapság már számos olyan megbízható online felület van, ahonnan el lehet érni tanulmányokat vagy akár teljes köteteket. Ezekről az adatbázisokról és információforrásokról a fejezet későbbi részeiben még lesz szó. Előtte azonban fontos kitérni olyan eszközök bemutatására, amelyek magát a böngészőalapú keresést teszik praktikusabbá a történészek számára. A tudományos adatbázisok használata hallgatói körökben már elterjedt dolognak számít, ugyanakkor a tudományos eredmények felkutatásában nem tudnak túllépni a hagyományos értelemben vett „böngészésen”. Ha egy adott témában szeretnének tájékozódni, vagy szakirodalmat gyűjteni online, akkor egyszerűen begépelik az adott nevet, eseményt stb. valamelyik keresőfelületre, és megelégednek azzal a találati listával, amit az éppen aktuális Google Chrome, Firefox, Opera, Safari stb. biztosítani tud. Ez esetleg kiegészülhet még a Google Bookson és a Google Scholaron átfuttatott kereséssel, bár a tapasztalat azt mutatja, hogy utóbbiak használata már csak a valóban elszánt hallgatókra jellemző. Vannak azonban olyan – kevésbé ismert és használt – bővítmények, amelyek nagyban hozzájárulhatnak a **szakirodalom-keresés optimalizálásához**, használatuk pedig egyáltalán nem bonyolult. A böngészők – típusuktól függetlenül – lehetővé teszik különböző bővítmények telepítését, amelyek a keresőfelületbe integrálódva egészítik ki az információgyűjtést, célirányosabbá téve annak találati eredményeit.

A legnépszerűbb és talán leghatékonyabb eszköz erre a célra az **Unpaywall**. A kiterjesztés kimondottan arra specializálódott, hogy a keresés során elősegítse a témában elérhető (open access) anyagok felderítését. Ingyenesen letölthető változata több millió peer-review (azaz szakmailag lektorált) cikk között keresi meg a legmegfelelőbb tanulmányokat, és egyszerű kezelőfelületén keresztül biztosítja azok elérését is. Így egy kattintással olvashatóvá (és gyakran letölthetővé) válnak a cikkek. Mindemellett nagy előnye, hogy biztonságos, legális forráson keresztül teszi elérhetővé ezeket az anyagokat, hiszen az Unpaywall kizárólag olyan adatbázisokat használ, ahol eleve – a szerzői jognak megfelelő előzetes hozzájárulás révén – teljes szöveggel feltöltött dokumentumok találhatók. Ezek általában egyetemi, könyvtári vagy folyóiratszerverek, amelyek mindenki számára elérhetők, az Unpaywall azonban szerteágazóan kezeli ezeket a felületeket és megspórolja az összetett keresésre fordított időt. Ugyanezt a módszert és lehetőséget kínálja az **Open Access Button**, amely több ezer forráson keresztül találja meg egy adott témához elérhető tanulmányokat, valamint az **EndNote** böngészőbővítménye, amely a legnagyobb adatbázisokon – mint a Web of Science vagy a Scopus

stb. – elérhető dokumentumokat gyűjti össze. Természetesen számos hasonló bővítmény érhető el a böngészőkhöz igazítva, ezért érdemes áttekinteni a leggyakrabban használt keresők bővítménykínálatát, hogy megtaláljuk a számunkra legalkalmasabb verziót.

4.5. Elektronikus adatbázisok

Már az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy mind az egyetemes, mind a magyar történeti témák feldolgozása során kiemelt szerepet kapnak az online elérhető adatbázisok. Most annak megvilágítására helyezzük a hangsúlyt, hogy magyar és nemzetközi viszonylatban milyen konkrét **lehetőségei** vannak a kutatóknak a 21. század digitalizált világában.

A 2000-es évek elején elindult digitalizálási folyamat kezdeti nehézségeit és kihívásait követően két évtized alatt alapszolgáltatássá vált az internetes dokumentum-hozzáférés, amely az országos szintű és gyűjtőkörű intézmények egyik kiemelt jellemzője lett. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez a jelenség közel sem mondható általánosnak, európai kontextusba helyezve az internetalapú levéltári szolgáltatások és a levéltári források digitalizált elérhetőségét, jelentős regionális eltérések tapasztalhatók. A közép- és kelet-európai államok sok esetben ragaszkodnak a hagyományos kutatási formák fenntartásához, és csupán a levéltári vagy könyvtári adatbázisokban való részletes keresést teszik lehetővé, amely mögött nem elsősorban az intézmény hagyományos iratkezelési stratégiája, hanem sok esetben a modern adatbázis-építés, valamint dokumentumszkennelés anyagi és technikai hátterének hiánya áll. Azonban nem alaptalan optimistán tekinteni a jövőbe, hiszen számos pozitív és követendő példa áll rendelkezésre. Rögtön elsőként kell említeni a **Magyar Nemzet Levéltár Országos Levéltárának** digitalizálási programját és a hozzá kapcsolódó elektronikus gyűjteményeket.

A gyűjtemények szerves részét képező iratanyagok leírásának és visszakereshetőségének érdekében a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és tagintézményei komoly erőfeszítéseket tettek. Az adott intézmények webes felületein keresztül elérhető adatbázisok fejlesztése révén a levéltári állományok nagy része online feltérképezhető, mindez pedig a helyben történő kutatás előkészítése és megtervezése mellett **a források otthonról való tanulmányozásában** is nagy előrelépést jelent. A levéltár által kifejlesztett

rendszer nagy előnye, hogy a hagyományos – a fondjegyzékek közötti eligazodáshoz alkalmazható – keresőfelületeken kívül nagy számban állnak rendelkezésre a digitalizált anyagokat tartalmazó archívumok.

A legfontosabb adatbázisok

Collectio Diplomatica Hungarica (<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/dldf>): A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa, amely okleveles dokumentumokat tartalmaz. A Collectio Diplomatica Hungarica dokumentumait egy külön programmal lehet megnyitni. Ezen belül pedig kizárólag az adott oklevelek olvasására van lehetőség, a letöltésre nem.

Katonaállítási lajstromok, 1756–1918 (<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/katonaallitas>): A katonaállítással (újoncozással, sorshúzással, elbocsátásokkal stb.) kapcsolatos adatokat tartalmazó dokumentumok gyűjteménye.

Címereslevél-adatbázis (<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis>): Az 1326–1918 között adományozott címereslevelek digitalizált változatát őrző gyűjtemény.

Hungaricana (<https://www.hungaricana.hu/hu/>): Az előző példaktól abban tér el, hogy nem egy speciális forráscsoportot lefedő digitalizált gyűjtemény, hanem több eltérő tematikájú adatbázis, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárával és annak társintézményeivel, valamint a Magyar Nemzeti Múzeummal és számos más kulturális intézménnyel együttműködésben hozta létre és bővíti folyamatosan állományát. Levéltári forrásokat, képzőművészeti alkotásokat, fényképeket, térképeket és egyéb dokumentumok elérését teszi lehetővé teljesen ingyenes formában a felhasználók, érdeklődők számára.

Képcsarnok (<https://www.hungaricana.hu/hu/adatbazisok/kepcsarnok/>): Képzőművészeti alkotások, fotók, grafikák, képeslapok gyűjteménye a Magyar Nemzeti Mú-

zeum, továbbá más országos és helyi múzeumok, könyvtárak, levéltárak állományából.

Könyv- és Dokumentumtár (<https://www.hungaricana.hu/hu/adatbazisok/kozgyujtemenyi-konyvtar/>): Múzeumok, levéltárak kiadványainak, folyóiratainak, régi, muzeális értékű könyveinek korpusza, a Magyar Távirati Iroda hírei (1920–1956), az Országgyűlési Könyvtár gyűjteményei (országgyűlési jegyzőkönyvek, almanachok), helyi sajtótermékek, Népszámlálási Digitális Adattár stb.

Térképek és Építészeti Tervek (<https://www.hungaricana.hu/hu/adatbazisok/terkepgyujtemeny/>): Az MNL OL, az Országos Széchényi Könyvtár és a Budapesti Fővárosi Levéltár térképészeti anyagának digitalizált változatát tartalmazza a 17. századtól a 20. századig.

Levéltár (<https://www.hungaricana.hu/hu/adatbazisok/leveltar/>): Vegyes levéltári források gyűjteménye a középkortól a 20. századig (urbáriumok, királyi könyvek, oklevelek, személyek, egyesületek stb.).

Budapest Időgép (<https://www.hungaricana.hu/hu/adatbazisok/budapest-idogep/>): Budapest különböző korszakokban keletkezett térképeinek megtekintése mellett a felhasználó különleges szolgáltatást is kap, mivel az adatbázis nevéből adódóan arra törekszik, hogy térben és időben is kalauzolja az olvasót. A térképek alapján eltérő periódusokban tekinthetjük meg a főváros képének, térszerkezetének változásait.

Népzenei Gyűjtemény (<https://www.hungaricana.hu/hu/adatbazisok/zti/>): Az MTA BTK Zenetudományi Intézet Hangarchívumának anyagát teszi közzé, amely a magyar népzene- és néptánc kutatás fő forrásbázisa.

Magyar vonatkozásban érdemes kiemelni továbbá a **Bibliotheca Corvina Virtualis** adatbázist (<https://corvina.hu/hu/cimlap/>), amely az Országos Széchényi Könyvtár által indított programként azt a célt tűzte ki maga elé, hogy digitális formában elérhetővé tegye Hunyadi Mátyás uralkodói könyvtárának rendelkezésre álló darabjait. Hasonlóképpen meghatározó adatbázisként működik az

Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjteménye (<https://konyvtar.parlament.hu/magyar-parlamenti-gyujtemeny>), amely az országgyűlési naplók, jegyzőkönyvek, almanachok stb., közlönyök és jogforrások digitalizált, teljes szövegű és nem utolsósorban kereshető verzióját biztosítja a kutatók számára. A vizuális források tekintetében az **Europeana** (<https://www.europeana.eu/hu>), a **Fortepan** (<https://fortepan.hu/>), a **Digitális Képtár** (<https://keptar.oszk.hu/>) és a **Hungaricana** gyűjtemény korábban említett **algyűjteményei** nyújtanak támpontot. A modern kori sajtóanyagok vizsgálatához pedig ma már megkerülhetetlen az **Arcanum Digitális Tudománytára** (<https://adt.arcanum.com/hu/>), amely már több mint 47 millió oldalnyi forrást tartalmaz, a térképekhez pedig a **Térképadatbázisa** 18–20. századi kataszteri, város-, ország- és Európa-térképekkel (<https://maps.arcanum.com/hu/>).

Az eddig bemutatott adatbázisok elsősorban az online elérhető források területére összpontosítottak, a következőkben olyan alternatívák kerülnek előtérbe, amelyek a **szakirodalom-kutatáshoz jelenthetnek** érdemi **segítségget**. Bár alapvetően a sajtóforrások kapcsán szokott szóba kerülni, mégis első számú prioritást kap a felsorolásban a korábban említett **Arcanum Digitális Tudománytár**. Amellett ugyanis, hogy a magyar sajtóanyagok – szinte teljes körű – digitalizálására törekszik, másik elvülhetetlen érdeme, hogy hasonlóképpen jár el a szaktudományos folyóiratokkal is. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a Digitális Tudománytárban szinte valamennyi, a történettudomány szempontjából meghatározó folyóirat (például *Századok*, *Történelmi Szemle*, *Világtörténet*, *Aetas*, *Korall* stb.) teljes szöveggel elérhető. Az adatbázis némi időrahagyással követi a friss számok megjelenését, vagyis nem azonnal, a megjelenéssel egy időben, hanem pár hónapos csúszással tölti fel az újonnan publikált folyóiratszámokat.

A magyar nyelvű szaktanulmányok keresésében hasznos kiegészítőként alkalmazható még az **Elektronikus Periodika Archívum** (<https://epa.oszk.hu/>) és a **Matarka**, a magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa (<https://matarka.hu/>). Mindkettőnek az az előnye, hogy a vezető időszak kiadványok mellett olyan kisebb, ámde tudományos szempontból szintén releváns folyóiratokra, évkönyvekre adnak rálátást, amelyek nem feltétlenül találhatók meg az Arcanum Digitális Tudománytárban. A Matarka egyfajta jegyzékként működik. Az utóbbi években azonban ez a tájékoztató jellegű funkciója kezd átalakulni, és egyre több tanulmány – amelyet a Matarkán keresztül futtatott keresés eredményeképpen listáz a felület – érhető el ott helyben, letölthető formátumban, mivel a rendszert összekötötték

az Elektronikus Periodika Archívummal. Ettől függetlenül érdemes lehet külön-külön is böngészni a két adatbázisban.

A tanulmányok és monográfiák elérésére egyaránt kiválóan használható a **REAL** adatbázis, az **MTA Könyvtárának Repoitória** (<http://real.mtak.hu/>), ahol tematikusan és szerző alapján is van lehetőség irodalmat keresni. Az ide feltöltött dokumentumok nagy része ingyenesen és szabadon elérhető, ugyanakkor vannak közöttük olyanok, amelyek hozzáférése korlátozott. Szintén teljes szövegű hozzáférést biztosít a **Magyar Elektronikus Könyvtár** (<https://mek.oszk.hu/>), a **Szaktárs** (<https://www.szaktars.hu/>), a **Magyar Elektronikus Referenciamű Szolgáltatás** (MeRSZ, <https://mersz.hu/>) és a **L'Harmattan Digitális Adatbázis** (<https://openaccess.hu/>). Utóbbi három azért is kiemelten fontos, mert a tudományos szféra iránti elkötelezett kiadók kötetait, tankönyveit teszik közzé elektronikus formátumban. A Szaktárs több mint húsz könyvkiadóval áll szerződésben, többek között az Osiris, az Akadémiai és a Kronosz Kiadóval. Az adatbázis (csakúgy, mint a MeRSZ) használata intézményi előfizetéshez kötött, amely legegyszerűbben szolgáltató könyvtárakon keresztül érhető el. Ugyanezen az alapon működik a L'Harmattan Digitális Adatbázis, amely az azonos nevű kiadó saját kötetéhez biztosít teljes szövegű hozzáférést.

Az információk közzététele és távoli elérésének biztosítása az **egyetemes történeti vizsgálatok** terén is új lehetőségeket nyit. A nemzetközi témák kutatása számos nehézségbe ütközhet, de a legnagyobb problémát evidens módon a téma forrásbázisának és szakirodalmának feltérképezése és tanulmányozása jelenti, amelynek elengedhetetlen feltétele a kutató személyes jelenléte. Ebből adódóan az egyetemes történeti témák feldolgozása a külföldi kutatóutak és ösztöndíjak megléte nélkül csekély mértékben eredményes. Ugyanakkor egy kutatónak nem mindig van lehetősége hónapokig külföldön tartózkodni. Ennek a problémának a feloldásában lehetnek segítségünkre az online tudományos adatbázisok, amelyek ugyan nem helyettesíthetik teljes egészében a levéltári vagy könyvtári kutatás folyamatát, de nagy segítséget nyújthatnak benne, és jelentősen bővíthetik a hagyományos forrástípusok körét. Sőt, vannak olyan kutatási területek (például a sajtótörténeti témák), amelyek kizárólag online adatbázisok használatán keresztül is működőképesek lehetnek. Persze mindezen lehetőségek erősen függenek a kutató által választott kérdéskörtől, mivel a szóban forgó digitalizált gyűjtemények sem fednek le minden területet. Valójában nehéz is lenne mindenre kiterjedő képet adni a külföldi online kutatási lehetőségek teljes palettájáról, ezért alapvetően arra törekszünk, hogy egy-egy példán keresztül bemutassuk az online könyvtárak és levéltárak nyújtotta alternatívákat.

4. A TÖRTÉNELEM KUTATÁSA

Az angolszász országok egyértelműen élen járnak a digitalizálás folyamatában. Ennek egyik mintapéldája az észak-amerikai egyetemek kooperációjában működő **Internet Archive** (www.archive.org), amely 1996-ban kezdte meg működését San Francisco székhellyel. Állományát tekintve az Internet Archive nagy területet ölel fel, a természet- és humántudományokkal kapcsolatos ismeretanyagok továbbítása mellett az informatika témakörében is számos jól alkalmazható segédletet nyújt a felhasználók számára. Az adatbázis az Egyesült Államok felsőoktatási intézményeivel való együttműködés mellett a Library of Congress és a Smithsonian Institution kiemelt támogatásával bővíti a repertoárját.

Az online adatbázis anyagait tekintve három nagyobb kategóriát különíthetünk el. Az egyik legterjedelmesebb gyűjteményt az e-könyv- és szövegarchívum képezi, amely több millió kiadványt foglal magában. Az adatbázisban fellelhető dokumentumok mindegyike teljes szöveggel elérhető és saját használatra, ingyenesen – több mint tíz különböző formátumban – tölthető le. Mivel az Internet Archive összeköttetésben áll a Google Books és az Open Library rendszerével, valamint több mint 300 millió weboldallal, könnyen alkalmazható, rugalmas keresőfelületet képes biztosítani. Az Internet Archive a nemzetközi kapcsolatok történetével vagy más egyetemes történeti témával foglalkozó hallgató számára értékes információforrásként szolgálhat, hiszen számos 19. századi publikált forráskötet és kiadvány, napló és memoár elérhetőségét biztosítja angol, német, francia, olasz, magyar (stb.) nyelven. Ezenfelül az adatbázis gyakorlatilag bármely korszak vizsgálatában segítséget nyújthat nem csupán a kiadott források megismerésében, hanem az adott téma historiográfiájának tanulmányozásában is. Az Internet Archive nagy előnye ugyanis a régebbi – többnyire 1950 előtti – szakirodalom nagy számban történő reprezentálása. Az adatbázis külön érdekessége ezen felül, hogy hanganyagokat, rövidfilmeket, korabeli filmhíradókat is tartalmaz.

Szolgáltatásaiban hasonló funkciót tölt be a **Hathi Trust** oldal (<https://www.hathitrust.org>), amely számos amerikai felsőoktatási intézménnyel (például: Indiana University, Northwestern University, Pennsylvania State University, Kaliforniai Egyetem) való együttműködése révén az amerikai felsőoktatási intézmények digitalizált adatbázisait fogja össze. Keresőfelülete azonban az Egyesült Államokon kívül eső intézményekre is kiterjed (például a Madridi Egyetem középkori gyűjteményére is). Az Internet Archive-val összehasonlítva a hátránya az, hogy nem minden dokumentum érhető el teljes szöveggel, a limitált tartalmak feloldása pedig intézményi hozzáféréseken keresztül

történhet meg (egyetemi, kutatóintézeti előfizetés). Abban az esetben, ha ez nem áll rendelkezésre, másik alternatívát is kínál a vendégként való regisztráció révén, amely korlátozott formában ugyan, mégis nagyobb mozgásteret nyújt a digitalizált tartalmak eléréséhez.

A **Kongresszusi Könyvtár** adatbázisa (Library of Congress Digital Collections, www.loc.gov/collections) elsősorban az új- és modern kori amerikai politika-, kultúr- és társadalomtörténet vonatkozásában tartalmaz tematikusan csoportosított írott és képi forrásgyűjteményeket. Ezek mindegyike szabadon hozzáférhető és saját használatra letölthető. A Kongresszusi Könyvtár anyagát pedig jól kiegészítik a **Smithsonian Intézet** elsősorban művészettörténeti vonatkozású tárgyi és levéltári anyagai, amelyek ugyancsak elérhetőek online az érdeklődők számára (Archival Resources at the Smithsonian, www.si.edu/siasc).

A publikált források és a 18–19. század történetírói, valamint napló- és memoáirodalmának megismerésére a fent említett adatbázisok kiváló lehetőséget biztosítanak. Azonban még az angolszász intézmények tekintetében is ritkaság az eredeti, levéltári források tudatos és nagy mennyiségben történő közzététele. Ezt a küldetést vállalta fel a londoni **The National Archives** (www.nationalarchives.gov.uk), amely – részben a dokumentumok állagának megőrzése, részben pedig a kutatási projektek támogatása érdekében – szisztematikusan végzi a levéltári iratok digitalizálását. Jelenleg az állomány valamivel több mint 5%-a került feldolgozásra, ami a jelenlegi szinten is több mint 80 millió szabadon elérhető történeti dokumentumot jelent a középkortól a modern korig terjedően. A kutatói és közérdeklődés miatt különösen nagy figyelmet fordítanak az első és a második világháború, valamint a hadtörténeti vonatkozású anyagok publikálására. Emellett a közzétett gyűjtemények a kül- és gyarmatügyi politikához, a családtörténeti kutatásokhoz és a társadalomtörténeti vizsgálódásokhoz egyaránt támpontot adnak.

Az angolszász területektől eltekintve más országokban is találunk a kutatáshoz jól használható adatbázisokat. Az orosz történeti tanulmányok tekintetében a **Runivers** elektronikus könyvtárán keresztül tudunk eligazodni (www.runivers.ru). Fő profilját tekintve a portál az Orosz Birodalom, kisebb részben a Szovjetunió történeti forrásaira koncentrál. A digitalizált anyagok gyűjtése projektszerűen működik, így külön felülete van az 1812-es honvédő háború, a világháborúk, valamint az orosz hadtörténet forrásainak. Ezenfelül a Runivers hozzáférést biztosít a 18–19. századi történetírói munkákhoz és a 19–20. század fordulóján megjelent monográfiákhoz, valamint publikált forráskiadványokhoz. Az adatbázis különlegessége, hogy rendkívül értékes

4. A TÖRTÉNELEM KUTATÁSA

újkori kartográfiaszekcióval rendelkezik, amely a várostörténethez, a hadtörténethez, a földrajztudományhoz és a regionális tanulmányokhoz kötődő vizsgálódások fontos forrásait képezhetik. Továbbá gazdag 19–20. századi, többségében magánhagyatékokból előkerült és a vidéki-városi mindennapokat bemutató képsorozatokot tartalmazó fotógyűjteménnyel bír.

Végül, de nem utolsósorban a nemzetközi vonatkozású online gyűjtemények között mindenképpen említést érdemelnek a szabadon hozzáférhető francia, osztrák és holland adatbázisok is. Az egyik a Bibliothèque National de France adatbázisa, a **Gallica** (www.gallica.bnf.fr), amely a The National Archives-hoz hasonlóan elhivatott a történelemhez kapcsolódó források publikálásában. Jelenleg 10 millió kéziratos dokumentum, könyv, sajtóanyag, tárgyi emlék digitalizált változatát, valamint video-, audio- és képi anyag teljes körű hozzáférését teszi lehetővé. Ehhez sok tekintetben hasonló az Österreichische Nationalbibliothek adatbázisa, az **ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften** (<https://anno.onb.ac.at/>), ami abból adódóan, hogy az osztrák és a magyar történelemnek több évszázados összefonódása van, magyar nyelvű sajtótermékeket is tartalmaz (például az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása utáni években Bécsben élő emigráns magyarok hírlapjait). De ugyanennyire bőséges és értékes forrásbázist jelent a **Delpher** (<https://www.delpher.nl/>), ami szintén több millió oldalnyi, elsősorban holland nyelvű történelmi újságot, könyvet és folyóiratot tartalmaz könyvtárak, levéltárak és más tudományos intézmények gyűjteményéből. Mindhárom adatbázis legnagyobb előnye, hogy állományuk döntő többsége ingyenesen, regisztráció nélkül érhető el.

A fenti példák többsége elsősorban a digitalizált források vagy egy adott korszakhoz kapcsolódó kortárs művek elérésében nyújtanak segítséget. Ugyanakkor fontos tisztában lenni azzal is, hogy rendelkezésre állnak olyan online felületek, amelyek a **modern, idegen nyelvű szakirodalom-gyűjtésben** lehetnek megkerülhetetlenek. Tipikusan ebbe a kategóriába tartoznak a **JSTOR** (<https://www.jstor.org/>) és az **EBSCO** (<https://www.ebsco.com/>) adatbázisok, amelyek a tudományos szféra nemzetközi szinten elismert, vezető folyóiratainak tartalmait fogják össze és teszik könnyen kereshetővé, míg a monográfiák és tanulmánykötetek esetében a nagy múltra visszatekintő kiadók, mint a Cambridge és az Oxford University Press, vagy a Taylor and Francis által működtetett digitális gyűjtemények adhatnak támpontot. Azonban ezek az adatbázisok mindegyike díjköteles szolgáltatás és előfizetéshez – ezen belül is jellemzően intézményi szerződéshez – kötött, ugyanakkor Magyarországon az egyetemi, valamint országos könyvtárak jelentős

része komoly gondot fordít a nemzetközi adatbázisok elérésére. Aktív könyvtári tagsággal tehát ezen szolgáltatások is hozzáférhetők.

A nemzetközi szakirodalom felkutatásában és elérésében népszerűek továbbá a **Google Scholar** és **Google Books** felületei, utóbbin azonban gyakoriak a megkötések, korlátozások és a könyveknek általában csak bizonyos fejezetei vagy annak részletei érhetőek el, a teljes szöveg nem. Mivel a Google Books ingyenes szolgáltatás, a könyvterjesztés pedig alapvetően egy profitorientált terület, ezért érthető, hogy az ide feltöltött művek célja elsősorban nem a tudományos közeg legfrissebb szakirodalommal való ellátása, hanem hogy ízelítőt adjanak az újonnan megjelent művek tartalmából, ezzel vásárlásra ösztönözve az olvasót.

Végül érdemes megemlíteni azokat a tudományos közösségi oldalakat is, amelyek elsősorban arra szolgálnak, hogy a különböző tudományterületek művelői megosszák egymással az új kutatási eredményeiket, de ebből adódóan a kutatás és a szakirodalom-gyűjtés szempontjából is rendkívül hasznosak. Az egyik ilyen az **Academia.edu** (<https://www.academia.edu/>), ahol csak a történettudomány területéről közel 600 ezer publikáció található a világ szinte bármelyik országából. A közösségi oldal ingyen hozzáférhető, a szintén nem díjköteles regisztráció után könnyen kereshető személyekre és címekre egyaránt. Hasonló elven működik a **ResearchGate** portál is (<https://www.researchgate.net/>), amely jelenleg 25 millió felhasználóval rendelkezik a világ minden tájáról és minden tudományterületéről. Érdemes tehát a szakirodalmi gyűjtés során ezeket az oldalakat is figyelembe venni.

4.6. Adatmentés

A kutatási folyamat során nagy mennyiségű adat halmozódhat fel a számítógépen, amelynek kezelése nem egyszerű feladat. Ezért ma már minden kutató számára megkerülhetetlen az, hogy az elektronikus formában összegyűjtött anyagok (letöltött szakirodalmak, források, befotózott levéltári dokumentumok stb.) **tárolása** mellett ezek **hosszú távú biztonságára és elérhetőségére** is figyelmet fordítson. Ezen a ponton merül fel az **adatmentés** és az **adatkezelési tudatosság kérdésköre**. Fontos tisztában lenni azzal, hogy milyen adatmentési típusok vannak, és hogy hosszú távon milyen adatmentési stratégiát érdemes alkalmazni. A lehetőségeket tekintve számos opció áll rendelkezésre.

kezésre. A tárhelyek jellege alapján az adatmentés és tárolás történhet a **számítógépen** vagy **laptopon/notebookon, külső hordozókon** (pendrive, külső merevlemezek), illetve **felhőalapú tárhelyek használatán keresztül** (google drive, onedrive, dropbox stb.). Mindháromnak vannak előnyei és hátrányai.

A **számítógépen, illetve laptopon/notebookon történő adattárolás** egy kényelmes és kézenfekvő megoldás, hiszen jellemzően nagy tárhellyel rendelkeznek és a mindennapi munka alapeszközeiként funkcionálnak, ezért magától értetődően sok dokumentum az itteni háttértárakon kerül elmentésre, valamint megőrzésre. Ennek legfőbb hátránya, hogy a számítógépet fenyegető mennyi veszélyforrás (műszaki- és/vagy szoftverhiba, vírusok vagy egyéb kártevők által okozott memóriavesztés stb.) komoly hatással lehet a tárolt adatok biztonságára. Ezt küszöböli ki valamelyest a **külső adathordozón** való tárolás, amely azt a megnyugtató érzést adja, hogy a számítógéptől és bármely távoli szerver működésétől függetlenül az összegyűjtött anyagok rendelkezésre állnak, bármikor elővehetőek és biztonságban vannak, mivel nem fenyegetik azok a veszélyforrások, amelyeknek a számítógép potenciálisan ki van téve. Ez általánosságban így is van, a megállapítás azonban csak addig a pontig igaz, amíg a külső adathordozó nem kerül használatba. A számítógéphez, laptop-hoz való csatlakozást követően ez az adathordozó is ugyanúgy ki van téve a fentebb említett kockázatoknak, mint ahogyan a számítógép háttértára. Különösen az idegen – a saját használaton kívüli – gépeken alkalmazva áll fenn a vírusfertőzés kockázata. Abban az esetben, ha ez megtörténik, általában újra kell formázni a külső egységeket, ami az addigi tartalom teljes elvesztésével járhat. A külső adathordozók esetében más kockázati tényezőket is érdemes figyelembe venni. A fizikai hordozók éppen mobilitásuk miatt könnyen rongálódhatnak. Egy pendrive vagy egy külső merevlemez nem megfelelő körülmények között használva szerezhethet olyan sérülést (ütés, koccanás, karc stb.), amely akadályozza a további használatát, s ezáltal a rajta lévő adatok előhívását.

A **felhőalapú tárhely** nagy előnye, hogy kizárja a fenti két kategória kapcsán említett problémákat. Azonban ennek használata során sem dőlhet teljesen nyugodtan hátra a felhasználó, aki biztonságban szeretné tudni az adatait, mert a virtuális tér két komoly aggályt vet fel. Az egyik a távoli elérés állandóságának kérdése. A felhőalapú szolgáltatások szinte mindegyike internetfüggő, vagyis webes kapcsolat nélkül nem elérhető. Olyan esetekben tehát, amikor probléma van a hálózati kapcsolattal, nem áll rendelkezésre vagy ingadozik annak minősége, előfordulhat, hogy nem lehetséges az adatokhoz való hozzáférés. Ugyanez a helyzet a távoli szerverrel, amely

hivatalosan tárolja az adatokat. A távoli szerver működésében is léphetnek fel problémák, amelyek az előző példához hasonlóan gondot okozhatnak a tárhely elérésében. Emellett a felhőalapú adattárolás másik nagy dilemmája az online adatbiztonság. Csakúgy, mint egy email (vagy más) fiók esetében, itt is megvan annak a lehetősége, hogy a hozzáférés illetéktelenek kezébe kerül, és a tárhelyfelület elérhetetlenné válik.

Az adattárolás módját követően azt is érdemes áttekinteni, hogyan és milyen időközönként kerüljön sor a mentésre. Az informatikai szakemberek általában a **féléves** és az **évenszintű adatmentéseket** javasolják. Ennek leghatékonyabb módszere az ún. **backup file**, vagyis biztonsági másolat létrehozása. A backup file (más néven **képfájl**) típusú mentés abban különbözik a hagyományos értelemben vett biztonsági másolat készítésétől – amikor egy vagy több, számunkra fontos dokumentumot vagy mappát külső adathordozóra vagy felhőalapú tárhelyre mentünk –, hogy ez a módszer lehetőséget ad nagyobb egységek, egy-egy meghajtó teljes anyagának vagy akár az operációs rendszer aktuális állapotának és a számítógép tárhelyén lévő anyagának komplett mentésére. A backup fájlok létrehozásakor lényegében egy külső adathordozóra menthető változatot készítünk a számítógépünk aktuális állapotáról, így annak birtokában – bármilyen váratlan eseményt követően – a számítógép újratelepíthető, a korábbi tartalmak visszaállíthatóvá válnak. A képfájlok készítésének módja az általunk használt operációs rendszer jellegétől függ (Mac, Windows, Linux). Az operációs rendszerek online elérhető felhasználói segédleteiben erre vonatkozóan találhatunk útmutatókat. Ugyanakkor manapság már vannak külön erre specializálódott szoftverek is, amelyeket kimondottan a biztonsági mentés létrehozására fejlesztettek ki, és segítségükkel bárki könnyedén – mélyebb informatikai tudás vagy rutin nélkül – el tudja készíteni a backup mentését. Továbbá vannak olyan vírusirtó és a számítógép védelmét ellátó szoftverek is, amelyek funkciói között már szerepel a biztonsági mentés készítése is.

Az adatmentés fő szempontjai

- Önmagában a **számítógépes adattárolás nyújtotta lehetőség nem elegendő**, mert azt a hamis illúziót kelti, hogy a mentett anyagok biztonságban vannak, és semmi baj nem érheti őket. Azonban a legstabilabb és legmodernebb készülékekkel is történhetnek nem várt események (meghi-

básodás, túláramból fakadó technikai problémák, vírus- vagy egyéb rosszindulatú programok tevékenysége stb.), amelyek súlyos adatvesztést eredményezhetnek.

- **Más adattárolási alternatívák** (külső adathordozó, felhőalapú tárhely) szintén rendelkeznek kockázati tényezőkkel.
- Fő a felkészültség – **minden anyagból készüljön biztonsági másolat**, akár több is!
- Az eltérő **adattárolási technikákat érdemes egymással ötvözni**: a biztonsági másolat – lehetőség szerint – legyen elmentve számítógépen/laptopon és külső adathordozón vagy felhőalapú tárhelyen, vagy éppen mind a három verzióban.
- **Féléves/éves szinten** mindenképpen érdemes a fő munkaeszközzről egy backup fájlt készíteni, azt pedig külső adathordozón tárolni.
- A féléves/éves mentések elvégzése közötti időszakban pedig **szakaszos (kb. havi szintű) mentéseket** kell végezni, annak érdekében, hogy az időközben keletkezett dokumentumok az átmeneti periódusban is garantáltan védve legyenek. Ilyen esetekben elegendők az egyszerű mentések.

4.7. Ellenőrző kérdések

1. Mi a szakdolgozatírás klasszikusnak számító négy alapelve?
2. Melyek a jó kutatási téma ismérvei?
3. Melyek a feltételei a megfelelő kutatási téma felismerésének?
4. Milyen nehézségekkel járhat egy túl tág kutatási téma? Milyen szempontok alapján lehet szűkíteni?
5. Melyek a jó kutatási kérdések ismérvei?
6. Melyek a kutatási terv elemei?
7. Melyek a legalapvetőbb irodalomkutatási módszerek?
8. Miért fontos a „cédulázás”, mit érdemes ennek során rögzíteni a forrásokból és a szakirodalomból?
9. Melyek a levéltári kutatás lépései?
10. Milyen veszélyei vannak az online információkeresésnek?
11. Milyen adatmenési módszerek vannak? Mik az előnyeik és hátrányaik?
12. Milyen időközönként érdemes biztonsági mentést készíteni?

4.8. Felhasznált és ajánlott irodalom

- Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
- Brundage, Anthony: *Going to the Sources. A Guide to Historical Research and Writing*. Hoboken, Wiley-Blackwell, 2013.
- Corfield, Penelope J. – Hitchcock, Tim: *Becoming a Historian. An Informal Guide*. London, University of London Press, 2022.
- Duby, Georges: *Folytonos történelem*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000.
- Eco, Umberto: *Hogyan írunk szakdolgozatot?* Győr, Kairosz Kiadó, 1996.
- Eszenyi Miklós: *A történettudományi szakirodalmi kutatás módszerei*. Miskolc, Rónai Művelődési Központ, 2000.
- Galgano, Michael J. – Arndt, J. Chris – Hyser, Raymond M.: *Doing History. Research and Writing in the Digital Age*. Boston, Thomson Wadsworth, 2008.
- Héra Gábor – Ligeti György: *Módszertan. Bevezetés a társadalmi jelenségek kutatásába*. Budapest, Osiris Kiadó, 2014.
- Kőfalvi Tamás – Mészáros Márta – Ónodi Márta: *Közgyűjteményi ismeretek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007.
- Körmendy Lajos (szerk.): *Levéltári kézikönyv*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
- Marwick, Arthur: *The New Nature of History. Knowledge, Evidence, Language*. Basingstoke, Palgrave, 2001.
- Salevouris, Michael J. – Furay, Conal: *The Methods and Skills of History. A Practical Guide*. West Sussex, Wiley-Blackwell, 2015.
- Williams, Robert C.: *The Historian's Toolbox. A Student's Guide to the Theory and Craft of History*. London–New York, Routledge, 2012.

Hasznos linkek

- Academia.edu, <https://www.academia.edu/> (Elérés: 2023. május 20.)
- ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften, <https://anno.onb.ac.at/> (Elérés: 2023. május 20.)
- Arcanum Digitális Tudománytár, <https://adt.arcanum.com/hu/> (Elérés: 2023. május 20.)
- Archival Resources at the Smithsonian, www.si.edu/siasc (Elérés: 2023. május 20.)
- Bibliotheca Corvina Virtualis, <https://corvina.hu/hu/cimlap/> (Elérés: 2023. május 20.)
- Delpher, <https://www.delpher.nl/> (Elérés: 2023. május 20.)

4. A TÖRTÉNELEM KUTATÁSA

Digitália – A PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Digitális Univerzuma, <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/> (Elérés: 2023. május 20.)

Digitális Képtár, <https://keptar.oszk.hu/> (Elérés: 2023. május 20.)

EBSCO, <https://www.ebsco.com/> (Elérés: 2023. május 20.)

Elektronikus Periodika Archivum, www.epa.oszk.hu (Elérés: 2023. május 20.)

Europeana, <https://www.europeana.eu/hu> (Elérés: 2023. május 20.)

Fortepan, <https://fortepan.hu/> (Elérés: 2023. május 20.)

Gallica, www.gallica.bnf.fr (Elérés: 2023. május 20.)

GIStA Hungarorum történeti térinformatikai rendszer, <https://www.gistory.hu/g/hu/gistory/gismaps> (Elérés: 2023. május 20.)

HathiTrust Digital Library, <https://www.hathitrust.org> (Elérés: 2023. május 20.)

Internet Archive, www.archive.org (Elérés: 2023. május 20.)

JSTOR, www.jstor.org (Elérés: 2023. május 20.)

L'Harmattan Open Access, <https://openaccess.hu/> (Elérés: 2023. május 20.)

Library of Congress Digital Collections, www.loc.gov/collections (Elérés: 2023. május 20.)

Magyar Elektronikus Könyvtár, www.mek.oszk.hu (Elérés: 2023. május 20.)

Magyar Elektronikus Referenciamű Szolgáltatás (MeRSZ), <https://mersz.hu/> (Elérés: 2023. május 20.)

Matarka, a magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa, <https://matarka.hu/> (Elérés: 2023. május 20.)

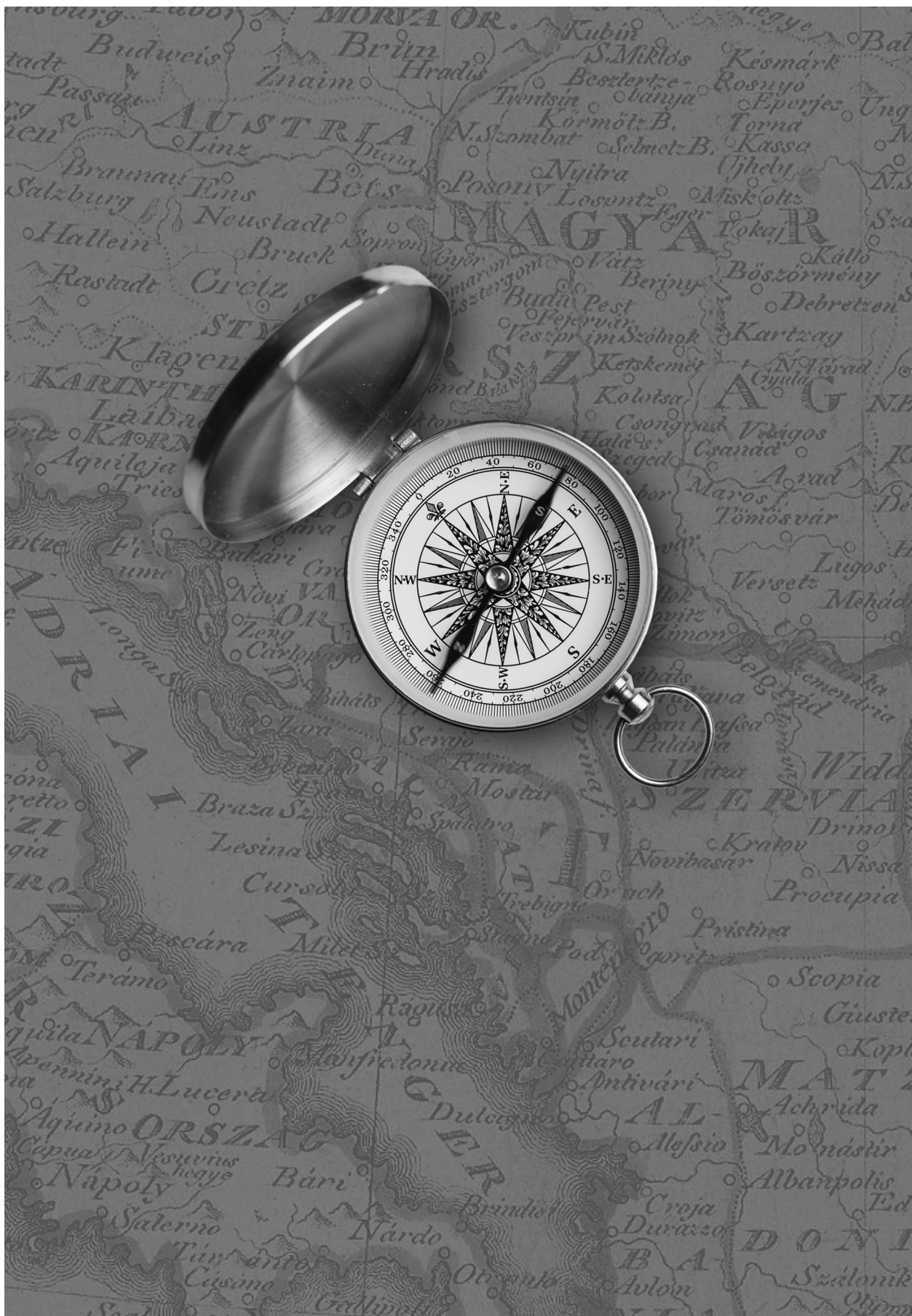
National Archives, www.nationalarchives.gov.uk (Elérés: 2023. május 20.)

Országgyűlési könyvtár, <https://www.parlament.hu/web/orszaggyulesi-konyvtar/magyar-parlamenti-gyujtemeny> (Elérés: 2023. május 20.)

REAL MTA Könyvtárának Repozitóriuma, <http://real.mtak.hu/> (Elérés: 2023. május 20.)

Runivers, www.runivers.ru (Elérés: 2023. május 20.)

Szaktárs, <https://www.szaktars.hu/> (Elérés: 2023. május 20.)

5

A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

A fejezet szerzői

Fedeleš-Czeferner Dóra (5.9.–5.13.)

Kerepeszki Róbert (5.1., 5.2., 5.5.–5.8., 5.16.)

Schrek Katalin (5.3., 5.4., 5.14.)

A fejezet tartalma

5.1. A tudományos írás nehézségei	253
5.2. Felkészülés az írásra	259
5.3. A bibliográfia elkészítése	270
5.4. A tartalomjegyzék összeállítása	280
5.5. A történeti munka struktúrája és tartalma	282
5.6. A szöveg alkotóelemei: mondatok, bekezdések, átkötések	291
5.7. A tudományos szöveg stílusa	296
5.8. A címadás	302
5.9. A bevezetés	309
5.10. A historiográfiai fejezet	314
5.11. A módszertani fejezet	318
5.12. Az összegzés	322
5.13. Az absztrakt	326
5.14. A plágium és más tudományetikai vétségek elkerülése	331
5.15. A láb- és végjegyzetek helyes használata	338
5.16. Átdolgozás és önellenőrzés	345
5.17. Ellenőrző kérdések	349
5.18. Felhasznált és ajánlott irodalom	350

5.1. A tudományos írás nehézségei

Ahogy korábban már láthattuk, a történészek nézetei eltérnek a történelem értelmezésével kapcsolatban (☛ **2.1. alfejezet**), ugyanígy vita van közöttük a történelemről való írás megfelelő módját illetően is. Abban azonban csaknem mindannyian egyetértenek, hogy az önálló szövegalkotás a munkájuk **egyik leglényegesebb, egyben talán legnehezebb eleme**. A tudományos írás során a történész igyekszik úgy szavakba és logikus, koherens struktúrába foglalni a kutatási eredményeit, hogy minél világosabb és meggyőzőbb érveket sorakoztathasson fel megállapításai alátámasztására (☛ **5.5. alfejezet**).

Ez nemcsak egy több szakaszból álló **fejlesztési folyamat**, aminek lényege az ötlettől a megvalósult műig tartó, sok esetben többszöri újraolvasással és átírással járó tökéletesítés, hanem egy eredendően bonyolult és sok gondolkodást, mérlegelést igénylő **kihívás** is. Ugyanis az összetett és sokrétű történelemre vonatkozó ismereteket csak lineárisan, tehát egyik mondatról a másikra tudjuk kifejezni, ami már önmagában is rávilágít az írásban rejlő legnagyobb kihívásokra. Érdemes belegondolni abba, hogy az események a hétköznapi élet során is párhuzamosan zajlanak, ám ezeket nem lehet egyszerre megfogalmazni és kifejezni, csak úgy, ha valamilyen sorrendiséget állítunk fel közöttük, ami az átkötő szavak révén már rögtön hangsúlyt és értelmezést is magában foglalhat. Tehát nem mindegy, milyen szavakat használunk arra, hogy ki tudjuk fejezni az egymással párhuzamosan zajló eseményeket. És ez csak az egyike a számtalan kihívásnak, amivel szembe kell nézni a tudományos írás során.

Az egyetemi évek alatt a különböző beadandók, szemináriumi dolgozatok, írásbeli vizsgák, esszéfeladatok és leginkább a képzést lezáró szakdolgozat elkészítése többszörös kihívás elé állítják nemcsak a történelem, hanem a más szakokon tanuló hallgatókat is. Ezek egy része gyakran már akkor megmutatkozik, amikor az írás folyamata még el sem kezdődött. Ugyanis az olykor semmilyen szövegalkotási tapasztalattal sem rendelkező hallgatókban már a kezdetek is leblokkolást válthatnak ki. Ez az érzés azonban nem csak a kezdő írók kerítheti hatalmába. Olykor még a jóval gyakorlottabbakat is elfog-

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

ják a kétségek, és mardossák az olyan kérdések, mint: „*hogyan kezdjem el*”; „*meg tudom-e írni a szöveget úgy, ahogy elképzeltem*”; „*megfelelő-e az első mondatom*”; „*jó úton haladok az írás során*”; „*összeáll-e a végére úgy, hogy az olvasóim is megértik a gondolataimat*”?

Az egyetemi hallgatókban ezek a **dilemmák** hatványozottan jelentkezhetnek, ami számos okra vezethető vissza. Ezek közül kiemelést érdemel az, hogy a **korábbi tanulmányaik** – itt most nem részletezett tényezőkből kifolyólag – nem készítették fel őket kellőképpen, nem gyakoroltatták velük eléggé a hatékony írást, és emiatt a diákok nem sajátíthatták el az írásra való felkészülés gyakorlatát. Ezt súlyosbítja, hogy gyakran az **egyetemi képzés** során sem kapnak megfelelő mélységű, építő jellegű útmutatást és visszajelzéseket: a különböző szemináriumi dolgozatok és az írásbeli vizsgák esszéfeladatainak tanári értékelései többnyire a tartalomra, nem pedig a hallgatók szövegalkotási hibáinak orvoslására irányulnak. Ehhez társul az is, hogy az oktatók egy része gyakran olyan feladatokat ad, amelyek nem ösztönzik a hallgatókat a saját gondolatok vagy az önálló érvelés megfogalmazására. Bizonyára csaknem minden történelem szakos hallgató találkozott már az írásbeli feladatai során olyan esszécímmel, ami annyira átfogó volt, hogy az adott téma kifejtése nem egy két-három oldalas dolgozatot, hanem egy kisebb könyvet igényelt volna. Teljesen érthető, ha ilyen esetben az egyéb stresszfaktorok leküzdésén túl önmagában a kapcsolódó tények felsorakoztatása is nehézséget okoz, nemhogy ezek logikus rendbe szedése vagy megfelelő megfogalmazása. Az ilyen feladatok valójában nem segítik a hallgatók szövegalkotási képességeinek fejlődését, sőt inkább kudarcélményeket okoznak, s ezek csak ráerősítenek az írástól való, már egyébként is meglévő félelmekre.

Másrészt az egyetemi tudományos írás, különösen a szakdolgozat megírása olyan **komplex feladat**, amelynek elemei önmagukban is ijesztőek lehetnek, összefüggéseikben pedig végképp azok. A történelmi szövegek olvasásán vagy egy-egy megragadó egyetemi előadáson alapuló, az érdeklődésnek és a képességeknek (lehetőleg) megfelelő témaválasztás után jó érzékkel kell(ene) releváns, újszerű kutatói kérdéseket megfogalmazni (☛ **4.1. alfejezet**). Ezt követően össze kell gyűjteni az elsődleges és másodlagos forrásokat (☛ **3.1. alfejezet**), majd elemezni (nem csak kijegyzetelni) kell ezeket úgy, hogy választ adjanak a felvetett kérdésekre. Ezeket a válaszokat és a kapcsolódó magyarázó információkat, a „bizonyítékokat” kellene úgy összehangolni, hogy pontos, szakszerű megfogalmazást alkalmazva a szakdolgozat megfelelő képet adjon a bírálói és más olvasói számára arról,

hogy az adott téma kapcsán a szerző kellő jártasságot szerzett a történeti tudás „előállításában”.

Noha az ilyen nehézségek leküzdésében a témavezetői segítség jelentős könnyítést adhat, lássuk be, hogy a hallgatók tekintélyes részének a szakdolgozatot megalapozó kutatás, majd az írás folyamata nem az egyedüli és kizárólagos elfoglaltsága: más kurzusok teljesítése, esetlegesen a tanítási gyakorlat, az egyetem mellett végzett munka és még számos egyéb olyan tényező lehet, amelyek elvonják az értékes időt és az energiát a hatékony, elmélyült szövegalkotástól. Nem csoda, ha az írás folyamata így sokaknak inkább komoly stresszt okoz, mintsem az alkotás élményét. Ezek eredményezik a szakdolgozat írásával kapcsolatban azt a gyakori hallgatói érzést, hogy „csak minél előbb essünk túl rajta valahogy”.

A „csak essünk túl rajta” érzés néhány lehetséges jele az írás során

A szerző

- ✦ örömmel tapasztalja, hogy a margók, a sortáv vagy a betűméret növelésével oldalakat tudott „megtölteni”;
- ✦ megkönnyebbülést érez, miután beillesztett újabb ezer leütésnyi idézetet;
- ✦ több bekezdésen keresztül nem említ tényeket, és nem hivatkozik forrásokra;
- ✦ azon kapja magát, hogy olyan általános megfogalmazást használ, mint a „történelem során az emberiség...” és hasonló banalitások;
- ✦ feszülten sóhajtozik, mert fogalma sincs a következő bekezdése tartalmáról.

Vigyázat! Ezek a jelek arra utalnak, hogy gyenge dolgozat van születőben, és amit a szerző csinál, az pusztán gépeles, nem pedig alkotói folyamat!

Harmadrészt a hallgatók sokszor „**misztikus**” **tevékenységként** gondolnak a tudományos írásra. Úgy érzik, hogy egy történelmi dolgozat megalkotásához valamiféle bonyolult, idegen szavakkal teletűzdelt nyelvezetre van szükség, amivel ők nem rendelkeznek. Ehhez párosulhat az a kishitűség is, ami

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

leginkább az olyan önmarcangoló kérdésekben ölt testet, mint: „*hogy jövők én ahhoz, hogy erről a témáról írjak, amiről nálam sokkal okosabb és tapasztaltabb történészek már véleményt alkottak*”, „*mi újat tudok én hozzájuk képest mondani*”, vagy általában „*mit gondolnak majd mások az írásomról*”? Ezt az érzést erősíthetik a szakdolgozatok gyakori értékelési szempontjai (már ha a hallgatók tisztában vannak ezekkel), amelyek olyan elvárásokat foglalhatnak magukban, mint például az újszerű megközelítés vagy eredmények, az „önálló”, „eredeti” érvelés/érvrendszer. Ezek ugyanis azt sugallhatják számukra, hogy olyan forrásokkal kellene előállniuk, amelyeket eddig még soha senki nem használt, és ezekből olyan megállapításokat kellene felmutatniuk, amelyekre soha senki nem gondolt. Az sem elhanyagolható körülmény, hogy a hallgatók lelki alkata különböző: vannak olyanok, akikben az iskolai szorongás a kudarctól való állandó félelemmé terebélyesedik. Számukra az ismeretlen helyzet, nevezetesen például a szakdolgozatírás gondolata súlyos stresszfaktort jelent. A dolgozatírás „misztikumát” fokozhatja az a pánik is, amivel a hallgatók akkor szembesülnek, amikor belegondolnak a terjedelmi kritériumokba, és kétségbeesetten teszik fel maguknak, barátainak vagy a témavezetőjüknek a kérdést: „*hogy fogok én erről legalább 40/60/80 ezer leütést összehozni*”?

Ezek az írással kapcsolatos félelmek további tévhiteket generálhatnak. Sok hallgató azt gondolja, hogy egy szakdolgozat lényege az, hogy lehetőleg sok és hosszú forrásidézettel feldúsítva minél több „tényt” (☛ **2.4. alfejezet**) mutasson be. A forrásrészletek hosszú citálása azonban más problémára is utalhat. A hallgatók ugyanis sokszor úgy vélik, hogy a sok forrásidézettől válik hitelesebbé a dolgozatuk, de az is előfordul, hogy attól tartanak, úgysem tudják kifejezőbben megfogalmazni a forrásaikban foglaltakat (nem beszélve arról, hogy a sok forrásidézet révén gyorsabban telnek az oldalak is). Gyakran ez is az oka annak, hogy a szakdolgozatok szerzői „krónikaszerűen” írnak, azaz időrendben sorakoztatják fel az elsődleges és másodlagos forrásokból általuk összegyűjtött egzakt tényeknek vélt információkat. Ezt bonyolíthatja számukra az a helyzet, ha egymással párhuzamos eseményeket próbálnak bemutatni, mert ilyenkor gyakran nem találják a megfelelő rendezőelvet, és így a tények logikátlanul követik egymást a munkájuk első változatában.

Ezek a teljesség igénye nélkül taglalt problémák leginkább abból eredhetnek, hogy az oktatás különböző szintjein nem hangsúlyozzuk eléggé: a hatékony írás alapvetően az író és az olvasó közötti **kommunikációt** jelenti. Vagyis annak, aki történelmet ír (köztük a szakdolgozatot író történelem szakos

hallgatónak is!), szem előtt kell tartania azt, hogy a szövegét nem csak saját magának írja. Egy tudományos szöveg célja ugyanis nem más, mint az információ és a gondolatok **minél világosabb közlése**, tehát a jó szöveggel szembeni elsődleges kritérium az, hogy az olvasói megértsék, és az abban foglalt gondolatokat követni tudják. Ez jelentős empátiát követel meg az írótól, aki nek nem szabad elfelejtenie azt, hogy az olvasói – talán csak a konzulens és/vagy a bíráló kivételével – hozzá képest valószínűleg sokkal kevesebbet vagy egyáltalán nem foglalkoztak az adott téma tanulmányozásával.

Az írás „misztikuma” kapcsán az előzőekben a teljesség igénye nélkül említett kételyek és tévhitek eloszlatása érdekében fontos néhány dolgot már a munka elején tudatosítani. Egyrészt azt, hogy egy történettudományi szöveg nem a bonyolult, nyolc-tíz soron át tartó, idegen szavakkal teletűzdelt mondatoktól lesz jó. Épp ellenkezőleg, az olyan mondatok révén lesz hatékony az írás, amelyek harmad- vagy negyedennyire hosszúak, mindenki számára érthető, minél világosabb és szabatosabb értelemmel bíró kifejezéseket tartalmaznak (☛ **5.7. alfejezet**). Másrészt azt, hogy a jó tudományos szövegíró nem a hosszú forrásidézetek és a minél több tény felsorakoztatása révén éri el a célját. Valójában mindkettővel megfontoltan bánik, tudatosan szelektálja és rendszerezi azokat úgy, hogy végig az érvelő gondolatmenete gördülékenységét és érthetőségét tartja szem előtt, ugyanis a túl sok információ koncentrált közlése szintén akadálya lehet a hatékony írásnak.

Továbbá minden dolgozatírónak fontos tisztában lennie azzal, hogy a munkájától valójában **nem elvárás** az, hogy „újraírja a múltat”, és valamilyen váratlan, mindenkit lázba hozó újdonsággal álljon elő. Bőven elegendő, ha bizonyítja azt, hogy a szerző képes a forrásait megfelelően kezelni, és logikus struktúrába foglalva össze tudja ezeket hangolni a már meglévő, sok esetben egymásnak ellentmondó történészi értelmezésekkel vagy – ez utóbbi fennállása esetén – megpróbál valamilyen, általa „közös nevezőnek” tekintett álláspontot megfogalmazni. Röviden, „csak” hozzátesz valamit a történelmekről szóló „nagy beszélgetéshez”. Azt sem szabad elfelejteni, hogy **az írás egy készség**, ami egyénenként különböző szinten áll. Tehát nem kell kétségbeesni akkor, amikor valaki azt hallja a hallgatótársaitól, hogy ők már milyen messzire jutottak a saját munkájukkal. Ugyanis mindenkinél eltérő, hogy mennyi időre van szüksége ahhoz, hogy ráérezzen a tudományos írás természetére.

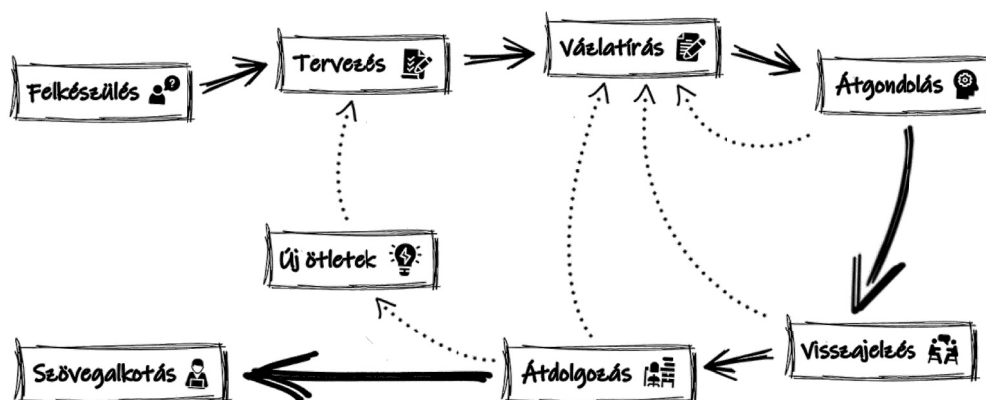
Ennek kapcsán két célt érdemes szem előtt tartani. **Az egyik** az ösztönös (és gyakran kapkodó, csapongó) írás és a pusztán „gépelés” helyett **a tudatos tervezésen alapuló írás** megvalósítása. Erre vonatkozóan nincs egy mindenek

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

felett álló, kizárólagos megoldás, és az írók mind a szövegalkotási módszerekben, mind az írásra való felkészülésük folyamatában eltérnek egymástól. A következőkben – fiktív és létező példák segítségével – bemutatunk néhány lehetséges metódust, amelyek fejleszthetik az íráskészséget, tudatosabbá tehetik a szövegalkotás folyamatát, illetve segíthetnek az ezzel kapcsolatos gátlások és nehézségek leküzdésében.

A másik cél az, hogy az önálló dolgozat írása során a szerző a **kritikai gondolkodásának** és a **kreatív problémafeltáró és -megoldó képességének erősítése** mellett rátaláljon a **saját „hangjára”** és stílusára (☛ **5.7. alfejezet**). Erre pedig a személyes kreativitáson, nyitottságon és sok töprengésen túl gyakorlás, próbálkozások (és néha bizony tévutak) mentén lehet rálelni. Bár időigényes kihívásról van szó, ez a sikerélményen túl olyan **készségek fejlődésével** is kecsegtet (mint az elemző-, értelmező-, rendszerező- és kifejezőképesség), amelyek nemcsak a történelem későbbi tanulmányozása során, hanem az élet egyéb területein, akár más munkakörökben is komoly értéket képviselhetnek. A hallgatóknak tehát érdemes más szemlélettel közelíteniük az egyetemi képzés során felmerülő írásos feladatokhoz, és úgy tekinteni azokra, különösen a szakdolgozat megírására, hogy ezekből hosszú távon is lehet profitálni – amennyiben persze komolyan veszik ezeket és tudatosan készülnek rájuk.

Végül azt sem szabad elfelejteni, hogy a tudományos írás valójában **nem magányos** és (ahogy a 21. ábrán is látszik) **nem lineáris tevékenység**. Már gyakran az első pillanattól (vagyis a témaválasztástól) a folyamat része lehet

az, hogy a szerző a különböző munkafázisok során visszajelzéseket kérjen (például a szakdolgozatíró a témavezetőjétől, de még a tapasztaltabb történész is a kollégájától), amelyek átsegíthetik a szövegalkotás nehézségein, illetve új inspirációkat adhatnak számára a folytatáshoz. A kezdő szerzőknek különösen ajánlott, de még a gyakorlottabbak számára sem mellőzendő szempont az, hogy például az elakadás, a felmerülő dilemmák esetén kikérjék egy olyan személy véleményét, aki nem aktív részese az adott szöveg megalkotásának. Ugyanis az írás során felmerülő problémák jelentős része épp abból adódik, hogy a szerző már „nem látja a fától az erdőt”, ezért érdemes mindig emlékezni arra, hogy a tudományos szövegalkotás minden nehézségéből van kiút, amire olykor a témavezetői vagy a kollegiális segítség vezethet rá.

5.2. Felkészülés az írásra

Nem akarunk félrevezetni senkit: még akkor is, ha mindig van segítség, írni – különösen jól írni – fáradtságos munka. A **tudatos tervezésre alapozott előzetes felkészülés** azonban lényegesen megkönnyítheti ezt. Közhelyesen hangzik, de igaz: az egyik legjobb módja annak, hogy az ember ráérezzen az írás természetére és ritmusára az, ha **sokat olvas**, elsősorban tudományos szövegeket. Ezt most azzal egészítjük ki, hogy ha az olvasás során nemcsak a tartalomra figyelünk, hanem arra is, hogy más szerzők hogyan strukturálták és formálták a szövegeiket, akkor ez komoly segítséget jelenthet a hatékony írás elsajátításához. Nincs semmi kivetnivaló abban, ha a kezdő történelemíró a kedvenc történészének írásmódját és hangnemét igyekszik utánozni. Ez ugyanis az első fontos lépés ahhoz, hogy megtalálja a saját stílusát. Vagyis az írásra való előzetes felkészülés valójában **a hatékony olvasással** (☛ 2.5. **alfejezet**) kezdődik, sőt ez olykor a tényleges írást is segítheti!

Az olvasás és a tudományos írás

„[...] néha felteszik nekem a kérdést, hogyan dolgozik a történész, amikor történelmet ír. Többnyire úgy képzelik el, hogy két, egymástól élesen elhatárolódó szakaszra, illetve periódusra osztja a munkát. Először hosszú előtanulmányo-

kat folytat, átolvassa a forrásokat, és kijegyzeteli a tényeket. Amikor ezzel kész van, félreteszi a forrásokat, előveszi a jegyzetfüzetét, és az elejétől a vége felé haladva megírja könyvét. A valóságban ez egyáltalán nem így néz ki. Ami engem illet, mihelyst átnéztem néhányat a legfontosabbnak tartott források közül, erős késztetést érzek arra, hogy halogassam az írást – nem feltétlen az elején kezdem el, itt vagy amott, valahol. Innentől fogva párhuzamosan olvasok és írok. Ahogy haladok előre az olvasásban, úgy bővítem, kurtítom, alakítom át a leírtakat. Az olvasást az írás tereli, irányítja s termékenyíti meg: mennél többet írok, annál jobban tudom, hogy mit keresek, annál jobban értem, mi a jelentése, illetve jelentősége annak, amit találok. Nyilván van olyan történész, aki az előkészítő jellegű írást toll, írógép és papír nélkül, a fejében végzi el, mint azok a sakkozók, akik vakon játszanak. Ez külön képesség, és hiába irigylem, képtelen vagyok erre. Arról viszont meg vagyok győződve, hogy csak az érdemli meg a történész nevet, akinél a közgazdászok által input, illetve output névvel illetett két cselekvéssor egyidejűleg, egyetlen egységes folyamat két részeként zajlik. Ha ezeket megpróbáljuk különválasztani, és az egyiket a másik fölé helyezzük, vagy az egyik, vagy a másik eretnesség bűnébe esünk. Az egyik esetben jelentés és jelentőség nélküli »olló és ragasztó történelmet« kapunk, a másikban pedig propagandaanyagot vagy történelmi regényt írunk, ahol a múlt tényei csak arra szolgálnak, hogy színesebbé tegyék azt, aminek semmi köze a történelemhez.”

Carr, Edward Hallett: *Mi a történelem?* Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 26–27. o.

Az előzetes felkészülés során az írónak fel kell vetnie és végig kell gondolnia bizonyos kérdéseket. Ezek azonban már eltérnek a kutatásra vonatkozó korábban már látott kérdésektől (☛ **4.1. alfejezet**), és alapvetően az alkotásra összpontosítanak. Többek között olyanokról van szó, mint: *Milyen lenne az ideális struktúra a témám bemutatásához? Honnan hová szeretnék eljutni? Kik lesznek az olvasóim?* De mindenekelőtt szükséges az, hogy a szerző tisztázza, mi a **tudományos szövegének a célja**, vagyis azt, hogy miért is készíti el az írásművet. A tudományos írásművek leggyakoribb célja lehet például:

A tudományos szöveg lehetséges céljai

- az **összefoglalás** (szintetizálás, ilyenek például az egyetemi képzés során készülő szemináriumi beadandó dolgozatok is);
- az **állásfoglalás**, önálló gondolatok, vélemény vagy értelmezés megfogalmazása (például valamilyen vitás tudományos kérdés vagy recenzió esetében);
- az **új kutatási eredmények bemutatása**, illetve ezek alátámasztása, ezen belül az érvelés valami mellett vagy ellen, a lehetséges alternatívák felvázolása, az elméletek (hipotézisek) összekapcsolása „bizonyítékokkal” (érvek, források), új következtetések levonása, kritikus elemzés (ilyenek a tudományos tanulmányok, monográfiák, de az egyetemi szakdolgozatok vagy doktori értekezések is).

Ezek az előzetes kérdések és szövegírási motivációk ugyanis jelentősen befolyásolhatják a készülő munka minden részét a cím megfogalmazásától (☛ **5.8. alfejezet**) a stíluson és felépítésen át az érvelés logikájáig (☛ **5.5. és 5.7. alfejezet**).

Ám még akkor is, ha az író azt feltételezi, hogy tisztában van az előzetes kérdéseire adható válaszokkal, sokszor keserves feladat számára működésbe hoznia az elméjét, és megfogalmaznia az üres papírra vagy képernyőre az első mondatait. Ezért lehet az, hogy még a jelentősebb gyakorlattal rendelkező szerzők is olykor nem a bevezetéssel fognak hozzá az íráshoz (mint ahogy azt Edward Hallett Carr angol történésznel is láthattuk), még akkor sem, ha tisztában vannak ennek a szövegrésznek a fontosságával és tartalmi követelményeivel (☛ **5.9. alfejezet**). Sokkal inkább azzal a résszel kezdik el a munkát, amit a legjobban átlátnak, és amivel kapcsolatban a legmagabiztosabbnak érzik magukat, azaz „belecsapnak a közepébe”. Teszik ezt annak tudatában, hogy bár a későbbiek folyamán ez is javításra, átírásra vagy rövidítésre szorulhat, az írással kapcsolatos mindenkori lélektani gátakat áttörték, ezt a szöveget már lehet tovább csiszolni-finomítani, és így elindultak a megvalósítás felé.

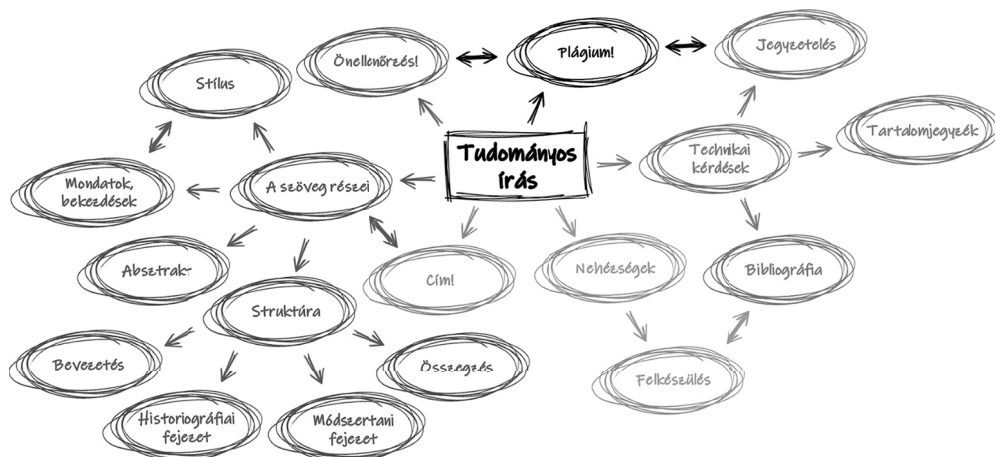
Más szerzők a **vázlatírás** módszerét részesítik előnyben. Ez azt jelenti, hogy kulcsszavakat, kifejezéseket, esetleg félmondatokat használva pontról pontra felvázolják a gondolatmenetüket. Gyakran az így lejegyzett vázlatpon-

tok alapozzák meg azoknak a bekezdéseknek a témamondatait (☛ **5.6. alfejezet**), amelyek mentén kialakul a szövegük struktúrája (☛ **5.5. alfejezet**). A vázlattervezés tehát koherens szerkezetet ad a megfogalmazásnak, és ami a legfontosabb, segít abban, hogy a készülő szöveg valóban választ adjon a feltett kérdésekre. Továbbá a vázlat szolgálhat arra is, hogy a szerző előzetesen tisztázza az írás során felmerülő fogalmakat. A tudatos író már ezzel is jelzi, tisztában van azzal, hogy egy jó történelmi dolgozat egyik legfőbb ismérve épp a fogalmak világos, következetes használata.

A vázlatkészítés módszere íróként eltérhet. Vannak olyanok, akik szeretik kézzel papírra vetni, mások egyből számítógépen fogalmazzák meg a gondolataikat, de még ebben az esetben is hasznos lehet, ha kinyomtatva látják a vázlatukat. Nem szabad ugyanis elfelejteni azt, hogy papíron más-képp olvassuk a szöveget és más dolgokat veszünk észre abban, mint a képernyőn látva ugyanazt. De bárhogy is alakul ki a vázlat, ez segít az íróknak a gondolatmenetük átlátásában és tisztázásában, illetve a megfelelő logika és ütemterv kialakításában. Ezt követően kezdenek hozzá az egyes vázlatpontok kibontásához, azaz a megfogalmazáshoz.

A vázlatíráshoz hasonló módszer a **gondolattérkép**, amit a vizuális típusú írók részesítenek előnyben a szövegalkotásra való felkészülésük során. Ilyenkor nem egymás alá sorolva írják fel a kulcsszavakat, hanem egy papírlap közepére feljegyzik a témát, majd keretekbe vagy körökbe helyezik az összefoglaló kifejezéseiket vagy félmondataikat, és ezeket a „szóbuborékokat” vonalak, nyilak segítségével összekötik. Ezzel próbálják kifejezni azt, hogy miből mi következik, hogyan kapcsolódnak egymáshoz a különböző gondolatok, és meghatározni azt, hogyan haladjon az írás folyamata. Azonban ez a módszer túlzott kuszaságot eredményezhet, és még akkor is nehezebben követhetővé válhat, ha a lineáris vázlattal szemben szabadabbra engedi az ötletek áramlását, és jobban megmutathatja az ezek közötti összefüggéseket. Például ennek a tudományos írás alapjairól szóló fejezetnek a főbb témaköreit a 22. ábrán vázoltuk fel egy gondolattérképben.

Az írásra való **közvetlen rákészülés** és annak elkezdése külön kihívást jelenthet még akkor is, ha a szerző bármely módszert alkalmazva rendszerbe foglalta a mondanivalóját. Egyrészt azért, mert a szövegalkotás olyan kreatív folyamat, amiben nem mindegy, hogy mely körülmények azok, amelyek inspirálni és munkára fogni képesek az elmét. Az írónak rá kell találnia arra, hogy hol és hogyan alakítsa ki azt a **személyes teret**, amiben hatékonyan képes dolgozni. Könyvtárban vagy dolgozószobában? Az íróasztalnál ülve vagy a

22. ábra. A tudományos írás című fejezet gondolatterképe

laptopot az ölbén tartva? Minden hangot kizáró csendben vagy az ízlésének legmegfelelőbb zenét hallgatva? Éjszaka vagy napközben? Ezek mind-mind olyan kérdések, amelyek kapcsán nem lehet egyértelmű és konkrét tanácsot adni, a választ magának az írónak kell önállóan megtalálnia. Érdeemes tehát saját magát is figyelnie írás közben, és felfedeznie azt, hogy milyen körülmények között sikerült leghatékonyabban írnia.

Ehhez kapcsolódik az is, hogy a pillanatnyi mentális állapotának függvényében mindig szánnia kell több-kevesebb időt az írásra való **ráhangolódásra**, nevezetesen arra, hogy a kreativitás szellemi állapotába kerülve „felvegye a fonalat”. Ugyanis a szövegalkotás nem megy egyik pillanatról a másikra: nem úgy működik, hogy megnyomunk az agyunkban egy gombot, és azonnal áradnak ki belőlünk a frappánsnál frappánsabb mondatok. A munka befejezésének tervezett idejét (a határidőt!) is szem előtt tartva ezzel is érdemes lehet számolni az írásra való felkészülés folyamata során, tehát nem árt, ha az író azt is megfigyeli magán, sőt bekalkulálja, hogy általában mennyi időre van szüksége az ilyen kreatív állapot eléréséhez.

Ha megvannak az ideális körülmények, amelyek között a ráhangolódás is megtörtént, még akkor sem feltétlenül biztos, hogy az **első mondat** könnyen megszületik. Sokan gondolják úgy, hogy az első mondatnak kulcsfontossága van, ugyanis ha ez jól sikerül, az áttöri a lélektani gátakat, és a következők már szinte áradnak. Ebben persze lehet igazság, és lehetnek olyanok, akiknek így

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

megy az írás, hiszen az első mondat feloldhatja az üres lap vagy képernyő látványa okozta bénultság állapotát. Azonban ez a felfogás az első mondat túlértékelését, sőt misztifikálását is eredményezheti. Nem baj, ha az első mondat nem tökéletes, bőven van idő rá visszatérni, sőt gyakran előfordul olyan is, hogy az első mondat nyeri el utoljára a végső formáját a szövegalkotási folyamat során.

A kezdés nehézségeinek áthidalását segítheti a „**szabadírás**” módszere. Ennek során az író kiforratlan mondatokban lejegyez mindent, ami csak eszébe jut a témája, az adott szövegrész vagy gondolatmenete kapcsán. Ilyenkor nem törődik a helyesírással, a szórenddel, a szóismétléssel vagy a központoszással, csak hagyja, hogy az ötletei bármilyen kötöttség nélkül, szabadon áramoljanak. Ennek révén immáron nemcsak a fejében kavarnak a gondolatok, hanem leírva is látja azokat, amelyek aztán így akár újabb ötletekhez, összefüggésekhez, vagy más lehetséges fókuszhoz vezethetnek el. Ám ami a legfontosabb: nyers állapotban elkezdődik a szöveg formálódása. Ezt követi az, hogy a szerző a megfelelő stílussal (☛ **5.7. alfejezet**), a szórend kialakításával, a helyesírási és központoszási hibák javításával választékosabbá alakítja és letisztulttá teszi, tehát valóban szöveggé alakítja a leírt gondolatait.

A „szabadírás” a szövegalkotás folyamán óhatatlanul bekövetkező **leblokkolásból** is kimozdíthatja az író. Az írásra való felkészülés és tervezés során nem árt tisztában lenni azzal, hogy ez – mint utaltunk rá – előbb-utóbb bekövetkezhetsen, a tudományos szövegek, főleg a nagyobb terjedelműek nem úgy születnek meg, hogy az író leül, és töretlen lendülettel megírja azokat. Előfordul, hogy a szerző néha elakad, amit a közelgő határidő vagy a saját maga számára felállított elvárások okozta – olykor önelégedetlenséggel és önostorozással („*nem haladok úgy, ahogy elterveztem*”) fűszerezett – nyomás az írás későbbi fázisában akár többször is eredményezhet. Ezek a kiesések változó ideig tarthatnak. Éppen ezért is hangsúlyozzuk azt, hogy az írást (különösen a szakdolgozatírást) nem lehet elég korán elkezdni.

De még annak ellenére is, ha „időben” kezdődött az írás, az esetleg elhúzódó megakadás könnyen felboríthatja az ütemtervet. A „szabadírás” kívül több módszer is kínálkozik az ilyenkor ébredő frusztráció feloldásához. Mindenekelőtt az írónak tisztában kell lennie a saját korlátaival, és néha belátónak kell lennie saját magával szemben. El kell fogadnia, hogy ő nem gép, vagy nem olyan, mint a mesterséges intelligencia (☛ **2.8. alfejezet**), ami órákon keresztül változatlan intenzitással képes többoldalas szövegeket megfogalmazni, és bizony hagynia kell időt a pihenésre, a feltöltődésre, a kreatív elme regenerálódására.

Érdeemes lehet azon is eltűnődni, hogy még mi okozhatja a leblokkolást. Egy történelmi dolgozat megírása során az ilyen alkotói gyötrődés valójában teljesen természetes. Hiszen – ahogy a korábbiakban is utaltunk már rá – az írás nem egyenletes folyamat, és ez abban az értelemben is igaz, hogy minden előzetes tervezés ellenére a megfogalmazandó gondolatok sem alakulnak ki mindig folytatódóan a szerző fejében. A tervezés a téma mederben tartását segíti elő, de az új ötletek felmerülését nem lehet és nem is szabad kordában tartani: az elme nem mindig követi a vázlatot vagy a gondolat-térképet, igenis, olykor „elkalandozik” és új gondolatokat generál. Tehát a tudományos írás lényegében **folyamatos gondolkodás**, a mondatok nem egyszerűen „kipotyognak” a szerző fejéből, mert egyszerre több, egymásra hatást gyakorló résztémával, sok olvasmánnyal és gondolattal foglalkozik a szövegalkotás folyamán. Ez fárasztó munka, az így keletkező mentális fáradtságból pedig gyakran a korábbiakban említett intellektuális kételyek következnek („*van-e értelme annak, amit csinálok*”, „*jó lesz-e ez a szöveg*”, „*megértik-e*” stb.).

Ilyenkor érdemes félretenni egy kicsit a szöveget, és sétálni egyet (néha elég csak a szobában), mozogni, friss levegőt szívni, általában olyan tevékenységbe fogni, ami kiszakítja a munkából és **pihenteti a kreatív elmét**. Az ilyen elakadást a szerzők fel szokták használni például arra is, hogy **biztonsági másolatot** (☛ **4.6. alfejezet**) készítsenek az addigi munkájukról. (Ezt egyébként ettől függetlenül sem árt több alkalommal is megtenni az írás során!) A monotonná váló szövegalkotás megszakításának frissítő hatása lehet, a változatosság pedig segíthet az új gondolatok és fogalmazási ötletek generálásában. Ehhez hasonlóan segíthet a gát feloldásában az, amire már a korábbiakban is utaltunk, nevezetesen az **újrágondolás** és az **átfogalmazás**. Előfordulhat ugyanis, hogy az elakadást az okozza, hogy az utolsó leírt mondat túlságosan „lekerekítette” a szöveget. Ilyenkor érdemes az átfogalmazással újraindítani a gondolatmenetet. Gyakran az is segít, ha a szerző máshol folytatja a szövegírást, és ott kezd új gondolatmenetet, majd később visszatér ahhoz a részhez, ahol elakadt. Ez hasonló az előbbieken említett „kiszakadáshoz”, de azzal a veszéllyel járhat, hogy a félbehagyott gondolatmenet torzóban marad, ezért ez komoly összpontosítást és fegyelmezettséget igényel a szerzőtől.

Az elakadásból kimozdító módszerekkel való felvértezésen kívül érdemes még néhány dolgot észben tartani az írás tervezése és megvalósítása során:

Tippek a szövegalkotás tervezéséhez

1. Bármennyire is kuszává válnak az ötletek a szövegalkotás alatt, nem szabad szem elől téveszteni a **szöveg célját**, tehát azt, hogy miért készül egy tanulmány, ugyanis alapvetően megnyugtató érzés az, ha a szerző tudatában van annak, hová tart a dolgozata.
2. Ha a szövegétől elvárás az, hogy **lábjegyzeteket** tartalmazzon (márpedig például egy szakdolgozatnál biztosan az), akkor ezeket azonnal, de legalábbis a leírt és vonatkozó részhez kapcsolódóan mielőbb illessze be (☛ **5.15. alfejezet**). Noha ez megakaszthatja az írás lendületét, de azon túl, hogy a későbbre halasztás fáradtságos pluszmunkát eredményezhet, a lábjegyzetek azonnal vagy hamar történő elkészítése már egy tudatos íróra utalhat.
3. Az írás tervezése során nem árt emlékezni arra, hogy a tudományos szöveg nem csak szavakból és mondatokból állhat. Amennyiben a téma megengedi, különösen jó az, ha a **kommunikációs eszköztárában** a szerző számol az **illusztrációkkal** (képekkel, térképekkel, grafikonokkal, táblázatokkal, ábrákkal stb.), és ezeket is tudatosan, de nem eltúlozva alkalmazza (☛ **3.8. alfejezet**). Egy történelmi szakdolgozat esetében nincs kőbe vésve, hogy szerepeljenek-e benne illusztrációk, és ha igen, akkor hol kapjanak helyet (szöveg közben vagy mellékletként). Két szabály azonban van. Az egyik az, hogy ha bekerülnek, akkor sosem állhatnak ábramagyarázat és megfelelő forráshivatkozás nélkül. A másik pedig az, hogy sosem tekinthetők úgy, hogy „önmagukért” beszélnek, azaz mindig szervesen kapcsolódniuk kell a szöveghez. Illusztrálniuk kell a mondanivalót, de még jobb az, ha a szöveg közvetlenül utal is rájuk, vagy megmagyarázza, hogy mit látunk és miért kerültek be, vagyis hasonlóan „működnek”, mint a forrásidézetek, amelyek szintén nem állhatnak a mondanivalóba való szerves integrálás nélkül (☛ **5.7. és 5.14. alfejezet**).
4. Végül az írás tervezése és ütemezése során a szerzőnek tudatosan hagynia kell időt a csiszolásra, a véglegesnek

tartott szöveg **átolvasására**, szükség szerinti korrekciójára, azaz az **önellenőrzésre**, esetlegesen ellenőriztetésére is (☛ **5.16. alfejezet**).

Az eddigiekből három következtetést vonhatunk le. Az egyik, hogy a szövegalkotásra való felkészülés, majd egy bármilyen terjedelmű és műfajú történelmi dolgozat megírása alapvetően a releváns **döntések meghozataláról** szól. Nem csupán egy olyan szelektálásról van szó, hogy a szerzőnek az általa felkutatott információhalmazból ki kell választania és el kell különítenie azt, ami a mondandója szempontjából feltétlenül lényeges, és azt, ami elhagyható. Komoly kihívás elé állítja a szerzőt az is, hogy a hetekig, sőt nem ritkán hónapokig tartó fáradságos kutatómunka és jegyzetelés után minden egyes gondolatot, érvet, összegyűjtött forrásidézetet és parafrázist mérlegelnie kell (☛ **5.14. alfejezet**), hogy végül beépítse-e azokat a vázlatába vagy a gondolattérképébe, majd a narratívájába (☛ **2.4. alfejezet**) vagy sem. Mindenki, aki írt már történelmi dolgozatot, szembesült olyan – nem ritkán fájdalmas – döntéssel, hogy akár a terjedelmi korlátok, akár a túlírás vagy a csapongás veszélyének elkerülése miatt ötleteket vagy előzőleg frappánsnak tűnő forrásidézeteket kellett kihagynia vagy jelentősen lerövidítenie. Bármennyire is átgondolt és alapos az írás tervezése, ez bármikor megtörténhet, tehát a szövegalkotás bizonyos szintű **rugalmasságot** is megkövetel a szerzőtől.

Szelekció és sűrités

„Úgy vélem, a történelmet írónak számos kötelessége van az olvasóval szemben, ha azt akarja, hogy tovább olvassák a művét. Az első az, hogy szűrnie kell. El kell végeznie az olvasó számára az előkészítő munkát, össze kell gyűjtenie az információkat, értelmet kell adnia nekik, ki kell választania a lényegeset, ki kell dobni a lényegtelen – mindenekelőtt a lényegtelen kell kidobni –, s a többit úgy kell összeraknia, hogy az egy érett drámai narratívát alkosson. Úgy tartják, a narratíva a történelem éltető ereje. A megemésztetlen tények, a be nem azonosított nevek és a be nem azonosított helyszínek tömkelegét kínálni az olvasó számára haszontalan, és vagy egyszerű lustaság a szerző részéről, vagy pedantéria

azt megmutatni, hogy mennyit olvasott. A felesleges dolgok elvetése bátorságot és pluszmunkát is igényel [...]. A történešzt folyamatosan lenyűgöző mellékutak és mellékvágányok csábítják. De az írás művészete – az alkotó próbája – az, hogy ellenálljon a csábításnak, és ragaszkodik a témájához.”

Tuchman, Barbara W.: *Practicing History*. New York, Ballantine Books, 1981. 17–18. o.

„Egy történeti tanulmány befogadása, még ha sok száz oldalas monográfiáról van is szó, soha nem telhet annyi időbe, mint amennyi időt a történelem benne tárgyalt történetsei igénybe vettek. Ebből következik a sűrités és a szelekció szükségessége, hogy a múltbeli történetet el lehessen egyáltalán beszélni. Az a jelentés, amellyel a történész a múltat felruházza, már abban megnyilatkozik, hogy miről esik bővebben szó a történetében és miről tömören, illetve mi az, amiről egyáltalán nem beszél, noha a források erre is módot adnának. Amikor a történész szelektál, nemcsak a témák és a problémák között válogat, hanem az idővel is »okosan« bánt: hosszabban elidőz egy-egy pillanatnál, olykor átugrik hosszú időszakazon, mert úgy gondolja, hogy csak az előbbieknak van a története szempontjából súlya, az utóbbiak viszont mellőzhetők, vagy csak futó említésre érdemesek.”

Gyáni Gábor: *A történeti tudás*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 247–248. o.

Ebből adódik a másik következtetés, nevezetesen, hogy valójában semmilyen strukturális elvhez sem szabad mereven ragaszkodni, mivel minden ez irányú terv, ötlet a kutatás és az írás előrehaladtával **módosulhat**. Az e könyvben adott javaslataink többsége is csak iránymutatás, nem pedig mindenre megoldást kínáló csodaszerek gyűjteménye. A lehetőségek tárháza szinte korlátlan, néhány követendő szempont kivételével azonban nincsenek abszolút szabályok, csak irányelvek a tudományos írás kivitelezéséhez. Komoly probléma is lenne, ha a tudományos írást megpróbálnánk valamiféle strukturális dogmák által rögzített határok közé szorítani (más azonban a tartalmi követelmények rendszere, hiszen ezek teszik tudományossá a kutatók tevékenységét ➡ **5.5. alfejezet**). Végső soron pedig, ha belegondolunk az eddig leírtakba, akkor jól látszik, hogy az írásra való ilyen tudatos készülés legnagyobb előnye az,

hogy segíthet a **mélyebb önismeret** kialakulásában is. Nem árt tehát, ha ilyen szemmel is tekintünk a tudományos írás jelentette kihívásokra.

Tippek a történeti tudományos dolgozat írásához

1. Kezdd el időben! Készülj rá lelkileg!
2. Olvass minél több szerzőt, figyeld meg a stílusukat és a kifejezőkészletüket!
3. Gondold át többször a témát! Kétely esetén egyeztess előzetesen és gyakran a témavezetővel, különösen szakdolgozat írása esetén!
4. Készíts előzetes vázlatot vagy gondolattérképet! Rövidebb beadandónál, esszénél vagy egy nagyobb dolgozat egy-egy fejezeténél is hasznos, ha címszavakban összeszeded, hogyan követik egymást a gondolatok és az érvek!
5. A vázlatot érdemes lehet kinyomtatva is látni, papíron ugyanis másképp olvasunk és más dolgokat veszünk észre!
6. Tedd világossá, hogy milyen értelemben használod a fogalmakat, sőt érdemes ezeket előzetesen is átgondolni!
7. Találd meg az íráshoz legideálisabb körülményeket!
8. Kezdd annál a résznél, amit a legjobban átlátsz és amivel a leginkább tisztában vagy!
9. Alkalmazd szabadírást! Ez a leblokkolás esetén is segíthet!
10. Próbáld ki több különböző megfogalmazási variációt is, ha nem vagy elégedett egy mondattal!
11. Mérlegeld többször is a beillesztendő gondolatokat, érveket és főleg a forrásidézeteket!
12. Ne ragaszkodj mereven az előzetesen rögzített vázlathoz! Bátran rendezd át és változtasd, ha attól hatékonyabbá vagy logikusabbá válik a szöveg!
13. Ne halaszd későbbre, hanem rögtön szúrd be a lábjegyzeteket!
14. Mindig legyen legalább egy biztonsági másolat a jegyzetekből és a készülő szövegből!
15. Szánj időt a többszöri újraolvasásra és a szöveg csiszolására!
16. Kezdd el időben! Ezt nem győzzük elégszer hangsúlyozni!

5.3. A bibliográfia elkészítése

Amikor nekilátunk egy szakmunka megírásának – legyen az szemináriumi dolgozat, diplomamunka, doktori disszertáció vagy egyéb tudományos mű – elkerülhetetlen a **bibliográfiakészítés**. Onnantól kezdve ugyanis, hogy van egy kiválasztott témánk, és szeretnénk benne tudományos igénnyel elmélyedni, azzal is tisztában kell lennünk, hogy az **adott problémakörnek milyen irodalma** van. Persze ahhoz, hogy megtaláljuk a számunkra megfelelő témát, már eleve szükséges egy **széles körű szakirodalmi ismeret**, amivel rálátást kapunk az általunk vizsgált területen zajlott eddigi kutatásokról, azok eredményeiről, s legfőképpen arról, hogyan tudunk mi ebbe az összképbe beleilleszkedni, újat mondani, a korábbiaktól eltérő látásmódot és elemzési szempontokat alkalmazni. Ennélfogva a személyes – s minket egy adott irányba elindító – érdeklődés és belső motiváció mellett lényegében a szakirodalmi ismeretszerzést tekinthetjük minden kutatási folyamat első lépcsőfokának. Azért is fontos ennek hangsúlyozása, mert a különböző műfajú szakmunkák – monográfiák, tanulmányok, kutatási beszámolók, forrásközlések stb. – ismerete és a szakirodalom-kutatásban szerzett rutin később jelentősen megkönnyíti a bibliográfiakészítés folyamatát.

A bibliográfia kifejezés önmagában **több jelentéstartalommal** bír. Jelenti egyrészt az **irodalomjegyzéket**, magát a **bibliográfiát mint műfajt** és a könyvtártudományban a művek **szakszerű katalogizáláshoz szükséges leírási módot** is. Ezek megnevezésére mind használhatjuk a bibliográfia kifejezést, ami önmagában helytálló, s egyedül talán az irodalomjegyzék esetében érzékelhetünk némi csúsztatást, mert szigorú értelemben véve az irodalomjegyzék és bibliográfia két külön dolog, ugyanakkor gyakran használjuk a két kifejezést egymás szinonimájaként. Ebben az alfejezetben a bibliográfia összeállítása alatt egy adott témához köthető szakszerű irodalomjegyzék készítését értjük. Ennek fázisai során pedig majd később a bibliográfia, illetve az irodalomjegyzék közötti különbségeket is feloldjuk. A bibliográfia mint műfaj a tematikusan vagy egyes diszciplínákhoz kapcsolódóan összeállított művek jegyzékét jelenti, aminek számos formája létezik (bibliográfiai esszé, analitikus bibliográfia, annotált bibliográfia stb.), lényegét tekintve azonban mindegyik célja ugyanaz, az olvasó tájékoztatása egy jól behatárolható témakörben megjelent művekről.

Példák a bibliográfia eltérő jelentéseire

- a) összesítő mű
 - Tóth Zoltán (szerk.): *Magyar történeti bibliográfia 1825–1867*. I–III. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1950.
- b) leírási mód (cédulakatalogusok esetében)
 - Vadász Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Európa és az Európán kívüli országok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- c) **egy adott mű végén szereplő szakirodalom-lista** – minden szakmunka végén ezt találjuk

A bibliográfia lényege, hogy minden fontos, a **témába vágó irodalmat** tartalmazzon, amelyre szükség lehet a munka megírásához. Ezen a ponton azonban érdemes hangsúlyozni, hogy kizárólag a vizsgált kérdéskörhöz kapcsolódó, releváns szakirodalmi tételek kerüljenek bele a listába. Amikor a listában lévő minden művet felhasználjuk például egy dolgozat írásához, azt **felhasznált irodalomnak** nevezzük. Amikor pedig nem használjuk fel az összes tételt, de a listában ettől függetlenül minden munka a témához kapcsolódik, azt nevezzük **ajánlott irodalomnak**.

Gyakori hiba például a szakdolgozatírók esetében, hogy amikor elkezdik a választott témájukhoz kapcsolódó szakirodalomgyűjtést, kezdeti lelkesedésük – vagy éppen rutintalanságuk – miatt hajlamosak minden olyan könyvet vagy cikket felsorolni a bibliográfiában, amelyet a könyvtári vagy egyéb online adatbázisokban lefuttatott tárgyszavas keresések találatként hoztak. A „minél több, annál jobb” elv alkalmazása azonban inkább hátráltató, semmint előremutató tényező szokott lenni. **Érdemi szelektálás** nélkül ugyanis az irodalomjegyzék nem töltheti be eredeti rendeltetését, és csupán listába szedett művek tömkelege lesz. Ezért is fontos időt szánni arra, hogy a szakirodalom keresése közben ne csupán a kényelmesen ölünkbe hulló találati listára hagyatkozzunk, hanem az adott művek tartalmi-szakmai értékelésére is. Ennek egyetlen módja az **olvasás**. Bármilyen elcsépelt dolognak is hason ez, nem győzzük hangsúlyozni, hogy enélkül nem valósulhat meg az az érdeemi, szelektációs folyamat, amelynek végeredményeképpen egy jól használható szakirodalomlista jön létre. Nem lehet megspórolni az erre fordított időt, ugyanakkor, ha ebbe a szakaszba megfelelő energiát fektetünk, a későbbi munkafázisokban sokkal könnyebb dolgunk lesz.

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

A bibliográfia mint irodalomlista **bibliográfiai tételekből** áll. A bibliográfiai tételek leírásának több módja van, azonban általános szabály, hogy az adott művekhez kapcsolódó alapinformációkat – mint a szerző neve, a mű címe, a megjelenés helye, a kiadó teljes neve és a megjelenés évszáma – mindenképpen tartalmaznia kell. Azt, hogy a bibliográfiai tételünk milyen további információkat tartalmaz, befolyásolja a dokumentum jellege, ennek megfelelően dokumentumtípusokra bontva és példákkal ellátva mutatjuk be a megfelelő leírási módokat, amelyeknek több fajtája létezik ugyan, ebben a fejezetben azonban az általánosan elfogadott, egyszerűsített típusok kapnak helyet.

Könyvek esetében mindig fel kell tüntetni az alábbi adatokat: szerző vagy szerzők neve, a mű címe, megjelenési helye és évszáma. A szerző nevét kötőpont (:) választja el a címtől, utóbbit pedig pont (.) zárja le. Ezt követően tüntetjük fel a megjelenési helyet, amelyet vessző (,) választ el a megjelenési évtől. A leírást minden esetben ponttal (.) zárjuk le. Amint az alábbi példák is mutatják, a különböző típusú szakmunkák más-más formában jelennek meg a bibliográfiában.

Bíró László: *A jugoszláv állam, 1918–1939*. Budapest, História, 2010.

Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

Somogyi Éva: *Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006.

Abban az esetben, ha egy **szerkesztett kötet** egészére és nem egy kiemelt részére (vagyis egy benne lévő külön fejezetre vagy tanulmányra) hivatkozunk, akkor a szerkesztő nevét vesszük előre, majd azt követi a cím, a megjelenési hely és idő.

Vadász Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem 1789–1914*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011.

Szekeres András (szerk.): *A történész szerszámosládája*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2003.

Ward, A. W. – Gooch, G. P. (eds.): *Cambridge History of British Foreign Policy, 1783–1919*. Vol. II. Cambridge, Cambridge University Press, 1923.

A **tanulmányok** esetében két különböző változatot kell szem előtt tartanunk. Nem mindegy ugyanis, hogy az adott írás **tanulmánykötetben** vagy **folyóiratban** jelent-e meg. A tanulmánykötetben megjelent cikkek esetében a leírás hasonlít a könyveknél alkalmazott módszerhez, azzal a különbséggel, hogy a tanulmány paraméterein kívül fel kell tüntetnünk a „befogadó műnek” – vagyis annak a kötetnek az adatait is, amelyben a tanulmány megjelent. Emellett külön figyelmet kell fordítanunk a tanulmány kötetben belüli terjedelmének jelölésére, amelyet mind a tanulmánykötetben, mind pedig a folyóiratban megjelent tanulmány esetében kötelező megadni.

Albert Fruzsina – Dávid Beáta – Kőrösi Zsuzsanna: Kísérlet életinterjúk kapcsolathálózati elemzésére. In: Kőrösi Zsuzsanna – Standeisky Éva – Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv VIII. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 1956-os Intézet, 2000. 323–337. o.

Bodnár Erzsébet: Francia–orosz tárgyalások az Oszmán Birodalom felosztásáról, 1807–1808. In: Szvák Gyula (szerk.): *A mi Ruszisztikánk*. Budapest, Russica Pannonicana, 2015. 164–182. o.

Szántó György Tibor: Forradalom Angliában. In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 46–70. o.

A **folyóiratban megjelent tanulmányok** leírása több ponton is eltér a fentiek-től. Itt értelemszerűen a „befogadó mű” maga a folyóirat, ami formai és műfaji adottságaiban eltér a tanulmánykötettől, és ennek megfelelően saját leírási móddal rendelkezik.

Arató Endre: A külpolitika hatása a balkáni népek felszabadító nemzeti mozgalmára a 19. században. *Századok*, 101. évf. (1967) 3–4. szám. 505–543. o.

E. Kovács Péter: Egy középkori utazás emlékei. *Történelmi Szemle*, 32. évf. (1990) 1–2. szám. 101–128. o.

Pallagi Mária: „Az osztrák kapcsolat”. Franz König bíboros látogatásai Mindszenty József hercegprímásnál (1963–1971). *Aetas*, 25. évf. (2010) 1. szám. 93–113. o.

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

Számos esetben publikált források is rendelkezésünkre állnak, például **szöveggyűjtemény** formájában. Ilyenkor a hallgatóknak gondot szokott okozni az, hogyan is kell elkészíteni ezeknek a forrásoknak a bibliográfiai leírását: egyszerűen csak a szöveggyűjteményre mint összeállított/szerkesztett kötetre vagy az abban lévő forrás kiemelésére fókuszáljanak? Mindkettőre van lehetőség. Abban az esetben, ha egy szöveggyűjteményre általánosságban utalunk, akkor ugyanúgy történik a leírás, mint a szerkesztett kötetek esetében.

Diószegi István (szerk.): *Egyetemes történet (1789–1914). Szöveggyűjtemény.* I. kötet. Budapest, Korona Kiadó, 2001.

A másik lehetőség, hogy konkrétan a szöveggyűjteményben lévő forrást szeretnénk kiemelni. Ilyenkor az alábbi leírási mód használatos.

Lengyelország második felosztása, 1793. In: Diószegi István (szerk.): *Egyetemes történet (1789–1914). Szöveggyűjtemény.* I. kötet. Budapest, Korona Kiadó, 2001. 43. o.

A szenátus hatalmáról és felelősségéről. In: Filippov Szergej (szerk.): *Az újkori orosz történelem forrásai.* XVIII. század. Budapest, Pannonica Kiadó, 2006. 24. o.

Karthágó alapítása. In: Németh György (szerk.): *Görög-római szöveggyűjtemény. A görög és római történelem forrásai.* Budapest, Osiris Kiadó, 2011. 44. o.

Láthatjuk, hogy ez a mód majdnem teljesen megegyezik a tanulmánykötetben megjelent publikáció bibliográfiai leírásával, annyi különbséggel, hogy itt általában csak a források címei állnak rendelkezésre, szerző általában nincs megadva. Ha mégis, akkor értelemszerűen a cím előtt a szerző nevét is szerepeltetjük a szokásos formában.

A fenti példák akkor is irányadóak, ha külföldi szerzőkről vagy idegen nyelvű művekről van szó. A sablonokat ugyanúgy lehet angol, német, francia vagy bármilyen nyelvű könyv, szerkesztett mű vagy tanulmány esetében használni. A leírás formája, az adatok sorrendje nem változik. Van azonban néhány általános szabály, amelyre oda kell figyelni. Ilyen például a nevek írása. Külföldi szerzők esetében – a magyarhoz hasonlóan – a vezetéknév mindig előre, a keresztnév pedig hátra kerül. A szabály akkor is érvényes, ha az adott mű magyar nyelven is megjelent.

Kissinger, Henry: *Diplomacy*. London, Simon and Schuster, 1994.

Kissinger, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem–Grafo, 2008.

A keresztnév hátravetésének oka, hogy egységesen és következetesen vezetőknév szerinti betűrendben lehessen listázni a műveket.

A másik fontos szabály, hogy az idegen nyelvű művek leírásánál mindig **igazodunk az adott nyelvhez**. A könyv paramétereit az eredetileg megadott nyelven kell közölnünk, miközben konzekvensen követjük annak nyelvtani szabályait. Angol nyelvű könyv- és tanulmánycímek esetében jellemzően minden – kötőszavakon és névelőkön kívüli – szó nagybetűvel van írva. A német, francia (és egyéb nyelvű munkák) esetében pedig a helyesírási szabályokat figyelembe véve használunk kicsi és nagy kezdőbetűket.

Schroeder, Paul: *Transformation of European Politics 1763–1848*. Oxford, Clarendon Press, 1994.

Cooper, Frederick: *Kolonialismus denken. Konzepte und Theorien in kritischer Perspektive*. Frankfurt am Main, Campus, 2012.

Djuvara, Trandafir G.: *Cent projets de partage de la Turquie (1281–1913)*. Paris, Librairie Félix Alcan, 1914.

A mai információforrások között számos **webes felületen** találhatunk hasznos és a kutatás szempontjából releváns anyagokat. Az online közzétett szakmunkák leírása azonban különbözik a nyomtatott formában megjelent művekéthől.

The Internet Encyclopedia of Philosophy.

Online: www.iep.utm.edu (Elérés: 2022. május 5.).

Abban az esetben, amikor egy könyvet vagy tanulmányt hivatkozunk, fel kell tüntetni hagyományos módon az adott mű paramétereit. Tanulmányok esetében manapság már gyakran szerepel elektronikus azonosítóként a **DOI szám** (Digital Object Identifier). Ha egy tanulmány rendelkezik DOI számmal, akkor azt mindenképpen fel kell tüntetni, a tanulmány elérési linkjét pedig már nem kell megadnunk, mert a DOI önmagában elérési útvonalként is szolgál.

Demeter Gábor: *A Balkán és az Oszmán Birodalom III.: Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig: Szerbia, Macedónia, Bosznia*. Budapest–Debrecen, MTA BTK TTI, 2016. Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/39328> (Elérés: 2023. március 5.).

İşiksel, G. (2019): Hierarchy and Friendship: Ottoman Practices of Diplomatic Culture and Communication (1290s–1600). *The Medieval History Journal*, Vol. 22 (2019) No. 2. 278–297. DOI: <https://doi.org/10.1177/0971945819897448> (Elérés: 2023. március 5.)

A bibliográfiák típusai formai jegyek szerint

ALFABETIKUS

A bibliográfia leggyakrabban használt változata, amely a szerző szerint egyszerűen ábécésorrendben listázza a bibliográfiai tételeket.

Diószegi István: *Nemzetközi kapcsolatok története 1789–1918*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1980.

Grimstead, Patricia Kennedy: *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitude and the Conduct of Russian Diplomacy 1801–1825*. Berkeley, University of California Press, 1969.

Heller, Mihail: *Orosz Történelem*. I. kötet. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

Hobsbawm, Erich J.: *A forradalmak kora*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.

Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. I. kötet. Budapest, Osiris Kiadó, 1996.

Kosáry Domokos: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987.

Niederhauser Emil: *Talleyrand, Metternich*. Budapest, Panonica Kiadó, 2004.

KRONOLOGIKUS

A bibliográfiai listába tartozó művek megjelenési évük alapján vannak csökkenő vagy növekvő sorrendbe rendezve.

Jellemzően a legfrissebb irodalomtól haladunk a legrégebbi felé.

Niederhauser Emil: *Talleyrand, Metternich*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2004.

Heller, Mihail: *Orosz Történelem*. I. kötet. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. I. kötet. Budapest, Osiris Kiadó, 1996.

Hobsbawm, Erich J.: *A forradalmak kora*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.

Kosáry Domokos: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987.

Diószegi István: *Nemzetközi kapcsolatok története 1789–1918*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1980.

Grimstead, Patricia Kennedy: *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitude and the Conduct of Russian Diplomacy 1801–1825*. Berkeley, University of California Press, 1969.

ÉVSZÁMKIEMELŐ

Ez abban különbözik a kronologikus bibliográfiától, hogy az adott művek leírásában az évszám elől szerepel, nem pedig a legvégén. Az előző példa alapján ugyanúgy növekvő vagy csökkenő időrendet lehet alkalmazni.

Niederhauser Emil 2004: *Talleyrand, Metternich*. Budapest, Pannonica Kiadó.

Heller, Mihail 2003: *Orosz Történelem*. I. kötet. Budapest, Osiris Kiadó.

Hobsbawm, Erich J. 1998: *A forradalmak kora*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Jelavich, Barbara 1996: *A Balkán története*. I. kötet. Budapest, Osiris Kiadó.

Kosáry Domokos 1987: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, Magvető Kiadó.

Diószegi István 1980: *Nemzetközi kapcsolatok története 1789–1918*. Budapest, Tankönyvkiadó.

Grimstead, Patricia Kennedy 1969: *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitude and the Conduct of Rus-*

sian Diplomacy 1801-1825. Berkeley, University of California Press.

SORSZÁMOZOTT

Ebben az esetben a rendezési elv a bibliográfiai tételekhez rendelt sorszám.

- 1) Diószegi István: *Nemzetközi kapcsolatok története 1789-1918*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1980.
- 2) Heller, Mihail: *Orosz Történelem*. I. kötet. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- 3) Hobsbawm, Erich J.: *A forradalmak kora*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.
- 4) Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. I. kötet. Budapest, Osiris Kiadó, 1996.
- 5) Grimstead, Patricia Kennedy: *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitude and the Conduct of Russian Diplomacy 1801-1825*. Berkeley, University of California Press, 1969.
- 6) Kosáry Domokos: *A történelem veszedelmei: Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987.
- 7) Niederhauser Emil: *Talleyrand, Metternich*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2004.

RENDSZEREZŐ

Ebben az esetben a bibliográfiában szereplő tételeket különböző szempontok szerint csoportosítjuk (például témakörök szerinti bontásban, azon belül ábécésorrendben).

(A nemzetközi kapcsolatok történetéhez)

- Diószegi István: *Nemzetközi kapcsolatok története 1789-1918*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1980.
- Hobsbawm, Erich J. : *A forradalmak kora*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.
- Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. I. kötet. Budapest, Osiris Kiadó, 1996.
- Kosáry Domokos: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987.
- Niederhauser Emil: *Talleyrand, Metternich*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2004.

(Az Osztrák–Magyar Monarchia történetéhez)

- Diószei István: *Bismarck és Andrássy: Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998.
- Frank Tibor: *Viktória királynő kezeihez. Az osztrák–magyar kiegyezés brit tükörben 1865–1870.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2019.
- Gonda Imre: *A Habsburgok: egy európai jelenség.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1987.
- Palotás Emil: *Az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után, 1878.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- Taylor, A. J. P.: *A Habsburg Monarchia, 1809–1918: az Osztrák Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia története.* Budapest, Scolar Kiadó, 2011.

(Az Orosz Birodalom történetéhez)

- Bebesi György: *A roskatag kolosszus bukása: Oroszország története a 19. században, 1801–1914.* Pécs, PTE BTK MOSZT, 2011.
- Bodnár Erzsébet (szerk.): *Oroszország a 18–19. században: tanulmányok.* Budapest, Hungarovox Kiadó, 2000.
- Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *Oroszország története.* Budapest, Pannonica Kiadó, 2001.
- Heller, Mihail: *Az Orosz Birodalom története.* I. kötet. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- Grimstead, Patricia Kennedy: *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitude and the Conduct of Russian Diplomacy 1801–1825.* Berkley, University of California Press, 1969.
- Ránki György: Oroszország gazdasági fejlődése 1861–1917. *Századok*, 118. évf. (1984) 3. szám. 433–485. o.

A bibliográfiai leíráshoz kapcsolódóan van még néhány alapszabály, amelyeket illetően szerkesztési szempontból érdemes következetesnek lenni. Több szerző esetén a neveket gondolatjellel (–) választjuk el egymástól úgy, hogy közben leütést is alkalmazunk. Ne keverjük össze azonban a gondolatjelet a kötőjellel (–) és a hosszú gondolatjellel (—)! Amennyiben több szerzőről van szó, az első

négy szerző nevét kiírjuk, a többi szerző jelölésére az „et al.” jelölést használjuk. Külföldi szerzők esetében – ahogyan arra már korábban is utaltunk – a vezetéknév előtt, a keresztnév pedig hátravetve szerepel. Szintén gondolatjel használatos az évszámok, oldalszámok, megjelenési helyek között, leütés nélkül (például 1789–1800, Boston–Leiden), valamint olyan szóösszetételek előtt, mint például angol–francia, német–oroszl kapcsolatok stb. Emellett az idegen nyelvű szerkesztett művek esetében a szerkesztésre vonatkozóan az adott nyelvnek megfelelő rövidítéseket alkalmazzuk: „hrsg.”, „hg.”, „ed.”, „eds. stb.

5.4. A tartalomjegyzék összeállítása

A szakdolgozat vagy doktori disszertáció írásakor fontos szempont az **írásmű strukturálása** (☛ **5.5. alfejezet**). Át kell gondolni, hogy hány fejezetet tervezünk, a kibontásra kerülő téma milyen nagyobb egységekre (fejezetekre), azokon belül pedig milyen alegységekre (alfejezetekre) bontható. Ezeknek a blokkoknak a mennyiségére nincs arany szabály, a téma adottságai szerint alakulnak ki. Ugyanakkor minden dolgozatban vannak olyan kötelező elemek, amelyek megadják az írott mű keretes szerkezetét, s ezzel egyfajta sorvezetőként is szolgálnak a kezdő író számára. Az alapszerkezet ennek megfelelően a következőképpen néz ki:

A szakdolgozati struktúra kötelező elemei

- I. Bevezetés
 - A témaválasztás indoklása
 - A téma szakirodalmának és forrásbázisának bemutatása
 - Kutatásmódszertan
- II. A téma kifejtéséhez kapcsolódó fejezet és alfejezetek...
 - ...
 - ...
 - ...
 - ...
 - ...

- X. Összegzés
- XI. Mellékletek
- XII. Felhasznált forrás- és irodalomjegyzék

A tartalomjegyzék részét képezik a dolgozat **pontos oldalszámai** is. Ahhoz, hogy megfelelően szerkesztett tartalomjegyzéket készíthessünk, amely a későbbiek során nem csúszik vagy torlódik össze és frissítés során nyomon követi a dolgozat oldalszámainak alakulását, fontos ismernünk a szövegszerkesztőnk beállításait. Az alább közölt útmutató a Microsoft Word 365 verziójához készült.

A tartalomjegyzék létrehozásának módja

1. Hivatkozás – tartalomjegyzék beszúrása

- Az üres oldal elejére kattintunk, majd a felső menüsorban rámegyünk a Hivatkozás/Tartalomjegyzék elemre.
- Ezután kiválasztjuk a tartalomjegyzék típusát, majd a „Tartalomjegyzék beszúrása” gombra kattintva beillesztjük azt az üres oldalunkra.

2. Fejezetcímek kijelölése

- A tartalomjegyzéket úgy tölthetjük meg „tartalommal”, ha a szövegben haladva hozzáadjuk a tartalomjegyzékhez a meglévő fejezeteinket. Ez a következőképpen történik:
- A szövegben kijelöljük a fejezetcímet, majd a felső menüsor Tartalomjegyzék rubrikában rákattintunk az „Új szöveg” gombra és kiválasztjuk a szükséges szintet:
 - ✓ 1. szint (fejezet főcím)
 - ✓ 2. szint (fejezet alcím)

Ezután a tartalomjegyzék-szerkesztő módosítani fogja a címünket/alcímünket, amelyet ettől függetlenül tudunk majd formázni.

3. Frissítés

Ha az előző lépésekkel készen vagyunk, ugyanúgy a tartalomjegyzék menüpontban rákattintunk a frissítés gombra és a kijelölt fejezetcím, oldal-számmal együtt hozzáadódik a dokumentum elejére beszúrt tartalomjegyzékhez.

Ezt a folyamatot minden fejezet/alfejezet esetében megismételjük, amíg szükséges, és a végére megkapjuk a kész tartalomjegyzékünket, amelyet bármikor frissíthetünk.

5.5. A történeti munka struktúrája és tartalma

Az **egyetemi képzés során** adódó tudományos szövegalkotó feladatok lényegében arról szólnak (illetve arról kellene szólniuk), hogy megtanítsák és gyakoroltassák a hallgatókkal az **önálló narratíva** (☛ **2.4. alfejezet**) **kialakításának** módjait, vagyis felkészítsék őket a képzést lezáró szakdolgozat megírására. Ehhez azonban fontos tisztában lenni azzal is, hogy általában hogyan „néznek ki” a tudományos írásművek.

A **történettudományi munkák struktúrájára és tartalmára** alapvetően ugyanaz érvényes, mint bármilyen más írásműre, nevezetesen az, hogy a szövegnek legyen egy jól behatárolható „eleje” (bevezetés), „közepe” („tárgyalás”, elemzés, értelmezés), és „vége” (következtetés, összegzés). Ám szem előtt kell tartani azt, hogy ezeknek a szövegrészeknek tartalmazniuk kell **bizonyos elemeket** (☛ **5.9.–5.12. alfejezet**), illetve nem árt azzal is tisztában lenni, hogy a tudományos **írásmű témája, műfaja és forrásai**, illetve **a szerző ezekből fakadó döntései** alapvetően befolyásolhatják a választott struktúrát és a hozzá tartozó tartalmat. Vagyis nem egyetlen, általánosan elfogadott formátum határozza meg egy történelmi szakmunka szerkezetét, de ennek kialakítását mindig racionális, megindokolható, sőt gyakran direkt módon, a szövegben is megjelenített megfontolások előzik meg.

Ha nagy általánosságban nézzük, akkor a történettudományi dolgozatok **282** alapvetően háromféle struktúrát követhetnek. Az egyik a **kronologikus**, vagy-

is **diakronikus struktúra**, ami talán a legnyilvánvalóbbnak tűnik a kezdő szerző számára is. Ez a módszer azt jelenti, hogy a tudományos írásműben a történelmi események (☛ **2.1. alfejezet**) időrendben követik egymást a korábban lezajlottaktól haladva az azokat követő fejlemények felé. Ez a megközelítés alapvetően a folyamato(ka)t és az időbeli változás(oka)t helyezi előtérbe, illetve – nem ritkán a hosszabb távú – átalakulások, tendenciák vizsgálatára koncentrál, és jellemzően leggyakrabban az életrajzok (például *Kossuth Lajos politikai pályája*) vagy az átfogó szintézisek (például *Magyarország története a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig*) írása során látszik kézenfekvő választásnak (☛ **2.5. alfejezet**).

A diakronikus struktúra alkalmazása során a szerzők gyakran azt a módszert használják, hogy **kisebbségi időbeli szakaszokra** bontják a témát, amivel lényegében megalapozzák a tudományos írásművük egy-egy fejezetét is. Például egy biográfia (☛ **2.6. alfejezet**) esetében az életpálya meghatározó eseményei vagy fordulópontjai képezhetik azokat a határokat, amelyeket követően a szerző egy új szakasz elbeszélésébe fog bele. Jó és egyszerű, szinte sablonszerű példa lehet erre egy politikus életének bemutatásakor, ha az a családi háttérrel (szülők, nagyszülők, testvérek, otthoni környezet stb.), az ifjúkorral, illetve az iskolákkal – azaz az elsődleges szocializációs tényezőkkel – kezdődik, ezek a forrásadottságoktól függően akár külön (al)fejezeteket is képezhetnek, ahogyan az is, ha az illető – mondjuk – vizsgálható katonai szolgálatot teljesített (különösen akkor, ha ez valamilyen háború idejére esett). Ezek után időrendi sorrendben következhetnek a politikai pálya eseményei, amelyek között nagyobb tartalmi egységet képezhetnek a hosszabb ideig tartó vagy jelentősebb állomások, sőt a hivatali pozíciók (például egy pártelnöki, kormányfői vagy miniszteri megbízatás stb.) időtartamai kijelölhetik az életpálya periodizációjának szakaszait is. Az életesemények számbavételét és kronologikus bemutatását követően az utolsó szövegrész a vizsgált személy öregkorát (amennyiben persze megélte), illetve halálát mutatja be, esetlegesen arra is hangsúlyt helyezve, hogy hogyan emlékeztek, emlékeznek az illetőre, és mi maradt fenn róla/tőle.

Hangsúlyozandó, hogy egy ilyen diakronikus struktúrában a különböző periódusok is a **szerző döntésének** eredményeként születnek meg, és azt a célt szolgálják, hogy a kronologikusan bemutatott események átláthatóbbak és értelmezhetőbbek legyenek. Elvértve fordul csak elő olyan, hogy ezek az időbeli szakaszok pontosan ugyanolyan hosszúságú időszakokkal foglalkoznak. Például egy tízenyolc évet tárgyaló fejezetnek ugyanúgy lehet létjogo-

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

sultsága, mint egy olyannak, ami csak három évet fed le. Egy-egy szakasz időbeli kerete attól függ, hogy a szerzőnek mennyi forrása és mennyi mondani-valója van az egyes szakaszokkal kapcsolatban, illetve mit tart indokoltnak és annyira jelentősnek, hogy feltétlenül beemelje és magyarázattal interpretálja azt a tudományos írásművében. Két szempontot azonban fontos szem előtt tartani. Az egyik, hogy törekedni kell az **arányos felosztásra**, azaz egyik fő- vagy alfejezet sem lehet kiugróan hosszú vagy túl rövid a többi szövegrészhez képest. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy ennek jegyében a szerző az egyes szakaszokból lényeges momentumokat elhagy, míg másokat semmitmondó szövegrészekkel egészít ki. A másik pedig az, hogy bár a szerző dönti el, hol húzódnak az egyes periódusok közötti határok, amelyek – adott esetben – különálló fejezeteket jelölhetnek ki, azt nem szabad elfelejtenie, hogy ezek az időkeretek **nem feltétlenül egyértelműek** az olvasó számára is. Ezért olykor indokolt lehet az, hogy a szövegrész elején megmagyarázza, hogy az abban vizsgált időszakot miért tekinti önálló periódusnak a témáján belül.

A másik gyakori felépítési módszer az, amikor a szerző **tematikus** vagyis **szinkronikus struktúrába** rendezve fogalmazza meg a mondanivalóját. Ennek a megközelítésnek a lényege már nem a kronológia mechanikus követése, hanem az, hogy az író témablokkokat vagy szempontokat jelöl ki, amelyeket aztán valamilyen logikai összefüggésben sorakoztat fel egymás után. Valójában nem (elsősorban) az időbeli változásokra helyezi a hangsúlyt, hanem az egy időszakon belüli jellemzőket, jelenségeket, illetve ezeknek az okait vizsgálja és értelmezi.

A kronologikus struktúrához képest ez a megközelítés egyfelől nagyobb szabadságot ad a szerzőnek, másfelől viszont nehézségeket is rejt magában. Ugyanis nem köti meg őt az, hogy a merev időrendet szem előtt kell tartania, és kikerülheti azt a csapdát, hogy akár többször is előre- vagy visszautaljon a dolgozatában (vagyis azt, hogy például oldalakkal korábbi vagy későbbi részekre, eseményekre hivatkozzon, attól függően, hogy előzményekre vagy következményekre akarja felhívni az olvasó figyelmét, akinek így esetleg „ugráltnia” kell a szövegben). A felmerülő nehézségek egyikeként viszont ki kell emelni annak a logikának vagy szempontrendszernek a kialakítását, ami szerint a szerző egymás után tárgyalja a különböző tematikus blokkokat, míg egy másik pedig az, hogy a szinkronikus megközelítés – abból adódóan, hogy a történelemben minden tényező tágabb összefüggésekkel bír – óhatatlanul is ismétlődésekhez vezethet (például egy gazdasági vonatkozású törvényt említeni lehet egy politikatörténetről szóló fejezetben ugyanúgy,

mint egy gazdaságtörténetiben, de felmerülhet egy társadalomtörténeti aspektusokat vizsgáló szövegrészben is, hiszen egy ilyen törvénynek jelentős társadalmi hatásai lehetnek). Tehát a szerzőnek szem előtt kell tartania azt, hogy bármennyire is igyekszik elkülöníteni egymástól a tematikus blokkokat, ezek valójában mindig szorosan összekapcsolódnak, nem függetlenek egymástól. Végül soron a szinkronikus megközelítésnek az az előnye, hogy az egyes jelenségeket, tényezőket érthetőbbé, értelmezhetőbbé és átláthatóbbá teszi úgy, hogy ez a struktúra markánsabban tükrözi vissza a szerző szándékait és szemléletét is.

A történettudományi munkák azonban gyakran nem tisztán a kronologikus vagy tematikus struktúra valamelyikét alkalmazzák, hanem a szerzők ennek a **két típusnak a kombinációját** használják. Az ilyen „**vegyes**” **felépítésű** munkák például úgy alakulnak ki, hogy az írók a tematikus blokkjaikon belül kronológiai ívet követnek, hogy az időbeli változásokat is érzékeltetni tudják.

Az író bármelyik felépítés mellett teszi le a voksát, azt mindenképpen szem előtt kell tartania, hogy a történettudományi írásmű attól lesz valóban tudományos, ha nem pusztán leíró, hanem **elemző-értelmező jellegű** is. A hallgatói dolgozatok jelentős részének épp az az egyik legfőbb hiányossága, hogy nem lépnek túl a forrásokban és a szakirodalomban olvasható információkon, és csupán arra törekcszenek, hogy ezeket összefoglalják és visszaadják. Egy jó történettudományi munka azonban ennél többre is vállalkozik.

Az elemző-értelmező jellegű tartalom nemcsak azt jelenti, hogy a szerző – akár időrend, akár témacsoportok szerint – kisebb részekre bontja a témáját, hanem azt is, hogy ezeket a részeket még további egységekre osztja, és alaposan tanulmányozza őket, illetve megvilágítja az ezek közötti **összefüggéseket**. Konkrétabban arról van szó, hogy a történeti munka írója értelmezni próbálja az egyes események, jelenségek **eredetét** (vagyis az ok-okozati viszonyokat) és azok **jelentőségét**. Tehát kérdésként nem pusztán a „mi történt” és a „hogyan történt” lebeg a szeme előtt, hanem a „**miért történt**” és mindez „**mit jelenthetett**”, illetve „**milyen következményekkel jár(hatott)t**” a maga korában, azaz a saját történelmi kontextusában (☛ **2.4. alfejezet**). Miközben ezeket a kérdéseket tartja szem előtt, mindig kritikusan kell értékelnie a forrásokat és a szakirodalmat (☛ **3.2. alfejezet**), illetve mérlegelnie kell az egymással versengő magyarázatokat. Ugyanis a történelmi események, jelenségek gyakran többféleképpen is értelmezhetők, a történész egyik feladata pedig éppen az, hogy ezeket végiggondolja (☛ **2.1. és 2.4. alfejezet**). Úgy is mondhatjuk, hogy a történettudományi munka szerzője „mélyfúrás” végez azzal,

hogy az egyszerű eseménytörténeti elbeszélést vagy leírást csak kiindulópontnak tekinti. Például nem csupán bemutatja a felvilágosodás korának fő eseményeit és vívmányait, hanem kifejti azok kiváltó okait, a maguk kontextusába ágyazott jelentőségüket, és kitér a hatásaikra, illetve következményeikre is.

Azonban a történeti munka szerzője az **ok-okozati összefüggések megvilágítása** során nem elégedhet meg ezek differenciálatlan felsorolásával. Fontos az, hogy a különböző tényezők közötti kapcsolatokat érzékeltesse, illetve az is, hogy értelmezze azt, melyek ezek között a jelentősebbek, és melyek a kevésbé jelentősek, valamint rávilágítson arra, melyek a hosszabb távú vagy távolabbi okok, és melyek a közvetlenek. Mindez azért hangsúlyos, mert egyetlen esemény sem vezethető vissza csupán egyetlen okra, és a történésznek a szövegalkotás során fontos feladata az is, hogy lehetőleg minden okot feltárjon, majd ezeket differenciálja, azaz meghatározza a **magyarázó tényezők hierarchiáját**, ami persze már az ő szemléletének és értelmezésének függvénye. Csak egy példával érzékeltetve mindezt: az Osztrák–Magyar Monarchia első világháború utáni felbomlása számos ok eredményeként következett be. Ezek között vannak „külső” és „belső” okok, amelyek között vannak közvetlenek és időben távolabbra nyúlók – a történésznek értelmeznie kell ezeket, fel kell állítania ezek között egy hierarchiát, ami mellett logikusan érvelnie is kell.

Ezzel elérkeztünk a tudományos dolgozat sikerének egyik lényeges kulcsához, az **érveléshez**. A történettudomány területén a hatékony érvelés alapját leginkább az elsődleges forrásokból nyert információk, illetve az ezeken alapuló következtetések jelentik. Ám abból adódóan, hogy az esetek legnagyobb többségében nincs egyetlen kizárólagos „igazság” vagy magyarázat, a források is többféleképpen értelmezhetők, ezért a tudományos dolgozat szerzője **nem hagyhatja figyelmen kívül** az ő értelmezésével és interpretációjával **ellentétes érveket sem**. A gyakorlott író ezeket tudatosan beemeli a szövegébe, elismeri más nézőpontok és értelmezések lehetőségét, más szóval jelzi az olvasó számára, hogy tisztában van az esetleges ellenvéleményekkel, majd miután teret engedett ezeknek, szemléletes cáfolatba kezd azzal, hogy rámutat ezek gyengeségeire vagy ellentmondásaira. Úgy is mondhatjuk, hogy a szerző megpróbál egy képzeletbeli szkeptikus olvasóval kommunikálni, és vitába szállva meggyőzni őt, amivel a saját nézőpontját és értelmezését is tovább erősíti. Ezt fejezi ki a „habár” vagy „bár” kötőszóval bevezetett, majd ellentételezett összetett mondat, amit a következő szövegdobozban szereplő példával szemléltetünk.

Példa a helyes érvelési technikára

Példamondat: *Bár igaz, hogy a szegényebbek nagyobb arányban kerültek börtönbe a dualizmus kori Budapesten, ez inkább a rendvédelmi szervek előítéletességére utal, semmint a szegények bűnözésre való hajlamára.*

Magyarázat: A „bár” kötőszóval bevezetett mondatrészben a szerző elismeri, hogy a korabeli bűnügyi statisztikák azt sugallják, a szegények jelentősebb arányban kerültek az igazságszolgáltatás elé, mint a tehetősebbek, a mondat második részében azonban kifejti azt, ami a kézenfekvőnek látszó indokkal szemben szerinte megmagyarázza a jelenséget. Ezt követően az olvasó – jogosan – arra számít, hogy a szerző példákkal alátámasztja az álláspontját (és ennek is kell következnie). Más szóval az író tett egy gesztust a véleményével ellentétes értelmezés felé, majd arra „hajlította” a mondani-valóját, hogy teret engedjen a saját érvei felsorakoztatásának.

Gyakori érvelési hibák

- A történettudományi témák esetében az egyik érvelési hiba abból a feltételezésből ered, hogy két egymás után bekövetkező esemény között feltétlenül ok-okozati összefüggés is van, holott ezt nem támasztotta alá semmilyen bizonyítékkal, csak megelégedett az időbeli folytatólagossággal (ez az **„utána, tehát miatta”** vagy latinul a „post hoc ergo propter hoc” érvelés).
- A másik gyakori érvelési hiba az **anakronizmus**, amikor a szerző egy múltbeli eseményt vagy jelenséget a történelmi kontextus figyelmen kívül hagyásával a jelen értékrendje és gondolkodásmódja szerint – gyakran moralizálva – ítél meg (vagy ítél el).
- Ugyanígy hiba lehet a **homályosság** vagy **sejtetés**, amikor az író csak „lebegtet”, és nem mondja ki nyíltan az álláspontját (gyakran ezt jelzi az olyan mondat, ami három ponttal „nyitva” marad, holott elolvasva érződik az, hogy „oda még kívánczik” valami).

- Szintén a kezdő írók esetében fordul elő gyakran a **tautológia**, amikor többször kisebb-nagyobb változtatásokkal megismételnék egy már korábban elmondott érvet (ez a fajta „sulykolás” leginkább a leütésszám szaporítása érdekében történhet, vagy akkor, amikor a szerzőnek nincs elég „muníciója” az álláspontja alátámasztásához).
- Nem ritkán a hallgatói dolgozatok érvelési hibája a **(szak)tekintélyre** vagy **nagy számra való hivatkozás** is. Attól, hogy a közelebbi vagy távolabbi múltban egy nagy hatású és ismert személyiség kifejtett valamilyen véleményyt, vagy mert sokan és sokszor hangoztatnak egy álláspontot, az még nem feltétlenül kizárólagos és megkérdőjelezhetetlen. A tudományt gyakran épp az viszi előre, ha az ilyenekkel szemben is kritikusan gondolkodunk, de csak akkor, ha megfelelően alá lehet támasztani az ezekkel szembeni ellenvéleményt.
- Egy tudományos dolgozat érvrendszere **sosem próbál az érzelmekre hatni**, azaz nem támaszkodik például indulatokra, gyűlöletre vagy együttérzésre, nem próbálja szítani ezeket, és nem manipulál szenvedélyes vagy szívhez szóló megjegyzésekkel (ennek gyakori megnyilvánulása lehet az, ha a szerző halmozza a jelzőket valamely esemény vagy jelenség leírásánál). Tehát arra törekszik, hogy tárgyilagos észérvek segítségével győzze meg az olvasót, nem pedig érzelmekkel.

A jó tudományos dolgozat leglényegesebb tartalmi eleme tehát az olyan érvelés, amit alapos adat- és forrásgyűjtés előz meg, objektivitásra törekvő, nyitott szemlélet és logikus felépítés jellemez, nem utolsósorban pedig megerősítő és az ellenérveket is figyelembe vevő „bizonyítékok” támasztanak alá. Az ilyen érvelésekből eredő következtetések teremtenek lehetőséget az olvasó meggyőzésére, továbbá ezek alapozzák meg azt, hogy a tudományos dolgozat szerzője **tézis(ek)e)t** tudjon megfogalmazni.

A tézis(ek) lényegében a szerzőnek a témájával kapcsolatos egzakt **álláspontját** tükrözi(k), tehát többről van szó, mint egyszerű állításról. Az ehhez elvezető gondolatmenet kiindulópontja épülhet másodlagos forrásokra (például mit állított valamiről eddig a történettudomány), de a lényegi megállapításnak (a tézis központi elemének, a fő következtetésnek) érdemesebb

elsődleges forrás(ok)on alapulnia. Úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a gyakorlott kutatók legjobb történettudományi dolgozataikban nem egyszerűen csak „mesélnek” egy témáról, hanem felvetnek történelmi problémákat, kérdéseket, esetleg **hipotéziseket** állítanak fel, majd az elsődleges és másodlagos forrásokra alapozott gondolatmenetek és érvelések végén tézisek megfogalmazásával próbálnak megoldást találni, vagy választ adni ezekre.

Tézis, hipotézis, preconcepció

Vigyázat, a tézis és a hipotézis nem összekeverendő, nem egymás szinonimái! Ahogy láthattuk, a tézis érveléssel és forrásokkal alátámasztott állítás. A hipotézis viszont olyan állítás, ami még nem bizonyított, igazolásra szorul, tehát lényegében valamilyen elméleti feltételezés. Vagyis a két állítástípus használati módja és funkciója alapvetően eltérő. A tézis már kialakult vélemény és álláspont, míg a hipotézis egy tesztelhető és tesztelendő felvetés, amelynek az igazolása vagy cáfolása a kutatási folyamat része. A történettudományban és a történelmi dolgozat írása során mindkettőnek lehet létjogosultsága, bár valójában inkább a jó kutatói kérdés(ek)re adott tézis az, ami gyakrabban fordul elő.

Ugyanígy fontos az, hogy ne keverjük össze a hipotézist és a preconcepciót sem! Az utóbbi egy olyan előzetes vélemény vagy elképzelés, amit ellenőrzés nélkül igazságként kezelnek egy adott témával vagy kérdéssel kapcsolatban, és így befolyásolhatja az adott kutatás eredményeit. Tehát a preconcepció sokszor elfogult, ezért kerülendő egy objektívításra törekvő történettudományi dolgozat esetében.

Vizsgáljuk meg a tézist egy példa segítségével. „*Az Athén vezette déloszi szövetség i. e. 404-ben elveszítette a peloponnészoszi háborút*” – ez a mondat egy nyilvánvaló állítás, egyszerű tényközlés, ami semmiképpen sem tézis. De átalakítva és kiegészítve a szerző álláspontjával: „*i. e. 404-ben a déloszi szövetség leginkább az Athént többször is sújtó járvány miatt veszítette el a peloponnészoszi háborút.*” Érdemes több elemet is megfigyelni a mondatban. Egyrészt azt, hogy a „miatt” kifejezés használatával szerepet kapott benne az ok-okozatiság (ok: járvány, vélelmezett okozat: háborús vereség). Másrészt

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

pedig a „leginkább” szó beillesztését, ami arra utal, hogy a szerző tisztában van azzal, hogy a peloponnészoszi háború végkimenetele is több okra vezethető vissza, de a véleménye szerint a legfontosabb ezek közül a járvány. Így a mondat lényegében a szerző következtetése, ami már azt is tükrözi, hogy átgondolta a lehetséges magyarázó tényezők hierarchiáját, és letette a voksát valami mellett. Tehát ez már egy tézis, és attól válik igazán azzá, ha a mondat szövegkörnyezetében érvek szerepelnek ennek alátámasztására. Például a szerző mérlegel más okokat is, és kidomborítja, hogy ezek közül miért épp a járvány a legjelentősebb (ehhez használhatja a korábban látott „bár”–„de” felépítésű mondatszerkezetet), okfejtéséhez idézheti a kortárs Thuküdidész leírását (vagyis az elsődleges forrást), amiből kiderül, hogy Athént már a háború első évében sújtotta a kór, majd azzal érvelhet, hogy ezért a déloszi szövetség hátrányba került Spártával és szövetségeseivel szemben. Összefoglalva a szerző felvet egy problémát (ehhez a példához valami ilyesmit: *miért vesztette el a déloszi szövetség a peloponnészoszi háborút?*), majd ad rá egy forrásokon és következtetésen alapuló megoldást, azaz tézisállítást.

A bemutatott példa arra is alkalmas, hogy érzékeltessük a tézis további jellemzőjét: az ilyen mondatok nemcsak a megfogalmazás miatt jelentenek intellektuális kihívást, hanem azért is, mert sokszor **vítára ingerlőek**. Szinte biztosra vehetjük, hogy az előbbi példa esetében (is) más történészek más tényezőket jelölnének meg a peloponnészoszi háború végkimenetelének legfontosabb okaként. Az ilyen okfejtések alapozzák meg a tudományos diskurzusokat.

A tézis abban is segít, hogy a szerző képes legyen röviden, akár egyetlen mondatban megfogalmazni az írásműve **célját**. Az előbbi példát felhasználva: *„ebben a dolgozatban azt tervezem bebizonyítani, hogy az athéni járvány volt a leginkább meghatározó ok, ami miatt a déloszi szövetség elvesztette a peloponnészoszi háborút.”* Az ilyen célmeghatározás elengedhetetlenül fontos lehet például már a bevezetés megírásakor (☛ **5.9. alfejezet**). Ebből jogosan következhet az a kérdés, hogy egy tudományos írásműben hol kell(ene) a téziseknek szerepelniük, amivel vissza is kanyarodunk a szöveg struktúrájának szempontjaihoz.

Egy „hagyományosabb” vagy sablonosabb dolgozat keretes szerkezetét az alakítja ki, hogy az eleje (bevezetése) tartalmazza a kérdés(ek)e)t, majd a vége az ezekre adott válasz(oka)t, a kettő közötti rész pedig a válasz(ok)hoz vezető utat járja be. Ebből a logikából következően a tézis(ek) a szöveg utolsó részében kap(nak) helyet. Azonban az angol nyelvű tudományos világban más a bevett gyakorlat, nevezetesen az, hogy a tézisek (azaz

5.6. A SZÖVEG ALKOTÓELEMEI: MONDATOK, BEKEZDÉSEK, ÁTKÖTÉSEK

a szerző következtetései, új megállapításai) **már a dolgozat elején** szerepelnek. Ezzel ugyanis az írásmű határozottan szervezettebbé és átgondoltabbá válik, a szerző pedig markánsabban tud fókuszot és irányt szabni a mondanivalójának. Ez az álláspont abból indul ki, hogy egy tudományos munkát nem úgy olvasunk, mint egy detektívtörténetet. A válaszoknak nem az utolsó oldalon kell kiderülniük, nem cél a drámai feszültség fenntartása, hanem sokkal inkább az, hogy a bevezetés olyan útravalót nyújtson az olvasó számára, ami a problémától a megoldásig vezeti őt, a dolgozat további részei pedig arról szólnak, hogyan tudja a szerző ezt alátámasztani. Noha ebben a gondolatmenetben a detektívtörténetek jelentik az ellenpéldát, mégis a krimi világa kínál egy nem szokványos analógiát is, amivel jól lehet szemléltetni a hatékony, angolszász mintájú, érvelő tudományos írásmű logikáját. Ez kicsit olyan, mint a népszerű *Columbo* című filmsorozat epizódjai: már az elején tudjuk, hogy mi történt (ki a gyilkos), azt is, hogy miért és hogyan történt – a történet innentől kezdve csak arról szól, hogyan lehet ezt bebizonyítani. Az ilyen felépítésű tudományos szöveg esetében a lezárás arra teremt lehetőséget, hogy az író emlékeztesse az olvasóját a bevezetésben megfogalmazott téziseire. Bármelyik struktúra és logika mellett teszi is le a voksát a szerző, sosem szabad szem elől tévesztenie az alapvető célját, nevezetesen, hogy minden felvetett kérdést megválaszoljon, és következetesen, észérvek segítségével alátámassza az álláspontját.

5.6. A szöveg alkotóelemei – Mondatok, bekezdések, átkötések

A tudományos szöveg lehetséges nagy struktúráinak rövid áttekintése után bontsuk ezeket kisebb egységekre, és vizsgáljuk meg azt, ami mindegyikben közös és elősegíti a mondanivaló kifejtését. A hatékony írás legalapvetőbb egységei az alapos megfontolások eredményeként megválasztott szavak felhasználásával megfogalmazott **mondatok**, amelyek a szöveg egy-egy gondolati egységét jelentő, hosszabb-rövidebb **bekezdéseket** alkotják. A tudatos írónak mindig tisztában kell lennie azzal, hogy a gondolati elemek szerint rendezett koherens bekezdései teszik lehetővé az olvasók számára, hogy kövessék a gondolatmenetét. Éppen ezért a tartalmi és mennyiségi szempontok különösen fontosak a bekezdések esetében. Ha túl sok elemet próbál egy-

egy ilyen gondolati egység magában foglalni, akkor fennáll a veszélye annak, hogy az olvasók átsiklanak valami felett, vagy összezavarodhatnak. Továbbá a bekezdések belső szerkezete mellett nagy figyelmet kell fordítani ezek **egy-más közötti viszonyára** is.

A stabil bekezdéstervezés kulcsa egy úgynevezett tétel- vagy **témamondat**, ami többnyire (de nem feltétlenül) a bekezdés első mondata. Ennek elsődleges funkciója az, hogy **összefogja** és mederben tartsa **a gondolati egységet**, ezért a bekezdésen belül minden további mondatnak tartalmilag ehhez kell kapcsolódnia. Ez a tartalmi kapcsolódás létrejöhet tényszerű példákat, adatokat, érveket, indoklásokat, az elemzést szolgáló további részleteket, kiegészítéseket vagy magyarázatot tartalmazó mondatok, illetve forrásidézetek vagy szakirodalomból származó parafrázisok (☛ **5.14. alfejezet**) formájában. Céljuk az, hogy alátámasszák, kiegészítsék vagy árnyalják a témamondatban megfogalmazott állításokat. Különösen a nyers adatokat tartalmazó mondatok és a forrásidézetek esetében nem feltétlenül evidens, hogyan kapcsolódnak a témamondathoz, ezért értelmezés vagy elemzés révén egyértelművé kell tenni ezt az olvasó számára.

Ezekén kívül a témamondat további funkciója az, hogy az előzőhöz kapcsolja az adott bekezdést, vagyis elősegítse a teljes **szöveg koherenciáját**. Ezért gyakran tartalmaz átvezető kifejezéseket, amelyek a korábbi gondolati egységhez való kapcsolódást fejezik ki (például ennek a bekezdésnek az első mondatában erre szolgálnak az „ezeken kívül” bevezető szavak, amelyek a korábbi gondolatokra utalnak, illetve folytatását ígérik azoknak – a további példákat lásd a következő szövegdobozban). A témamondatok tehát **jelzősek** az olvasó számára arról, hogy merre tart a szerző gondolatmenete, ezért minél több ilyen világos jelzést sikerül megfogalmazni és a dolgozatba beépíteni, annál koherensebb lesz a szöveg egésze.

Lehetséges példák a bekezdések közötti kapcsolat megteremtésére

- *Egy másik lényeges jellemzője a...*
- *Bár lehet azzal érvelni, hogy..., az is igaz, hogy...*
- *Sok történész azonban nem ért egyet ezzel...*
- *Ennek ellensúlyozására...*
- *Ezt támasztja alá az, hogy...*

5.6. A SZÖVEG ALKOTÓELEMEI: MONDATOK, BEKEZDÉSEK, ÁTKÖTÉSEK

- *Az eddigieket árnyalja/megkérdőjelezi az, hogy...*
- *Mindazonáltal a források azt sugallják, hogy...*
- *A rendelkezésre álló források tehát arra utalnak, hogy...*
- *Éppen ellenkezőleg, ...*
- *Ezzel szemben...*
- *Ezt követően érdemes rátérni...*
- *A következő fontos terület/kérdés/szempont...*
- *Továbbá, ...*
- *Ennek hangsúlyozására érdemes rámutatni, hogy...*
- *Sőt, más meggyőző érvek is alátámasztják...*
- *Ezenkívül... (Az eddig elmondottakon kívül...)*
- *Ugyanúgy, ahogy...*
- *Ehhez hasonlóan fontos...*
- *Végül...*
- *(Tehát) Összefoglalva az eddigieket elmondható/megálapítható...*

A témamondat további fontos sajátossága, hogy szinte sosem közvetlen idézet, sőt érdemes törekedni arra, hogy még idézetrészletet se tartalmazzon. Erre azért van szükség, mert a témamondat funkciói közé tartozik az is, hogy **a szerző saját gondolatait tükrözze**, és a benne foglalt állítások az író saját „hangján” kerüljenek kifejezésre. Bármennyire is jól hangzik egy forrásból idézhető mondat, és bármekkora is a kísértés, hogy idézettel kezdődjön egy bekezdés, meg kell próbálni ellenállni neki. Az idézet mindig csak azt a célt szolgálja, hogy elősegítse a témamondatban megfogalmazott állítás kibontakozását (👉 **5.14. alfejezet**).

Olykor előfordulhat, hogy a témamondathoz hasonlóan fontos átkötő szerepet kell betöltenie a **bekezdés utolsó mondatának** is. Ennek alkalmazása olyankor indokolt, amikor a szövegfolyam értelme és az adott kontextus szükségessé teszi a bekezdések közötti hangsúlyosabb kapcsolat megteremtését. Ezért a tapasztaltabb írók már tudatosan figyelnek arra, hogy az utolsó mondatot a következő bekezdés irányába „hajlítsák”. Ezt alapvetően két módon érik el. Az egyik az, hogy valamilyen egyértelmű átkötő kifejezéssel vezetik be a bekezdés utolsó mondatát. Ilyen lehet: „*Am hamarosan egy másik tényező is megjelent, ami...*” vagy „*Bármennyire is meggyőző ez az érv, nem ez az egyetlen, ami alátámasztja, hogy...*”. A másik az, hogy valamilyen burkolt utalást helyeznek el az utolsó mondatban, ami előkészíti

a közelgő váltást és a következő tartalmi elemet. Ennek előnye az, hogy nem terheli meg szöveget, nem kelti az esetleges „túlírás” hatását, amire akkor kell különösen figyelnie az írónak, ha hajlamos a gondolati egységeit túl hosszúra nyújtani.

A **bekezdések terjedelme** ugyanis – azon túl, hogy meghatározza a szöveg ritmusát – vizuálisan is könnyebben befogadhatóvá teszi a tartalmat (ahogy egyébként a mondatok hossza is). Az oldalakon át húzódó bekezdések miatt „összefolyhatnak” a mondatok az olvasó szeme előtt, aki emiatt könnyen el is veszítheti a fonalat, a sok rövid bekezdésre szabdalt szöveg pedig túlzottan vázaltszerű hatást kelthet, töredezettséget és koherenciahiányt sugallhat. Bár arra vonatkozóan nincsenek kőbe vésett szabályok, hogy hány mondatot kellene tartalmaznia és hány sorból kellene állnia egy „ideális” bekezdésnek a tudományos szövegben, a lehetőleg kerülendő végletek segítségével érzékeltetni lehet a megfelelő arányokat.

Az egyik véglet az egy mondatból álló, mindössze egy-két soros bekezdés, a másik pedig az egy gépelt oldalnál hosszabb (noha az előbbinek abban az esetben létjogosultsága lehet, ha arra szolgál, hogy megteremtse a két hosszabb bekezdés közötti átmenetet). Persze, a kettő között még meglehetősen széles a skála. Nincs olyan tudományos szöveg, amely azonos hosszúságú bekezdésekből állna, de sokszor szokták azt tanácsolni, hogy egy A4-es oldalon másfeles sortávval és 12 pontos betűmérettel számolva érdemes három-négy bekezdést tervezni, mert ez a felosztás a szem számára is „kelle-mesebbé” és követhetőbbé teszi a szöveget. Ez azt jelenti, hogy a gondolati egység tartalmától függően nagyjából hat-tizenöt sor közötti az a tartomány, amit „ideális” bekezdéshossznak lehet tekinteni. Azt azonban nem javasoljuk a kezdő írók számára, hogy szigorúan figyeljenek a sorok számára, mindössze annyit ajánlunk a figyelmükbe, hogy ha azt veszik észre, hogy a bekezdésük már fél-háromnegyed A4-es oldalnál hosszabbra nyúlt, akkor fontolják meg annak tagolását.

A bekezdések terjedelme mellett ugyanúgy fontos tekintettel lenni a **mondatok hosszára** is. Egy korábbi részben már utaltunk rá (☛ **5.1. alfejezet**), hogy egy tudományos szöveg nem a nyolc-tíz soros, bonyolult körmondatokból lesz jó és szakszerű. Főleg a kezdő író esetében előfordulhat, hogy még ő maga is elveszíti a fonalat egy-egy ilyen terjedelmes mondat esetében, ami oka lehet az értelemzavaró nyelvtani-stilisztikai hibák megjelenésének (ilyen például az alany és az állítmány egyeztetésének elmaradása, az igeidők használatának következetlensége). Ha tehát egy mondat eléri az érezhetően nem

kívánt hosszúságot, akkor az írónak már érdemes megfontolnia annak két (vagy akár több) részre bontását, ami megint csak könnyebben befogadhatóvá és követhetővé teszi a szöveget az olvasó számára.

Ebben a felosztásban segíthet az, ha a szerző tudatosan és választékosan használja a különböző átkötő kifejezéseket. Ahogy minden bekezdésnek, úgy a koherens gondolatsort összekapcsoló mondatoknak is valamilyen egyértelmű módon kapcsolódniuk kell egymáshoz. Természetesen az olvasót nem szabad lebecsülni, de azt sem szabad elvárni tőle, hogy automatikusan belelásson az író fejébe, és megértse azt, miként kapcsolódnak össze az egymás után következő mondatok. A különböző átkötések a **bekezdéseken belüli koherenciát** és a szöveg gördülékenységét, folytonosságát, illetve hangsúlyozását segítik elő úgy, hogy egyben bizonyítják is az olvasó számára azt, hogy a tartalom elemei logikusan, rendezetten és egymásra épülve követik egymást. Ezek a mondatok közötti „hidak” nem töltelékszavak, amelyeket gépiesen alkalmazni kell. Csak akkor van rájuk szükség, amikor erősíteni vagy nyomatékosítani kell a két mondat közötti kapcsolatot. Tudatos és változatos használatuk pedig elősegíti azt, hogy a szöveg még inkább stílusossá váljon, ami a tudományos írásnak ugyancsak lényeges jellemzője.

Példák a mondatok közötti átkötésekre

- **Egy bekezdésen belüli információk felsorolása (érvek, sorrend, időrend):** Először/Egyfelől... Másodszor/Másfelől... A következő/Továbbá/Aztán... Végül...
- **Kiegészítések:** Továbbá... Még inkább... Ezenkívül/ezen túl... Szintén... Ráadásul... Emellett/Amellett...
- **Ok vagy okozat:** Mivel... Ezért... Így... Ennek megfelelően... Ebből következően... Következésképp(en)... Ennek eredményeként...
- **Ellentétek:** De... Azonban... Ám... Mégis... Ezzel szemben... Máskülönben... Ellenkezőleg... Mindazonáltal... Viszont...
- **Elismerve vagy megengedve egy dolgot:** Valóban igaz, hogy... Bár kétségtelen, hogy... Természetesen... (Ha)bár...
- **Időbeli eltolások:** Amíg... Amikor... Miközben... Ezt követően... Ezután... Ezalatt...
- **Összehasonlítások:** Ehhez/Ahhoz hasonlóan... Hasonlóképpen... Szintén

- **Kiemelések:** Biztosan... Határozottan... Különösen... Kétségtelenül... Egyértelműen... Főként... Mindenekelőtt... Legkevésbé (leginkább)...
- **Illusztrációk:** Például... Konkrétan... Illusztrációként... Más szóval/szavakkal...
- **Összefoglalások:** Röviden... Összefoglalva... Összefoglalásul...

5.7. A tudományos szöveg stílusa

Az eddigiekben bemutatott szempontok és javaslatok már nyújtottak bizonyos alapot a tudományos szöveg stílusának megismeréséhez, illetve elsajátításához, de fontos még néhány további tényezőt is figyelembe venni. Ha összegzően akarjuk megfogalmazni, akkor a tudományos stílus egy történettudományi írásmű esetén (is) visszatükrözi az alapos megelőző kutatást, **nyelvileg precíz, nem homályos**, továbbá magában foglalja a korábban bemutatott **érvelést** (☛ 5.5. *alfejezet*), a **tényyszerűséget**, a **tárgyilagosságra való törekvést**, a **fogalmi pontosságot** és a **szakszerűséget** (23. ábra). E kijelentés bizonyos elemeit azonban érdemes kibontani.

23. ábra. A tudományos stílus összetevői

Már korábban is utaltunk rá, de fontos újfent hangsúlyozni, hogy egy tudományos szöveg **nem attól lesz tudományos**, hogy a szerző teletűzdeli idegen szavakkal. Ennek alátámasztására az egyetemi hallgatóknak érdemes figyelmet fordítaniuk a következőkre. Tanulmányaik során számtalan tudományos szöveget kell és kellett elolvasniuk, amelyek között bizonyosan vannak és voltak olyanok, amiket élvezettel forgattak, és olyanok is, amelyeket verejtékes küszködés volt megérteniük, és fejben úgyszólván „le kellett fordítaniuk”, hogy valamilyen érdemi információhoz jussanak belőlük. Az utóbbinak gyaníthatóan – a szövegben bemutatott téma számukra (látszólag) érdektelen vagy nem túl izgalmas tartalma mellett – a leggyakoribb oka az, hogy az írásmű szerzője olyan bonyolult és túl sok szakzsargont tartalmazó mondatokat használt, amelyeket nem vagy nem jól értettek meg. Ezzel szemben az élvezettel elolvasott tudományos munkák esetében a szöveg stílusa, nyelvhasználata nagyban elősegítette a befogadhatóságot és az érthetőséget. Ez megvilágítja azt, hogy a későbbiek során, amikor nekik kell önálló szöveget alkotniuk, fontos figyelniük arra, hogyan alakítják a mondanivalójukat, mert **a nyelv** a történettudományi munka szerzője számára **nem csupán egy semleges kifejezőeszköz**, a használt kifejezőeszkészlet és stílus alapvetően befolyásolhatja a szöveg tartalmát, illetve értelmezhetőségét is. Egy egyszerű gyakorlati példával szemléltetjük ezt, aminek segítségével felhívjuk a figyelmet az első tudományos szöveg írása során adódó egyik lehetséges csapdára is. Figyeljük meg a következő két példamondatot:

Kossuth hajthatatlanul kiállt a Habsburg-háztól való elszakadás politikája mellett.

Kossuth intranszigenzen kiállt a Habsburg-háztól való elszakadás politikája mellett.

A két mondat ugyanazt jelenti, mindössze egy szót változtattunk meg benne – egy szinonimaszótár segítségével, és így a mondat második változata máris érzékelhetően másképp hat. A kezdő szerzők esetében a hasonló mondatok akkor születnek meg, amikor arra törekszenek, hogy változatosabbá tegyék az írásukat, és ennek következtében beleesnek abba a tévedésbe, hogy az idegen kifejezés (valójában indokolatlan) használata tudományosabbá teszi a szövegüket, és feltételezik azt, hogy ez majd lenyűgözi a témavezetőt vagy más olvasókat. Ám valójában rendkívül óvatosan kell bánni az írás során a szinonimaszótárral, még akkor is, ha a használata mögötti leggyakoribb szán-

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

dék (nevezetesen egy sűrűn előforduló hiba, a szóismétlés elkerülése) méltányolandó. Egyrészt épp a stilisztikai bakik elkerülése miatt, másrészt pedig azért, mert gyakran a szinonimaszótár segítségével beillesztett más idegen kifejezés nem pontosan ugyanazt jelenti, mint amit a szerző szándéka szerint ki szeretett volna fejezni, ezért megváltoztathatja a szöveg eredetileg szánt mondanivalóját. A megfelelő stílus megtalálásához vezető egyik megszívlelendő tanácsunk tehát az, hogy a kezdő szerzők ne erőltessék a szókincsüket meghaladó idegen kifejezések alkalmazását, kezdetben csak azokra szorítkozzanak, amelyek maguktól értetődően, „természetesen” jönnek számukra.

E helyütt azonban fontos egy másik stilisztikai szempontot is hangsúlyozni. Amikor a kezdő szerzők a számukra „természetesen” érkező kifejezéseket használva írnak, nem szabad elfelejteniük, hogy a tudományos írás során a **tárgyilagos, szenvtelen fogalmazásmódra** is törekedniük kell, azaz kerülniük kell a hétköznapi, informális „társalgási” nyelvezet, a szleng, valamint a „kiszólások” alkalmazását. Utóbbira példa az, amikor a szerző (ismét teljesen indokolatlanul) egy-két szavas, gyakran felkiáltójellel végződő, érzelemdús mondatlall akarja nyomatékosítani a mondanivalóját (például: „*Felháborító!*” „*Milyen megdöbbenő!*”). Az ilyen „töltelékek” teljesen aláássák a szöveg tudományosságát és a szerző tárgyilagosságra törekvését, ahogyan a gyakran rokonértelmű jelzők halmozása és a szóképek indokolatlan alkalmazása is. A következő mondatban e két utóbbira is látunk példát: „*XVI. Lajos a történelem ítélőszéke előtt felelt az ancien régime nép ellen elkövetett szégyenletes és gyalázatos bűneiért*” – az ilyen mondatok szinte kivétel nélkül tartalmilag is könnyen támadhatók, mert elfogult álláspontot tükröznek.

Ennek másik véglete az, amikor a kezdő írók túlzottan óvatosa próbálnak lenni, és akár tudatosan, akár tudat alatt azzal kívánják a tárgyilagosságot erősíteni, hogy passzív vagy szenvedő szerkezetben fogalmazzák meg a mondanivalójukat. Az ilyen mondatok azonban sokszor nemcsak magyartalanok, de túlzottan homályosa is. Persze előfordulnak olyan szituációk a történelemben, ebből következően adódhat olyan szövegkörnyezet ezek interpretálása során, amikor a passzív szerkezet használata indokolt lehet (például olyankor, amikor valójában nincs kézzelfogható bizonyíték arra, hogy egy esemény vagy jelenség kihez-mihez kapcsolható), de ezeket leszámítva javasoljuk az **aktív, cselekvő kifejezésmód** alkalmazását.

Érdemes olyan példákra is figyelmet fordítani, amelyek viszont **erősítik a tudományos és tárgyilagos stílust**. Egy szakmai írás esetében fontos az, hogy a szerző érzékeltesse, a megfogalmazott érv vagy vélemény a sajátja,

amit azonban gyakran **személytelen kifejezések** használatával érdemes kifejezni. A „*szerintem*”, a „*véleményem szerint*”, a bizonytalanságot is sugalló „*azt hiszem*” és az ezekhez hasonló szavak, szófordulatok helyett tárgyilagossággal hat az olyan megfogalmazás, mint „*fontos rámutatni*”, „*értelmes hangsúlyozni*”, „*ahogy látható*”, „*ahogy ez a forrásokból következik*”, „*ahogy erre a forrás utal*”, vagy óvatosabban „*valószínű az*”, „*joggal vélelmezhető/feltételezhető az*”. Az ilyen szókapcsolatok azon túl, hogy még inkább kidomborítják a szöveg érvelő-értelmező jellegét (☛ **5.5. alfejezet**), az olvasmányosságához és a gördülékenységhöz is jelentősen hozzájárulhatnak.

A történettudományi szövegek tárgyilagosságát és tudományosságát természetesen a forrásokra való szakszerű hivatkozás és az **idézetek használata** is erősíti. Erről másutt még részletesen szólunk (☛ **5.14. és 5.15. alfejezet**), itt most csak ahhoz kívánunk támpontokat nyújtani, elsősorban a kezdő szerzők számára, hogy egy idézetet hogyan tudnak hatékonyan beépíteni a saját szövegükbe. Az idézést leggyakrabban kétféle módon szokták alkalmazni: vagy csak egy mondatrészt idéznek egy forrásból, és azt illesztik a saját mondatukba, vagy teljes mondat(ka)t idéznek, amelyek így akár egy bekezdést is alkothatnak, vagy annak egy részét képezhetik. Azon túl, hogy mindkettő **következetesen idézőjelek között** szerepel, közös még bennük az, hogy **logikailag és nyelvtanilag is szervesen illeszkedniük kell** a gondolatmenetbe, illetve a szövegkörnyezetbe. Gyakori hiba viszont, hogy a kezdő szerzők „szabadon lebegő” idézeteket „dobnak” a szövegükbe, amelyekről nem világos, hogy kitől származnak és miért kerültek a mondanivalóba, sőt olykor ezeket kommentár vagy kritika nélkül hagyják, amivel azt feltételezik, hogy az olvasó majd ugyanazt gondolja ezek láttán, mint ők. Utóbbi azért is hiba, mert a kritika vagy kommentár nélkül hagyott idézetből automatikusan arra is következtethet az olvasó, hogy ez tulajdonképpen nemcsak a forrás, hanem a tudományos munka szerzőjének nézete is (gondoljunk például arra, hogy milyen veszélyes lehet ez egy szélsőséges politikai ideológiák történetéről szóló szöveg esetében).

Egy idézetet úgy kell integrálni egy mondatba vagy – hosszabb idézet esetén – egy bekezdésbe, hogy az ne törje meg a mondat- és bekezdésszerkesztés szabályait, illetve a szöveg gördülékeny olvashatóságát. Ezt elő lehet segíteni például azzal, ha a szerző „teszteli” az idézetet tartalmazó szöveg-részt úgy, hogy idézőjelek nélkül képzelel el, és hangosan felolvassa azt. Ilyenkor előfordulhat, hogy épp a gördülékenység és az érthetőség fenntartása, vagy az idézet jelentésének tisztázása érdekében kiegészítő szavakra, esetleg magyarázatra lehet szükség. Ezeket leginkább szögletes zárójellel jelölve szo-

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

kás a szövegben jelezni. Abban az esetben is hasonló jelölést kell alkalmazni, amikor egy hosszú forrásidézetből a szerző kihagy bizonyos részeket (három pont szögletes zárójelek között). Ilyenkor szem előtt kell tartani azt a már korábban megismert **etikai alapszabályt** (☛ **2.3. alfejezet**), hogy soha nem szabad úgy megvágni egy forrásrészt, hogy az idézett szöveg jelentése megváltozzon. Végül az idézetek sosem lehetnek céltalanok, önmagukért valók, mindig szorosan a témához kell kapcsolódniuk, és elő kell segíteniük a mondanivaló megértését, illetve alá kell támasztaniuk az érvelést (☛ **5.5. alfejezet**).

Az eddigiekből is kiderülhetett, hogy a jó tudományos stílus **céltudatosság**ot is tükröz. A kezdő szerzőknek különösen oda kell figyelniük arra, hogy kerüljék a semmitmondó, túlzottan általánosító, töltelékjellegű megfogalmazásokat. Az írás során mindig a lehető leghamarabb a lényegi elemekre kell rátérni, mert ezek azok, amelyek megragadják az olvasó figyelmét, és fenntartják az érdeklődését. A túlzottan távolról indított történet, a felesleges információk közlése, a túlmagyarázás, az elcsépelet közhelyek és klisék mind olyanok, amelyek csak elveszik a helyet az érdemi mondanivalótól, és nem magyaráznak semmit.

A céltudatosság mellett a tudományos stílus fő jellemzője a **következetesség** is. Ennek meg kell mutatkoznia a szerző nyelvhasználatában olyan módon, hogy meghoz bizonyos stilisztikai döntéseket, és ezekhez a szöveg elkészültéig tartja is magát. Ilyen például az **igeidők használata**, aminek önmagában is jelentős elméleti irodalma van (nem csak) a történettudomány területén. Anélkül, hogy ezek részleteiben elvesznénk, a kezdő szerzők számára azt javasoljuk, hogy az első szövegeiket következetesen múlt időben írják, főként akkor, ha egy eseményt, történetet vagy folyamatot írnak le. Különösen figyeljenek arra, hogy ne váltogassák mondatonként, vagy mondatokon belül az igeidőket, mert ez az időbeli ugrálás olykor kifejezetten zavaró lehet.

- × 1526. augusztus 29-én Mohácsnál megütköznek a magyar és a török hadak, és az utóbbiak kerülnek ki győztesen.
- × 1526. augusztus 29-én Mohácsnál megütköznek a magyar és a török hadak, és az utóbbiak kerültek ki győztesen.
- ✓ 1526. augusztus 29-én Mohácsnál megütköztek a magyar és a török hadak, és az utóbbiak kerültek ki győztesen.

Ugyanilyen következetesség szükséges **az egyes vagy a többes szám első személy alkalmazása** során. Egy monográfia vagy tanulmány bevezetőjében szerepelhet az a szófordulat, hogy „*a célom az, hogy bebizonyítsam*”, de olyan formában is, hogy „*a célunk az, hogy bebizonyítsuk*”. Egy szakdolgozat esetében szerencsésebb az első változatot használni, de a második sincs a szöveg kárára, a lényeg viszont az, hogy a szerző bármelyik mellett tette is le a voksát az első alkalommal, utána végig ragaszkodnia kell ahhoz a formához. Általános javaslat szerint a többes szám első személyt akkor érdemes használni, ha a szakmai állásponttal megegyező, konszenzuson nyugvó állítást fogalmaz meg a szerző, míg az egyes számút akkor, amikor konkrétan a saját kutatási eredményét vagy véleményét kívánja kidomborítani (ebben a kötetben azért használjuk következetesen a többes szám első személyű formát, mert a leírtak a közös álláspontunkat tükrözik).

A történelem komplexitásának szabatos, gördülékeny stílusban történő átadásához **változatos szókincsre** van szükség. Ez több módon is fejleszthető. Egy kevésbé ismert módszer az, ha tudatosan figyel a szerző arra, hogy bizonyos **túl gyakran használt kifejezéseket kerüljön**, és rávegye magát arra, hogy ezek helyett mást alkalmazzon. Az egyik ilyen a „nagyon” szó, ami fokozást vagy nyomatékosítást fejez ki, de valójában puritán, elcsépelt és semmitmondó. A kezdő szerzőknek érdemes próbálkozniuk azzal, hogy az ezt a jelzőt tartalmazó szókapcsolatok helyett valami mást használjanak a szövegükben. Például érezhetően másképp hangzik és változatosabb stílusra utal a „*nagyon jó példával*” szófordulat helyett az, hogy „*kiváló példával szolgál*” vagy „*szemléletes példával szolgál*”. Ehhez hasonlóan elcsépelt kifejezés lehet az „érdekes” szó, ami olykor elég szubjektív is (vagyis korántsem biztos, hogy egy olyan esemény, ami a szerző számára „érdekes”, az olvasó számára is az). Sokkal kifejezőbb az „*érdekes adalék*” helyett például a „*figyelemre méltó adalék*” szófordulat, az „*érdekes jelenség*” helyett a „*feltűnő jelenség*”. Ugyanilyen szerzői szubjektivitást tükröző kifejezés még az „*izgalmas*”, a „*meghökkenítő*”, a „*meglepő*”, a „*furcsa*”, a „*szokatlan*” (például fordulat, jelenség stb.), mert nem biztos, hogy azok az események, amelyekre a szerző ezeket a jelzőket használja, valóban ilyenek is voltak a maguk korában, az akkori emberek számára.

Ugyanígy a változatos stílus kialakítását segíti elő az, ha a szerző időnként **mellőzi az egyszerű létigének a múlt idejű változatát** (volt/lett). Például „*akkor már Hunyadi Mátyás volt Magyarország királya*” helyett „*akkor már Hunyadi Mátyás ült Magyarország trónján*”, vagy „*Klebensberg Kuno val-*

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

lás- és közoktatásügyi miniszter lett” helyett „*Klebelsberg Kuno megkapta a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát*” (az utóbbi azért is jobb, mert jelzi, hogy Klebelsberg nemcsak „odacsöppent” a minisztérium élére). Továbbá hasonlóan fontos a **felsorolást kifejező szópárok** következetes használata is. A leggyakoribbak az „egyfelől” – „másfelől”, illetve az „egyrészt” – „másrészt” szófordulatok, amelyek főképp az érvelést segítik. De fontos tudatosítani, hogy ezeknek a „pároknak” a használata így helyes, nem variálhatók (tehát nem „egyfelől” – „másrészt” formában alkalmazandók), és arra is figyelni kell, hogy ha a szövegben szerepelt az „egyrészt” vagy az „egyfelől” kifejezés, akkor a mondat második felében vagy a következő közeli mondatok valamelyikében szerepelnie kell a megfelelő párnak is.

Az ilyen szókincsfejlesztő apró „trükkök” mellett nem árt szem előtt tartani a stílus csiszolásának két legalapvetőbb módját. Az egyik, amit nem győzünk elégszer hangsúlyozni, hogy a kezdő szerzők **sok tudományos művet olvassanak**, figyeljék meg ezek íróinak nyelvhasználatát és verbális eszköztárukat. A másik pedig az, hogy legyenek hajlandók arra, hogy kellő türelemmel és önkritikával többször is **felülvizsgálják és átdolgozzák a munkájukat** (☛ **5.16. alfejezet**).

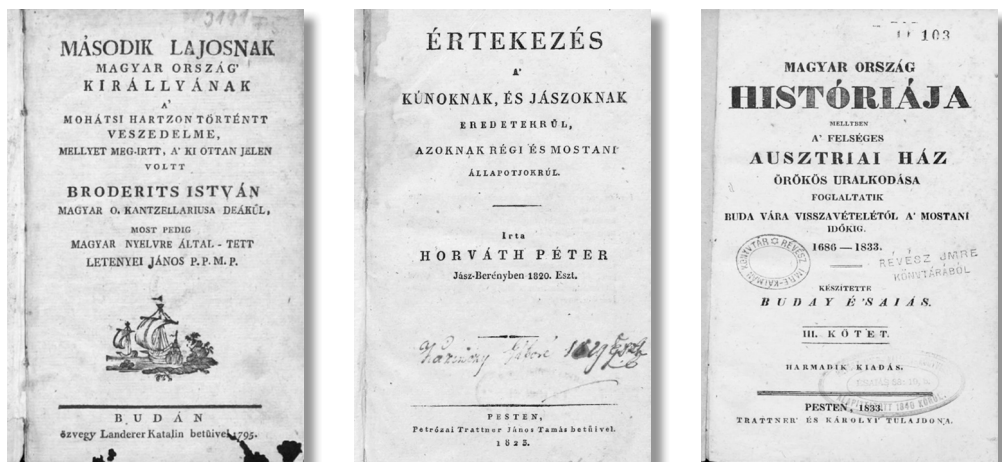
5.8. A címadás

A tudományos írás egy további **kritikus** pontja a cím megfogalmazása. Nem véletlenül, hiszen ennek során úgy kellene megfelelő kifejezéseket választani egy tudományos írásmű elejére, hogy azok ne csak a tartalmat adják vissza szakszerűen, de lehetőleg keltsék is fel a potenciális olvasók érdeklődését a téma iránt. A hallgatói dolgozatok szerzői gyakran nem találnak ilyen címet, és amit végül választanak, kevésbé vagy egyáltalán nem tölti be a jó címtől elvárható funkciókat.

Kifejező címet adni legalább annyira nehéz, mint magát az egész szöveget megírni, sőt talán még jobban is igénybe veszi a szerző **kreativitását**. Éppen ezért sok író meglehetősen hosszú időt szán arra, hogy a legmegfelelőbb címet megtalálja. A cím ugyanis egy könyv vagy tanulmány sikerének egyik kulcsa lehet, mivel ez az a része egy műnek, amivel minden potenciális olvasó először találkozik (és nem ritkán befolyásolja is őket abban, hogy egyáltalán belenézzenek-e, vagy elolvassák-e a munka egészét). Más szóval, ha

már korábbiakban tisztáztuk azt, hogy az írás a szerző és az olvasó közötti kommunikáció, akkor ebből következően a cím nem más, mint ennek **a kommunikációnak az első lépése**.

A címadás során számos szempontot kell figyelembe venni, ezek azonban nem tekintenek vissza jelentős múltra. Külön értekezést is megérne annak vizsgálata, hogyan változott az idők folyamán a történettudományban (de akár más tudományterületeken is) a címadás módszere. Kevésbé ismert, hogy eredetileg az első nagy történeti munka, Hérodotosz műve sem a ma használatos *A görög-perzsa háború* címmel maradt fenn. Vélhetően maga a szerző nem adott címet a művének, az őt követő korok egyszerűen csak *Historiai* (*Történetek*) címmel hivatkoztak rá. Ez mai szemmel nézve már teljesen semmitmondónak tűnik, ahogyan például a későbbi középkori szerzők *Chronica* címet viselő művei is. A könyvnyomtatás és az írni-olvasni tudás terjedésével azonban a cím egyre nagyobb jelentőségre tett szert a történeti irodalomban. Ez a 18. századra abban nyilvánult meg, hogy a szerzők mai szemmel nézve rendkívül hosszú és bonyolult címet adtak a műveiknek (24. ábra), és lényegében csak a 20. századra alakult ki a kifejező címadás szempontrendszere.

24. ábra. Letenyei János (1723–1804) római katolikus plébános,
Horváth Péter (1756–1829) jász-kun alkapitány
és Buda Ézsaiás (1766–1841) református püspök könyveinek címlapja

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

A tudományos címadás egyik alapvető szempontja az, hogy a **lehető legkevesebb szóval** adjuk vissza a várható **tartalom lényegét**. Éppen ezért sok szerző a szövegalkotás folyamata alatt egyáltalán nem ír címet, hanem az írás befejezése után, az egész tartalmat átlátva teszik ezt meg, addig csupán a körvonalazott témát fogalmazzák meg, esetleg csak ideiglenes munkacímmel látják el a művüket. Ez azért is lehet jó módszer különösen az első dolgozatukat írók számára, mert fordított esetben, vagyis a cím előzetes megfogalmazása esetén könnyen előfordulhat, hogy a szerző túlságosan a címhez ragaszkodva akarja megírni a szövegét, tehát önkorlátozó hatással járhat, ami akadálya lehet a kibontakozásnak.

Az egyetemi hallgatónak érdemes továbbá azt a szempontot is figyelembe venniük, hogy a munkájuk címe úgy legyen tömör, **lényegre törő** és egyben **figyelemfelkeltő**, hogy nemcsak magát a témát próbálja meghatározni, hanem a **tartalom valamilyen különleges elemére** (például az alkalmazott módszerre, forrásokra, szemléletre, esetleg egy fontos új megállapításra) is hivatkozik. Az alábbi szövegdobozban felsorolunk néhány fiktív dolgozattitelt, utánuk pedig zárójelben feltüntetjük azt, hogy ezek alapján első ránézésre milyen tartalomra számíthat az olvasó. Érdemes megkeresni azt az egy-egy kifejezést, ami a tartalom lényegi elemére utal, és egyben fókuszáltabbá teszi a címet:

Példák a fókuszált címadásra

- ✓ *A tatárjárás hatásai a magyar vármegyékre* (**ok-okozatiság bemutatása**)
- ✓ *A pénzverés működése az Árpád-kori Magyarországon* (**egy folyamat ismertetése**)
- ✓ *A Dreher-család társadalmi felemelkedése a 19. századi Budapesten* (**esettanulmány**)
- ✓ *A kiegyezés ellentétes értelmezései a kortárs politikai levezetésekben* (**összehasonlítás**)
- ✓ *A tengerentúlra kivándorló magyarok beilleszkedési problémái a 20. század elején* (**példákkal való szemléltetés**)
- ✓ *Az egyetemi diszkrimináció formái a Horthy-korszakban* (**kategorizálás**)
- ✓ *A történelmi tény fogalma és értelmezései* (**meghatározás**)
- ✓ *A modern historiográfia oktatásának előnyei a 21. századi magyar felsőoktatásban* (**érvelés**)

A címadásnál szem előtt kell tartani azt, hogy a jó cím leggyakrabban az **ige tudatos kihagyásával** alakul ki, tehát **szinte sosem teljes mondat**. Nem árt tudatosítani, hogy a címben minden szónak, sőt a szavak sorrendjének is jelentősége van, mert ezáltal hangsúlyt, nyomatékosítást is ki lehet fejezni. Éppen ezért sosem szabad **felesleges szavakkal** terhelni a címet. Elsősorban a jelzőkkel és a **jelzős szerkezetekkel kell óvatosan bánni**, mert könnyen szóhalmazos alakulhat ki, vagy emiatt válhat a cím „bombasztikus” hatásúvá, tehát a tudományos igény láthatja kárát. Az előző szövegdoboz két példájának átalakításával szemléltetjük ezt, és így könnyen érzékelhetővé válik, hogy a felesleges jelző beszúrása mennyire megváltoztathatja a címek hangzását és a tartalomra vonatkozó orientációs funkcióját:

- A tatárjárás **szörnyű** hatásai a magyar vármegyékre
- A tengerentúlra kivándorló magyarok **borzasztó** beilleszkedési problémái a 20. század elején

De tipikus töltelékek, tehát elhagyható szavak lehetnek – egyebek mellett – a „gondolatok”, a „vizsgálatok”, a „megfigyelések”, az „értekezés” (valamiről), amelyek leginkább a címek elején jelennek meg, és ódivatú hatást keltenek. Ezekhez hasonló kifejezés „a különös tekintettel”, ami általában a túl hosszú címek közepén kap helyet, és valamilyen speciális fókuszot kíván kifejezni. Ám valójában ez csak túlbonyolítja a címet. Újfént az előző szövegdoboz egyik példájának átalakításával szemléltetjük azt, hogy mennyire terhelő lehet az ilyen kifejezések használata: *A pénzverés működése az Árpád-kori Magyarországon **különös tekintettel** a budai műhelyre*. Ebben az esetben bőven elegendő például csak *A budai pénzverő műhely működése az Árpád-korban* formát alkalmazni. Egyrészt azért, mert az egyértelmű helyszínre (Budára) való utalás feleslegessé tette a Magyarország szó szerepeltetését. Másrészt azért, mert ez a meghatározás kifejezi a fő témát is, fókuszálttá teszi a címet, tehát nem kell külön kihangsúlyozni az Árpád-kori magyar pénzverés egészét.

A fenti példák arra is alkalmasak, hogy szemléltessük azt a leggyakoribb **funkciót**, amit a történelmi témájú dolgozatok címének be kell töltenie: **időben** és **térben orientálnia kell** az olvasót. A szövegdobozban szereplő minták csaknem mindegyike tartalmaz egy korszakra vagy helyszínre, esetleg mindkettőre vonatkozó kifejezést. Ezek hiánya teljesen félrevezetné az olvasót azzal, hogy rendkívül tág témára utalnának. Tekintsünk csak kettőt a fenti

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

példák közül a határozók elhagyásával: *A pénzverés működése, Az egyetemi diszkrimináció formái*. Jól látható, hogy ezek a címek már annyira „csupaszak”, hogy az olvasó számára az sem derülne ki általuk, hogy egy történelmi témájú dolgozatot takarnak-e. Tehát az időbeli és térbeli orientálásnak kulcs szerepe van a fókuszált cím megalkotásában.

Gyakran előfordul, hogy a szerzők a tartalom megfelelő lefedése érdekében két részre bontják a címet. A **főcím-alcím megosztásra** általában két ok miatt kerülhet sor. Az egyik az, hogy a szerző ezzel a módszerrel akarja elkerülni a túl hosszú címet. A másik esetben pedig arra használja a főcímet, hogy még inkább felkeltse az olvasó figyelmét. Ezt teheti például rövid, néhány szavas, egy mondatnál nem hosszabb **idézet** segítségével, a tartalomra hangsúlyosabban utaló valamilyen konkrét **kérdés**, esetleg kreatív vagy szellemes **szókapcsolat** megfogalmazásával. Ezt újra az eddigi példáink átalakításával szemléltetjük a következő szövegdobozban:

Példák a kettős címadásra

- A tatárjárás hatásai a magyar vármegyékre → *A második honalapítás – A tatárjárás hatásai a magyar vármegyékre*
- A kiegyezés ellentétes értelmezései a kortárs politikai levelezésekben → *Megalkuvás vagy racionális kompromisszum? A kiegyezés értelmezései a kortárs politikai levelezésekben*
- A tengerentúlra kivándorló magyarok beilleszkedési problémái a 20. század elején / *Magyarok az „ígéret földjén” – A tengerentúlra kivándorlók beilleszkedési problémái a 20. század elején*
- A történelmi tény fogalma és értelmezései → *Mi a történelmi tény? Egy fogalom újragondolása*
- Az egyetemi diszkrimináció formái a Horthy-korszakban → *„A numerus clausust minden főiskolára ki kell terjeszteni...”* – Az egyetemi diszkrimináció formái a Horthy-korszakban*

* Az idézet a korabeli sajtóból származik. Lásd *Nemzeti Újság*, 1922. június 15. 2. o.

A példáink folyamatos alakítgatásával igyekeztünk szemléltetni azt a gyakori módszert, amit számos szerző alkalmaz a kifejező cím megtalálása érdekében. Bevett gyakorlat ugyanis az, hogy a cím is egy **fejlesztési folyamat** eredményeként születik meg, s ennek során **különböző variációkból** választják ki a leginkább megfelelőt, vagyis „kísérleteznek”.

Végül érdemes azt is szem előtt tartani, hogy az író nem csak a dolgozata első lapjának tetején találkozik a címadással járó kihívásokkal. Minél több fejezetből áll egy dolgozat, annál többször kell kifejező címet találni, ami gyakran komoly fejtörést okoz, és sok időt igényel. A fejlesztési folyamat lehetséges problémája olykor éppen az, hogy a felmerülő alternatívák miatt a szerzőnek (különösen akkor, ha még gyakorlatlan) a bőség zavarával kell megküzdenie. Ebből következően a címadásra is jellemző az, amit a tudományos írás más elemei kapcsán már hangsúlyoztunk a korábbiakban. Ez esetben is olyan **racióális döntésről** van szó, amely során figyelembe kell venni, hogy minél kifejezőbb, lényegre törőbb, a tartalmat megfelelően visszaadni képes kifejezések kerüljenek a dolgozat elejére.

A nem megfelelő címadásnak alapvetően több oka lehet. Az egyik mögött az a motiváció húzódhat meg, hogy a szerzők minél „bombasztikusabb” címet akarnak találni, ami ebből adódóan inkább már egy bulvárlapba vagy egy kattintásvadász honlapra illene egy tudományos dolgozat helyett. A másik ennek pontosan az ellenkezője, amikor a dolgozatírók az önbizalomhiányuk vagy a nem túl jól sikerült munkájuk miatt inkább semmitmondóbb címet választanak, és így próbálják „elrejtetni” a dolgozatukat az érdeklődő, kíváncsi szemek elől. De a túl sok mindenre utaló vagy túl általános, kevésbé fókuszált címek sem ritkák. Ez mindenkor „támadási felületet” kínál, hiszen a cím valamilyen tartalmat ígér, ezért ennek megpillantása után az olvasóban – például a kézirat bírálójában – óhatatlanul is elvárások fogalmazódnak meg. Ezért, ha a dolgozat végigolvasása után azt állapítja meg, hogy a cím nem volt **összhangban a tartalommal**, az komoly csalódást jelent a számára – amit a bírálatban szóvá is fog tenni. Ennek elkerülése érdekében történhet az, hogy a szerzők átesnek a ló másik oldalára, és már jelentősen „túlírják” a címet, hogy biztosan fedje a tartalmat.

Valahol e végletek között helyezkedik el azoknak a hallgatóknak a gondolkodása, akik azt hiszik, hogy a téma körülhatárolása azonos a címadással, emiatt az általuk választott cím túl száraz, és túl sok mindent „sűrit” magába. Érdemes ezt is egy fiktív példa segítségével érzékeltetni. Egy hallgató Horthy Miklósról szeretne szakdolgozatot írni, és az olvasmányai alapján *Horthy Mik-*

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

lós és szülőhelye, Kenderes kapcsolatára szűkíti a témát. Ez a dőlt betűvel szedett rész valójában csak témaválasztást takar (☛ **4.1. alfejezet**), száraz és túl sok lehetséges kérdésre utalna, ha a hallgató ezt adná meg címként. Ugyanis ezzel nem adna közelebbi támpontot arra vonatkozóan, hogy pontosan miről is szólna a dolgozat: Horthy gyerekkoráról? Vagy arról, milyen szerepet töltött be Kenderes Horthy életében a kormányzósága ideje alatt? Esetleg az utóéletéről, tehát arról, hogyan emlékeztek (vagy hogyan nem emlékeztek) Horthyra Kenderesen a második világháború vagy a rendszerváltozás után? Talán arról, hogy milyen kultusza van ott most napjainkban? Még lehetne sorolni az ilyen kérdéseket, amelyeket a túl általános cím generálhat, és könnyű belátni, hogy a válaszok akár egy-egy önálló dolgozatot is kitehethetnének. Tehát sokkal célravezetőbb, ha a hallgató már a címben jelzi a szövege fő fókuszát, például így: *Kenderes szerepe Horthy Miklós szocializációjában*.

A legrosszabb címadási „módszer” mégsem az eddigiek között találjuk. A bizonytalan, tapasztalatlan hallgatók sokszor abban bíznak, hogy majd a témavezetőjük megfogalmazza helyettük a megfelelő címet. Noha természetesen mindenkor fontos figyelembe venni a témavezető vagy a konzulens instrukcióit, ez a „módszer” mégis kerülendő. Ennek legfőbb oka az, hogy a cím ugyanúgy a **dolgozat része**, mint a szöveg bármelyik mondata, ezért csak az tudja legjobban megfogalmazni, aki magát a dolgozatot írta, tehát pontosan tisztában van a tartalommal. Ha nem az alkotja meg a végleges címet, aki végigküzdötte magát az írás egész folyamatán, akkor könnyen előfordulhat, hogy a cím idegenül hat a számára, és nem is fogja már teljes egészében sajátjának érezni a dolgozatot.

Tippek a történeti dolgozat címválasztásához

1. A cím legyen összhangban a tartalommal, ne ígérjen olyat, ami nincs benne a dolgozatban!
2. Kerülni kell a túl hosszú és bonyolult címeket és a felesleges töltelékkifejezéseket! Legyen a cím lényegre törő, a tartalmat a lehető legkevesebb szóval fejezze ki!
3. Kerülni kell a „bombasztikus” címeket, amelyek inkább egy bulvárlapba vagy egy kattintásvadász honlapra illenének! A tudományos címadás alapvetően eltér a publicisztikai címadástól, a tudományos stílus pedig a zsurnalizmustól.

4. A cím szinte sosem teljes mondat, ami az igék tudatos elhagyásával érhető el! (Ez alól csak rövid mondatból álló idézetet tartalmazó cím jelent kivételt.)
5. A cím utaljon a tartalom lényegi elemére, az alkalmazott módszerre, forráscsoportra, vagy valamilyen fontos új megállapításra!
6. A cím – a témától függően – térben és időben is orientálja az olvasót!
7. Olykor indokolt lehet a főcímre és alcímre történő bontás! A főcím legyen figyelemfelkeltőbb, tartalmazzon kérdést, frappáns kifejezést vagy egy mondatnál nem hosszabb idézetet! Ha nem idézet, akkor a főcím legyen rövidebb az alcímnél!
8. Érdemes fejleszteni a dolgozat és a fejezet címeit, és több variációt kipróbálni!
9. Egy történelmi dolgozatban minden (al)fejezetnek címet kell adni!
10. Ajánlott a dolgozat befejezése után megfogalmazni a végleges címet! Így a szerző már az egész művet átlátja, és könnyebben megtalálhatja a megfelelő kifejezéseket!

5.9. A bevezetés

A források összegyűjtése, rendszerezése és feldolgozása után következik szinte valamennyi szakdolgozatíró és disszertációján dolgozó hallgató rémálma: **a bevezetés elkészítése**. Ez a tudományos írásmű első fejezete a címlapok, a tartalomjegyzék és a személyesebb hangvételű esetleges előszó/köszönetnyilvánítás után. Egy átgondolt, feszes, sallang nélküli bevezetés sok szempontból párhuzamba állítható egy figyelemfelhívó filmelőzetessel, hiszen mindkettő funkciója hasonló. A bevezetésben a szerző felvillantja munkájának legfontosabb elemeit, emellett pedig igyekszik felkelteni az olvasó (bíráló) érdeklődését a feldolgozott téma iránt.

Léteznek olyan tapasztalt szövegírók és szerkesztők, akik szerint a bevezetés megírása a tudományos írásmű elkészítésének egyik legutolsó lépése. Természetesen elképzelhető, hogy e munkamódszer bizonyos szerzőknek beválik, ám a szövegírás területén még viszonylag kevés tapasztalattal rendel-

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

kezők számára ez nem feltétlenül ajánlott. Ezt a módszert követve ugyanis a bevezetés és a többi fejezet szinte észrevétlenül válhat következetlenné, a munka gondolatmenete pedig csapongóvá. Umberto Eco nyomán tehát azt javasoljuk, hogy magának az írási folyamatnak az első lépéseként, vagyis a tartalomjegyzék első verziójának elkészítése után kerüljön sor a bevezetés vázlatának/első változatának megírására. Erre a szövegváltozatra Eco a „tartalomjegyzék első kommentárjaként” hivatkozik, s szemléletesen „fiktív bevezetőnek” nevezi, utalva arra, hogy a munka véglegesítéséig ez a tartalmi egység még rengetegszer fog változni – amivel nincs is semmi gond. E változtatásoktól nem szabad megijedni: bátran nyúljunk hozzá a különböző szövegverziókhoz, töröljünk belőle, egészítsük ki vagy éppen fogalmazzuk át. E ponton szeretnénk jelezni azt is, hogy a **tudományos szöveg egyetlen fejezete sincs hermetikusan elzárva** a többi tartalmi egységtől: magától értendő például az átfedés a bevezetés, a historiográfiai áttekintés és a módszertani fejezet között. Sőt, az is előfordulhat, hogy a teljes szöveg átolvasása során bizonyos szakaszok egyik fejezetből a másikba kerülnek át.

S hogy a fentiek mellett miért javasoljuk, hogy a bevezetés első verziójának elkészítésével kezdődjön a munka? Azért, mert ez lehetővé teszi, hogy a szerző rendezze a kutatási fázis lezárása után általában még meglehetősen csapongó gondolatait, illetőleg mederbe szorítsa azokat egy adott vezérfonal mentén. Vagyis a bevezetés első szövegváltozatának megírásával keretek közé szorítható a mű tartalma, illetve határ szabható annak, hogy a szerző a későbbiekben indokolatlanul kalandozzon el a munka témájától. Szintén Umberto Eco nyomán meggyőződésünk, hogy a szerző a munkáját kizárólag akkor érezheti teljes mértékben a magáénak, ha elkészítette a tartalomjegyzék és a bevezetés első változatát – még akkor is, ha ezek egymással összhangban az írás folyamata során még rengetegszer változni fognak.

Fontos még egyszer hangsúlyozni, hogy a bevezetés megírásának elkezdetéig a kutatás folyamatának teljes mértékben le kell zárulnia. Ennek ellenére teljesen természetes, hogy a legtöbb kezdő szövegíró számára e ponton még egyáltalán nem világosak azok a szempontok, amelyek szerint el kellene készítenie a bevezetést. Mi az pontosan, amit mindenképp bele kell írni a szövegbe, illetve mi az, ami elhanyagolható, későbbre halasztható?

Egy jól sikerült bevezetés **képes megszólítani** az olvasót. Még az első mondat megfogalmazása előtt célszerű tehát feltenni a kérdést: *Kinek írjuk a szöveget?* Természetesen az első és legfontosabb olvasó a témavezető lesz, viszont érdemes tekintetbe venni, hogy a szöveget mások, esetleg a vizsgált

témában kevésbé jártas érdeklődők is olvashatják majd. Minden esetben tartuk ezt fejben, s ennek megfelelően olyan világosan igyekezzünk gondolataink mondatokká formálására, amennyire csak lehetséges. Ezáltal szövegünk nem csupán jobban érthetővé, hanem olvasmányosabbá és élvezetesebbé is válik.

A bevezetés elsődleges célja a **tudományos írásmű bemutatása**. A szerzőnek tehát azt kell a lehető legpontosabban lefektetnie, hogy mi mindent fog majd csinálni a művében. És talán itt következik az egyik legfontosabb tanács, amit a szerzőknek már a forrásgyűjtés kezdetétől, illetve a kutatói kérdések megfogalmazásától érdemes megfogadniuk: igyekezzenek **egyetlen mondatban meghatározni** a munkájuk **témáját** és **célját**. Nem szabad megijedni akkor sem, ha ennek az egyetlen mondatnak a megfogalmazása az első pillanatban lehetetlennek tűnik. Ez sokszor még a tapasztalt és sokat publikáló kutatók számára is nehéz feladat. Viszont, ha sikerül megtalálni, az nagyban megkönnyítheti a későbbi munkafázisokat.

A siker egyik kulcsa itt is az **időtényező**. Figyelembe kell venni, hogy a bevezető végső formába öntése sokkal több időt emészt fel, mint a további fejezetek elkészítése. Ezzel összefüggésben érdemes még egy dolgot említeni: sokan érvelnek amellett, hogy a tökéletes első mondat papírra vetésére felesleges időt szentelni, hiszen ez a jövőben még rengetegszer változhat. Ne felejtjük el azonban, hogy bizonyos szerzőknek magabiztosságot adhat egy tökéletes(nek tűnő) első mondat az előttük álló munkához. **Inspirációként** az írási folyamat megkezdése előtt érdemes felkeresni a könyvtárat, és végigolvasni néhány jól sikerült szakdolgozat vagy disszertáció bevezetését. Ilyenek természetesen a világhálón is elérhetőek, de a szakirodalomként használt monográfiák bevezető fejezetei is kiváló orientációs pontként szolgálhatnak.

Az alábbiakban térjünk át a bevezetés céljára és az elkészítéséhez kapcsolódó gyakorlati tanácsokra. Egy jó bevezetés minden esetben segíti az olvasót a **feldolgozott téma komplex megértésében**. Adott esetben (ugyancsak egy jó összegzéssel egyetemben) lehetővé teszi számára, hogy a mű köztes részét el sem olvasva a téma főbb vonalait megértse. Egy megfelelően strukturált bevezetés természetesen a munka bírálóinak véleményét is pozitívan befolyásolja. Alapvető tehát, hogy az itt leírtaknak muszáj összecsengenünk a többi fejezettel, másként fogalmazva **tilos többet ígérni** a bevezetésben annál, mint ami a későbbi fejezetekben ténylegesen megvalósul.

A bevezetés első szakaszában a vizsgált téma bemutatására, a **témaválasztás indoklására**, a vizsgálat **aktualitásának** vázolására, majd a hipotézisek és **kutatói kérdések** megfogalmazására kerül sor. Itt szükséges továbbá lefek-

tenni a **szerző motivációit** is, amelyek az adott kérdéskör vizsgálatára indították. Az első mondatokban mindenképp érdemes kerülni a bonyolult szakkifejezések használatát. Továbbá nem célszerű azonnal a kutatott problémakör közepébe vágni, e helyett távolabbról indulva, általánosabb megállapításokkal, esetleg egy-egy példával vagy a vizsgált témát illusztráló képpel szükséges a szövegre hangolni az olvasót. A szerzőnek mindig érdemes szem előtt tartania azt a célt, hogy megragadja az olvasói figyelmét. Bevett gyakorlat, ám kevésbé szerencsés a szöveget kérdéssel vagy idézettel indítani. Célszerű már a bevezetésben megfogalmazni a munka legfontosabb **téziseit** (☛ **5.5. alfejezet**), amelyre a szerző a fejezetekben és az összegzésben is reflektál majd.

Az első részt követik a **kutatás aktuális állását**, valamint az **alkalmazott kutatási módszert** vázoló gondolatok. Ne felejtsük el, hogy ezek részletes kifejtésére a historiográfiai és a módszertani fejezetekben kerül majd sor (☛ **5.10-5.11. alfejezet**), ugyanakkor néhány mondat erejéig érdemes kitérni a következő kérdésekre: Milyen előzetes kutatások folytak az adott témakörben? Voltak egyáltalán ilyenek? Mi a kutatás jelenlegi állása? Egy jó bevezető fejezet a feltárt témával kapcsolatos legfontosabb háttérinformációt is tartalmazza, ami az **olvasó orientálására** szolgál. E háttérinformációk mennyisége a kutatási téma függvényében eltérő lehet.

A bevezető tartalmi elemei

1. A feldolgozandó téma definiálása, a témaválasztás és a motiváció indoklása, a legfontosabb háttérismeretek vázolása.
2. A kutatás jelenlegi állásának rövid áttekintése.
3. A témában született szakirodalom ismertetése néhány lényegre törő mondatban.
4. Válasz megfogalmazása az alábbi kérdésre: Milyen vonatkozásban tekinthető újdonságnak a kutatás? Mely fehér foltok tűntethetők el általa?
5. A vizsgált témakörhöz kapcsolódó fogalmak felsorolása és definiálása.
6. Hipotézisek/Kutatói kérdések megfogalmazása és kifejtése.
7. A módszertan ismertetése.
8. A dolgozat felépítésének indoklása.

Végül még egy kérdés, ami az első tapasztalataikat gyűjtő szerzőkben biztosan felmerül: milyen hosszúnak kell lennie a bevezetésnek? Erre azonban nem adható pontos válasz. Általánosságban elmondható viszont, hogy a **bevezetés hossza** a teljes tudományos szöveg terjedelmétől függ, s ugyanez érvényes az összegzés tekintetében is. A szavak számára vetítve a kérdést orientációs pontként szolgálhat a következő megállapítás: a bevezetés általában a teljes szöveghossz 10%-át teszi ki.

Tippek a bevezető megírásához

1. **Önreflexió.** A fejezetek írása során gyakran bátran hozzá kell nyúlni a bevezetéshez is, szükség esetén át is kell strukturálni, vagy újra kell fogalmazni a korábban már megfogalmazott gondolatokat!
2. **„Tedd vagy ne tedd, de ne próbáld!”** A *Csillagok háborújából* vett idézet nyomán kerülni kell a bevezetés során a „próbálok” szónak és szinonimáinak (kísérletet tesz, megkísérel, igyekszik stb.) használatát, amelyek a határozatlanság benyomását keltik!
3. **„Szeretnék...”** Az előző ponthoz hasonlóan érdemes kerülni a feltételes mód használatát is, ami szintén bizonytalanságot sugall.
4. **Határozottság.** Az előző pontokból következően érdemes úgy tervezni a bevezetést, hogy minél több olyan mondatot tartalmazzon, amelyek a következő, határozottságot közvetítő szavakkal, kifejezésekkel kezdődnek: „Célom...”, „Rá fogok mutatni...”, „Bemutatom”, „Vázolom”, esetleg „Vitatom”.
5. **Igeidők.** A bevezetés mondatai jelen vagy jövő időben íródjanak, a múlt idejű szerkezetek használata kerülendő.
6. **Strukturáltság.** Amennyiben több hipotézis kap helyet a bevezetésben, célszerű ezeket önállóan, akár alfejezetekben tárgyalni, ezáltal a szöveg jobban befogadhatóvá válik.
7. **Önismétlés kerülése.** Semmiképp ne legyenek a szövegben ismétlődések, mert súlykolásnak hatnak!
8. **Fogalomhasználat.** Mindig figyelni kell a pontos, precíz fogalomhasználatra! Ez az egész szövegre igaz, de a

bevezetésre különösen, hiszen ez fekteti le a későbbiek elméleti és fogalmi alapjait.

9. **Saját gondolatok.** Érdeemes kerülni a túlságosan sok idézetet, sőt a legtöbb esetben nincs helye az idézeteknek a bevezetésben.
10. **Összeolvasás.** A tudományos írásmű beadása előtt célszerű még egyszer egymás után elolvasni a bevezetést és az összegzést a szövegkoherencia érdekében. Az írásmű akkor éri el a célját, ha ez a két tartalmi egység minél több tekintetben összecseng egymással, illetve nincs köztük ellentmondás.

5.10. A historiográfiai fejezet

A dolgozat témájának kiválasztása után a második lépés a kapcsolódó szakirodalom felkutatása (☛ **4.4. alfejezet**), áttekintése, illetve értékelése. Ez lényegében a tudományos írásmű irodalomjegyzékének elkészítését (☛ **5.3. alfejezet**), valamint a historiográfiai fejezet vázának összeállítását jelenti. Az alábbiakban nem az irodalomjegyzék elkészítéséről, hanem a historiográfiai fejezet megírásának lépéseiről osztunk meg tanácsokat. Ennek ellenére bizonyos pontokon megkerülhetetlen, hogy néhány könyvtárhasználattal, illetve bibliográfiakészítéssel kapcsolatos kérdésre is utaljunk, azonban ezek részletezésére e helyütt nem kerül sor.

A munka első lépése kapcsán nem lehet elégszer hangsúlyozni **a téma lehető legpontosabb lehatárolásának** szükségességét. Ez a releváns kutatói kérdések és hipotézisek megfogalmazása mellett a kérdéskörben publikált szakirodalom feldolgozását is jelentős mértékben egyszerűsíti, keretek közé szorítja. Szakdolgozat vagy diákköri pályamunka megírásának ezt a szakaszát – a szakkönyvek és tanulmányok olvasása mellett – leginkább a **témavezetővel folytatott konzultációk** viszik előre. A vizsgálni kívánt problémakör lehető legpontosabb lehatárolása után kezdődhet a szakirodalom feldolgozása, amelyhez a könyvtári katalógusok mellett a világhálón elérhető adatbázisok is óriási segítséget nyújtanak. A bőség zavara ugyanakkor e tekintetben is elterelheti különösen a kezdő kutatók figyelmét, érdemes tehát pontos tervet kidolgozni az anyaggyűjtés egyes lépéseihez, s ennek mentén haladni a

szakirodalom áttekintésével. Érdekes a munkát azon művek megismerésével kezdeni, amelyek a kiválasztott témához kapcsolódó korszak általános politikai, társadalmi-gazdasági, művelődési stb. viszonyaiba engednek bepillantást. Innen indulva szűkíthető a kör, és haladhat a szerző a szűkebb kutatási téma tárgyában közzétett munkák felé.

A tudományos írásmű bevezetését követő historiográfiai fejezetben a szerző azon **szakirodalmat mutatja be és értékeli** egy általa kidolgozott szempontrendszer alapján, amely a munkájának témájában látott napvilágot, vagyis itt a historiográfia **kutatástörténeti háttérét jelent**. A szakdolgozat vagy a disszertáció szerzője lényegében itt győzi meg a bírálókat arról, hogy **átfogó ismeretekkel és kellő jártassággal** rendelkezik a témájához kapcsolódó eddigi szakmai eredményekről és álláspontokról, s képes a megjelent művek értékelésére, kritikai megjegyzések szalonképes megfogalmazására. Terjedelme nagyjából megegyezik a kutatás módszertanát és forrásait bemutató fejezet hosszával. Vagyis már e ponton szükséges hangsúlyozni a következőt: a bírálók nem recenzióhoz/könyvismertetéshez hasonló hosszadalmas értékelést várnak az egyes művekről, hanem a **téma kutatástörténetének tömör, lényegre törő bemutatását** és értékelését.

Egy szakdolgozat szerzőjével szemben nem követelmény, hogy a témában megjelent szakirodalmat a teljesség igényével ismertesse. A doktori értekezésnél ugyanakkor már más a helyzet, itt ugyanis elvárás a szerzővel szemben, hogy a vizsgált kérdéskör magyar – és ha létezik ilyen, akkor idegen – nyelvű irodalmát egyaránt felvázolja. Később, a szerző első monográfiájának publikálásakor ugyanakkor már semmi szükség a témában megjelent valamennyi publikáció listázására. Itt a szerzőnek már senkit nem kell meggyőznie tájékozottságáról, hiszen ezt a disszertációjában már megtette. És még egy praktikus tanács: idegen nyelvű publikációkban semmi szükség a vizsgált kérdés magyar nyelvű irodalmának hosszas taglalására, ez ugyanis a külföldi olvasók számára teljesen irreleváns. Ilyen esetekben csak a témában publikált legfontosabb munkákra szorítkozunk!

A historiográfiai fejezet elkészítésében sokat segít, ha a szerző az alábbi tanácsokat követve végzi a szakirodalom feldolgozását. A szakkönyvek alapos átolvasásával egy időben mindenképp készítsünk **áttekinthető, jól követhető jegyzeteket**. Bár kissé hosszadalmas, a fejezet végső formába öntéséhez, valamint a hivatkozott irodalom listájának összeállításához rendkívül hasznos az **annotált bibliográfia összeállítása**. Itt érdemes pár lényegre törő mondatban ismertetni és értékelni az adott mű tartalmát és legfontosabb

megállapításait, valamint a szerzője által felhasznált forrásokat és az alkalmazott kutatómódszertant. Már e ponton kiemelt figyelmet kell szentelni annak, hogy egyes témák megközelítése miként változott, vagy éppen nem változott az évtizedek folyamán, például a rendszerváltás előtt vagy után. A monográfiák, szerkesztett kötetek mellett nem szabad megfeledkezni a különböző szakfolyóiratok (tematikus) számairól. Utaltunk már rá, hogy a doktori értekezések esetében a külföldi szakirodalom feltárása is alapvető. Ehhez a könyvtárközi kölcsönzések mellett az online adatbázisok is sok segítséget nyújtanak, amelyeken gyakorta akár teljes terjedelmükben elérhetőek bizonyos alapművek.

Az olvasás és jegyzetelés során figyelmet kell fordítani a **különböző kutatási irányzatokra, elméleti megközelítésekre**, az áttekintett munkák által gyakran vagy kevésbé gyakran használt **forrásokra, módszerekre**, illetve az egyes művek szerzői által vizsgált **résztémákra**. Mindez megkönnyíti a munka következő lépését, a jegyzetek rendszerezését és csoportosítását. Itt már át kell gondolni, hogy az egyes szakirodalmi tételek milyen sorrendben és milyen csoportokban szerepelnek majd magában a fejezetben. Amennyiben ez megkönnyíti a rendszerezést, akár alfejezetcímeket is alkothatunk, ez alá besorolva az egyes címeket.

A szerzőnek mindvégig figyelnie kell arra is, hogy ne veszítse szem elől **saját kutatásának fókuszát**. A címek összegyűjtésénél és kategorizálásánál kizárólag olyan munkákat szabad kiválogatnia, amelyek a választott témához kapcsolódnak. Ha például valaki Budapest társadalomtörténetéről ír a Horthy-korszak idején, akkor nem a vidéki városok társadalomtörténetével kapcsolatos munkák címeit kell kilistáznia, hanem azokat, amelyek fókuszában a főváros áll. A téma szempontjából irreleváns művek halmozása a historiográfiai fejezetben rossz benyomást kelt, s a tárgytól történő eltérést a bírálók is azonnal észre fogják venni.

A historiográfiai fejezet megírása előtti kérdések

- ✓ Milyen szempontok szerint kívánja a szerző ismertetni az áttekintett műveket?
- ✓ Mi alapján dönti el, hogy bizonyos címek a főszövegbe kerüljenek-e, esetleg csak a lábjegyzetek között említse-e meg őket?

- ✓ Mely műveket értékeli önállóan és esetleg egy kicsit részletesebben, melyeket más munkákkal együtt?
- ✓ Milyen legyen a fejezet fókusza?
- ✓ Az egyes műveknek milyen jellemzőit szükséges/lehet kiemelni?
- ✓ A szakirodalom értékelése során milyen (kritikai) szempontokat kíván alkalmazni?

A fejezetet minden esetben **a választott téma kutatási adottságainak értékelésével** kell kezdeni, ezáltal ugyanis összekapcsolható a historiográfia a bevezetéssel. Néhány általánosabb megjegyzés után következhet azon **trendek** felvázolása, amelyek a témában folytatott előzetes kutatásokat alapvetően meghatározták. A fókusz tekintetében érdekesebb távolabbról, azaz a vizsgált korszakkal kapcsolatos szakirodalom tárgyalásával kezdeni a fejezetet, majd fokozatosan szűkíteni a perspektívát, és közelíteni a feldolgozott kérdéskört tárgyaló művek felé. Noha a módszertani fejezet csak a historiográfia után következik, mintegy átvezetésként már ennek a résznek a végén fel kell sorolni azokat a szakmunkákat, amelyeket a szerző a kutatás metodológiájának kialakításánál forgatott.

A fejezet **többféleképpen építhető fel**. Lehetősége van a szerzőnek arra, hogy a műveket a megjelenésük szerinti kronológiai sorrendben tárgyalja, ezáltal szemléltetve a kutatások irányában az évtizedek folyamán lezajlott változásokat. Csoportosíthatók a tárgyalt címek aszerint, hogy mely történetírói irányzathoz, iskolához kapcsolódva láttak napvilágot. Hosszabb terjedelmű munka (például doktori értekezés) esetén ki lehet térni arra is, hogy az ismertetett címek miként kapcsolódnak a szerző saját kutatásához. A monográfiákat, illetve a téma szempontjából különösen releváns tanulmányokat érdemes önálló bekezdésekben tárgyalni, a kevésbé fontos munkáknál viszont célszerűbb ezeket csoportokba szedve együttesen ismertetni. A szerző bármelyik lehetőség mellett dönthet, viszont a fejezet megírása során mindvégig konzekvensen kövesse a kijelölt irányt.

Az egyes szakmunkák bemutatásánál **felesleges túlságosan részletes elemzésbe** bocsátkozni. A fejezetben természetesen van helye a **kritikai megjegyzéseknek** is. Ezekkel semmi gond nincs, azonban a szöveg véglegesítésénél figyeljünk a következő alapszabályra: minden esetben az adott munkát kritizáljuk, a szerzőjét soha. A kritika minden esetben legyen konstruktív, a szerző megjegyzéseit tisztelettudóan fogalmazza meg, s a lehető

legpontosabb érvekkel támassza alá őket. A szöveg minél több, az alábbiakhoz hasonló felépítésű mondatot tartsa magában: „*A történészek többsége nem ért egyet X dologgal* (a szerző kutatási témája kapcsán), *ugyanakkor meg vagyok győződve arról, hogy...*” / „*A történészek X dolog kapcsán a fent vázolt konklúzióra jutottak, én azonban ezzel nem értek egyet, és egy másik megközelítési formát javaslok az alábbiakban vázolt okok miatt.*” A historiográfiai résznél tartózkodjunk a túlzottan általánosító kijelentésektől.

E fejezetnél szintén fontos a szöveg akár többszöri újraolvasása is (☛ **5.16. alfejezet**). Érdemes feltenni a következő kérdést: *megértenénk a munka lényegét, összefüggéseit és a logikai tagolását akkor, ha kizárólag ezt az egyetlen részt olvasnánk el a teljes műből?* A szövegen a kérdés mentén végighaladva érdemes tovább dolgozni: a felesleges információkat törölni, másokkal pedig kiegészíteni a leírtakat, esetleg átstrukturálni egyes gondolat sorokat. Persze ez a mű egészére nézve alapvető, de itt különösen fontos a bibliográfiai adatok többszöri ellenőrzése a hivatkozásokban, illetve a plágiumgyanú (☛ **5.14. alfejezet**) kizárása.

5.11. A módszertani fejezet

Noha az egyetemi képzés során a hallgatók többféle kutatómódszertani kurzuson vesznek részt, a szakdolgozat, illetve később a disszertáció elkészítésénél a megfelelő metodológia kiválasztása, majd a módszertani fejezet megírása jelenti az egyik legnagyobb kihívást számukra. A történeti kutatásokhoz alkalmazható módszerek áttekintése és ezek bemutatása nyilvánvalóan túlmutat az alábbi alfejezet keretein. Célunk ezzel sokkal inkább az, hogy általános iránymutatással és néhány praktikus tanáccsal szolgáljunk a legmegfelelőbb metodológia kiválasztásához, illetve magának a tudományos szöveg módszertani fejezetének megírásához.

A szakdolgozók és doktori hallgatók általában megkönnyebbülést éreznek, miután sikerült kiválasztaniuk a kutatásuk témáját, illetve feltérképezték az ehhez szükséges forrásokat és szakirodalmat. Ez kezdetnek valóban fontos, ám a következő lépés a **vizsgálat módszertani kereteinek** kialakítása, amiktől lényegében a vizsgálat egészének sikere függ. Ebben a munkafázisban a dolgozat szerzője jobbra nem számíthat külső segítségre, hiszen ő maga ismeri a legalaposabban a felhasználandó forrásokat, és szerencsés esetben

azzal is tisztában van, hogy mit szeretne kihozni belőlük. Sok esetben még a legjobb témavezető sem tud érdemben segíteni ebben a kérdésben, éppen a fent említett okok miatt.

A módszertani fejezet a tudományos írásműben minden esetben a historiográfiai részt (☛ **5.10. alfejezet**) követi, sőt bizonyos tekintetben annak szerves folytatása. Kapcsolódik ugyanakkor a bevezetéshez is (☛ **5.9. alfejezet**), hiszen ott került sor a kutatói kérdések, hipotézisek megfogalmazására. Ezek a kérdések és hipotézisek, illetve a témában publikált szakirodalom gondos átolvasása (szerencsés esetben kiegészítve a témavezetővel folytatott konzultációkkal) nagy segítséget nyújtanak a metodológiai eszköztár kialakításában.

A módszertani fejezetben arról kell áttekintést adni, hogy a szerző **miként közelíti meg a forrásokat**, milyen **eszközök** bevonásával ad választ kutatói kérdéseire, illetve miként kívánja **igazolni hipotéziseit**. A tartalmi egység minden esetben a **kutatói kérdések összefoglalásával** kezdődik. Ez persze nem a bevezetésben megfogalmazott kérdések szó szerinti megismétlését jelenti: érdemes a felvázolt kutatási problémát újfogalmazni, egyúttal összekapcsolni a historiográfiát a módszertani fejezettel. Ezt követi magának a vizsgálati módszernek a leírása, ám vigyázzunk, ez önmagában még nem a teljes egészében vett módszertan. Szükség van ugyanis az **adatgyűjtés** és az **elemzés folyamatainak** gondos felvázolására is. E ponton különösen ügyelni kell a világos megfogalmazásra. A részletesség itt is alapvetően fontos: többször is célszerű végigolvasni és átgondolni a leírt szöveget, egyúttal mérlegelni, hogy a fejezet valóban kitér-e a forrásgyűjtés és a vizsgálat valamennyi lépésére. Erre a bírálók meggyőzése mellett azért van szükség, hogy a későbbiekben egy másik kutató esetleg alkalmazhassa a leírtakat egy másik téma vizsgálatához.

A választott módszer leírása mellett nem szabad megfeledkezni azon **motivációk**, okok ismertetéséről, amelyek okán a szerző az adott metodológia mellett döntött. Ehhez elengedhetetlen az alábbi kérdések mérlegelése: Miért gondolja a szerző, hogy az összegyűjtött források a vázolt módszerekkel dolgozhatók fel a leghatékonyabban? Milyen új perspektívákat kínál az adott vizsgálati módszer? Miben térnek el és mennyiben egészítik ki a kapott eredmények azokat, amelyek a korábbi szakirodalomban olvashatók? E ponton mindenkit arra biztatunk, hogy merjen kreatív lenni: semmi gond, ha valaki például más történészek által már feldolgozott forrásokkal kíván dolgozni, ezek ugyanis egy innovatív módszertan alkalmazásával teljesen más aspektusból szolgáltathatók meg. Szem előtt kell ugyanakkor tartani azt, hogy

a kiválasztott **módszer alkalmazásának indoklása** kifejezetten a felvázolt kutatási témához, kérdés(ek)hez és hipotézis(ek)hez kapcsolódjon. Vagyis a bíráló és az olvasó számára a lehető legvilágosabbá kell tenni azon okokat, amelyek miatt éppen a választott módszer teszi leginkább lehetővé a kutatói kérdések megválaszolását. Ezen indoklás nélkül az opponens vagy a kritikus olvasó esetleg megkérdőjelezheti az elemzés relevanciáját.

A disszertációjukon dolgozó fiatal kutatók valószínűleg már széles(ebb) körű ismeretanyaggal rendelkeznek az általuk alkalmazni kívánt módszerekről. Az egyetemi diplomamunkájuk elkészítésén fáradozó hallgatók viszont első alkalommal szembesülnek a megfelelő módszertan kiválasztásának kihívásaival. Őket azzal biztatjuk, hogy a választott **téma szakirodalmának áttekintése** és a **módszertani eszközök finomítása** egymással **párhuzamosan fejlődik** majd. A szakirodalom alapos olvasása segít ugyanis eldönteni, hogy a szerző milyen megközelítést tart üdvöztőnek a források megszólaltatására. Más szóval a szakirodalmi áttekintésből organikusan fejlődik a metodológia. És persze egyetlen bíráló sem várja ugyanazt a szintű módszertani felkészültséget egy egyetemistától és egy doktori hallgatótól. A sikeres diplomamunka kulcsa az egyetemi évek alatt elsajátított **tudásanyag szintetizálásának képessége**, amelyből a hallgató képes olyan kutatómódszertant kialakítani, amellyel választ adhat a kutatói kérdésére. Ezzel szemben egy doktori értekezés írójától már elvárható egy magas színvonalú, eredeti kutatás, amellyel jelentős mértékben járul hozzá saját tudományterületének ismeretanyagához.

Az elméleti keretek szigorú betartásán túl érdemes szem előtt tartani, hogy a tudományos szöveg, legyen az bármilyen száraz is, alapvetően egy **érvelő írásmű** (☛ **5.5. alfejezet**). Célja az opponensek, majd később az olvasók meggyőzése a munka értékeiről. Fontos tehát a jól kiválasztott retorikai elemek alkalmazása. Ezért jelezzük, hogy még akkor is, ha a szerző a kutatási folyamat viszonylag korai fázisában dönt az alkalmazott módszertanról, annak retorikailag úgy kell megjelennie a szövegben, mintha rendkívül gondos mérlegelés, és számos lehetőség sorra vétele után hozott **döntés** eredménye lenne. Ugyancsak fontos retorikai fogás lehet, ha a szerző hangsúlyozza **saját kutatásának kapcsolatát** más kutatók hasonló területen végzett vizsgálataival. Jelentősen erősítheti a választott módszertan relevanciájának indoklását, ha a szerző **visszautal a historiográfiai áttekintésre**, illetve ezzel párhuzamosan emlékezteti az olvasót az ott levont következtetésekre. Ha pedig a szerző igazán határozott, akkor természetesen érvelhet a korábbi szakirodalom módszertani megállapításai mellett, sőt azok ellen is.

A módszertani szigor ugyanolyan értékes a bölcsészettudományokban, így a történeti kutatásokban is, mint a természettudományos vagy társadalomtudományi vizsgálatokban. Ne essünk azonban át a ló túloldalára, s ne akarjunk valamennyi apró (felesleges) részletet megosztani. E buktató elkerüléséhez az alábbiakban három olyan elemet sorolunk fel, amit a módszertani fejezetnek semmiképp sem kell tartalmaznia:

Amit kerülni érdemes

1. **Mások munkáinak részletes ismertetése.** A saját módszertanának bemutatásakor a szerző nyilvánvalóan hivatkozni fog olyan kutatókra, akiknek munkáján az általa használt metodológia alapul. Ezeknek a minden részletre kiterjedő ismertetésére ugyanakkor semmi szükség.
2. **Részletesség.** Óvakodni kell a túlzott részletességtől, hiszen ez a szöveg befogadhatóságának rovására mehet. Az alkalmazott metodológia legfontosabb pilléreit kell ismertetni, az apróbb részleteket a későbbi fejezetben is elegendő bemutatni. Az angol nyelvű irodalom ezt a következőképp fogalmazza meg szemléletesen: kerülni kell azt a benyomást, hogy a fejezet „bevásárlólistának” tűnjön. A túlzottan részletes, ám a vizsgálat más kutatók által történő reprodukálásához szükséges adatokat a függelékbe érdemes helyezni, s a fejezetben egyszerűen erre kell hivatkozni.
3. **Adatok.** Kerülni kell a nyers adatok halmozását, még akkor is, ha egy statisztikai módszer vagy egy kérdőíves adatgyűjtés mechanizmusát kívánják szemléltetni. Az ilyen típusú információk helye ugyancsak a függelékben van.

Végül érdemes kitérni **a választott metodológia korlátainak** bemutatására is. Ne feledjük, egyetlen kutatási módszer sem lehet 100%-ban tökéletes, így alkalmazása valószínűleg együtt jár bizonyos kompromisszumokkal. Minden szerzőt arra biztatunk, hogy nyíltan vázolja a felhasznált **módszertan alkalmazhatóságának határait**, ami kutatói tudatosságra vall, viszont **semmiképp se kezdjen mentegetőzésbe**. Egyszerűen álljon készen annak indoklására, hogy miért a kiválasztott metodológia a legmegfelelőbb a kutatási céljai elérésére.

A módszertani fejezet fő jellemzői

1. A tudományos írás fontos része, amely megmutatja, hogy a szerzője képes a szakterületén olvasott **információk szintetizálására**, illetve egy **önálló kutatás elvégzésére**.
2. A jól kidolgozott módszertan adaptálható más kutatásokra is, tehát használható teljesen más források feldolgozásához. A módszertani fejezetnek éppen ezért **önmagában is értéket kell közvetítenie**, illetve az ebben bemutatott módszereknek **reprodukálhatóknak** kell lenniük.
3. Meghatározza a projekt sikerére vonatkozó, a szerző által felállított saját **kritériumrendszer**t. Megfogalmazásai pontosak, a metodológia előnyei mellett annak korlátait is bemutatja.

5.12. Az összegzés

A tudományos szövegek elkészítésének egyik utolsó lépése az összegzés megírása. Legyen szó diplomamunkáról, doktori értekezésről vagy (folyóirat)cikkről/szaktanulmányról, az összegzés valamennyi műfaj **fontos alkotóeleme**. A jelentőségét azonban sokan alábecsülik. Mégis érdemes több időt és figyelmet szentelni egy frappáns összegzés elkészítésére – a bevezetéshez (☛ **5.9. alfejezet**) és az absztrakthoz (☛ **5.13. alfejezet**) hasonlóan –, hiszen ezek adják a tudományos szöveg esszenciáját.

Természetesen mindenki jól ismeri a tudományos szövegírás folyamatának tipikus forgatókönyvét: ebben az összegzés elkészítése az egyik utolsó mérföldkő. A szerző ekkor már a munka jelentős részét maga mögött tudhatja, s a végső formába öntött fejezeteket átlapozva egy kicsit talán fel is lélegezhet. A legtöbbször a munka e fázisában már nehezen gazdálkodnak az idővel, sőt, talán kezdenek is kifutni belőle. Vagyis az összegzés, illetve a cím és az absztrakt azok a szövegrészek, amelyek kimunkálására a legkevesebb idő marad, ezáltal kvázi „áldozatul esnek” a határidőnek. Mindez azért (is) jelent problémát, mert egy értékes, jó kérdésfelvetések mentén szervezett kutatás, és a fejezetek aprólékos kidolgozása után a tudományos írásmű többször érdemel egy utolsó pillanatban odavetett, hanyag összegzésnél (no és persze címnél, illetve absztraktnál).

Pontosan miként is kell nekikezdeni egy összegzés megírásának? Az alábbiakban sorra vesszük azokat a lépéseket, amelyek alkalmazásával jól szerkesztett, lényegre törő, feszes összegzés készíthető. Mielőtt azonban ebbe belekezdünk, még egy dologra szeretnénk felhívni a figyelmet. Az „Összegzés” mint fejezetcím szinonimájaként gyakran olvashatjuk a következőket: „Összefoglalás”, „Befejezés”, „Konklúzió”. Utóbbiakat inkább kerüljük, mivel nem adják vissza teljes mértékben azt a tartalmat, amit az összegzésnek közvetítenie kell.

E ponton kell visszautalnunk a bevezetésről szóló alfejezet alaptéziséhez (☛ **5.9. alfejezet**). E szerint a tudományos szöveg megírásának egyik legfontosabb lépése az, hogy a szerző **egyetlen mondatban** igyekszik összefoglalni kutatása témáját és célját. Ez a mondat az összegzés elkészítésénél is nagy segítséget nyújthat, hiszen a szövegnek optimális esetben ezzel a mondatdal (angolul *thesis statement*) kell kezdődnie (☛ **5.5. alfejezet**). Ezt követi a legfontosabb kutatói kérdések és hipotézisek ismételt lefektetése. Fontos, hogy nem szabad elveszni a részletekben, a megállapításoknak világosnak és tömörnek kell lennie, a lehető legpontosabban kifejtve a vizsgálat központi gondolatát. A homályos megfogalmazások és a nagy ívű következtetések kerülendők, ha ilyen szakaszokat találunk a szövegben az átolvasások során, azonnal töröljük őket! Különösen az első tudományos szövegünkön dolgozók eshetnek abba a hibába, hogy a kutatásuk céljának és eszközeinek többszöri kifejtését feleslegesnek tartják. Ez azonban egyáltalán nem hiba, sőt, szabály, hiszen ezáltal **a bevezetés és az összegzés keretbe foglalja** a szöveg köztes fejezeteit. A mű ettől egyáltalán nem válik önisméltóvá. A keretes szerkezet megtartása pedig az olvasót és a bírálót is segíti, s jelentős mértékben emeli a mű befogadhatóságát.

Egy jó összegzés világos képet ad a kutatás lépéseiről, illetve a mű szerkezetéről. Vagyis erősen ajánlott az alábbiakhoz hasonló mondatok és szófordulatok használata a szövegben: „*a szakdolgozatom/doktori értekezésem/tanulmányom első fejezetében azzal foglalkoztam, hogy (...), míg a másodikban (...)*”, vagy „*a rendelkezésre álló források és a feldolgozott szakirodalom alapján arra a következtetésre jutottam, hogy (...)*”, „*hipotéziseimet teljes mértékben / csak részben / nem sikerült igazolnom a feldolgozott anyag alapján*”. Ne feledjük, hogy még az évszázad tudományos felfedezése is veszít jelentőségéből, ha a kutató képtelen elmagyarázni az adott eredmény eléréséhez vezető utat! Az utolsó pillanatig igyekezzünk észben tartani azt is, hogy pontosan kiket kívánunk megszólítani az elkészült szöveggel.

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

Természetesen óriási különbség van egy szakdolgozat összegzése vagy egy disszertáció, esetleg egy könyv összegzése között – utóbbi kettő sokkal ambiciózusabb, s persze több embert szólít meg. Amint a következő fejezetből kiderül, az összefoglalás és az absztrakt több tekintetben hasonlít egymásra. Mindkettő a kutatás főbb pontjait foglalja össze, s mindkettőnek fontos szerepe van abban, hogy a potenciális olvasókat a teljes szöveg elolvasására bírja.

Egy jó összegzés kizárólag a kutatás és a fő fejezetek **legfontosabb elemeit** tartalmazza, hangsúlyozottan **múlt idejű** igei szerkezeteket használva. Ezt sokan összekeverik az elemzéssel, ám ilyesmire e helyütt már nincsen szükség, ezt a szöveg szerzője már elvégezte a korábbi fejezetekben. Az összegzés a következőket tartalmazza, rímelve a munka bevezetésére: a mű **fő célja, témája**, a kutatás során **alkalmazott módszerek**, a szöveg **szerkezete, eredmények**, illetve **konklúziók**. Megírása előtt érdemes alaposan végigolvasni a teljes kéziratot. Még jobb, ha a kutatás főbb lépéseiből és a fejezetekből vázlatot készítünk, ami megadja majd az összegzés gerincét. Őva intünk ugyanakkor mindenkit attól, hogy az összegzésbe másolás-beillesztés alapon helyezzen át szövegrészeket a belső fejezetekből. Az ezekben megfogalmazott állítások szó szerinti átvétele tilos!

Javaslatok az összegzés megírásához

1. Érdemes az elkészült kézirat fejezeteit részekre osztani, majd egy-egy fő kérdésfelvetés alá besorolható állításokat összegyűjteni.
2. Nagybán segítheti a szerzőt, ha az egyes fejezeteket, alfejezeteket néhány mondatba sűrítve összegzi magának. Ezek a mondatok alkotják majd az összegzés gerincét.
3. Rengeteget segít, ha a kutatás egészét összegző, már több ízben említett egyetlen mondatot sikerül megalkotni.
4. A 3. pontban említett összefoglaló mondat után az egyes fejezetek összefoglalása következik néhány lényegre törő mondatban.
5. Az első négy pont elvégzését követően kvázi elkészült az összegzés, legalábbis mozaikok formájában. A munka végén tehát nincs más hátra, mint a mozaikkockák egymáshoz illesztése, illetve a szöveg finomítása.

+1. Ha a szerző úgy érzi, készen van, **értelmes közvetlenül egymás után elolvasni a bevezetést és az összegzést**, és feltenni a következő kérdéseket:

- ✓ Kiegészíti egymást a két szövegrész?
- ✓ Megfelelően sikerült kihangsúlyozni a vizsgálat tárgyát a bevezetésben?
- ✓ Az összegzés ténylegesen rávilágít a kutatás eredményeire?

Amennyiben a válasz mindhárom kérdésre igen, a szerző minden bizonnyal jó munkát végzett.

Természetesen fontos kérdés, hogy milyennek kell lennie az **összegzés terjedelmének**. Konkrét oldalszámot sem a szakdolgozatoknál, sem pedig a doktori értekezéseknél nem tudunk megadni, hiszen az összegzés hosszát minden esetben a teljes kézirat terjedelme határozza meg. **Általános elvként** elfogadott ugyanakkor, hogy az összegzés terjedelme nagyjából megegyezik a bevezetésével, azaz optimális esetben a szöveg egészének 10%-át teszi ki.

Fokozottan ügyelni kell arra, hogy az összegzésben ne térjünk el a kézirat fő mondanivalójától. Lezárására pedig valamilyen általános érvényű állítás megfogalmazása javasolt – persze a túlságosan fellengzős stílus itt is kerülendő. Az összegzés végén a szerzők esetleg összegyűjthetik azokat a kérdéseket, amelyek a kutatás során nyitva maradtak, illetve felvillanthatják a téma azon aspektusait, amelyeket a jövőben kívánnak feltárni (ez például egy terjedelmileg rendkívül kötött OTDK-dolgozatban lehet követendő út, vagy egy alapszakos diplomamunka esetében, ha a szerző a mesterképzésben is folytatni kívánja a témája kutatását).

Ha e tankönyv olvasója csupán egyetlen gondolatot visz magával ebből az alfejezetből, akkor az mindenképp a következő legyen. Tudományos írást oktató szakemberek szerint a jól megírt összegzés alapvető eszköz a szerző által végzett **kutatás fontosságának alátámasztására**. Általa a mű értékesebbé válik, a szerzőjét pedig kompetensebbnek ismerik el a bírálók és az olvasók.

A jó összegzés jellemzői

1. **Átfogó jelleg.** A jól megírt összegzés átfogó jellegű, illetve tartalmazza a kézirat legfontosabb állításait. Ezek

az állítások alkotják a mű gerincét, és nélkülözhetetlenek a kutatás témájának, céljainak, kérdéseinek, illetve eredményeinek összefoglalásához.

- 2. Tömörség.** Az összegzés első változatának elkészítését követően ajánlott a szöveg többszöri átolvasása, így valamennyi ismétlés, felesleges részlet, töltelékszó törölhető belőle. Kerülni kell azon állítások egyszerű átvételét, amelyek már a főszövegben is szerepeltek. Ugyanakkor figyelni kell arra is, hogy a tömörség ne menjen a befo gadhatóság rovására!
- 3. Koherencia.** A jól megírt összegzés önállóan is megállja a helyét és van értelme. Vagyis óvakodjunk a főszöveg összeollózásától, és a korábbi szövegrészek egy az egyben történő átvételétől. Az ilyen „szöveg” nem összegzés, s a bírálókban az összecsapottság benyomását kelti – nem is alaptalanul.
- 4. Fókuszáltság.** Az összegzésben már nincs helye újabb kutatói kérdések és hipotézisek fejtegetésének, vagyis ne kalandozzon el a szöveg lezárása a feldolgozott témától, a következtetéseknek szigorúan ehhez kell kapcsolódnuk.

5.13. Az absztrakt

Az absztraktírás kihívásával a legtöbben először a szakdolgozat benyújtása előtt szembesülnek. A tudományos kutatásba az egyetemi éveik során belevetülő hallgatók azonban már a kari vagy az országos tudományos diákköri dolgozat elkészítésekor találkoznak egy absztrakt (más néven összefoglaló, tartalmi kivonat) megírásának nehézségeivel. Fontos ezen a ponton tisztázni, hogy nem csupán a kari és országos tudományos diákköri pályamunkákat vagy a diplomamunkát szükséges absztrakttal ellátni. Hasonló összefoglalókat kell készíteni például tudományos szak(folyóirat)cikkekhez, konferencia-előadásokhoz, doktori értekezéshez, illetve a későbbiekben egy könyvhöz is. Mi az absztrakt célja? Melyek a jó absztrakt elkészítésének alapvető lépései? Mit kell mindenképpen tartalmaznia a szövegnek? S egyáltalán milyen hosszúnak kell lennie? Az alábbiakban többek között ezekre a praktikus kérdésekre válaszolunk, s egyben igyekszünk útbaigazítást adni a formai és tartalmi szempontból egyaránt megfelelő összefoglaló elkészítéséhez.

Mikor kell absztraktot írni?

1. Szakdolgozat, disszertáció elkészítése alkalmával.
2. Kutatási jelentéshez mellékelve.
3. Pályázati anyaghoz kísérő, összefoglaló szöveggént.
4. Könyv írásakor, illetve ezt megelőzően „book proposal” (könyvterv) benyújtásához.
5. Folyóiratban vagy kötetben megjelenő tanulmányhoz (gyakran idegen nyelven).
6. Konferencia-előadáshoz.

Általánosságban elmondható, hogy az absztrakt a tudományos közlemény címéhez hasonlóan **orientációs célokat** szolgál. Azáltal, hogy tömör áttekintést ad az adott műről, döntési lehetőséget biztosít az érdeklődő számára azzal kapcsolatban, hogy érdemes-e a teljes szöveget elolvasnia. A funkciója tehát tulajdonképpen az, hogy a szöveget „eladja” a potenciális olvasóknak. Az absztrakt, amint azt a későbbiekben látni fogjuk, lehetőséget nyújt a kutatás főbb sarokpontjainak és eredményeinek tömör bemutatására. Megírása pedig a szerző számára is segíthet megtalálni munkája súlypontjait, amit a záróvizsgán vagy a doktori védésen (amelyeken nincs idő a kutatás részletes ismertetésére) kifejezetten hasznosnak fog majd találni.

Mivel a tudományos munkák címei mellett az absztraktjaik is bekerülnek a különböző online/könyvtári adatbázisokba, alapvető, hogy pontosan **tükrözzék vissza az adott mű tartalmát**, illetve, hogy valóban azokat a **kulcsszavakat** tartalmazzák, amelyek köré a teljes szöveg épül. Éppen ezért az absztraktot minden esetben a **mű megírásának lezárása után** kell elkészíteni, a végleges cím (☛ **5.8. alfejezet**) kiválasztásával egy időben. Míg az ideális cím hossza (alcímmel együtt) nagyjából minden esetben 10-12 szó között mozog, az ideális absztrakt hossza függhet a szöveg típusától. Diplomamunkákban, disszertációkban a hossza általában 2000–3000 karakter között mozog, míg például a KTDK/OTDK-dolgozatok összefoglalóinak hossza 1000 leütés. A tudományos szacikkekhez és konferencia-előadásokhoz tartozó absztraktok hossza általában 1600–2000, maximum 3000 leütés. A szakdolgozatokban és a disszertációkban a címlapok és az esetleges köszönetnyilvánítás mögé, illetve a tartalomjegyzék elé kerülnek – gyakran – önálló oldalra.

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

A legfontosabb elvárás az absztrakttal szemben, hogy **lényegre törő** legyen. A tapasztalatlan szerzők absztraktjai sokszor képtelenek megfelelni ennek a követelménynek: egyrészt sok felesleges részletet tartalmaznak, másrészt viszont gyakorta maradnak ki belőlük a kutatáshoz kapcsolódó kulcsfontosságú információk. Ennek elkerülése végett a tudományos írásmű egyéb alkotórészeihez hasonlóan ezt az utolsó lépést sem érdemes összecsapni. Sőt a legszerencsésebb, ha a szerző az absztrakt első verziójának elkészülte után egy rövid időre félreteszi a szövegét: ezt követően, már megfelelő távolságra kerülve tőle könnyebben törli majd a szükségtelen szavakat/szófordulatokat vagy a nélkülözhető részleteket.

Mivel az absztrakt egy rendkívül **rövid, feszes szöveg**, minden mondatának, minden állításának kötött helye van. Megírása első pillantásra talán bonyolultnak tűnhet, ám jó hírünk van: elkészítése könnyen tanulható, ha a szerző néhány szempontot elsajátít, majd ezeket konzekvensen alkalmazza. Az absztraktnak tömören, célratörően kell tartalmaznia a következő elemeket: a tudományos szöveg **témáját** és **kérdésfeltevését**, esetleg hipotézisét, a kutatás során **alkalmazott módszertant**, a vizsgálat legfontosabb **eredményeit**, illetve a szerző **következtetéseit**. Ezek a kötelező elemek, amelyeknek valamennyi összefoglalóban helyet kell kapniuk. Egy 1000 leütés terjedelmű absztraktba ennél több információt aligha lehet bezsúfolni, viszont hosszabb összefoglalók esetén érdemes röviden kitérni a kutatás motivációjára, a vizsgálódás során megoldandó problémá(k)ra, illetve a szöveg legvégén az esetleges konklúziókra is.

Az absztrakt alkotóelemei

1. **Motiváció:** Miért fontos az adott kutatás, és milyen probléma inspirálta a szerzőt az elvégzésére? Miért fontos az adott projekt, és mit tett hozzá a témához kapcsolódó korábbi diskurzushoz?
2. **Problémafelvetés:** Milyen problémára kívánt reflektálni, illetve milyen kutatói kérdést kívánt megválaszolni a szerző? Bizonyos esetekben ez a rész a motiváció elé is kerülhet. Ez akkor fordulhat elő, ha a szerző biztos abban, hogy minden potenciális olvasója tisztában van a probléma fontosságával.

3. **Megközelítés:** A kutatás során alkalmazott forrásokra és módszerekre való reflektálás.
4. **Eredmények:** A vizsgálat jelentőségének és legfontosabb eredményeinek összefoglalása a lehető legpontosabban és legtömörebben. E helyütt kell kitérni arra is, hogy a kutatás kezdetén felállított hipotéziseket sikerült-e részben vagy teljes egészében igazolni.
5. **Konklúziók:** A szerző hozzájárulása a kutatott téma diskurzusához. Miért jelentősek a kapott kutatási eredmények?

Amint a fentiekből is látszik, az absztraktnak minden esetben vissza kell tükröznie a **tudományos írásmű szerkezetét**. A még kevés tapasztalattal rendelkező szerzők könnyen elveszhetnek a részletekben, ami azonban kiküszöbölhető a szövegszerkesztő programok karakter/szószámoló funkciójának bekapcsolásával. Ez azért is hasznos, mivel bizonyos esetekben a túlságosan hosszú absztraktokat nem fogadják el.

Az absztrakt nyelvezetére és stílusára rátérve érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a **tudományos nyelvhasználat** és a **stílusbeli következetesség** itt is alapkövetelmény (☛ **5.7. alfejezet**). A leglényegesebb a gondolatok tömör és világos megfogalmazása. Céljukat leginkább azok az absztraktok érik el, amelyekben minden mondat egy önálló gondolatot tartalmaz. Ahhoz, hogy a szöveg rövid és világos maradjon, ajánlatos figyelembe venni néhány konkrét szövegszerkesztési szempontot. Amennyire lehet, indokolt elkerülni a passzív szerkezetek használatát, amelyek igen gyakran szükségtelenül hosszúsúvá teszik a mondatokat. A túl hosszú mondatok, kifejezések, kötőszavak alkalmazása sem szerencsés, ezek által ugyanis a szerző értékes leütéseket veszít az érdemi mondanivalója rovására. Az absztraktban nem célszerű a túlságosan elvont szakzsargon használata sem. Az idegen szavak halmozása helyett inkább egy mindenki által érthető és befogadható szöveg megalkotására kell törekedni. És még egy fontos tanács: az absztraktban nincs helye az ismétléseknek, a töltelékszavaknak és a részletes leírásoknak.

Az absztraktban általában kerülni kell a forrásmegjelölést. Ennek két oka van: egyrészt az absztrakt **fókuszában a szerző saját kutatása áll**, nem pedig mások eredményei. Továbbá, amint azt kiemeltük, az absztraktnak önállóan is meg kell állnia a helyét, illetve így is teljesen érthetőnek kell lennie. Ezáltal nem szükségesek a további szerzőkre, kutatásokra tett hivatkozások.

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

Kivételt képez ez alól, ha a szöveg írója vizsgálatában közvetlenül reflektál egy korábbi tudományos munkára. Általánosságban azonban törekedni kell rá, hogy a szöveg **ne tartalmazzon szó szerinti idézeteket**, szakirodalmi hivatkozásokat.

Bizonyos esetekben az absztrakt alatt **kulcsszavakat** is meg kell adni. Ennek célja a diplomamunkáknál és a doktori értekezéseknél általában az, hogy megkönnyítse a dolgozatok opponensekhez/bírálóbizottságokhoz történő beosztását, míg tudományos (folyóirat)cikkek esetében az, hogy szerkesztőkhöz rendeljék őket. Minden esetben feltétlenül ügyelni kell tehát arra, hogy a kiválasztott kulcsszavak a szöveg tényleges tartalmát tükrözzék.

Összegezve, egy jól felépített absztrakt megírása sokszor nehéz és hosszadalmas munka, ami azonban minden esetben megtérül. Egyrészt a szakdolgozat vagy a doktori értekezés bírálói számára támpontot nyújt a kutatásról és annak minőségéről, az egyéb tudományos írásműnél pedig a publikáció elolvasására csábítja a potenciális érdeklődőket. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a legjobb módja az absztraktírás elsajátításának (is), ha mások szövegeit olvassuk akár a könyvtárban, akár a világhálón.

Ellenőrző lista absztrakt véglegesítéséhez

- ✓ Az absztrakt hossza nem haladja meg az előírt maximális terjedelmet.
- ✓ A címlap és a köszönetnyilvánítás után, illetve a tartalomjegyzék előtt kap helyet a szakdolgozatban vagy a doktori értekezésben.
- ✓ Világosan és egyértelműen foglalja össze a kutatási témát és a céljait.
- ✓ Röviden bemutatja a felhasznált forrásokat és a vizsgálat módszertanát.
- ✓ Ismerteti a kutatás jelentőségét és legfontosabb eredményeit.
- ✓ Megfogalmazza a szerző következtetéseit a témával kapcsolatban.
- ✓ Az absztrakt nyelvezete világos, a kutatási témában kévéssé jártas olvasók számára is érthető.

5.14. A plágium és más tudományetikai vétségei elkerülése

Tudományos szövegek írásakor mindig gondosan kell eljárni a **máshonnan átvett** információk, gondolatmenetek vagy konkrét szövegek kezelésében. A kezdő írók számára az egyik elsődleges aranyszabály, amit a témavezetők általában hangsúlyozni szoktak, hogy **„mindent hivatkozzunk”**. De hol van a határ a szükséges és a túlzott arányú jegyzetelés között? Mekkora szabadságra lehet az átvett információk kezelésében a szövegalkotónak? Mikor beszélhetünk helyes idézési gyakorlatról és melyek azok az eljárások, amelyek már kimondottan károsnak vagy tudományetikai szempontból súlyos vétségnek minősülnek? Ezek a kérdések és dilemmák minden hallgatóban, fiatal kutatóban felmerülnek, mivel nincs kézzelfogható útmutató, amelyet követve biztos lehet magában a szakdolgozat vagy disszertáció írója, hogy az idézések és hivatkozások tekintetében korrekt módon jár el. Ennek elsajátítása egy **nehéz tanulási folyamat**, amely során megismerjük azokat a szakmai és jogi határokat, amelyek betartása elengedhetetlen a professzionális értelemben vett tudományos írás műveléséhez.

Magyarországon a szerzői jogokat a jelenleg is hatályban lévő 1999. LXXVI. számú, a **szerzői jog védelméről szóló törvény** szabályozza. Anélkül, hogy mélyebben belemennénk a jogi szabályozás részleteibe, fontosnak tartjuk néhány alaptétel tisztázását, amelyet mindig szem előtt kell tartani a tudományos szövegek írása során.

A szerzői jog védelméről szóló törvény fontos paragrafusai

- 1. § (1) bekezdés: „A törvény védi az irodalmi, tudományos és művészeti alkotásokat.”
- 12. § (1) bekezdés: „A szerzőt megilleti a jog, hogy művén és a művére vonatkozó közleményen – a közlemény terjedelmétől és jellegétől függően – szerzőként feltüntessék. A szerzőt a mű részletének átvétele, idézése vagy ismeretése esetén is meg kell jelölni.”
- 34. § (1) bekezdés: „A mű részletét – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez

híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző megnevezésével bárki idézheti.”

- **A legfontosabb pedig, hogy a plágium bűncselekmény, amelynek fennállása a hatályos BTK alapján büntetőjogi következményekkel járhat!**

Forrás: 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról 1. § (1). Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900076.tv>
(Elérés: 2023. március 5.)

A fenti soroknak természetesen nem az elrettentés, hanem a szerzői tudatosság erősítése a célja. Most pedig tekintsük át, hogyan is működik mindez a gyakorlatban. Pontosan mikor és hogyan kell hivatkozni, illetve idézni?

Egy szöveg **szó szerinti idézése** során – tehát az eredeti szöveg minden elemének változtatás nélküli közlése esetében – az idézett rész **mindenképpen idézőjelek között** szerepel. Így jelöljük, hogy a főszövegben következő szakasz nem a szerző (az idéző) saját gondolata, hanem átvett idézet. A nyitó idézőjel („) után következik a szöveg, majd ennek végén a lezáró idézőjel (”). **Az idézőjel alkalmazása azonban önmagában nem elegendő.** A záró idézőjelet követően be kell illeszteni egy hivatkozást (lábjegyzetet), amelyben pontosan meg kell jelölni az idézett szöveg származási helyét, forrását.

Példák

„Folytatódik a tanácskozás határaink kijelöléséről a Bánátban, a Bácskában, Baranyában, Szlovéniában és Olaszország felé. Az ülésre elhozták a térképet népünk etnikai határaival, amelyet a Történeti-Néprajzi Szekció dolgozott ki a mi szekciónk írásos szakértői véleményével együtt. Pašić elnök úr megmagyarázza, miért nem lehet pontosan ugyanazon a vonalon meghúzni a politikai határvonalat, mint a néprajzi vonalat.”⁴

„Mivel a lefolyt tanácskozások szerint a szóban forgó alkotmány nem felel meg az osztrák császári állam viszonyainak, s a rendelkezések összefüggésére nézve sem kivehető, uralkodói kötelezettségünknel fogva az okok gondos mérlegelése után szükségesnek látjuk az 1849. március 4-i alkotmány hatályon kívül helyezését.”⁵

Lábjegyzetekben az oldal alján:

⁴ 1918. január 28. A jugoszláv béke delegáció ülése, amelyen elfogadják, hogy a Pešić tábornok által a nagyhatalmak előtt már bemutatott tervezetet veszik kiindulási alapul Románia, Magyarország és Ausztria irányában benyújtandó területi követeléseik kidolgozásánál. XIV. jegyzőkönyv. In: Hornyák Árpád (szerk.): *Szerb iratok a trianoni békeszerződésről. Dokumentumok*. Budapest, ELKH BTK TTI, 2021. 67. o.

⁵ A szilveszteri pátens Ausztriában, 1851. In: Diószegi István (szerk.): *Egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Budapest, Korona Kiadó, 2001. 490. o.

A szövegdobozban szereplő példák jól mutatják, hogy az idézett szövegek végén található hivatkozás pontosan jelzi, milyen dokumentumról van szó és az hol található. A **pontos hivatkozás** a **jogszerű felhasználás** része, emellett pedig segítséget nyújt az **információ visszakeresésében** is, amely mind a szerző, mind pedig a potenciális olvasók szempontjából kulcsfontosságú.

A másik eset a **parafrázis**, ami azt jelenti, hogy az idéző más forrásból származó információt átdolgoz, saját szavaival összefoglal és interpretál. Ennélfogva ez a típusú idézés **nem jelent szó szerinti átvételt**, tehát nem szükséges az idézőjel használata. Fontos azonban a **szöveg alapos átdolgozása**, hiszen egy az egyben nem követhető annak tartalma/logikája, de különösen a szóhasználat (ez ugyanis plágiumnak minősülne). Sokan ott hibáznak a parafrázis jellegű információátvételnél, hogy azt hiszik, elegendő egy vagy két szót kicserélni az eredeti mondatban, hogy az sajátjukká váljon, és védve érzik magukat, hogy etikusan jártak el, de ez alapvetően téves feltételezés. Nem szabad megspórolni a szövegalkotásra és a saját gondolatok beépítésére szánt időt. Teljesen másképpen hat ugyanis, ha úgy vesz át a szerző egy szakirodalomból származó információt, hogy bár visszaadja annak lényegi tartalmát, de közben saját szempontjai szerint kontextusba helyezi, és a gondolataival kiegészíti.

A parafrázis esetében – csakúgy, mint a szó szerinti idézésnél – **szigorúan kötelező a hivatkozás**. Minden olyan esetben ugyanis, amikor a szerző olyan információt vesz át, amelynek saját kútforrásból nincs birtokában, csak az adott irodalom vagy forrás olvasásának eredményeképpen, hivatkoznia kell. Igaz ez akkor is, ha egymástól jelentősen eltérő jellegű adatokról van szó.

Mikor kötelező hivatkozni?

- ✓ ha a szerző **számszerűsíthető, konkrét és nem evidens** (azaz más által kikutatott és nem közismert) **adatot** vesz át (például statisztikai adat, dátum, évszám, százalékos arány stb.);
- ✓ ha a szerző **nem számszerűsíthető és nem evidens információ**t vesz át (például életrajzi, eseménytörténeti adatok, helyszínek stb.);
- ✓ ha a szerző **gondolatmenetet, következtetéseket** vesz át;
- ✓ ha a szerző **elemzési, módszertani szempontokat** vesz át;
- ✓ továbbá akkor, ha a szerző **egyéni** (például egy-egy adott szerzőre jellemző, jól beazonosítható) **fogalomhasználatot, kifejezést** vesz át.

Példák

Eredeti szöveg:

„A szeptember 7-én lezajlott borogyinói ütközet sem döntötte el a hadjáratot, mivel Kutuzov bár visszavonult, de nem sikerült őt fegyverszünetre kényszeríteni.”⁶

Parafrázelt változatban:

A borogyinói csata nem jelentett fordulatot a háborúban, mivel a támadó felek nem voltak képesek valódi vereséget mérni a Kutuzov vezette orosz haderőkre.⁶

Eredeti szöveg:

„Nagybirtok és arisztokrácia Szerbiában és Bulgáriában viszont teljességgel hiányzott.”⁷

Parafrázelt változatban:

A sajátos gazdasági és társadalmi fejlődésük miatt egyes balkáni régiókban – mint Szerbia és Bulgária – nem alakult ki a hagyományos nagybirtokstruktúra, ahogyan a társadalmi elit fogalma sem a nemességgel volt azonosítható.⁷

Lábjegyzetekben az oldal alján:

⁶ Majoros István: A Bastille bevételétől Napóleon lemondásáig (1789–1814). In: Vadász Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem 1789–1914*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011. 29. o.

⁷ Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 53. o.

5.14. A PLÁGIUM ÉS MÁS TUDOMÁNYETIKAI VÉTSEGEK ELKERÜLÉSE

A szövegdobozban szereplő példákban jól látható, hogy nem csupán az eredeti (szó szerint) idézett szöveget, hanem a parafrázelt szövegeket is ugyanúgy le kellett hivatkozni, hiszen az átvett információ/gondolatmenet eredeti forrását is meg kell a szerzőnek jelölnie. Ez olyan kötelező érvényű szabály, amelyet mindig, minden körülmények között be kell tartani!

Ha a szerző más szövegét részben vagy egészben felhasználja úgy, hogy közben nem jelöli meg annak eredeti forrását, akkor **plágiumot** követ el. Igaz ez akkor is, amikor nem szó szerinti szövegáttemelés történik, hanem gondolatmeneteket, következtetéseket, elemzési módszereket vagy fogalomhasználatot vesz át és azt sajátjaként tünteti fel. Ugyanez vonatkozik az adatsoroknak, statisztikai adatoknak, képi anyagoknak stb. a megjelölés nélküli használatára (☛ **3.8. alfejezet**). Ezek mind a plágium különbözői fajtái, amelyeknek alkalmazása **tudományetikai** és **jogi szempontból** is súlyos vétésnek tekinthető.

Ezen a ponton fontos felhívni a figyelmet egy másik létező, és tudományetikai szempontból hasonlóan **inkorrekt eljárási módra**. Előfordul olykor, hogy olyan forrást vagy forrásrészletet citálunk, amely nem szöveggyűjteményben jelent meg, hanem valaki egy monográfiában vagy tanulmányban idézte. Ilyen esetben a hallgatók hajlamosak elkövetni azt a hibát, hogy nem azt a szakirodalmat jelölik meg hivatkozásként és illesztik be a bibliográfiába, melyben az idézet található, hanem a levéltári jelzetet, újságcikket stb., amit az a szerző jelölt meg, akinek a művéből átvettük a forrást.

Példa

„Nem csupán Dalmácia visszacsatolása zálogává és legerősebb eszközévé válhat egy megbékéltetett és megelégedett Horvátország, hanem Magyarország támasza is lehet Ausztriával szemben vívott függetlenségi küzdelmében.”

Az idézet Sokcsevits Dénes egyik tanulmányából származik, az idézet eredeti forrása azonban a *Narodni list* című lap 1905. március 11-i számában található. Egy ilyen helyzetben akkor járunk el helyesen, ha forrásként a hivatkozásban a szerző tanulmányát tüntetjük fel, ahonnan mi magunk is átvettük az idézetet. Azaz:

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

Dalmacija u borbi između Austrije i Ugarske. *Narodni list*, 1905. március 11. Idézi Sokcsevits Dénes: A fiumei rezolúció és az 1905 és 1907 közötti horvát–magyar közeledés előkészítése a horvát sajtóban. In: Uő: *Mozaikkockák a déli szomszédaink történetéből*. Budapest, Rubicon Intézet, 2022. 175. o.

A helytelen eljárás pedig az lenne, ha nem az általunk olvasott tanulmányt tüntetnénk fel forrásként, hanem a tanulmány szerzője által használt eredeti újságcikket. Azaz:

Dalmacija u borbi između Austrije i Ugarske. *Narodni list*, 1905. március 11.

Ez a fajta információátvétel **komoly tudományetikai hibának** tekinthető, mivel azt a **hamis illúziót** kelti, hogy a szerző maga is birtokában van a horvát nyelvű újságcikkeknek, és fel is dolgozta azt. Ez pedig tényszerűen nem állja meg a helyét. A helyes eljárás ilyenkor az, hogy a szerző a valóban olvasott és felhasznált irodalmat hivatkozza le. Persze arra is van példa, hogy egy kutatás során éppen egy szakirodalomban olvasott forráshivatkozás vezet új nyomra, és a tanulmány szerzője által hivatkozott eredeti forrást kell feltárni, majd felhasználni (sőt valójában mindig ez lenne a legideálisabb megoldás). Ez természetesen már más kategóriába esik, ilyen esetben az eredeti forrás is feltüntethető.

Hasonlóképpen **etikátlan eljárás** az, amikor a szerző egy rendelkezésére álló szakirodalomból átveszi az abban hivatkozott irodalmakat, de mindezt úgy, hogy közben a hivatkozott irodalmakból valójában egyik sincs a birtokában, azokat nem is olvasta. Ez akkor szokott általában megtörténni, amikor a szövegrészlethez kapcsolódó jegyzetekből kiderül, hogy az adott témával mely további szerzők milyen művei foglalkoznak még. Sőt, még az is látható, hogy a hivatkozásban feltüntetett művek hányadik oldalán található meg a keresett információ. A hallgatók vagy a kezdő kutatók számára éppen emiatt csábító lehet, hogy azokat az irodalmakat is lehivatkozzák a saját dolgozatukban, amelyekről bár tudják, hogy a témával foglalkoznak, azokat valójában nem vették a kezükbe, nem olvasták, csak más tanulmányából vagy könyvfejezetéből átemelték a hivatkozásokat. A jegyzetek ilyen módon történő „eltulajdonítása” legalább olyan etikátlan eljárás, mint a sosem látott források lehivatkozása, vagy mások gondolatának sajátként való feltüntetése.

Az idézéssel és a hivatkozással kapcsolatos szakmai szabályokat és elvárásokat követően érdemes még szólni az **arányosság kérdéséről** is. Ahogy vannak a fenti szabályokat lazán vevő, hanyag szövegírók, ugyanúgy találkozhatunk ennek ellenkezőjével, az ún. túlbiztosítókkal is. Az első kategóriába soroljuk azokat, akik bár betartják az idézési és hivatkozási szabályokat, azokra csupán „nagy vonalakban” fordítanak gondot. Tipikusan ilyen példa, amikor a szerző hosszú oldalakon keresztül részletez egy szakirodalomra alapozó gondolatot, majd a végén egyetlen jegyzettel látja el. A másik kategóriába tartozók olyannyira tartanak a szövegalkotás és szövegátvétel közötti buktatóktól, hogy görcsösen próbálnak **„belekapaszkodni” a hivatkozásokba**, és (szinte) minden mondat végére **hivatkozást raknak „a biztonság kedvéért”**. Egyik példa sem követendő. Míg előbbi esetében a hivatkozási szabályok alkalmazása felületes módon történik, a másik esetben a szöveg túlzott terhelést kap, és azt a benyomást keltheti, hogy a szerzőnek egyetlen önálló gondolata sincs. A javaslatunk az, hogy mint oly sok mindenben a tudományos szövegalkotás területén, itt is meg kell találni az arany középút.

Tippek az arányos hivatkozáshoz

- ✓ A hivatkozások legyenek pontosak és következetesek. A fő cél a visszakereshetőség!
- ✓ A tudományetikai szabályok betartása a szövegírás legalapvetőbb feltételei közé tartozik. Minél előbb elsajátítja és magáévá teszi a kutató a helyes írói attitűdöket, annál természetesebben és könnyebben fogja a későbbiekben alkalmazni azokat.
- ✓ Fontos ugyan az információk pontos megjelölése, de nem kell átesni a ló túloldalára! Nem kell folyamatos hivatkozási kényszert érezve teletűzdelni a szöveget hivatkozással akkor, amikor erre nincs szükség. Hagyni kell kibontakozni a gondolatokat! Az eredeti gondolatok, következtetések önmagukban is megállják a helyüket, nem kell kényszerű háttérhivatkozás hozzá, hogy a mondani-való hiteles legyen.

5.15. A láb- és végjegyzetek helyes használata

A hivatkozásoknak három típusa létezik: lábjegyzet, végjegyzet és szövegközi jegyzet. A **lábjegyzet** esetében a hivatkozás az oldal alján kap helyet, így olvasás közben könnyen követni lehet az adott szövegrészhez tartozó jegyzetet. A **végjegyzet** ezzel szemben más megoldást kínál. Ilyen esetben a tanulmányhoz vagy fejezetéhez tartozó jegyzetek összessége a szövegtest után helyezkedik el. Előnye, hogy ezzel a módszerrel a főszöveg nincs „túlzsúfolva” a lábjegyzetekkel, hátránya azonban, hogy ha az olvasó kíváncsi egy-egy hivatkozás tartalmára, hátra kell lapoznia, megtörve ezáltal az olvasás folyamatát. A harmadik hivatkozási típus a **szövegközi jegyzet**, amely – mint ahogyan arra a neve is utal – a szövegen belül zárójelben szerepel, és bizonyos tudományterületeken (például a társadalomtudományoknál) elterjedt hivatkozási módszer.

A lábjegyzet és a végjegyzet formai jegyei azonosak, lényegében a kettő között a szövegszerkesztő programokban alkalmazott szerkesztési-rendezési mód tesz különbséget. A szövegközi jegyzet ugyanakkor saját jegyzetelési stílust is igényel, lévén, hogy a szövegközisége kevesebb teret enged a szerzőnek a hivatkozott mű adatainak közlésére. Egyszerűbben fogalmazva: mindazon információkat, amelyeket lábjegyzetben és végjegyzetben leírhatunk, azt szövegközi jegyzetbe nem tudjuk belezsúfolni, mert akkor elvonja a figyelmet az írás többi részéről. Ezért a szövegközi jegyzetelési formánál általában a rövidebb, nemzetközileg is elfogadott módszereket alkalmazzák, mint például a Harvard vagy az APA (az American Psychological Association hivatkozási rendszere), a Chicago és az MLA (Modern Language Association hivatkozási rendszere).

A hivatkozásoknak stílusukat tekintve több fajtája létezik. Mivel szinte lehetetlen minden egyes típusnak külön-külön leírást készíteni, most csak a leggyakrabban előforduló változatokra szorítkozunk. Elsőként a nemzetközi publikációs térben gyakran használt három fő hivatkozási stílussal – a Harvard, MLA, APA – rendszerekkel foglalkozunk. A jegyzetelés során a hivatkozás – ahogyan már említettük – a szövegben, zárójelben szerepel, a hivatkozott mű – tartozzon az bármilyen műfajhoz – adatai és teljes leírása a dolgozat végén, a bibliográfiai listában kapnak helyet. Ezzel oldjuk fel azt az alapvető problémát, hogy a szövegközi jegyzet rövideége miatt nem tudunk ott helyben minden adatot megadni.

5.15. A LÁB- ÉS VÉGJEGYZETEK HELYES HASZNÁLATA

Példák a szövegközi hivatkozásokra

	HARVARD	MLA	APA
Könyv, tanulmány	(LeDonne, 2004, p. 23)	(LeDonne 23)	(LeDonne, 2004)
Könyv, tanulmány (többszerzős)	(Mitchell, Coyne and Thomson, 2017, p. 189)	(Mitchell, Thomson, and Smith 189)	(Mitchell & Smith, 2017)
Háromnál több szerző által publikált könyv, tanulmány	(Bárány et al, 2020, p. 175.)	(Bárány et al. 175)	(Bárány et al, 2020)
Szerző nélküli kiadvány	(A guide to citation, 2017, pp. 189-201)	(A Guide to Citation 189)	(A guide to citation, 2017)
Abban az esetben, amikor egy szerzőtől több művet használunk, az évszám megkülönböztető jel lehet. Kivéve akkor, ha az adott szerzőnek több könyve jelent meg ugyanabban az évben, ekkor további differenciálás szükséges. Ilyenkor leggyakrabban az évszám mögé helyezett betű jelöli a szóban forgó művet.	(Jelavich, 1983a, p. 65) vagy (Jelavich, 1983b, p. 198)	(Jelavich, History of the Balkans l. 65) Magyarázat: a hivatkozott mű rövidített címét is feltüntetjük.	(Jelavich, 1983a) vagy (Jelavich, 1983b)
Adott szerzőre történő áttételes hivatkozás esetén (secondary source)	(Smith, 2000, cited in Mitchell, 2017, p. 189)	(qtd. In Mitchell 189)	(Smith, 2000, as cited in Mitchell, 2017)
A példák forrásai: ■ https://www.mendeley.com/guides/harvard-citation-guide/ ■ https://www.mendeley.com/guides/mla-citation-guide/ ■ https://www.mendeley.com/guides/apa-citation-guide			

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

A fenti hivatkozási rendszerek általában a társadalomtudományok területén megjelenő publikációkra jellemzőek. A történettudományi munkák esetében nem ideális választás, mert a hivatkozási rendszerhez nehezen adapthalhatóak.

Oldalszám-rövidítések

Manapság a különböző folyóiratok vagy kötetek szerkesztési irányelvei egyáltalán nem ragaszkodnak az oldalrövidítések használatához, mivel azok nélkül is egyértelműsíthető a hivatkozott oldalak száma, illetve nem foglal helyet a terjedelemben. Az így megspórolt karakterszámot pedig a szerzők máshol hasznosíthatják. Ugyanakkor a tudományos művek hivatkozási rendszere elsajátításának elején még érdemes hozzászoktatnunk magunkat a használatához annak érdekében, hogy biztosan ne feledkezzünk meg a pontos oldalszámok feltüntetéséről.

A következő példáinkban az oldalrövidítéseknél következeten a magyar gyakorlatot (o.) használjuk, azonban különösen külföldi szövegek esetében a p. (egy oldal) vagy pp. (több oldal) jelzéssel találkozhatunk, ami a *pagina* (jelentése: oldal) kifejezésből ered. Fontos azonban megjegyezni, hogy idegen nyelvű művek esetében egy oldalra történő hivatkozáskor a p. rövidítést ugyanúgy az oldalszám mögé írjuk, mint a magyar nyelvű művek esetében, a több oldalra történő hivatkozás esetében azonban a pp. jelölés az oldalszámok elé kerül.

Magyarországon is számos hivatkozási típus létezik, alkalmazásuk pedig attól is függ, hogy mely tudományágon belül végezzük publikációs tevékenységünket. A történettudományon belül – a tudományos folyóiratokhoz/műhelyekhez kapcsolódóan – több ismert és bevett hivatkozási forma van használatban, mint például a *Századok*, a *Korall* és az *Aetas* hivatkozási rendszere. Mivel jelen fejezetben nincs lehetőség arra, hogy mindet részletesen bemutassuk, kiválasztottunk egyet, amely ideális a kezdő írók számára, hogy beletanuljanak a hivatkozások alkalmazásába. A választott hivatkozási rendszer az *Aetas* folyóiraté lesz.

Példa: egy folyóirat hivatkozási szabályai

Könyvek – első hivatkozáskor

- Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdötéren*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 122. o.
 - Applebaum, Anne: *Vasfüggöny. Kelet-Európa megtörése, 1944–1956*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014. 35. o.
 - Schroeder, Paul W.: *Metternich's Diplomacy at its Zenith, 1820–1823*. Austin, University of Texas Press, 1962. 200. p.
- Egész könyvre történő hivatkozáskor nem kell kiírni a kötet teljes terjedelmét, hanem egyszerűen hivatkozunk rá az alábbi módon:

- Schroeder, Paul W.: *Metternich's Diplomacy at its Zenith, 1820–1823*. Austin, University of Texas Press, 1962.

Könyvek – ismételt előforduláskor

- Ormos – Majoros: *Európa a nemzetközi küzdötéren*, 35. o.
- Applebaum: *Vasfüggöny*, 42. o.
- Schroeder: *Metternich Diplomacy*, 100. p.

Szerkesztett kötet – első hivatkozáskor

- Vadász Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem 1789–1914*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011. 20. o.
- Ward, A. W. – Gooch, G. P. (eds.): *Cambridge History of British Foreign Policy, 1783–1919*. Vol. II. Cambridge, Cambridge University Press, 1923. 135. p.

Szerkesztett kötet – ismételt előforduláskor

- *19. századi egyetemes történelem 1789–1914*, 25. o.
- *Cambridge History of British Foreign Policy*, 251. p.

Kötetben megjelent tanulmány – első hivatkozáskor

- Bodnár Erzsébet: Francia–orosz tárgyalások az Oszmán Birodalom felosztásáról, 1807–1808. In: Szvák Gyula (szerk.): *A mi Ruszisztikánk*. Budapest, Russica Pannonica, 2015. 175. o.
- Ronzitti, Natalino: Sanctions as Instruments of Coercive Diplomacy. An International Law Perspective. In: Ronzitti, Natalino (ed.): *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law*. Leiden–Boston, Brill Nijhoff, 2016. 25. p.

Kötetben megjelent tanulmány – ismételt előforduláskor

- Bodnár: *Francia-orosz tárgyalások*, 179. o.
- Ronzitti: *Sanctions as Instruments*, 10. p.

Folyóiratban megjelent tanulmány – első hivatkozáskor

- Arató Endre: A külpolitika hatása a balkáni népek felszabadító nemzeti mozgalmára a 19. században. *Századok*, 101 évf. (1967) 3–4. szám. 505. o.
- Person, Xavier Le: A Moment of 'Resverie': Charles V and Francis I's Encounter at Aigues-Mortes (July 1538). *French History*, Vol. 19. (2005) No. 1. 12. p.

Folyóiratban megjelent tanulmány – ismételt előforduláskor

- Arató: *A külpolitika hatása*, 505. o.
- Person: *A Moment of 'Resverie'*, 15. p.

Webes források:

- The Internet Encyclopedia of Philosophy. Online: www.iep.utm.edu (Elérés: 2022. május 5.)
- Işıkse, G. (2019). Hierarchy and Friendship: Ottoman Practices of Diplomatic Culture and Communication (1290s–1600). *The Medieval History Journal*, Vol. 22 (2019) No. 2. 278–297. pp. DOI: <https://doi.org/10.1177/0971945819897448> (Elérés: 2023. március 5.)

Sajtóban megjelent cikk szerzővel:

- Stób, Zoltán: A pesti kokainos éjszakák rejtelmek. *Friss Újság*, 1932. május 1. 4. o.

Sajtóban megjelent cikk szerző nélkül:

- The Hungarian Scene. *The Times*, 26 January 1932. 13. p.

Amikor **először hivatkozunk** egy könyvre vagy tanulmányra, a fenti példák alapján leírjuk annak összes adatát. Azonban ha már egyszer hivatkoztunk egy könyvre a dolgozatban, nem kell még egyszer hosszan leírni a paramétereit. Ez esetben **rövidített formulát** használunk: szerző vezetékneve, oldalszám (például: Bodnár, 126. o.). Ha közvetlenül **egymás alatti lábjegyzetekben** hivatkozunk ugyanarra a munkára, nem kell kiírni sem a rövid, sem

a hosszú változatot, egyszerűen csak jelezzük, hogy ugyanott ugyanarra hivatkozunk (Uo. oldalszám). Abban az esetben, ha az oldalszám is ugyanaz, elmarad az oldalszám és egyszerűen az Uo. rövidítést használjuk. Egy jegyzeten belül **több irodalomra** is hivatkozhatunk úgy, hogy a jegyzeten belül az egyes tételeket pontosvesszővel (;) választjuk el egymástól. Érdekes még arra is felhívni a figyelmet, hogy a hivatkozások szövegének **szerkesztési paraméterei** eltérnek a törzsszövegben használt (jellemzően 12-es betűtípus és 1,5-es sortáv) változattól. A betűméret 10-es, az alkalmazott sortáv pedig sima, egyszeres.

További gyakran előforduló rövidítések

- *Ibidem*, melynek jelentése: ugyanott, rövidítése: **ibid.**
- *Locus citatum*, jelentése: ugyanott, rövidítése: **loc. cit.**
- *Opus citatum*, jelentése: idézett mű, rövidítése: **op. cit.**
- Ugyanennek a magyar változata az idézett mű, melynek rövidítése: **i. m.**
- *Idem/eadem*, jelentése: ugyanő (szerző vagy szerkesztő esetében), magyar rövidítése: **uő.**
- *Sine loco*, jelentése: hely nélkül, rövidítése: **s. l.** Magyar megfelelője a hely nélkül, rövidítése: **h. n.** Mindkét rövidítést abban az esetben használjuk, ha az általunk hivatkozott műnek nem ismerjük a megjelenési helyét, az adat hiányát pedig jelölni szeretnénk.
- *Sine anno*, jelentése: év nélkül, rövidítése: **s. a.** Magyar megfelelője az év nélkül, rövidítése: **é. n.** Mindkét rövidítést abban az esetben használjuk, ha az általunk hivatkozott műnek nem ismerjük a megjelenési évét, az adat hiányát pedig jelölni szeretnénk.
- *Sine nomine*, jelentése: kiadó nélkül, rövidítése: **s. n.** Magyar megfelelője a kiadó nélkül, rövidítése: **k. n.** Mindkét rövidítést abban az esetben használjuk, ha az általunk hivatkozott műnek nem ismerjük a kiadóját, az adat hiányát pedig jelölni szeretnénk.

Utalások

- Lásd – Akkor használatos, amikor valamilyen konkrét adatra, műre hivatkozunk. Rövidítése: **l.**

- Vesd össze – Valamilyen konkrét adatra, műre való utalás esetében használható. Abban az esetben alkalmazzuk, amikor összehasonlításként szeretnénk felhívni a figyelmet a hivatkozott dokumentumra. Rövidítése: **vő.**

Intézménynevek rövidítése

- BFL – Budapest Főváros Levéltára
- MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- MTAK – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
- OSZK – Országos Széchényi Könyvtár

Levéltári dokumentumokkal kapcsolatos rövidítések

- Acta – Jelentése irat, rövidítése: A.
- Convolutum – Jelentése gyűjtemény, rövidítése: Conv.
- Fasciculus – Jelentése csomó, rövidítése: Fasc.
- Folio – Jelentése lap, rövidítése: Fol.
- Ladula – Jelentése doboz, rövidítése: Lad.

Végül röviden fontos szólnunk a manapság egyre szélesebb körben elterjedt **hivatkozáskezelő programokról**. Ezeknek a szoftvereknek az alkalmazása jelentősen meg tudja könnyíteni a hallgatók és kutatók munkáját, de akkor tudnak igazán hatékony segítséget nyújtani, ha a szerzők is kellő energiát fektetnek a használatukba. Működési elvük azon alapszik, hogy a felhasználó az alkalmazáson belül felépíti a saját szakirodalmi gyűjteményét. Ez lényegében úgy működik, mintha a szerző egy saját, személyre szabott könyvtári adatbázist alakítana ki, amelybe egyenként vezeti fel az általa használt irodalomhoz kapcsolódó könyvészeti adatokat. Minden könyv, tanulmány vagy egyéb mű esetében keletkezik egy rekord, amely egyszerűen előhívható, amikor a felhasználó például egy fejezetet ír, és hivatkozáskor egyszerűen beillesztheti a szóban forgó mű leírását. Nem kell újra és újra visszakeresni az adott irodalom könyvészeti adatait. Ráadásul a szakirodalom-kutatási fázisban is a szerzők segítségére lehetnek a hivatkozáskezelő programok, mert a böngészőből és külső fájlokból elérhető adatokat is egyszerűen összegyűjtik, illetve tárolják.

A másik nagy előnyük, hogy a nemzetközi tudományos közegben használt gyakori és népszerű hivatkozási sablonokat automatikusan tudják alkalmazni. Például egy tanulmány elkészülését követően a felhasználóknak nem kell foglalkozniuk azzal, hogy egyenként átírják a jegyzeteket a szerkesztési

alapelveknek megfelelően, hanem egyszerűen kiválasztják a megadott hivatkozási rendszert (például Harvard), és a program ennek megfelelően fogja átalakítani a hivatkozásokat.

A hivatkozáskézelő rendszerek tehát jelentősen megkönnyíthetik a tudományos szövegalkotást, de fontos hangsúlyozni, hogy a hivatkozáskézelők akkor tudnak valódi segítséget nyújtani, ha alapos adatgyűjtő és adatbázis-építő munka előzi meg a használatukat. A ráfordított időt nem lehet megspórolni, mivel felvitt adatok nélkül a programok önmagukban nem érnek semmit. A másik fontos tényező, amivel érdemes tisztában lenni, hogy ezek a programok elsősorban az angolszász hivatkozási rendszerek alkalmazását teszik lehetővé, a magyar folyóiratok által kért egyéni hivatkozási rendszereket (például *Századok*) nem ismerik. Azonban ettől függetlenül is hasznos lehet a használatuk, mert elősegítik az összegyűjtött szakirodalmak tematikus, címkézett rendszerezését, az online elérhető anyagok eredeti lelőhelyének visszakereshetőségét, amelyek így bármikor könnyen előhívhatók és beilleszthetők a lábjegyzetelés során. A hivatkozáskézelő programok ingyenesen és hatékonyan használható alternatíváját nyújtja a Zotero, de hasonlóképpen népszerű az Endnote, a Mendeley, a Citavi vagy a ProQuest Refworks is, utóbbiak azonban előfizetéshez kötötten érhetők el.

5.16. Átdolgozás és önellenőrzés

A korábbiakban már utaltunk arra, hogy a tudományos írás alapvetően egy fejlesztési folyamat (☛ **5.1. alfejezet**). Ez nem csekély részben annak is köszönhető, hogy a szövegalkotás nem ér véget akkor, amikor a szerző kiteszi a pontot az utolsó mondat végére, sőt valójában ezzel újabb nehéz feladatok kezdődnek el. Ezek részét képezi a **dolgozat formázása**, a szöveg **csiszolása**, **tökéletesítése**, valamint az alapos **önellenőrzés**, ami minden írási folyamat során kihagyhatatlan lépés.

Ebben a munkafázisban nem elengedő az, ha a szerző az elejétől a végéig egyszer elolvassa az írását. Megjegyzendő, hogy gyakran a határidő szorító közelsége miatt az egyszeri végigolvasás is csak felületesen történik meg (különösen a kezdő írók esetében, de olykor a gyakorlottabbak is belecsúsznak ebbe a szorongatott helyzetbe), ezért ismét fontos hangsúlyozni az írás időbeosztásának gondos tervezését (☛ **5.2. alfejezet**).

Az egyszeri olvasás után, bármennyire is legyen az körültekintő és alapos, még szinte **biztosan maradnak hibák** a szövegben, és akadnak pontosabb vagy szabatosabb megfogalmazást kívánó részek. Ugyanis a szem – különösen a monitorról történő olvasás során – könnyen átsiklik például az elütéseken, az egyeztetési, nyelvtani és vesszőhibákon, illetve ilyenkor a szerző hajlamos azt látni, amit elvár vagy odagondol. Ekkor a szövegszerkesztő-programok helyesírás-ellenőrző funkciójában sem szabad maradéktalanul bízni, hogy minden hibát ki tud szűrni, de az általa megjelölt részeket (különösen a pirossal aláhúzottakat) mindig ajánlatos felülvizsgálni. Ezért javasoljuk azt, hogy nyomtatott formában is érdemes elolvasni a kész(nek tartott) szövegváltozatot, sőt az is eredményre vezethet, ha a szerző hangosan felolvassa az írását. Ezek a módszerek rávezethetik az írókat arra, hogy észrevegye azokat a részeket, amelyek javításra vagy finomításra szorulnak. Különösen előnyös lehet az, ha a szerző egy olyan személynek is átadja az írását elolvasásra, aki először látja azt. Az ilyen olvasó számára ugyanis gyakran azonnal feltűnnek a nyelvi és stilisztikai hibák, és rá tud világítani a félreérthető vagy nehezen értelmezhető szövegrészekre is.

Az önellenőrzés során a szerzőnek **kritikus, elemző** szemmel és **szigorúan** kell közelítenie a saját írásához. Nincs arra bevált recept, hogy mennyi időt érdemes erre szánni (talán mondhatjuk: minél többet, annál jobb, de még ez sem feltétlenül elegendő), ez a szöveg terjedelmétől, témájától és nyelvezetétől függően eltérő lehet. De jelentősen megkönnyítheti az önellenőrzést, illetve az ennek nyomában járó javítást és átdolgozást, ha a kezdő szerzők végigkövetik a következő szövegdobozban szereplő lépéseket. Noha ez az önellenőrző lista hosszúnak és időigényesnek tűnhet, az első önálló szöveg megírása után mindenképpen ajánlott minden itt szereplő szempontot figyelembe venni (a későbbiek során, az egyre nagyobb gyakorlat megszerzése révén már ösztönössé válik ezeknek a lépéseknek a végigjárása).

A dolgozat benyújtása előtti önellenőrző lista

BEVEZETÉS (☛ 5.9. alfejezet)

- ✓ Tartalmazza az elvárható elemeket (téma definiálása, témaválasztás indoklása, historiográfia, kérdések vagy tézisek megfogalmazása, fogalmak meghatározása, módszertan és a dolgozat felépítésének bemutatása).

STRUKTÚRA (☛ 5.5. alfejezet)

- ✓ A szöveg felépítése logikus, érthető, szabatos, általános és szaknyelvi szempontból következetes.
- ✓ A fő- és alfejezetek arányos terjedelműek, nincs kiugróan hosszú vagy túl rövid szövegrész.

BEKEZDÉSEK (☛ 5.6. alfejezet)

- ✓ A bekezdések logikusan felépített, összefüggő gondolatmenetet tükröznek.
- ✓ A bekezdéseknek van megfelelően gördülékeny átmenete az azt megelőzőhöz, illetve a következőhöz.
- ✓ Minden bekezdés egy gondolatrész köré összpontosul, amit a bekezdés témamondata határoz meg.

ÉRVELÉS (☛ 5.5. alfejezet)

- ✓ A bevezetés és/vagy az összegzés tartalmaz világos téziseket, amelyek tükrözik a kutatás eredményét és a szerző álláspontját, a dolgozat érvelése összhangban van a tézisekkel.
- ✓ A szöveg érvelése objektivitásra törekszik, nem morálizál és kerül az alapvető hibákat.
- ✓ Szükség esetén mérlegeli és megjeleníti a lehetséges ellenérveket is.

IDÉZETEK (☛ 5.14. alfejezet)

- ✓ Minden idézet idézőjelek között szerepel, és tartozik hozzájuk olyan lábjegyzet, ami pontosan megjelöli az idézet forrását.
- ✓ Minden esetben szerepel forrás- vagy szakirodalmi hivatkozás (lábjegyzet), amikor a szöveg olyan eseményt, tényt, érvet tartalmaz, ami nem egyértelműen közismert.
- ✓ Minden idézet megfelelően illeszkedik a mondatba és a szövegkörnyezetbe.
- ✓ A szöveg nem tartalmaz „szabadon lebegő”, a szövegkörnyezetbe be nem ágyazott idézetet.
- ✓ A szöveg minden esetben utal arra, hogy az adott idézet kitől származik (a szöveg egyértelművé teszi, hogy ki „beszél” éppen).

HIVATKOZÁSOK (☛ 5.15. alfejezet)

- ✓ A lábjegyzetek formailag és tartalmilag megfelelnek az elvárt kritériumoknak.
- ✓ A lábjegyzetek számozása arab számokkal jelölve folyamatos.

- ✓ Amennyiben a dolgozat képeket, illusztrációkat tartalmaz (☛ **3.8. alfejezet**), ezek is megfelelő hivatkozással vannak ellátva.
- ✓ Szakdolgozat esetén a szöveg végén szerepel a forrás- és irodalomjegyzék, ami a szerző szerint alfabetikus sorrendben tartalmaz minden felhasznált anyagot.

SZERKESZTÉS

- ✓ Minden oldal folyamatos számozással van ellátva.
- ✓ Szakdolgozat esetén a szöveget tartalomjegyzék vezeti be, ami minden fő- és alfejezetet tartalmaz, és az itt feltüntetett oldalszámok megegyeznek azzal, ahol az adott szövegrészek valóban kezdődnek.
- ✓ A szöveg egyszerű és általánosan elterjedt betűtípussal (például Times New Roman) és mérettel íródott (amennyiben nincs külön erre vonatkozó formai követelmény).
- ✓ A szerkesztés megfelel az esetlegesen előírt további formai követelményeknek (margók, sortáv, betűméret stb.).

ÖSSZEGZÉS (☛ 5.12. alfejezet)

- ✓ Összefoglalja az írásmű mondanivalójának fő szempontjait, illetve az összes korábbi fejezet tartalmát.
- ✓ Minden felvetett kérdést, problémát megválaszol, minden tézist megerősít.
- ✓ Az összegzés valóban lekerekíti a szöveg mondanivalóját.

CÍM (☛ 5.8. alfejezet)

- ✓ A dolgozat címe és a fejezetek címei nem túl általánosak és összhangban vannak a dolgozat és a vonatkozó szövegrész tartalmával.
- ✓ A dolgozat címe és a fejezetcímek nem túl hosszúak és bonyolultak.

VÉGLEGESÍTÉS

- ✓ A dolgozat többszöri figyelmes elolvasása monitoron és nyomtatott formában, esetleg hangosan is a nyelvi, stilisztikai és szerkesztési hibák kiszűrése érdekében.
- ✓ A dolgozatot elolvasta és véleményezte legalább egy külső személy is.
- ✓ Amennyiben követelmény, a szöveghez megfelelő absztrakt készült (☛ **5.13. alfejezet**).

Az önellenőrzés is jól tükrözi azt, amit már korábban hangsúlyoztunk: az írás nehéz feladat, ami mindig komoly kihívásokat támaszt a szerzővel szemben. Az ilyenkor felfedezett hibák gyakran lehetnek bosszantóak, azonban valamit nem árt mindenkinek észben tartani, és olykor emlékeztetnie magát rá. A már rutinos, termékeny és sikeres(nek tűnő) szerzők is voltak egyszer kezdők, ők is követtek el hibákat, sokan közülük hosszú utat jártak be addig, amíg megtalálták a saját stílusukat, és mindannyian tudósként, illetve tudományos szövegek alkotóiként sokszor erős kritikákkal szembesültek a pályájuk során. Ez azért fontos, mert közös bennük az is, hogy mindezek ellenére mindannyian folytatták az írást, további munkáikkal csiszolták a képességeiket, és megtanulták, hogy az átdolgozás és az önellenőrzés azt a célt szolgálja, hogy a **mondanivaló még világosabbá váljon** az olvasó, sőt saját maguk számára is. Az a kijelentés is megkockáztatható, hogy minden tapasztalat ellenére talán kevesen vannak olyanok, akik maradéktalanul elégedettek az írásaikkal. Valószínűleg ez így is van rendjén, és nem baj, ha a kezdő szerző is hasonlóan érez az önellenőrzés után. Ez leginkább azért van, mert csaknem mindenki a tökéletességre törekszik (illetve erre kellene törekednie) a tudományos szöveg írásakor, még akkor is, ha valójában **tökéletes szöveg aligha létezik**. Mind-ebből pedig egyenesen következik még egy utolsó tanulság: a **jó íróvá válás – mint ahogyan a jó történésszé válás – folyamata soha nem érhet véget...**

5.17. Ellenőrző kérdések

1. Miért jelent komplex feladatot a tudományos írás?
2. Mit jelent a szelekció és a sűrítés a tudományos írás során?
3. Melyek a tudományos szövegek leggyakoribb céljai?
4. Milyen módszerek könnyíthetik meg a tudományos írás elkezdését?
5. Miért alakulhat ki a „leblokkolás” az írás során és milyen módszerekkel lehetséges ennek feloldása?
6. Mit nevezünk bibliográfiának és milyen típusai vannak?
7. Melyek a jó tudományos dolgozatcím ismérvei?
8. Melyek a tudományos dolgozat címének funkciói?
9. Mi a témamondat és milyen funkciókat láthat el egy tudományos szövegben?
10. Milyen jellemzői vannak egy diakronikus vagy kronologikus struktúrában megírt történettudományi dolgozatnak?

5. A TUDOMÁNYOS ÍRÁS

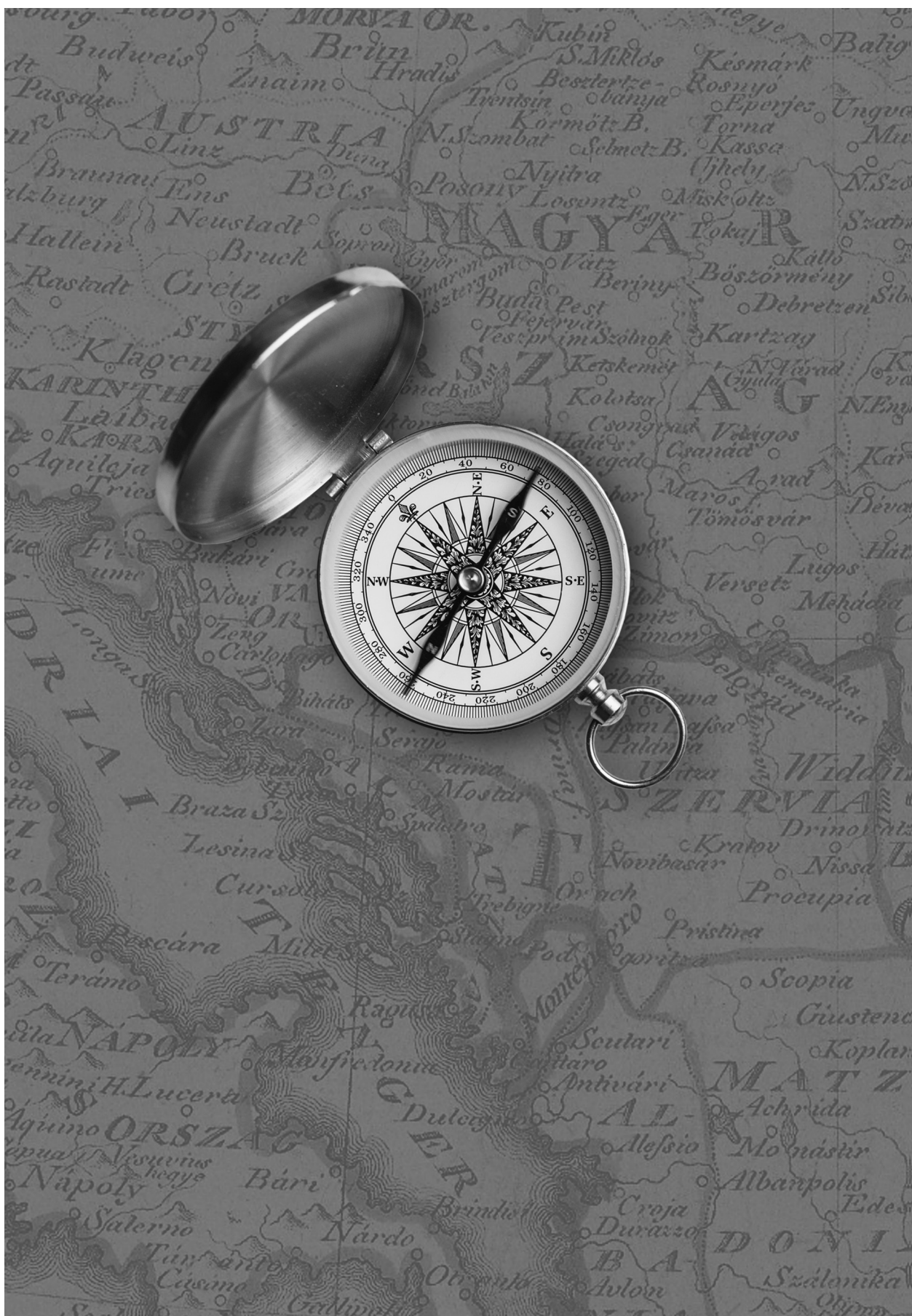
11. Milyen jellemzői vannak egy szinkronikus vagy tematikus struktúrában megírt történettudományi dolgozatnak?
12. Mi az elemző-érvelő jelleg lényege a történettudományi szövegekben?
13. Melyek a kerülendő érvelési módszerek a tudományos írás során?
14. Mi a tézis funkciója egy tudományos szövegben?
15. Melyek a tudományos stílus főbb jellemzői?
16. Mi a bevezetés funkciója?
17. Miként épül fel a jó bevezetés? A tudományos mű elkészítésének mely szakaszában célszerű megírni?
18. Melyek a historiográfiai fejezet megírása előtt a legfontosabb kérdések, amelyeket a szerzőnek fel kell tennie magának?
19. Melyek a módszertani fejezet alappillérei és főbb jellemzői?
20. Miért fontos a bevezetés és az összegzés ún. keretes szerkezete?
21. Melyek az összegzés legfontosabb elemei? Mi az, amire mindenképpen ki kell térni benne, illetve mi az, amire szükségtelen?
22. Mi az absztrakt célja?
23. Melyek a jó absztrakt elkészítésének alapvető lépései? Mit kell mindenképpen tartalmaznia a szövegnek?
24. Mi a különbség a parafrázis és az idézés között?
25. Melyek a helyes forrásfelhasználás ismérvei?
26. Milyen jogszabályi kööttségekre kell odafigyelni más művének felhasználásakor?
27. Miért fontos az önellenőrzés a tudományos szöveg megírása után?
28. Milyen tényezőktől függ a tudományos írás sikeressége?

5.18. Felhasznált és ajánlott irodalom

- Brundage, Anthony: *Going to the Sources. A Guide to Historical Research and Writing*. Hoboken, Wiley-Blackwell, 2013.
- Carr, Edward Hallett: *Mi a történelem?* Budapest, Osiris Kiadó, 1995.
- Coffin, Caroline et al.: *Teaching Academic Writing. A toolkit for higher education*. London–New York, Routledge, 2003.
- Corfield, Penelope J. – Hitchcock, Tim: *Becoming a Historian. An Informal Guide*. London, University of London Press, 2022.
- Cullen, Jim: *Essaying the Past. How to Read, Write, and Think about History*. Hoboken, Wiley-Blackwell, 2013.
- Donnelly, Mark – Norton, Claire: *Doing History*. London–New York, Routledge, 2011.
- 350 Eco, Umberto: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* Győr, Kairosz Kiadó, 1996.

5.17. FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- Galgano, Michael J. – Arndt, J. Chris – Hyser, Raymond M.: *Doing History. Research and Writing in the Digital Age*. Boston, Thomson Wadsworth, 2008.
- Gastel, Barbara – Day, Robert A.: *How to Write and Publish a Scientific Paper*. Santa Barbara-Denver, Greenwood, 2016.
- Gyáni Gábor: *A történeti tudás*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet I-II*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
- Gyurgyák János: *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*. Budapest, Osiris Kiadó, 2018.
- Gyurgyák János: *A tudományos írás alapjai. Útmutató szemináriumi és tudományos diákköri értekezést, szakdolgozatot és disszertációt íróknak*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- Langan, John – Winstanley, Sharon: *Essay Writing Skills with Readings*. McGraw-Hill Ryerson, 2014.
- Loughran, Tracey (ed.): *A Practical Guide to Studying History. Skills and Approaches*. London-New York, Bloomsbury Academic, 2017.
- Marwick, Arthur: *The New Nature of History. Knowledge, Evidence, Language*. Basingstoke, Palgrave, 2001.
- Salevouris, Michael J. – Furay, Conal: *The Methods and Skills of History. A Practical Guide*. West Sussex, Wiley-Blackwell, 2015.
- Schrag, Zachary M.: *The Princeton Guide to Historical Research*. Princeton-Oxford, Princeton University Press, 2021.
- Tuchman, Barbara W.: *Practicing History*. New York, Ballantine Books, 1981.
- Williams, Robert C.: *The Historian's Toolbox. A Student's Guide to the Theory and Craft of History*. London-New York, Routledge, 2012.

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1.	A jelentőség megállapításának lehetséges szempontjai	18
2.	A történelmi gondolkodás szintjei	21
3.	A történelmi események jellemzői	23
4.	A történelem funkciói napjainkban	37
5.	A periodizáció előnyei és hátrányai	43
6.	A történettudomány tárgyi rendszere	44
7.	A történettudományt tudománnyá tevő tényezők	53
8.	A történeti tudáshoz vezető legfontosabb „szűrők”	56
9.	A történész munkájának pillérjei	64
10.	Az olvasás típusai	74
11.	Az aktív és a passzív jegyzetelés	76
12.	A történettudomány kihívásai napjainkban	116
13.	Karikatúraelemzési minta	179
14.	Károly Róbert aranyforintjának előlapja, II. Lajos király és IV. Vilmos bajor herceg aranyforintjának hátlapja	205
15.	Szent István király ezüst denárjának a Magyar Pénzverő Zrt. kiadásában megjelent színesfém másolat, a hátlap közepén egy BP. verdejeggyel	205
16.	Privilegiális formában kiállított hiteleshelyi oklevél a 15. századból az alján függő viaszpecséttel	208
17.	Árpád-kori uralkodóink aranypecsétjeinek előlapjai (III. Béla, Imre, II. András, IV. Béla)	209
18.	A kutatás folyamata	219
19.	Példák specifikusabb történeti téma kiválasztására	221
20.	Példák konkrét történeti téma kiválasztására	222
21.	A tudományos írás folyamata	258

ÁBRÁK JEGYZÉKE

22. A tudományos írás című fejezet gondolattérképe	263
23. A tudományos stílus összetevői	296
24. Letenyei János (1723–1804) római katolikus plébános, Horváth Péter (1756–1829) jász-kun alkapitány és Buday Ézsaiás (1766–1841) református püspök könyveinek címlapja (Forrás: Debreceni Egyetem, Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, Régi Könyvek Digitális Gyűjtemény)	303

SZÖVEGDOBOZOK JEGYZÉKE

Összefoglalások, áttekintések

Összefoglaló szempontok a történelem fogalmának megértéséhez	25
Történetírók és a hozzájuk kapcsolódó kulcskifejezések (A történelem funkciói)	37
A magyar történettudomány intézményei	47
A magyar történettudomány folyóiratai	50
Személyek és a hozzájuk kapcsolódó kulcskifejezések (A történelem mint tudomány)	54
A történettudomány alpműfajai – Összefoglalás	77
Személyek és a hozzájuk kapcsolódó kulcskifejezések (Biográfiák)	84
A legjelentősebb szakkönyvtári gyűjtemények	87
A szakkönyvtárak öt csoportja	88
Az ETO-rendszer felépítése	91
Fondfőcsoportok felosztása	96
Online oral history archívumok	174
Vizuális forráscsoportok	176
A legfontosabb adatbázisok	238
Az adatmentés fő szempontjai	247
A jó összegzés jellemzői	325
Ellenőrző lista absztrakt véglegesítéséhez	330

Definíciók, magyarázatok

Explicit és implicit jelentés	24
Adatok, tények, fogalmak	63
A kontrafaktuális történetírás	111

Néhány fő sajtóműfaj jellemzői	137
Átlag, medián, módusz	155
Creative Commons	181
A feliratokat elemző szakirodalomban előforduló fontosabb idegen eredetű szavak	201
A tudományos szöveg lehetséges céljai	261
Tézis, hipotézis, prekonceptió	289
Mikor kell absztraktot írni?	327
Oldalszám-rövidítések	340

Tippek, példák, javaslatok

Példa: A kora újkori boszorkányperek lehetséges kontextusai	58
A recenzió elkészítése – Szempontok és tippek	69
Az ISSN és az ISBN számok	86
Példák a speciális gyűjtőkörű intézményekre	89
Javaslatok a mesterséges intelligencia alapú algoritmusok használatára	114
A forráskritika első fázisa: az előzetes kérdések felvetése	129
Forráskritika második fázisa: az elemzés szempontjai	131
Forráskritika harmadik fázisa: az értelmezés szempontjai	131
A tartalomelemzés lépései a gyakorlatban	140
Az önéletrész (autobiográfia) és a memoár (emlékirat) elemzésének szempontjai	146
A napló elemzésének szempontjai	149
A levél elemzésének szempontjai	151
Példák a statisztikai forrásokhoz	157
Szempontok a levéltári dokumentumok elemzéséhez	168
Az interjúkészítés menete	171
Az oral history interjúk típusai, készítési technikái és kérdezési módszerei	172
Szempontok a vizuális források illusztrációként való felhasználásához	177
Szempontok a karikatúraelemzéshez	179
356 Tippek a vizuális forrásokhoz	182

Példák a térképszerű ábrázolásokra	183
A generalizálás módszerei	186
Szemponatok a térképek és a térképszerű ábrázolások elemzéséhez	188
Módszertani javaslatok az audiovizuális források kritikai elemzéséhez	191
Legfontosabb adatbázisok és lehetséges szempontok	
a filmhíradók elemzéséhez	193
Példák a leideni rendszer jeleire	198
Pénzek, pecsétek és a modern technika	207
Tippek, szempontok a kutatási téma kiválasztásához	225
Mit és hogyan érdemes rögzíteni a „cédulázás” során?	228
A világhálón történő keresés szempontjai	235
Tippek a szövegalkotás tervezéséhez	266
Tippek a történeti tudományos dolgozat írásához	269
Példák a bibliográfia eltérő jelentéseire	271
Bibliográfiai példák	272–275
A bibliográfiák típusai formai jegyek szerint	276
A tartalomjegyzék létrehozásának módja	281
Példa a helyes érvelési technikára	287
Gyakori érvelési hibák	287
Lehetséges példák a bekezdések közötti kapcsolat megteremtésére	292
Példák a mondatok közötti átkötésekre	295
Példa az idegen szavak használatára	297
Példa az igeidők használatára	300
Példák a fókuszált címadásra	304
Szóhalmaz a címben	305
Példák a kettős címadásra	306
Tippek a történeti dolgozat címválasztásához	308
Tippek a bevezető megírásához	313
A historiográfiai fejezet megírása előtti kérdések	316
Javaslatok az összegzés megírásához	324
Lábjegyzetelési példák	332
Hivatkozási példák	334
Példa a hibás hivatkozásra	335
Tippek az arányos hivatkozáshoz	337
Példák a szövegközi hivatkozásokra	339
Példa: egy folyóirat hivatkozási szabályai	341

Idézetek

Hérodotosz és Thuküdidész a történetírói munka céljáról	28
A megfigyelés és a következtetés tudománya Sherlock Holmesnál	61
A történész és a történeti munka olvasása (Edward Hallett Carr)	75
Thuküdidész a források interpretációjáról	134
Georges Duby a levéltári kutatás izgalmáról	223
Az olvasás és a tudományos írás (Edward Hallett Carr)	259
Szelekció és sűrítés (Barbara W. Tuchman, Gyáni Gábor)	267

Fontos információk

Néhány fontos betartandó tudományetikai szabály	52
Miért fontos a historiográfia?	59
A szakdolgozati téma kiválasztásának négy alapelve	22
A kutatási terv	22
A „csak essünk túl rajta” érzés néhány lehetséges jele az írás során	255
A szakdolgozati struktúra kötelező elemei	280
A bevezető tartalmi elemei	312
Amit kerülni érdemes a módszertani fejezetben	321
A módszertani fejezet fő jellemzői	322
Az absztrakt alkotóelemei	328
A szerzői jog védelméről szóló törvény fontos paragrafusai	331
Mikor kötelező hivatkozni?	334
További gyakran előforduló rövidítések	343
A dolgozat benyújtása előtti önellenőrző lista	346

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- absztrakt, 322, 324, 326–330, 348
affiliáció 234
ahistorikus szemlélet 31
Alföldy Géza 199
anakronizmus 287
Annales d'Histoire Sociale 33
antropológia 124, 169
archontológia 83, 84
Assmann, Jan 107
Augustinus Hipponensis, Aurelius
(*Szent Ágoston*) 40, 54
autobiográfia (önéletrajz, önéletírás)
79, 142–144, 146, 147
- Becker, Carl Lotus* 63, 111
biográfia (életrajz) 30, 34, 38, 62, 65,
78–81, 83, 84, 91, 223, 283, 334
Boccaccio, Giovanni 80, 84
Bod Péter 80, 85
Bódy Zsombor 9
Bonfini, Antonio 80, 84
bölcészettudományok 39
Braudel, Fernand 44
Burke, Peter 176
- Caesar, Caius Iulius* 126, 199, 222
Cameron, Rondo 43, 65, 66
Carr, Edward Hallett 75, 260, 261
Christie, Agatha 62
Churchill, Winston 177
Cicero, Marcus Tullius 29, 30, 37
ciklikus történelemfelfogás 40, 54
Cleveland, Grover 169
Colombo, Cristoforo (*Kolumbusz Kris-
tóf*) 41
Comte, Auguste 33, 38
Conan Doyle, Arthur 61
Constantinus, I. (Nagy Konstantin) 31
Corpus Inscriptionum Latinarum 199
- családtörténet 81–84, 105, 243
- diakronikus (kronologikus) struktúra 66,
70, 77, 283
digitalizáció 12, 13, 90, 100, 105, 113, 135,
166, 207, 228–230, 237–244
diplomatika (oklevéltan) 45, 54
diskurzus 20, 49, 50, 54, 59, 71, 108,
109, 290, 328, 329
diskurzuselemzés 139
diszkontinuitás 187
disszemináció 110, 111, 226
Duby, Georges 223, 224
- Eco, Umberto* 219, 310
egodokumentum 12, 79, 142–152, 160,
169, 170, 174, 224
élettörténet 79
emlékezetpolitika 12, 107, 108–111
epigráfia (felirattan) 45, 195–202, 211
episztemológia 55
érvelés 20, 31, 60, 63, 66, 67, 71, 78, 137,
144, 147, 168, 254, 256, 261, 286–289,
296, 300, 302, 304, 347

érvelési hiba 133, 287, 288
 eseményközpontú megközelítés 33,
 109, 145
 eszkatológia 40, 54
 esszé 65, 67, 68, 78, 130, 253, 254, 269,
 270
 explicit jelentés 24, 130, 181

Ferenc József, I. 222
 fikció 20, 26, 31, 34
 filmhíradó 42, 114, 189–195, 242
 fogalomhasználat 64, 313, 334, 335
 fond 94–99, 166, 231, 238
 forrasadottságok 56, 60, 62, 225, 283
 forrásérték 12, 127–135, 152, 187, 202,
 203, 212
 forráskritika 12, 30, 31, 33, 38, 45, 56, 63,
 113, 126–135, 147, 168, 174, 188, 193, 194
 források
 – audiovizuális források 12, 188–195
 – elsődleges (primer) források 50,
 66–68, 107, 125, 126, 134, 140, 227,
 229, 254, 256, 286, 289, 290
 – harmadlagos (tercier) források 125,
 126
 – írott források 26, 27, 124, 125, 127,
 128, 132, 134, 142, 170, 178, 180, 181,
 192, 211, 243
 – kontrollforrás 147, 150
 – másodlagos (szekunder) források
 68, 125, 126, 227, 254, 256, 288, 289
 – tárgyi források 12, 33, 124, 125, 132,
 202–212, 243, 244
 – vizuális (képi) források 12, 114, 139,
 175–182, 187
 fórumok 33, 49, 50, 52, 54, 111
Foucault, Michel 139

Gatterer, Johann Christoph 82, 84
 genealógia 81–85
 globalizáció 12, 32, 34, 43, 66, 115

glossza 137, 138
Glynn, Carroll J. 190
 gondolattérkép 262, 263, 265, 267
Gratz Gusztáv 81
Guillimannus, Franciscus 82, 84
Gyáni Gábor 67, 86, 268

háromlépcsős mintavétel 141
 hatástörténet 79
 helytörténet 9, 44, 57, 82, 84, 156
 heraldika (címertan) 45, 124, 207, 211
 hermeneutika 19
Herndon, William H. 169
Hérodotosz 27, 28, 37, 43, 127, 303
 hipotézis 59, 140, 154, 226, 261, 289,
 311, 313, 314, 319, 320, 323, 326, 328,
 329
 historiográfia 34, 35, 44, 58, 59, 126,
 142, 171, 211, 212, 220, 226, 242, 310,
 312, 314–320, 346
 historizmus 33, 35, 38
 homályosság 70, 128, 145, 170, 221, 287,
 296, 298, 323
Horthy Miklós 303
Horváth Péter 303
 hosszú időtartamú folyamatok 33, 34
Hunyadi Mátyás 209, 239

idézés 69, 75, 134, 152, 168, 178, 228,
 232, 255, 256, 257, 266, 269, 292,
 293, 299, 300, 306, 309, 312, 314,
 330–333, 335, 337, 343, 347
 implicit jelentés 24, 130, 147, 181
 inszignológia 45
 interdiszciplinaritás 46, 188
 interpretáció 52, 57, 63, 105, 109–111, 127,
 134, 168, 180, 284, 286, 298, 333
 intézményhálózat 33, 46, 47–49, 52, 54,
 81, 83–90, 92, 94, 100–106, 162, 163,
 190, 231, 232, 237, 238, 242–244

- ismeretterjesztés 22, 65, 73, 93, 101, 105, 110, 136, 234, 235
- jegyzetek 234, 235, 331, 336, 337, 343, 344
- lábjegyzet 50, 66, 67, 68, 75, 77, 78, 227, 228, 266, 269, 316, 332, 333, 334, 338, 342, 345, 347
 - szövegközi jegyzet 338, 339
 - végjegyzet 50, 66, 67, 75, 77, 78, 227, 228, 338
- jegyzetelés („cédulázás”) 75, 76, 227, 228, 231, 254, 260, 261, 267, 269, 315, 316
- jelentőség 18, 36, 62, 72, 146, 226, 260, 285, 286, 329, 330
- Jeong, Irkwon* 190
- József, II.* 158
- karikatúra 114, 139, 176–179, 181
- Karinthy Frigyes* 139
- Katus László* 65, 66
- kauzalitás (ok-okozati összefüggés, okozatiság) 22, 25, 37, 62, 285–287, 289, 295, 304
- Kávássy Sándor* 9
- koherencia 62, 63, 77, 112, 141, 144, 149, 177, 228, 253, 262, 291, 292, 294, 295, 314, 326
- kollektív emlékezet 27, 107–110
- komparatiztika (összehasonlító módszer) 18, 76, 84, 115, 153, 168, 188, 195, 207, 211, 226, 304
- komplexitás 22, 23, 26, 116, 133, 160, 193, 254, 301, 311
- konszenzus 17, 42, 73, 113, 222, 301
- Kónsztantinosz, VII.* (Biborbanszületett Konstantin) bizánci császár 31, 38
- kontextus 23, 26, 58, 62, 64, 66, 67, 105, 112, 132, 168, 179, 183, 187–190, 193, 194, 211, 212, 237, 285, 286, 287, 293, 333
- kontinuitás 18
- kontrafaktuális történetírás 111, 112
- korszakhatár 41, 42
- korszakismeret 58, 60, 66, 80, 112, 124, 129–132, 147, 167, 170, 171, 175, 194, 203, 212, 220, 231, 315
- korszakközpontú megközelítés 40, 41, 65, 145
- Koselleck, Reinhart* 64
- Kossuth Lajos* 137
- könyvtár 33, 47, 49, 53, 85–93, 232, 236, 237, 239, 241, 243–245, 271, 311, 314, 316, 327, 330
- Kövér György* 81
- közösség 26, 27, 34, 58, 78, 79, 107, 108, 110, 144, 153, 154, 189
- Krúdy Gyula* 138
- Kuhn, Thomas* 39
- kulturális antropológia 82
- kulturális javak 92, 101, 102, 104, 105
- kutatási terv (kutatástervezés) 13, 114, 115, 165, 170, 219, 226–228, 230, 237
- kvantifikáció, kvantitatív források 13, 18, 83, 113, 139, 152–154, 160, 185, 226
- Léderer Emma* 9
- legenda 30, 80
- legitimáció 29, 108
- Lehotzky András* 82, 85
- leideni rendszer 198
- Lejeune, Philippe* 143
- levél 99, 130, 151, 152, 168
- levéltár 33, 47, 48, 49, 51, 53, 85, 89, 93–101, 135, 136, 157, 159, 161–168, 223, 228–239, 241, 244, 344
- Lincoln, Abraham* 169
- lineáris történelemfelfogás 40, 54
- Low, David* 179
- Luder, Martin* (*Luther Márton*) 42
- Lukianos* 45, 54

Mabillon, Jean 45, 54
 manipuláció 24, 31, 168, 190, 192, 193
 maradandó értékű irat 93, 94, 161–163
Mária Terézia 158
McAneny, George 169
 memoár (emlékirat, visszaemlékezés)
 125, 126, 128, 142–148, 150, 151, 242,
 243
 mentális (vagy kognitív) térkép 185,
 190
 mesterséges intelligencia 12, 112–114,
 227, 264
 mikrotörténet 80, 82, 189
Mikszáth Kálmán 81, 138
 mitizálás 31
Mommsen, Theodor 198, 199
 monográfia 65–68, 75, 77, 78, 80, 84,
 90, 241, 243, 244, 261, 268, 270, 301,
 311, 315, 316, 317, 335
 múzeum 33, 47–49, 53, 85, 89, 101–106,
 124, 239
 művészettörténet 102, 103, 124, 180,
 200, 206, 243

 napló 125, 126, 130, 142, 144, 147–151,
 183, 224, 240, 242, 243
 narratíva 52, 62, 64–67, 70, 77, 114, 124,
 132, 134, 171, 191, 195, 227, 228, 267,
 282
 nemzeti (kollektív) identitás 26, 32, 33,
 35, 107, 109, 194
 néprajz 39, 45, 102, 103, 124, 127, 169,
 170
Nevis, Allan 169, 175
Nicolay, John G. 169
Nora, Pierre 107
 numizmatika (pénztörténet) 45, 124,
 196, 203–207, 211

 nyilvánosság 53, 79, 108, 111, 144, 145,
 146, 148, 151, 152, 192

objektivitásra törekvés 30, 33, 38, 39,
 53, 58, 147, 288, 289, 347
 olvasás 23, 36, 60, 71, 73–76, 128, 130,
 140, 152, 227, 253, 259, 260, 267, 269,
 271, 314–316, 318, 319, 320, 323, 326,
 338, 345, 346, 348
 online adatbázisok 13, 69, 90, 101, 106,
 167, 182, 199, 207, 227, 229, 234, 237–
 245, 271, 316, 327
 online források, online kutatás 100, 113,
 135, 174, 182, 193, 199, 206, 229, 233–
 237, 241, 237–245
 oral history 127, 169–175

Ö. Kovács József 9
 önéletrírói paktum 143, 144
 önigazoló szándék 144, 145, 147, 174

 pályakép 79
 paradigma 39, 45, 46, 53
 parafrázis 267, 292, 333
Perényi Roland 66
 periodizáció 40–43, 53, 54, 283
 perspektíva 66, 77, 115, 142, 317
 pertinencia elve 94, 95
Pethő Sándor 81
Petrarca, Francesco 40, 54
 plágium 52, 113, 318, 331–333, 335
Plutarkhosz 30, 38, 80
Polübiosz 40, 54
 posztmodern 34, 35
 pozitívizmus 33, 35, 38
 prekonceptió 72, 152, 180, 289
Presser, Jacques 142
 problémaközpontú megközelítés 28, 37,
 225
 professzionalizáció 27, 32, 93, 331
 propaganda 24, 30, 181, 189, 192, 195,
 260
 proveniencia elve 94, 95

prozopográfia (kollektív életrajz) 83, 84,
136, 156
public history 22, 57, 110, 111
publicisztika 81, 136–139, 142, 308
Püski Levente 66

Rainer M. János 81
Ranke, Leopold von 33, 38, 46
recenzió 49, 65, 68–72, 75, 78, 125, 261,
315
régészet 45, 91, 92, 102, 103, 123, 124
résztudományok 44, 153
retrospektív jelleg 40, 143, 151
Robespierre, Maximilien de 222
rokontudományok 44, 45
Romsics Ignác 65, 66, 81
Roosevelt, Franklin D. 177

sajtó, sajtóforrások, sajtóadatbázisok
12, 113, 114, 126, 135–142, 160, 177, 181,
188, 231, 239, 240, 241, 244, 342
segédtudományok 10, 13, 44, 45, 51, 82,
84, 105, 124, 188, 196, 211, 212
sine ira et studio 30, 38
Suetonius Tranquillus, Caius 30, 38, 80
Summerfield, Penny 148

szabadírás 264, 269
Szabó István 9
Szekfű Gyula 68
szelekció 43, 145, 160, 177, 232, 267,
268, 271
szemantika (jelentéstan) 64
személyközpontú megközelítés 81,
145
szfragisztika (pecséttan) 206–211
szinkronikus (tematikus) struktúra 66,
70, 77, 284, 285
szintézis 65–68, 75, 77, 78, 126, 283
szövegbányászat 113, 114
Sztálin, Joszif Visszarionovics 177

Tacitus, Publius Cornelius 30, 38
tanulmány 49, 62, 65–68, 74, 75, 77, 79,
125, 140, 181, 235, 236, 240, 241, 261,
266, 268, 270, 272–275, 301, 302,
304, 317, 322, 327, 335, 336, 338,
339, 341, 342, 344
tárca 138, 139
tárgyi felosztás 44, 53
tárgyilagosság 58, 64, 108, 128, 288,
296, 298, 299
társadalomtudományok 39, 40, 88, 91,
188, 321, 338, 340
társtudományok 44, 45, 153, 184
tautológia 288
tekintélyre hivatkozás 288
térbeli felosztás 43, 44, 53
térkép 12, 98, 99, 165–167, 176, 177, 183–
188, 235, 238–240, 266
tézis 70–72, 75, 288–291, 312, 323, 346–
348
Thompson, Paul 170
Thuküdidész 27, 28, 37, 127, 134, 290
történelemtanítás 12, 21, 67, 74, 109, 110
történelmi esemény 17–25, 27, 29, 30,
33, 34, 37, 42, 45, 46, 55, 58, 62, 63,
79, 108, 114, 123, 125, 126, 134, 168,
178, 183, 187, 188, 203, 225, 283, 285,
287
történelmi fogalom 63, 64
történelmi tény 23, 63
trubadúrlíra 80
Tuchman, Barbara W. 268
tudományetikai szabályok 11, 13, 20,
52–54, 71, 227, 300, 331–337
tudományos dokumentáció 13, 67, 68,
73, 75
tudományos képesítések 46, 47,
tudományos vita 20, 41, 45, 49, 67, 71,
73, 78, 109, 132, 253, 261, 286, 290

„utána, tehát miatta” érvelés 287

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

Vallensis, Laurentius (Valla, Lorenzo)

31, 38

vázlatírás 172, 227, 261, 262, 265, 267,
269, 324

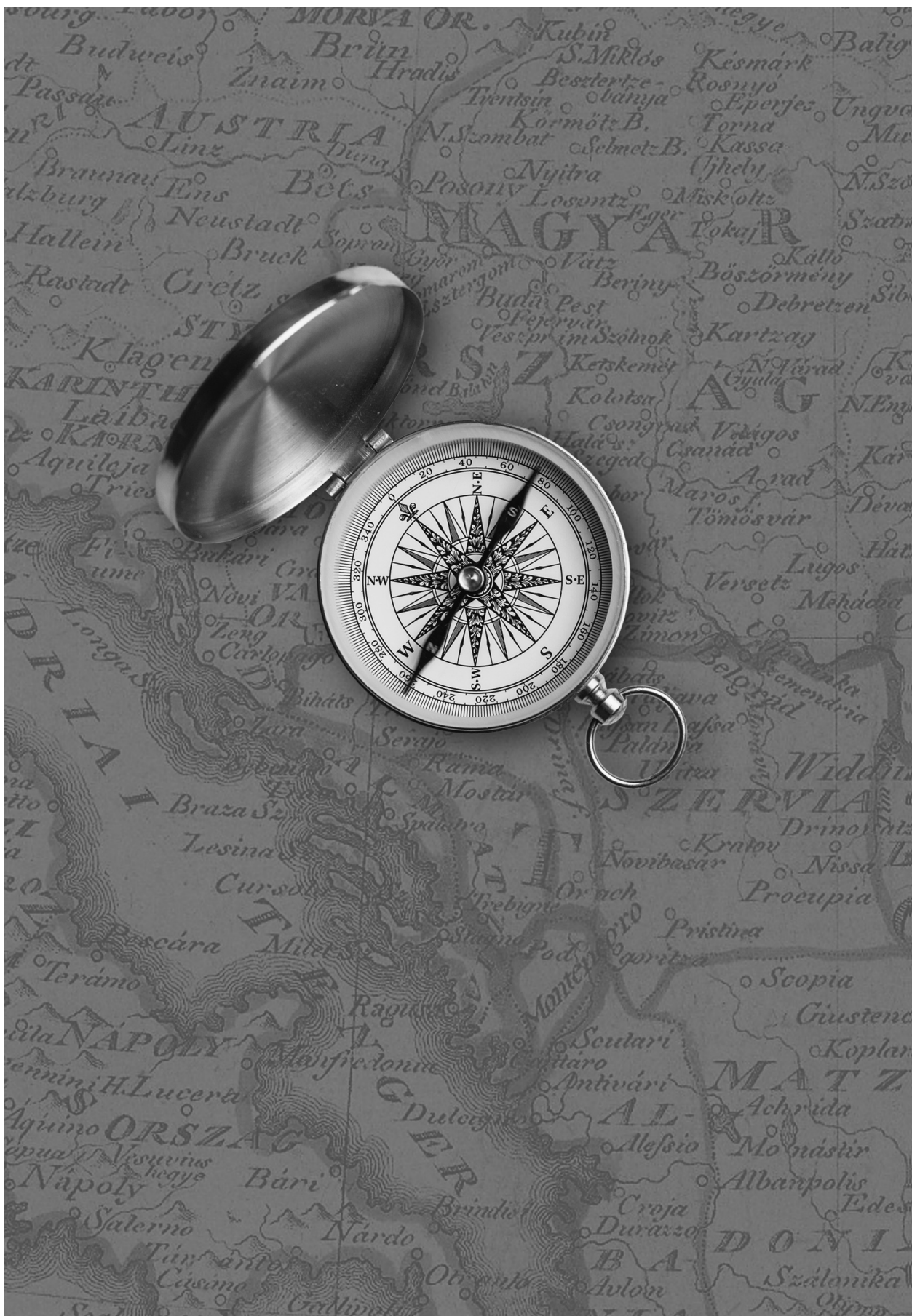
Vermes Gábor 81

vezércikk 137–140

világháló/internet 12, 13, 67 105, 106,
111–113, 115, 126, 135, 139, 178, 189, 227,
228, 229, 231, 233, 235–237, 246, 311,
314, 330

A KÖTET SZERZŐI

Bodovics Éva	levéltáros (MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára)
Fedeleš-Czeferner Dóra	tudományos segédmunkatárs (Magyar Kutatási Hálózat)
Kapi Péter	egyetemi tanársegéd (Debreceni Egyetem)
Kázmér László	doktorandusz hallgató (Debreceni Egyetem)
Kerepeszki Róbert	egyetemi docens (Debreceni Egyetem)
Novák Ádám	történész-muzeológus (Déri Múzeum, Debrecen)
Schrek Katalin	egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem)
Sipos Nikolett	doktorandusz hallgató (Debreceni Egyetem)
Szendrei Ákos	történész (Debreceni Egyetem)
Takács Levente	egyetemi docens (Debreceni Egyetem)

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu

adatbázisban

Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.
Felelős kiadó a Kronosz Kiadó ügyvezetője
Felelős szerkesztő: Erőss Zsolt

Nyomdai munkák: Séd Nyomda, Szekszárd

www.kronoszkido.hu

